

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

*За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора Н. Л. Гавкалової*

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2019**

УДК 35.071:332.14(07.034)

П88

Авторський колектив: д-р екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалова – вступ, 1.1.1; 2.1.2; 3.1; висновки; канд. екон. наук, доцент Л. Й. Аведян – 1.3.5; 2.3; 3.3; канд. екон. наук, ст. викладач Т. А. Власенко – 1.2; 2.3; 3.9; канд. екон. наук, доцент Л. Ю. Гордієнко – 1.4; канд. екон. наук, доцент М. В. Грузд – 1.3.3; 2.1.3; 3.6; канд. екон. наук, доцент А. С. Золенко – 1.3.4; 1.3.5; 3.7; канд. екон. наук, викладач О. О. Єрмоленко – 1.3.7; канд. екон. наук, доцент Є. П. Кожанова – 1.1.2; 2.1.6; 3.4; канд. екон. наук, доцент В. І. Мельник – 1.3.6; 2.1.5; 3.8; канд. екон. наук, викладач В. Г. Соболев – 1.3.1; 2.1.1; 3.5; д-р екон. наук, проф. Г. В. Строкович – 2.2; 3.2; канд. екон. наук, доцент Г. М. Шумська – 1.3.2; 2.1.2; 3.8; аспірант А. С. Зілінська – 1.1.2; 2.1.4; 2.1.6; 3.4.

Рецензенти: перший проректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, д-р наук з держ. упр., доцент *П. В. Ворона*; завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України, д-р наук з держ. упр., професор *В. Є. Воротін*; завідувач кафедри регіонального розвитку та місцевого самоврядування Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії управління при Президентові України, д-р наук з держ. упр., професор *Ю. О. Куц*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 9 від 27.05.2019 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Публічне управління та адміністрування у забезпеченні регіонального розвитку населення [Електронний ресурс] : монографія / Н. Л. Гавкалова, Г. М. Шумська, В. І. Мельник та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – 376 с.

ISBN 978-966-676-766-3

Подано наукове обґрунтування теоретико-методологічних положень щодо забезпечення регіонального розвитку шляхом здійснення ефективного публічного управління та адміністрування. Удосконалено методичний підхід до визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, застосування якого дозволить звести ряд показників соціально-економічного розвитку регіону до одного та дати однозначну оцінку наявної ситуації в регіоні, полегшити прийняття майбутніх управлінських рішень у контексті забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону.

Рекомендовано для наукових співробітників, які досліджують проблеми розвитку публічного управління та адміністрування задля забезпечення регіонального розвитку в Україні та інших країнах світу, а також для викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти, практичних працівників.

УДК 35.071:332.14(07.034)

© Гавкалова Н. Л., Шумська Г. М.,
Мельник В. І. та ін., 2019

© Заг. ред. Н. Л. Гавкалової, 2019

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2019

ISBN 978-966-676-766-3

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади соціально-економічного розвитку регіонів України.....	11
1.1. Соціально-економічний розвиток регіонів: концепція та методологія.....	11
1.1.1. Концептуальні засади забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.....	11
1.1.2. Методологія оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіонів України.....	17
1.2. Формування стратегічних засад забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.....	29
1.3. Моніторинг і діагностика потенціалу регіонів України.....	40
1.3.1. Діагностика проблеми використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України.....	40
1.3.2. Аналіз і оцінювання промислового потенціалу регіону ...	47
1.3.3. Роль інноваційно-інвестиційного потенціалу в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону.....	57
1.3.4. Визначення ролі трудового потенціалу регіону в забезпеченні соціально-економічного розвитку України.....	66
1.3.5. Особливості формування та використання соціального потенціалу регіонів в Україні.....	72
1.3.6. Діагностика фінансового потенціалу як основа забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону.....	80
1.3.7. Особливості формування та використання інтелектуального капіталу регіонів України.....	94
1.4. Фактори впливу зовнішнього середовища на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.....	106
Розділ 2. Аналіз стану соціально-економічного розвитку регіонів України.....	117
2.1. Аналіз і оцінювання потенціалу регіонів України.....	117
2.1.1. Аналіз використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України на прикладі Харківського регіону.....	117

2.1.2. Дослідження особливостей соціально-економічного розвитку на прикладі Харківського регіону	128
2.1.3. Оцінювання інноваційно-інвестиційного потенціалу на прикладі Харківського регіону	151
2.1.4. Оцінювання та можливості розвитку соціального потенціалу регіонів України.....	168
2.1.5. Аналіз фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.....	180
2.1.6. Оцінювання трудових ресурсів регіонів України	195
2.2. Аналіз переваг формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні.....	214
2.3. Аналіз спроможності реалізації стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку регіону	220
2.4. Роль інтелектуального капіталу в нарощуванні стратегічного потенціалу регіонів України	235
Розділ 3. Забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону шляхом дієвого публічного управління та адміністрування.....	243
3.1. Публічне адміністрування в Україні: зв'язок з архетипами та пріоритети розвитку.....	243
3.2. Забезпечення ефективної інноваційної діяльності в публічному управлінні.....	251
3.3. Роль органів публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом регіонів України.....	259
3.4. Напрями вдосконалення публічного управління трудовими ресурсами України	266
3.5. Шляхи підвищення ефективності використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України.....	276
3.6. Застосування механізмів публічно-приватного партнерства для стимулювання інвестицій у регіональний розвиток.....	284
3.7. Методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону	299
3.8. Упровадження методології управління проектами у сфері регіонального розвитку.....	309
3.9. Методичне забезпечення обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку	331
Висновки.....	341
Використана література	349

Вступ

Сучасні умови господарювання ставлять перед вітчизняною промисловістю принципово нові завдання, вирішення яких на базі використання існуючих методів та підходів неможливе. Посилення глобальної конкуренції поряд із втратою значної частки світових ринків в Україні створює суттєві перешкоди для розвитку промисловості. У такій складній економічній ситуації особливого значення набувають питання розвитку галузі, досягнення високих економічних показників із найбільш раціональним використанням ресурсів, поліпшення інвестиційної привабливості та підвищення конкурентоспроможності.

Існуючі проблеми в управлінні регіональним розвитком зумовлюють його несталість, а методологічне підґрунтя, на якому формуються механізми регіонального розвитку, недостатні для їх ефективного функціонування. До того ж підходи, засоби, інструменти управління не повністю відповідають сучасним тенденціям і не стимулюють у повному обсязі прискорення розвитку економіки. Тому забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах побудови інноваційно-інвестиційної моделі, що забезпечує ефективний розвиток суспільства, є актуальною, але складною проблемою, розв'язання якої залежить від багатьох умов і факторів.

Методологію дослідження регіонального розвитку розробили О. Алимов, І. Алексєєв, І. Булєєв, О. Вітковський, В. Гончаров, О. Гранберг, Б. Данилишин, С. Єрохін, В. Захарченко, Е. Лібанова, І. Лукінов, Ю. Пащенко, Л. Чернюк, В. Чижова, А. Чухно та інші вчені. Теоретико-методологічні аспекти управління розвитком промисловості в регіонах розглядали О. Амоша, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Герасимчук, В. Голіков, М. Кизим, М. Лепа, І. Мазур, О. Поважний, Ф. Поклонський, І. Продіус, О. Чилікін, М. Чумаченко та інші науковці. Теоретичні основи розміщення промислового виробництва та розвитку промисловості на регіональному рівні були закладені А. Вебером, Я. Тинбергеном, А. Шеффле, Я. Фейгіном та іншими дослідниками.

Метою монографічного дослідження є теоретико-методологічне та практичне обґрунтування забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України шляхом дієвого публічного управління та адміністрування.

Об'єктом дослідження є процес здійснення аналізу та практичного обґрунтування стану управління соціально-економічним розвитком регіонів України, процеси забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів України на основі здійснення дієвого публічного управління та адміністрування.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, практичні аспекти здійснення аналізу та практичного обґрунтування стану управління соціально-економічним розвитком регіонів України на основі формування і використання їх потенціалу; практичні аспекти забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів України на основі здійснення дієвого публічного управління та адміністрування, які зумовлюють трансформацію соціально-економічних відносин у контексті забезпечення сталості регіонального розвитку країни та побудови демократичного суспільства.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення таких завдань:
сформувати концепцію забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України;

дослідити основні методологічні підходи до оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіонів України;

розробити стратегію забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;

здійснити моніторинг і діагностику особливостей формування та використання потенціалу (природно-ресурсного, виробничого, інноваційно-інвестиційного, трудового, соціального, фінансового) регіонів України;

визначити групи факторів зовнішнього середовища, що впливають на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.

здійснити ґрунтовний аналіз використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України на прикладі Харківського регіону;

виявити особливості соціально-економічного розвитку на прикладі Харківського регіону;

провести комплексне оцінювання інноваційно-інвестиційного потенціалу Харківського регіону та виявити закономірності динаміки інноваційно-інвестиційних процесів регіону;

здійснити оцінювання розвитку соціального потенціалу регіонів України й обґрунтувати можливостей його розвитку;

виявити специфіку фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах і надати рекомендації з удосконалення фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів країни;

провести оцінювання трудових ресурсів регіонів України та виявити тенденції їх розвитку;

здійснити аналіз переваг формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні, а також виявити можливі ефекти формування цієї системи на мезорівні;

визначити напрями реалізації соціально-економічної стратегії розвитку регіону на прикладі малого міста Мерефа Харківського району, а також запропонувати методику оцінювання спроможності реалізації стратегії

забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;

виявити роль інтелектуального капіталу в нарощуванні стратегічного потенціалу регіонів України.

виявити зв'язок публічного адміністрування з архетипами, а також обґрунтувати пріоритети розвитку публічного адміністрування в Україні;

розробити напрями забезпечення ефективної інноваційної діяльності в публічному управлінні;

виявити роль органів публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом регіонів України;

обґрунтувати основні напрями удосконалення публічного управління трудовими ресурсами України;

запропонувати провідні шляхи підвищення ефективності використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України;

довести доцільність застосування механізмів публічно-приватного партнерства для стимулювання інвестицій в регіональний розвиток;

розробити методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;

обґрунтувати доцільність упровадження методології управління проектами у сфері регіонального розвитку;

надати методичне забезпечення обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку.

Інформаційну базу досліджень становлять законодавчі та нормативні документи, офіційні статистичні дані, звіти підприємств і адміністративних органів влади.

Наукову новизну мають результати, які полягають у такому:

розроблено заходи щодо ефективної реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону, які пропонується здійснювати за рахунок: по-перше, комплексного забезпечення інноваційних та інвестиційних процесів у регіоні; по-друге, організаційного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення; по-третє, наявності фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності; по-четверте, формування механізму стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності;

запропоновано з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів України комплексне й ефективне використання їх природно-ресурсного потенціалу та збереження його для майбутніх поколінь на основі: по-перше, постійного контролю за дотриманням надрокористувачами проектів розробки та технологічних схем для видобутку родовищ корисних копалин; по-друге, розвитку заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів; по-третє, державного фінансування діяльності з лімітування, розміщення та знешкодження відходів; по-четверте, запобігання забрудненню річок, озер, водосховищ та інших гідрологічних об'єктів і підтримка їх сприятливого гідрологічного стану; по-п'яте, втілення сучасних технологій ведення лісового господарства та впровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів, а також формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності;

запропоновано у формуванні соціального потенціалу регіону значну увагу звернути на: ефективну демографічну політику, пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності; ефективну соціальну політику та політику зайнятості; розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку; створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж; збереження та примноження національних традицій;

запропоновано рекомендації з удосконалення фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, що дозволить посилити вплив місцевих органів влади на формування фінансових ресурсів регіону, створити сприятливий інвестиційний клімат і розширити власну фінансову базу для досягнення економічної стабільності та динамічного економічного зростання на регіональному рівні;

розроблено в межах стратегії розвитку регіону соціально-економічну стратегію малого міста Мерефа Харківського району Харківської області, яка включає сукупність напрямів соціального та економічного характеру, кожний з яких декомпоновано на програми та проекти, які зі свого боку, включають конкретні заходи із визначенням очікуваних результатів, індикаторів оцінки цих результатів, виконавців та обсяги фінансування. Це дозволяє з використанням проектного підходу забезпечувати розвиток міста, зв'язувати стратегію із оперативними діями та досягати економії бюджетних коштів;

запропоновано оцінювання спроможності реалізації стратегії із забезпечення соціально-економічного розвитку регіону здійснювати на основі аналізу стану наповнення бюджету, його залежності від трансфертів, структури надходжень і динаміки. Комплексне оцінювання необхідно провадити на основі тривимірного показника типу фінансової стійкості, який включає бюджетну самостійність, бюджетну забезпеченість і бюджетну збалансованість;

запропоновано систему принципів стратегічного управління інноваційними проектами в публічних установах, яка є цілісною, комплементарною, а її використання є підґрунтям для формування методичного забезпечення стратегічного управління інноваційними проектами;

удосконалено забезпечення збалансованого інноваційного розвитку публічних установ, яке ґрунтується на інтеграції функцій стратегічного, інноваційного та проектного менеджментів на основі гармонізації етапів розроблення стратегій та складових інноваційного розвитку (зокрема інноваційного потенціалу, інноваційного процесу, інноваційного проекту, процесу управління інноваційними проектами);

розроблено методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, який, на відміну від існуючих, потребує реалізації таких етапів:

1) інтегральне оцінювання рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за допомогою таксономічного аналізу;

2) визначення якості публічного управління із застосуванням теорії нечітких множин;

3) виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону з використанням метода проєціювання тренду;

запропоновано стратегічне управління розвитком регіону як механізм реалізації концептуального підходу до ефективного використання ресурсів за елементами: сутність ресурсів і їх види; забезпечення ресурсами; ресурсний потенціал; управління ресурсами; взаємодія ресурсів; організаційно-економічний механізм управління ресурсами; оцінка ефективності раціонального використання ресурсів регіону;

дістало подальшого розвитку науково-теоретичне тлумачення сутності поняття «проект у сфері регіонального розвитку», що, на відміну від існуючих, розуміють як комплекс взаємопов'язаних логічно-структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу;

дістало подальшого розвитку визначення особливостей та об'єктивних змін характеру державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах;

удосконалено методичний підхід щодо управління проектами у сфері регіонального розвитку, який дозволяє чітко визначити кількісні та якісні результати реалізації проектів і програм, терміни їх виконання, виконавців, джерела фінансування та механізми реалізації, а також уникнути перевитрат бюджетних коштів шляхом деталізації і систематизації проектного процесу;

запропоновано методичний підхід до обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку, який відрізняється використанням методу таксономічного аналізу для обґрунтування найкращого портфеля проектів з усіх можливих комбінацій проектів, отриманих у результаті розгляду поданих громадою до обласної адміністрації проектів для отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку на основі сукупності обґрунтованих критеріїв оцінювання кожного проекту.

Слід також зазначити, що в умовах розвитку система публічного адміністрування не здатна до саморегуляції та саморозвитку на рівні всіх своїх підсистем (виробнича криза, інфляція, безробіття, демографічні проблеми), втрачаючи стабільність. У такому разі її регуляторні механізми не спрацьовують, точніше вони не забезпечують умови для належного функціонування системи, що зводить до її системного руйнування. Щоб уникнути деструктивних змін, необхідна оптимізація механізмів управління системою публічного адміністрування.

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади соціально-економічного розвитку регіонів України

1.1. Соціально-економічний розвиток регіонів: концепція та методологія

1.1.1. Концептуальні засади забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України

Дослідження розвитку регіонів в Україні набуває особливої актуальності в аспекті доведення залежності рівня соціально-економічного розвитку країни від регіонального розвитку.

Актуальність і своєчасність вирішення питань, пов'язаних з дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростаючою увагою до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке перебуває під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів.

Сучасний розвиток світової економіки свідчить, що головною рушійною силою будь-якої національної господарської системи є регіони. Саме на рівні регіонів вирішуються питання відтворення продуктивних сил, реалізуються проекти соціально-економічного розвитку, задовольняються ключові соціальні потреби населення, а показники розвитку регіональної економіки є критерієм визначення рівня економічного розвитку держави в цілому. Тому обґрунтування теоретико-методологічних аспектів управління розвитком регіонів України, а також виявлення особливостей розвитку їх господарських комплексів стають надзвичайно важливими науково-практичними завданнями. Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання.

Розгляд концептуальних засад управління розвитком регіону доцільно починати з обґрунтування сутності регіонального управління у країні з урахуванням впливу інтеграції і глобалізації. Перш за все зазначимо, що регіон – це певна частина території країни, яка характеризується єдністю, однорідністю, комплексністю. Дослідники [139] зазначають, що ця територія

країни відмінна від суміжних територій з певним поєднанням природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, екологічних та інших ознак. Інші дослідники [1] пропонують визначення регіону як території, виокремлюваної в результаті соціальних та економічних процесів, відзначеної певними функціональними й інтерактивними зв'язками та без усталених меж.

Регіони виступають підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається першопочаткове акумулювання та розподіл людського, інтелектуального та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів. Таким чином, стратегічне значення регіонального розвитку є одним із найвагоміших для забезпечення розвитку країни.

Отже, сутність регіонального управління полягає в цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на об'єкт. Ефективність такого впливу залежить більшою мірою від регіональної політики, яка «є органічною складовою загальнодержавної політики та спрямована на збереження територіальної цілісності держави та забезпечення всебічного розвитку регіонів» [1, с. 10]. Регіональна політика передбачає здійснення низки заходів, які спрямовані на ефективне акумулювання, розвиток і використання ресурсного потенціалу та капіталу регіону. Основу ресурсного потенціалу, окрім природних і фінансових, складають трудові ресурси, які у регіоналістиці розглядаються дослідниками [1] переважно у межах соціальної складової регіонального розвитку (зайнятість населення, міграція, трудовий потенціал та ін.). Ми не зовсім згодні з таким обмеженням і вважаємо, що трудові ресурси повинні розглядатися у межах соціально-економічної складової. Аргументом є те, що трудовий потенціал втілюється в інтелектуальний капітал, формування та ефективне використання якого має здебільшого економічну природу [81], а безпосередньо інтелектуальний капітал здатний сприяти стрімкому соціально-економічному розвитку регіону шляхом генерування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Разом з цим слід визнати існування проблеми нерівномірності розвитку регіонів. Починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та базуючись на процесному, комплексному та системному підходах до здійснення відповідних досліджень, науковці

враховують як багатоаспектність категорії «регіон», так і використовують міждисциплінарний підхід. Це зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме: економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Отже, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі вони досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність у новій парадигмі регіоналістики. На нашу думку, таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження суперечностей та розгляду проблеми через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Необхідність дослідження соціально-економічного розвитку регіону (області, міста, району) аргументується такими проблемами та суперечностями:

низка взаємопов'язаних проблем регіонального соціально-економічного розвитку, які виникають між продуктивними силами та застарілими формами організації економічного життя, виробництвом і споживанням;

суперечності між: посиленням традиційної моделі та повномасштабним оновленням регіонів (можлива «псевдомодернізація»); застарілим розміщенням продуктивних сил та їх формуванням у сучасних умовах (у межах адміністративної реформи); інерційністю адміністративно-територіального поділу та новими територіями та підприємствами; процесами централізації та децентралізації (необхідність «нової регіоналізації», концепції якої як такі відсутні); рівнями розвитку регіонів, про що свідчать коливання значень валового регіонального продукту; тенденціями глобалізації та транскордонного співробітництва.

Усе це визначає необхідність перебудови, удосконалення господарського комплексу кожного регіону за умов: соціальної та економічної спрямованості розвитку економіки регіону; зростання потреб у детальній інформації про технічні, економічні, соціальні, екологічні можливості відповідних територій.

Територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів існують майже в усіх країнах незалежно від розмірів, економічного потенціалу, державного устрою та політичної системи. Вони мають прояв

на всіх рівнях світового господарства. У зв'язку з цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку, розроблення ефективної регіональної політики посідають одне із центральних місць у країнах світу, особливо в країнах із високорозвинутою економікою.

Серед основних проблем економіки регіонів в Україні можна виділити: незначний рівень конкурентоспроможності економіки регіонів; посилення диспропорцій регіонального розвитку; несприятливі умови для розвитку людського, інтелектуального та соціального капіталів; хаотичність інвестиційних процесів на регіональному рівні; недостатньо дієву інфраструктуру для впровадження комплексу структурних перетворень економіки регіонів. Це зумовлено: зниженням інноваційного потенціалу розвитку регіонів України; сировинною спеціалізацією виробництва; зниженням здатності до відтворення капіталу в пріоритетних галузях; посиленням асиметрій на регіональних ринках праці; зменшенням податкової бази через зменшення обсягів діяльності підприємств; скороченням обсягів фінансування соціальної сфери; погіршенням демографічної ситуації.

Стратегічний підхід до управління розвитком господарських комплексів регіонів спрямований на: вирівнювання умов економічної діяльності в межах усіх регіонів, раціональне використання виробничо-ресурсного потенціалу регіонів, досягнення сталого економічного зростання, підвищення соціально-економічних показників рівня життя населення України. Реалізація зазначених цілей потребує:

- формування пріоритетних напрямів розвитку економіки регіону;
- розроблення механізмів прискорення економічного зростання в найважливіших галузях розвитку економіки регіону;
- створення умов взаємодії підприємств, установ, що визначають можливість кожного регіону на базі використання науково-виробничого потенціалу регіону;
- підтримки підприємств, що забезпечують внутрішні потреби регіону;
- збереження існуючих і створення нових робочих місць;
- мінімізації соціальних наслідків реструктуризації економіки регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- розвитку інфраструктури регіону, ринку товарів і цінних паперів;
- взаємодії органів місцевого самоврядування, промислових підприємств і економічно активного населення; організації регіональних ринків.

Як правило, поняття «регіон» тлумачать, як складову господарського механізму, а господарський механізм визначається як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процеси відтворення [269]. Тому слід зупинитись на механізмі управління соціально-економічним розвитком регіону та його складових. На сьогоднішній день регіони зацікавлені в збереженні накопиченого соціально-економічного та екологічного потенціалів, а також у розвитку інноваційного відтворення. У разі спаду виробництва та обмеженості ресурсів в регіоні падає рівень життя населення і існує ймовірність стати депресивним. Механізм збільшення цих потенціалів регіону досить складний, вимагає великих тимчасових і фінансових витрат. У той час як під час сталого розвитку регіональні інтереси реалізуються найбільшою мірою. Безпосередньо механізм розглядається як сукупність організаційно-управлінських і економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу для забезпечення досягнення системи цілей соціально-економічного розвитку [137].

На думку О. Кушнірецької та О. Демидюк [88], механізм управління соціально-економічним розвитком регіону містить низку функціональних складових у межах системи управління соціально-економічним розвитком регіону та системи забезпечення організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону. Ми поділяємо точку зору науковців, що механізм управління повинен містити такі компоненти: цілі, закони, принципи, функції, методи, завдання, засоби досягнення цілей і структуру управління.

Отже, соціально-економічний механізм слід розглядати як комплексну систему, що складається з системи цілей і завдань, функціональної системи та системи забезпечення управління, що утворюють результативну сукупність організаційних і економічних важелів впливу на економічні та соціальні параметри об'єкта управління для забезпечення ефективності управління і отримання об'єктом певних переваг.

На рис. 1.1 наведено схему формування соціально-економічного механізму управління розвитком регіону, де аббревіатура РР означає «розвиток регіону», РГК – «регіональний господарський комплекс».

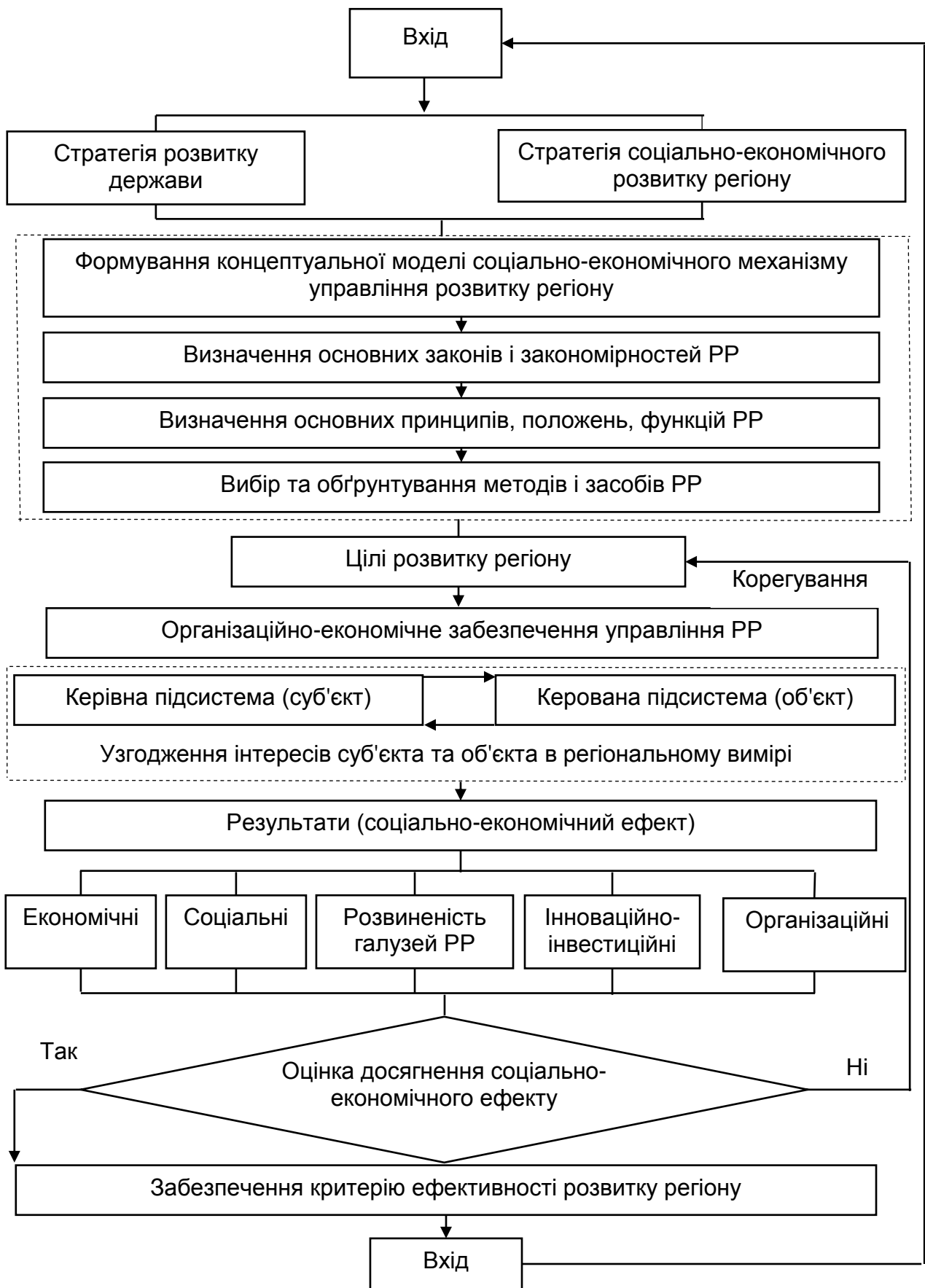

Рис. 1.1. **Схема формування соціально-економічного механізму управління розвитком регіону**

Слід зазначити, що концепцією державної регіональної політики категорія «регіональний розвиток» визначає як позитивну динаміку процесу соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних змін у відповідних регіонах. Вона є складовою здійснення загальнодержавної стратегії розвитку країни відповідно до сформульованих цілей [224]. У свою чергу, завданнями соціально-економічного механізму управління розвитком регіону є: зростання конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості регіону; інноваційний розвиток виробничої і невиробничої бази регіону; розвиток пріоритетних галузей регіонального господарського комплексу; активізація ділової активності в регіоні; розвиток інституційної структури регіону тощо.

Слідування концепції державної регіональної політики та побудова соціально-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань і створюватиме передумови для забезпечення соціально-економічного зростання в країні.

1.1.2. Методологія оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіонів України

У сучасних умовах стає нагальною проблема вдосконалення та впровадження новітніх механізмів регулювання процесів економічного розвитку регіонів. Це, зокрема, зумовлено тим, що гостро постає питання децентралізації влади в Україні, тому основний центр соціально-економічного розвитку переміщується на регіональний рівень. У зв'язку із цим на перший план виступає оцінювання стану соціально-економічного розвитку територій. Необхідно з'ясувати, якими ресурсами володіє регіон, і виходячи із цього – які пріоритетні напрями його розвитку, які проблеми має регіон та які шляхи їх вирішення. Також необхідне порівняльне оцінювання розвитку регіонів, з цією метою треба визначити, які регіони забезпечують свій сталий розвиток, а які мають низький рівень економічного розвитку. Отримані відповіді дозволять розробити раціональну державну політику регіонального розвитку, визначити депресивні території, які потребують державної підтримки.

Вирішення вказаних проблем потребує відповідної методології оцінювання стану розвитку регіонів, її подальшого вдосконалення. Обґрунтування методології оцінювання ефективності економічного розвитку регіонів знайшло відображення в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних теоретиків і практиків – таких, як Л. Антошкіна, С. Архієреєв, І. Бестужев, П. Блау, М. Бутко, В. Василенко, Д. Вульф, Я. Гаєк, В. Геєць, О. Гранберг, Б. Данилишин, С. Захарін, Є. Захаров, У. Ізард, Т. Клебанова, С. Кропельницька, Л. Кузьменко, Е. Лібанова, К. Льюїс, В. Максимов, П. Матвієнко, О. Осауленко, М. Портер, В. Симоненко, І. Ткачук, Т. Уманець, Л. Федулова, Л. Чернюк, М. Чумаченко, В. Швець, Ю. Харазишвили, Г. Харман, З. Хельвіг, Т. Хеттсманпергер та ін.

Ухвалення раціональних управлінських рішень у сфері регулювання регіонального розвитку неможливе без організації моніторингу за станом соціально-економічного розвитку регіонів і раціональним використанням усіх видів ресурсів. Проведення моніторингу дозволяє своєчасно відреагувати на виниклі проблеми шляхом прийняття певних управлінських рішень, спрямованих на вирішення питань. Моніторинг повинен мати комплексний характер, забезпечувати відповідні органи влади інформацією про економічний стан регіону, стан соціального розвитку й екологічну ситуацію в регіоні. Тільки в поєднанні розгляду цих питань можливе забезпечення розвитку регіонів.

Оцінювання ефективності розвитку регіонів – досить складний процес. Тому в його організації необхідно враховувати ряд таких положень, запропонованих П. Матвієнко:

по-перше, функціонування цього механізму передбачає моніторинг, на основі якого здійснюється систематичне та безперервне збирання, аналіз і використання інформації щодо його функціонування. Ця інформація застосовується не тільки для оцінювання ефективності використання ресурсного потенціалу регіону та раніше прийнятих управлінських рішень, але і для корегування методів, інструментів оцінювання розвитку регіонів;

по-друге, необхідне також періодичне оцінювання механізму самого державного регулювання процесів економічного розвитку регіонів. Це передбачає визначення доречності та дотримання стратегічних цілей, відстеження ефективності та результативності, впливу та сталості у його дії на соціально-економічні процеси розвитку регіонів;

по-третє, оцінювання ефективності – це сукупність аналітичних методик вивчення і вимірювання фактичних результатів державної політики, яка дозволяє визначити, у якій мірі діяльність державних інститутів відповідає проголошеним національним цілям [100].

Механізм оцінювання стану соціально-економічного розвитку регіонів повинен базуватися на певних принципах. Принцип – це керівне положення, основне правило, настанова для будь-якої діяльності. До основних принципів оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів відносять: логічність, об'єктивність, своєчасність, пропорційність, доцільність, взаємопов'язаність, гуманність, визначеність [106; 274].

Оцінювання ефективності розвитку регіонів має здійснюватися за певним алгоритмом. Першим етапом процесу є визначення проблем, мети та розроблення критеріїв оцінювання. Наступним етапом є розроблення плану проведення оцінювання. На цьому етапі здійснюється вибір методів оцінювання, визначається тип необхідної інформації, джерела та методи її накопичення. Із цією метою необхідно ретельно вибирати методи оцінювання стану розвитку територій залежно від рівня ієрархії управління, місцевих особливостей. Це дозволить реалізувати принцип економічності оцінювання за рахунок використання менш затратних методів. Важливим етапом є вибір показників, що характеризують стан розвитку регіону, та їх кількості, на основі чого буде здійснюватись процес, [113]. Наступний етап – реалізація плану виконання самого оцінювання, який полягає в збиранні й аналізі даних про стан соціально-економічного розвитку регіонів. На останньому етапі здійснюється інтерпретація даних і подання звіту користувачам [175; 274].

Класифікацію методів аналізу розвитку економіки регіону надає Т. В. Бут, який виділяє два види аналізу стану розвитку регіону: якісний і кількісний. У рамках кожного виду аналізу автор виокремлює: серед якісних методів – експертні й аналітичні методи, серед кількісних – методи імітаційних моделей та економіко-статистичні методи [208].

Однією з найбільш розповсюджених методик оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів є рейтингове оцінювання. Сам процес рейтингового оцінювання регіону проводиться:

шляхом порівняння відхилення значень показників за кожним конкретним регіоном – від їх найкращих значень за регіонами за відповідний (звітний) період і відповідне ранжування регіонів від 1-го до 27-го місця;

на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону – від максимальних і мінімальних значень таких показників інших регіонів за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max i} - X_{ij}}{X_{\max i} - X_{\min i}} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min i}}{X_{\max i} - X_{\min i}}, \quad (1.1)$$

де R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що характеризують окрему сферу соціально-економічного розвитку;

j – номер регіону;

i – номер показника;

X_{ij} – значення i -го показника j -го регіону;

$X_{\max i}$ – максимальне значення i -го показника;

$X_{\min i}$ – мінімальне значення i -го показника;

n – загальна кількість показників.

Перша частина формули (1.1) використовується для оцінювання показників, підвищення яких має позитивне значення (наприклад, приріст виробництва), друга частина – для оцінювання показників, підвищення яких має негативне значення (наприклад, приріст заборгованості).

На другому етапі визначається середньоарифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками, що характеризують окрему сферу його соціально-економічного розвитку, за формулою:

$$R_{\text{ср}j} = \frac{R_j}{n}, \quad (1.2)$$

де R_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремої сфери соціально-економічного розвитку;

n – кількість показників, за якими проводиться розрахунок в окремій сфері економічної діяльності.

За результатами розрахунків визначається інтегральна рейтингова оцінка – як середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма напрямками за формулою:

$$I_j = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m R_{\text{ср}j}, \quad (1.3)$$

де I_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма напрямками;

m – кількість напрямів, за якими проведено розрахунок [254].

За результатами розрахунків визначається місце кожного регіону в загальному рейтингу. Той регіон, який має найнижче значення середньої арифметичної рейтингів, має найкращий результат. Позитивним аспектом цієї методики є те, що вона дозволяє виявити більш або менш розвинені регіони, також побачити причини виникнення диспропорцій у розвитку регіонів, а отже – розробити стратегію подолання цих диспропорцій на основі розрахованих даних [233].

Вчені зазначають також суттєвий недолік цієї методики. Зокрема, загальний рейтинг відображає тільки середньоарифметичне значення рейтингів усіх показників без класифікації на фінансові, інноваційні, виробничі, соціальні та інші [86; 233].

У розвинених країнах в якості методів кількісного аналізу й оцінювання стану економіки території широко використовують такі методи, як: аналіз відносної зміни; розрахунок коефіцієнта розвитку галузей економіки в окремій місцевості; побудова шкалограм/визначення місця окремих районів міста та малих міст в економічній ієрархії [13].

Аналіз відносної зміни застосовується для аналізу змін, які мають місце в структурі місцевої економіки, в порівнянні з економікою регіону або держави. Завдання аналізу відносної зміни – визначити продуктивність місцевої економіки в порівнянні з більш широкою базою.

Аналіз відносної зміни дає можливість отримати дані про стан місцевої економіки в трьох взаємопов'язаних аспектах:

1) показник економічного зростання (ПЕЗ) відображає економічне зростання через порівняння загальної чисельності в базовій економіці за два різних періоду часу:

$$\text{ПЕЗ} = \frac{\text{Баз. звітн.}}{\text{Баз. поперед}} - 1; \quad (1.4)$$

2) показник відносного темпу зростання (ПВТЗ) відображає темпи зростання окремих галузей у порівнянні з загальним темпом базової

економіки. Цей показник дає можливість з'ясувати, чи мали місце зміни в базовій економіці:

$$ПВТЗ = \frac{\text{Зайнят. звітн. } n}{\text{Зайнят. поперед } n} - \frac{\text{Баз. звітн.}}{\text{Баз. поперед}}; \quad (1.5)$$

де Баз. звітн. – зайнятість у базовій економіці в звітному періоді;

Баз. поперед. – зайнятість у базовій економіці у попередньому періоді;

Зайнят. звітн. n – зайнятість у галузі n у базовій економіці за звітний період;

Зайнят. поперед. n – зайнятість у галузі n у базовій економіці за попередній період;

3) показник диференційованої зміни (ПДЗ) дозволяє визначити, наскільки конкурентоздатні різні галузі місцевої економіки порівняно з базовою економікою. Він відображає темпи зростання секторів місцевої економіки порівняно із цими самими галузями базової економіки. Отже, позитивне значення диференційованої зміни в будь-якій галузі місцевої економіки свідчить про те, що вона розвивається швидше, ніж ця сама галузь у базовій економіці:

$$ПВТЗ = \frac{\text{Місц. звітн. } n}{\text{Місц. поперед } n} - \frac{\text{Зайнят. звітн. } n}{\text{Зайнят. поперед } n}, \quad (1.6)$$

де Місц. звітн. n – зайнятість у галузі n у місцевій економіці за звітний період;

Місц. поперед. n – зайнятість у галузі n у місцевій економіці за попередній період.

Перевагами наведеної методики є те, що вона дозволяє визначити ті сектори місцевої економіки, які мають більші темпи зростання порівняно із цими ж галузями базової економіки.

Розрахунок коефіцієнта розвитку галузей економіки в окремій місцевості здійснюється за формулою:

$$K_p = \frac{\frac{\text{Зайнят. сект.}}{\text{Загальна зайнят.}}}{\frac{\text{Зайнят. баз. сект.}}{\text{Загальна базова зайнят.}}}, \quad (1.7)$$

де K_p – коефіцієнт розвитку сектора місцевої економіки;

Зайнят. сект. – загальна зайнятість у конкретному секторі місцевої економіки;

Загальна зайнят. – загальна зайнятість у всіх секторах місцевої економіки;

Зайнят. баз. сект. – зайнятість у конкретному секторі базової економіки;

Загальна базова зайнят. – загальна зайнятість у базовій економіці.

Ця методика також дозволяє визначити, які галузі місцевої економіки мають найбільші темпи зростання;

4) шкалограма/визначення місця окремих районів міста та малих містечок в економічній ієрархії.

Окрім оцінювання стану розвитку регіону, необхідно також мати інформацію про розвиток інших адміністративно-територіальних одиниць у межах регіону (наприклад, невеликих містечок або кварталів міста). Ті методи, що використовуються для оцінювання стану регіону, не можуть застосовуватися для оцінювання розвитку цих територій. Тому пропонуються інші методи, які дають можливість визначити стан цих міні-систем. Серед цих методів заслуговує на увагу метод, який має назву «шкалограма/визначення місця окремих районів міста та малих міст у економічній ієрархії». Суттєвою перевагою цього методу є те, що він не потребує значних соціологічних досліджень і, відповідно, значних витрат. Цей метод передбачає застосування теорії про ієрархію населених пунктів для визначення масштабів місцевої економіки. Сутність цього методу полягає в тому, що всі населені пункти розглядаються комплексно, у взаємозв'язку з іншими населеними пунктами у межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Ієрархія адміністративно-територіальних одиниць починається з найменших, де передбачені тільки основні послуги для населення. Наступним рівнем ієрархії є невеликі містечка, які вже мають більший діапазон послуг для населення, зі свого боку, прив'язаних до великих адміністративних центрів. Таким чином, залежно від рівня ієрархії адміністративно-територіальних одиниць вони мають різний діапазон послуг, що впливають від ролі територіальних одиниць в цій ієрархії.

Для цілей аналізу стану розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць використовують так звані шкали Гуттмана. За їх використання просто констатується наявність чи відсутність конкретних видів

соціально-економічної діяльності. Причому констатується не кількість, а їх взаємозв'язок на певній території. Зрозуміло, що набір і взаємозв'язок певних видів діяльності на малих територіях буде відрізнятися від діяльності значних територіальних одиниць. Оцінювання ж стану розвитку приблизно однакових міні-систем може показати їх суттєві розбіжності.

У використанні цього методу виділяють три класи сфер аналізу. Перший клас – оцінювання економічної системи (диференційованість) територіальної одиниці. За чисельністю та різноманітністю організацій певної місцевості оцінюють привабливість території для проживання та роботи. Наприклад, визначення ступеня диференціації економіки окремих кварталів міста здійснюється за наявністю таких організацій: місцевий продуктовий магазин, автозаправна станція, хімчистка та пральня, бар, винний магазин, ресторан, автосервіс, аптека, крамниця готового одягу для чоловіків і жінок, перукарня, супермаркет, магазин квітів, магазин меблів, модельєр, стоматолог, ремонт і продаж теле- та радіотоварів, кафе/морозиво, слюсарна майстерня, ювелірний магазин, ательє з пошиття одягу, послуга адвоката, готель, лікар-ортопед, ремонт взуття, театр, служба таксі.

Другий клас – оцінювання соціальних інститутів (їх концентрації). Цей аналіз передбачає оцінювання суспільної активності населення місцевості. Про суспільну активність свідчить кількість і різноманітність організацій, які надають соціальні послуги. На прикладі кварталу міста констатується наявність або відсутність таких організацій: центр для молоді; послуги: для людей похилого віку, з догляду за дітьми, адвокатські, для молоді; консультації щодо освіти для дорослих, працевлаштування та навчання; юридичні послуги; послуги психотерапевта; громадська поліклініка; послуги від організацій масових заходів; бібліотека; продовольчий склад.

Третій клас – місце в ієрархії (або центральність) характеризує розвиток у населеному пункті інфраструктури та системи комунікацій. Ця оцінка дозволяє зробити висновки про значущість, або центральність, певної території в місті або регіоні. Наприклад, для оцінювання центральності окремих кварталів міста розглядається наявність чи відсутність таких організацій: організація, що діє в масштабі міста; місцеве представництво організації, що діє в масштабі цілої країни; організація, що діє

в масштабі регіону; місцеве представництво організації, що діє в масштабі регіону, головний офіс організації, що діє в масштабі регіону; головний офіс організації, що діє в масштабі всієї країни [13].

Таким чином, цей метод широко використовується для того, щоб виявити диспропорції в структурі економіки районів і малих міст.

З метою оцінювання і порівняльного аналізу економічного стану та якості життя населення регіонів, районів, міст може бути запропонована така методика. Результати порівняльного оцінювання застосовуються для прийняття відповідних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівні, спрямованих на розв'язання проблеми міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, районів, міст і на запобігання поглибленню диференціації. Запропонована методика складається з декількох етапів.

На першому етапі визначаються розбіжності між найбільш благополучними та найбільш проблемними регіонами, районами, містами за формулою:

$$C_i = \frac{X_{\max i}}{X_{\min i}}, \quad (1.8)$$

де C_i – величина диференціації i -го показника;

$X_{\max i}$ – максимальне значення i -го показника серед визначених регіонів, районів, міст;

$X_{\min i}$ – мінімальне значення i -го показника серед визначених регіонів, районів, міст.

На другому етапі розраховується діапазон відхилення значення показників регіонів, районів, міст відносно їх середнього значення.

Спочатку визначається середнє значення показників регіонів, районів, міст за формулою:

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n X_j, \quad (1.9)$$

де X_j – значення показника регіону, району, міста;

n – кількість регіонів, районів, міст.

Наступним етапом є визначення значення стандартного відхилення показників регіонів, районів, міст за формулою:

$$C_B = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n X_j \bar{X}}, \quad (1.10)$$

де різниця між X_j і \bar{X} становить абсолютне відхилення значення показників регіонів, районів, міст від їх середнього значення.

Останнім визначається коефіцієнт варіації за формулою:

$$K_B = \frac{C_B}{\bar{X}}. \quad (1.11)$$

Значення коефіцієнта варіації дає можливість оцінити ступінь між-регіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів, районів, міст. Чим більше значення коефіцієнта варіації, тим більший ступінь диференціації [252].

Для визначення рівня розвитку регіону доцільно застосовувати не тільки аналітичну, але й експертну діагностику, до якої відносять такі методи діагностики й оцінювання: SWOT-аналіз, STEP-аналіз, SPACE-аналіз, функціонально-вартісний аналіз. Ці методи вибираються залежно від мети та завдань оцінювання, відповідно, кожен метод має свою сферу застосування та переваги. Наприклад: SWOT-аналіз застосовується для визначення основних загроз і слабких сторін регіонів; SPACE-аналіз – для оцінювання конкурентної позиції регіону, STEP-аналіз надає можливість оцінити зовнішню економічну ситуацію, яка впливає на господарську діяльність регіону [228]. Функціонально-вартісний аналіз – один із методів аналізу, мета якого полягає у виборі оптимального варіанта, що забезпечує повноцінне виконання досліджуванним об'єктом своїх основних функцій з мінімальними затратами [281].

Основним недоліком указаних методів є визначення оцінок суб'єктивного характеру, що може призвести до урахування не всіх факторів, що впливають на розвиток регіону. Тому використання цих методів пов'язане з певними ризиками недостатньо адекватного оцінювання. Але, як вважають вчені, не можна заперечувати доцільність застосування цих методів у сфері діагностики рівня розвитку регіонів як допоміжного інструментарію [228].

Моніторинг та оцінювання стану регіонів передбачає застосування системи показників, яка б адекватно та комплексно характеризувала розвиток регіонів, їх окремих територій та галузей, рівень життя населення, демографічну ситуацію, привабливість регіонів для залучення інвестицій та здійснення підприємницької діяльності.

П. Матвієнко пропонує згрупувати показники за такими блоками: показники ефективності використання наявних ресурсів регіону; показники соціального розвитку; показники інвестиційної привабливості регіону; показники екологічного розвитку [100].

Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик підкреслюють, що сталий розвиток орієнтується на прогресивні зміни на підставі гармонійного та збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер [160].

І. А. Бевз, Н. О. Федяй об'єднують систему показників соціально-економічного розвитку регіонів у три блоки: економіка, населення, довкілля [205].

Група вчених пропонує оцінку стану регіону визначати за інтегральними показниками (а саме – соціального, економічного й екологічного розвитку) та розглядає їх компоненти. Інтегральний показник сталого соціального розвитку регіону включає в себе такі компоненти: доходи та витрати, безробіття, забезпеченість житлом, демографія і стан здоров'я, споживання продуктів харчування. Інтегральний показник економічного розвитку регіону науковці пропонують розкласти на такі компоненти: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна та інноваційна, енергетична, виробнича, продовольча складові. Інтегральний показник сталого екологічного розвитку регіону включає також атмосферне повітря, воду, відходи. У межах кожної компоненти запропоновані групи показників і наведені їх граничні значення для порівняння фактичних показників з їх величинами. Залежно від ступеня відхилення фактичних показників від граничних визначаються першочергові заходи для їх фінансування та впровадження [161].

Постановою Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» [256] закріплені показники щорічного оцінювання соціально-економічного розвитку Автономної Республіки

Крим, областей, м. Києва та Севастополя. Ці показники мають розглядатися у межах: економічної та соціальної згуртованості, економічної ефективності, інвестиційно-інноваційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці, фінансової самодостатності, розвитку малого та середнього підприємництва, ефективності ринку праці; розвитку інфраструктури, відновлюваної енергетики та енергоефективності; доступності та якості послуг у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та безпеки; раціонального природокористування та якості довкілля [256].

Є. П. Качан вважає доцільним усі показники, за якими оцінюють рівень розвитку регіонів, умовно можна розподілити на економічні, соціальні та політичні. До політичних показників Є. П. Качан відносить наявність політичних і релігійних свобод у суспільстві, різноманіття політичних партій та громадських організацій, рівень корумпованості влади тощо. Ці показники використовуються зазвичай для оцінювання рівнів розвитку країн. Проте, на думку автора, коли в країні є значні внутрішні регіональні політичні та міжконфесійні суперечності, ці показники виступають найважливішими критеріями оцінювання регіонального соціально-економічного розвитку. В Україні досвід використання політичних показників незначний, поки що їх практично не застосовують для визначення рівнів розвитку регіонів [262].

Рівні регіонального розвитку визначають шляхом порівняння регіональних показників (індикаторів розвитку) із середніми у країні або з аналогічними показниками інших регіонів (інколи з показниками інших країн).

Для обчислення і порівняння рівнів регіонального розвитку найчастіше використовують метод індексів. Він ґрунтується на тому, що будь-який абсолютний статистичний показник можна обчислити як відносний щодо аналогічного середнього показника у країні або світі. Середній показник приймають, як правило, за одиницю. Відповідно, конкретні регіональні показники будуть або меншими, або більшими за одиницю (деколи їх визначають у відсотках до показника, з яким порівнюють). За допомогою таких розрахунків можна швидко та просто обчислити відхилення досліджуваних показників від тих, які характеризують узагальнені тенденції розвитку країни або світу (для порівняння можна використати також нормативні або базові дані).

Розрізняють прості (або спеціалізовані) та складні (або інтегральні) індекси. Прості індекси характеризують тільки один показник (наприклад,

відхилення регіонального ВВП на одну особу від середнього у країні). Складні індекси визначають складанням (підсумовуванням) або перемноженням кількох простих індексів. Такі індекси дають змогу ранжувати (визначати місце розвитку) регіону та країни за сукупністю важливих показників. Наприклад: «індекс злиденності» – сума індексів бідності, рівня безробіття та інфляції; «індекс людського розвитку», або «індекс гуманітарного розвитку», який використовується у статистиці ООН і враховує середню тривалість життя людей, рівень грамотності дорослого населення, рівень освіти, реальний ВВП на одну особу.

Для визначення якісних процесів, які неможливо охарактеризувати за допомогою кількісних показників (наприклад, рівні економічної свободи, демократичності влади, корумпованості, інвестиційного ризику), використовують бальний метод оцінювання. Тобто замість реальних кількісних індексів застосовують умовні бальні індекси за 100- і 10-бальними шкалами. Цей підхід, хоча і не дає точної інформації, є досить достовірним.

1.2. Формування стратегічних засад забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Проблеми розвитку територій останнім часом набувають особливого значення на загальнодержавному рівні, оскільки регіони відіграють значущу роль у формуванні національного продукту. Активізуючи свою діяльність, промислові підприємства розширюють умови для якнайповнішої зайнятості населення, забезпечуючи тим самим стабільні надходження у державний бюджет у формі податків. Осередками регіонів виступають переважно великі міста – обласні центри, в яких формується генеральна стратегія розвитку області на певний період. Проте розроблення загальної стратегії неможливе без урахування специфіки функціонування окремих громад, оскільки поступова реалізація планів відбувається через ієрархічну побудову. Саме таким важливим локальним осередком в ієрархічній архітектоніці Харківської області є районне місто Мерефа.

Питання стратегічного розвитку на регіональному рівні розглядали такі дослідники, як: Я. Базиліук, Р. Брусак, Я. Варда, Е. Войцеховський,

В. Воронкова, Я. Жаліло, В. Клософські, Ю. Свірський, Ю. Шаров та ін. Науково-теоретичні засади управління проектами розроблялись іноземними науковцями: Г. Гантом, А. Файолем, Дю Понтом, Р. Рендом. Українську школу представляють такі відомі вчені, як: І. А. Бабаєв, С. Д. Бушуєв та Н. С. Бушуєва, А. С. Войтенко, В. Д. Гогунський, К. В. Кошкін та ін.

Такі науковці, як А. С. Войтенко та К. В. Кошкін, досліджували більш детально проблему стратегічного розвитку малого міста. Мета проведеного дослідження полягає в імплементації інструментарію проектного менеджменту для розроблення, впровадження та моніторингу реалізації стратегії розвитку малого міста. Для досягнення поставленої мети було вирішено такі завдання:

визначено етапи розроблення стратегії розвитку малого міста;

розглянуто розроблення інструментарію проектного менеджменту на прикладі малого міста Харківської області.

Важливим і невід'ємним інструментом реалізації стратегії є стратегічний план. Мета Стратегічного плану економічного розвитку малого міста полягає у вирішенні проблем місцевого економічного розвитку та реалізації завдань щодо економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності економіки, залучення інвестицій на територію міста, якості життя його мешканців. Стратегічний план спрямований на місцевий економічний розвиток як процес стратегічного партнерства влади, громад і бізнесу. План передбачає прискорене зростання продуктивності місцевої економіки через стимулювання інвестицій у нові та існуючі підприємства, виробництво найбільшої кількості благ і створення максимальної кількості робочих місць за рахунок реалізації переваг конкурентоспроможності міста у порівнянні з іншими містами та регіонами України. Модель стратегії підбирається відповідно до потреб територіальної громади міста або економічного регіону. Основні етапи розроблення стратегії розвитку подано на рис. 1.2.

Для планування та реалізації стратегії розвитку пропонується використовувати проектний підхід, який включає такі сфери знань: управління інтеграцією, змістовністю, термінами, вартістю, якістю, людськими ресурсами, комунікаціями, ризиками та поставками проекту в групах процесів ініціювання, планування, виконання, моніторингу й управління і закриття проектів за стандартом PMBOK® (Project Management Body of Knowledge –

стандарт УП розроблений Інститутом управління проектами – Project Management Institute, США).

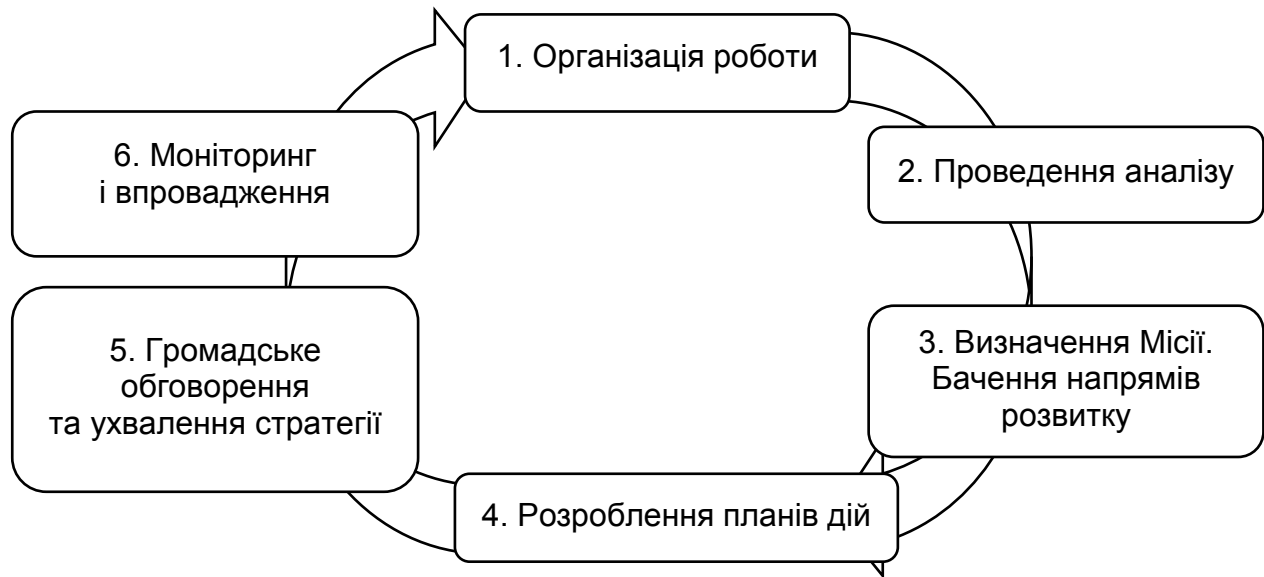

Рис. 1.2. Основні етапи розроблення стратегії розвитку

Наразі існує множина методичних підходів до розроблення стратегічних планів (модель Брайсона, алгоритм Бейлі, модель Мейєрсона, багатоступеневе планування, планування метрополітену Хейвуда, модель Озборна і Ґеблера) [114]. В Україні на регіональному рівні використовуються єдині Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку [235]. Рекомендації базуються на використанні методики SWOT-аналізу, який дозволяє згенерувати критичну множину стратегій розвитку для окремого об'єкта на регіональному рівні, дозволяючи впорядкувати наявну інформацію про об'єкт дослідження, проаналізувати внутрішні фактори, впливу на формування специфіки соціально-економічних процесів у місті та зовнішні, що визначаються впливом зовнішнього щодо міста середовища.

Реалізація другого етапу передбачає SWOT-аналіз, який містить визначення сильних і слабких сторін, потенційних загроз і наявних можливостей, що сприятиме забезпеченню конкурентних переваг міста та визначенню перспектив його розвитку. SWOT-аналіз проводився за такими складовими: соціальна, економічна, екологічна, житлово-комунальна та комунікаційна. Центральною ланкою є комунікативна складова стратегії, яка має на меті сприяти реалізації цілі та основних завдань стратегії

розвитку м. Мерефа до 2025 р. Комунікативна складова, виходячи із чітких завдань, створює єдине інформаційне поле, в якому всі зацікавлені сторони ведуть діалог, приймають і реалізують рішення, делегують один одному повноваження або просто функціонують у межах своєї діяльності. Єдиний інформаційний простір не тільки передає основний меседж міста, але й допомагає зацікавленим сторонам краще порозумітися між собою, усвідомити цілі індивідуального та колективного функціонування.

Введення комунікаційної складової у стратегію розвитку є найефективнішою для малих міст, адже це може активізувати громадян, перетворивши їх ініціативу на безцінний ресурс, зорієнтувати на цілі розвитку міста, в якому громадянин почуватиметься комфортно. За допомогою комунікативної складової, громадянин може виступати представником свого міста в Україні та за кордоном, зробивши його впізнаваним, і сформувати імідж міста в очах зовнішніх зацікавлених сторін – так само, як успішна фірма дбає про свій імідж і позиціонує себе через бренд.

Комунікативна складова стратегії розвитку м. Мерефа до 2025 р. має містити такі елементи: ціль комунікативної складової, основний меседж; основні цінності територіальної громади; зацікавлені у комунікативному процесі сторони та розподіл відповідальності між ними; зовнішня та внутрішня комунікація.

Третій етап передбачає визначення місії, бачення, напрямів розвитку. Місія відображає сам процес досягнення стратегічного бачення, складається із відповідних дій, спрямованих на збереження вже існуючих конкурентних, історичних переваг.

Суттєві положення, які відображають сформульовані стратегічне бачення, та місія міста, такі:

місто прагне розвивати інноваційно-інвестиційну модель економіки, яка має бути конкурентоспроможною. Місто прагне забезпечити сталий розвиток через активне залучення інвестицій на територію міста, у тому числі сприяти інноваціям, застосуванню сучасних технологій виробництва й управління;

міська влада здійснює заходи, спрямовані на диверсифікацію економіки, створюючи сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу та залучення інвестицій;

місто впроваджує ефективні інструменти місцевого економічного розвитку, які базуються на ефективній співпраці та партнерстві влади, громади та бізнесу;

місто опікується збереженням і розвитком трудових ресурсів, створюючи комфортні умови для проживання мешканців;

місто розвиває основу енергетичного та ресурсного забезпечення виробничих процесів інвестиційної діяльності. З цією метою розвиває комунальну інфраструктуру, підвищує якість надання комунальних послуг, сприяє розвитку ринку надавачів житлово-комунальних і комунальних послуг, удосконалює менеджмент житлово-комунального господарства;

місто прагне досягти високих стандартів якості життя шляхом підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки та збільшення обсягів доходів місцевого бюджету, які можна спрямовувати на реалізацію міських соціальних програм;

міська влада здійснює заходи, скеровані на підвищення соціальних стандартів якості життя, вимірюваних за ступенем задовільнення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, та розвиток молодіжного творчого потенціалу.

Результати SWOT-аналізу міста за складовою «житлово-комунальне господарство» надано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

SWOT-аналіз розвитку м. Мерефа за складовою «житлово-комунальне господарство»

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
1) У межах розвитку та реформування ЖКГ м. Мерефа затверджені та діє кілька програм і правил; 2) створені й успішно діють 5 ОСББ і 1 КП; 3) здійснюється поетапна реконструкція очисних споруд і системи водовідведення; 4) розпочато модернізацію котелень, що зможуть працювати на альтернативному паливі; 5) впроваджується організована система збирання, та видалення твердих побутових відходів; 6) здійснюється поступове переведення населення на індивідуальне опалення;	1) Більшість будинків – це застарілий житловий фонд; 2) заборгованість населення за надані послуги ЖКГ; 3) недостатність, а іноді відсутність необхідних оборотних засобів; 4) недосконала мережа центрального водопостачання; 5) не всі вулиці міста мають нічне освітлення; 6) відсутність газопостачання у с. Селекційне; 7) значна зношеність дорожнього покриття

1	2
7) відбувається втілення проекту з економічного вуличного освітлення; 8) поступово впроваджуються енергоефективні та енергоощадні технології	
Можливості	Загрози
1) Застосування сучасної техніки та технологій (у системі водопостачання, тепlopостачання, водовідведення та в інших сферах); 2) підвищення тарифів на оплату послуг ЖКГ для населення; 3) пільгове оподаткування для ОСББ; 4) виконання державних програм щодо розвитку ЖКГ	1) Ослаблення бюджетного фінансування; 2) за інших рівних умов підвищення тарифів не приведе до покращення фінансового стану підприємства (зростання доходів, дебіторської заборгованості, дотацій і субсидій); 3) зміна законодавства щодо підприємств ЖКГ (режим економії не дозволить фінансувати кошти у розвиток)

Важливим у розробленні стратегії розвитку є четвертий етап, на якому передбачається побудова дерева цілей, яке створюється на етапі планування проектів. Приклад верхньої частини дерева цілей стратегії розвитку м. Мерефа надано на рис. 1.3.

У контексті управління комунікаціями було виокремлено основні зацікавлені в розробленні та реалізації стратегії розвитку сторони:

- 1) територіальну громаду;
- 2) місцеву владу;
- 3) центральну державну владу та державну владу на місцях;
- 4) бізнес;
- 5) громадські організації (локальні, всеукраїнські, міжнародні);
- 6) засоби масової інформації;
- 7) потенційні інвестори та роботодавці;
- 8) гості міста;
- 9) інші територіальні громади.

Комунікація відбувається у двох напрямках: внутрішня (між суб'єктами територіальної громади) та зовнішня (між суб'єктами територіальної громади та зовнішніми суб'єктами). Усі зацікавлені сторони внутрішньої комунікації мають свої інтереси, які комунікативна складова не обмежує. Проте всі розуміють єдиний меседж: Мерефа – це наше рідне місто, і ми розуміємо, куди ми рухаємося. До того ж зацікавлені сторони мають різний ступінь відповідальності за розроблення та реалізацію проекту стратегії розвитку.

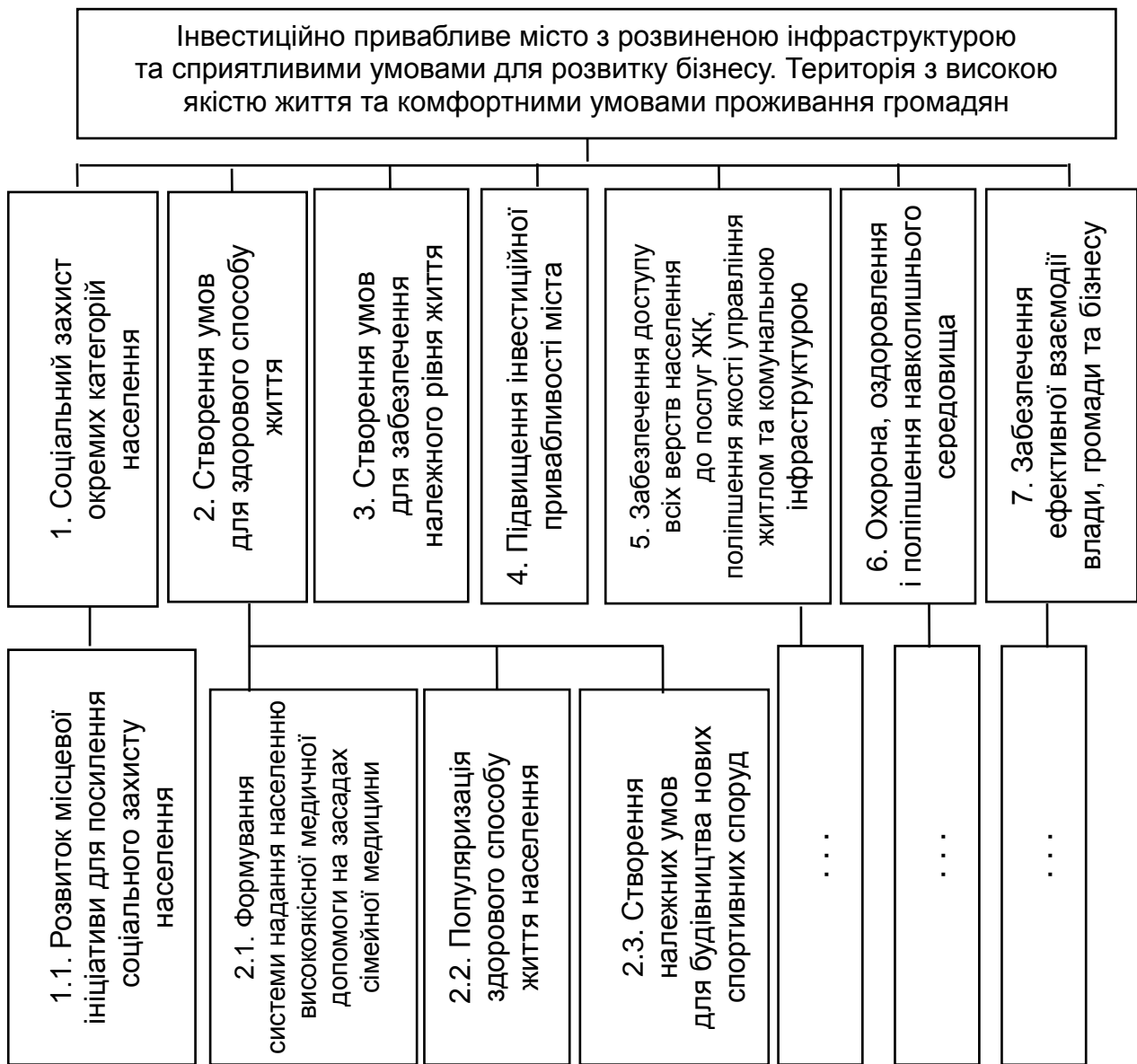

Рис. 1.3. **Дерево цілей стратегії розвитку м. Мерефа** (фрагмент)

Наступним етапом планування проекту є розроблення структурної декомпозиції робіт, яка базується на дереві цілей. Ураховуючи великий обсяг робіт, наведемо приклад реалізації за соціальною та економічною складовими. Один з пакетів робіт попереднього напрямку подано у формі плану реалізації, який включає: конкретні заходи, очікувані результати, індикатори, виконавців і джерела (табл. 1.2, 1.3).

Варто звернути увагу на індикатори оцінки досягнення результату, оскільки вони відображають метрики якості реалізації проекту.

Напрями реалізації соціальної складової стратегії розвитку м. Мерефа

Напрями	Програми та проекти	Конкретні заходи	Очікувані результати	Індикатори оцінки досягнення результату	Виконавці
Напрямок 1. Формування системи надання населенню високоякісної медичної допомоги на засадах сімейної медицини	Упровадження «Програми підвищення якості та доступності медичного обслуговування населення м. Мерефа на 2015 – 2017 рр.»		Покращення матеріально-технічної бази лікувальних закладів м. Мерефа, їх оснащення, підвищення якості та доступності медичного обслуговування населення; залучення лікарів-фахівців до роботи в лікувальних закладах м. Мерефа; забезпечення рівного доступу мешканців міста до якісного медичного обслуговування; забезпечення населення міста донорською кров'ю та її компонентами; зниження показників загальної смертності та інвалідності, збільшення середньої тривалості життя населення, покращення санітарної культури населення	Кількість лікарів на 1 000 осіб населення; кількість медичного персоналу на 1 000 осіб населення; кількість лікарняних ліжок на 1 000 осіб населення; рівень захворюваності населення на 100 осіб; рівень смертності; середньомісячна заробітна плата робітників сфери охорони здоров'я; відношення середньомісячної заробітної плати робітників сфери охорони здоров'я до середньомісячної заробітної плати у регіоні	Комісія з питань охорони здоров'я Мереф'янської міської ради/КЗОЗ «Мереф'янська ЦРЛ»/Центр первинної медико-санітарної допомоги м. Мерефа/ Мереф'янська санітарно-епідеміологічна станція
	1.1. Профілактика захворюваності населення м. Мерефа	Проведення щорічних якісних профілактичних оглядів населення (забезпечення лабораторними реактивами; забезпечення одноразовими наборами для гінекологічних оглядів якісною плівкою для флюорографії КЗОЗ «Мереф'янська ЦРЛ»)			
	1.2. Заохочення молодих спеціалістів для роботи в сільській місцевості	Виплата заохочувальних надбавок молодим фахівцям			
	1.3. Покращення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я міста	Проведення ремонтних робіт приміщень на період підготовки лікувальних закладів району до роботи в осінньо-зимовий період; придбання в амбулаторії загальної практики сімейної медицини (АЗПСМ) і фельдшерсько-акушерські пункти (ФАП) фізіотерапевтичного обладнання, тонометрів, електоркардіографів, апаратів Маклакова для вимірювання очного тиску			
	1.4. Розвиток донорства, задоволення потреб населення в донорській крові та її компонентах	Забезпечення харчування донорів			

Напрями реалізації економічної складової стратегії розвитку м. Мерефа

Напрями	Програми та проекти	Конкретні заходи	Очікувані результати	Індикатори оцінки досягнення результату
Напрямок 2. Підвищення ефективності функціонування наявних підприємств	2.1. Розвиток інфраструктури підприємництва	Сприяння створенню і активній та ефективній діяльності бізнес-асоціацій (громадських об'єднань підприємців) міста та дорадчих органів виконкому. Створення міського інформаційно-ресурсного центру для підтримки бізнесу та населення в мережі Інтернет. Використання наявних потенційних потужностей в альтернативних напрямках господарської діяльності	Скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище через підвищення інноваційності виробничої сфери міста; розвиток інноваційної активності; збільшення нових робочих місць; забезпечення стабільних доходів до місцевих бюджетів; посилення правопорядку та охорони громадського порядку; забезпечення стабілізації соціальних процесів у місті через реалізацію інвестиційних проектів; створення умов для адекватного оцінювання земельних ресурсів та їх використання; покращення інфраструктурного забезпечення міста; забезпечення інвестиційної привабливості	Частка доданої вартості у валовому регіональному продукті; кількість діючих підприємств; кількість користувачів послугами підтримки бізнесу; якість надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам; частка податкових надходжень від малого та середнього бізнесу в загальному обсязі податкових надходжень; обсяг залучених інвестицій; кількість реалізованих інвестиційних проектів; кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації; рівень інноваційної активності міста; обсяг капітальних інвестицій
	2.2. Покращення умов для ведення бізнесу	Розроблення проекту «Створення сучасної інформаційно-комунікаційної системи «Безпечне місто» та встановлення інформаційно-комунікаційної системи відеоспостереження у найбільш небезпечних щодо правопорядку місцях на території міста. Аналіз ринку робочої сили (виявлення потреби бізнесу у кваліфікованій робочій силі та пропозицій на ринку праці). Розроблення і впровадження програми зайнятості населення міста з урахуванням бізнес-потреб. Створення центру надання адміністративних послуг		

Ураховуючи складність розроблення та реалізації розглядуваного проекту, звернемо увагу на необхідність побудови матриці відповідальності, яка є сполучною ланкою між деревом робіт та організаційною структурою (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Приклад матриці відповідальності для напрямку 1.1 соціальної складової

Відповідальні Пакети робіт	Мер міста	Комісія з питань охорони здоров'я Мереш'янської міської ради	КЗОЗ «Мереш'янська ЦРЛ»	Центр первинної медико-санітарної допомоги м. Мереша
1.1.1. Профілактика захворюваності населення	З, НР	П, ЗТ, К	ВВ	СВ
1.1.2. Заохочення молодих спеціалістів для роботи в сільській місцевості	З	ЗТ, ВВ, К		
1.1.3. Покращення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я міста	З, НР	ЗТ	К	К
1.1.4. Розвиток донорства, задоволення потреб населення в донорській крові та її компонентах	З	ЗТ, К	СВ	ВВ
1.1.5. Поліпшення знань населення про демографічні проблеми суспільства, стан репродуктивного здоров'я, профілактику захворювань, здоровий спосіб життя	З	ВВ	СВ	СВ

У табл. 1.4 використані такі умовні позначення: З – замовник; ВВ – відповідальний виконавець; СВ – співвиконавець; ЗТ – затвердження; П – погодження; К – контроль; НР – наглядова рада.

У результаті розроблення стратегії розвитку на основі проектного підходу було запропоновано пріоритетні напрями реалізації стратегії розвитку м. Мереша для кожної складової стратегії, а саме:

для соціальної – формування системи надання населенню високо-якісної медичної допомоги на засадах сімейної медицини; популяризація здорового способу життя; покращення якості життя; забезпечення належних умов для культурно-духовного розвитку населення;

для економічної – підвищення ефективності функціонування наявних підприємств; створення транспортного кластеру; розширення інфраструктури ринку товарів і послуг;

для розвитку житлово-комунального господарства – формування системи надання населенню якісних житлово-комунальних послуг; сприяння ресурсозбереженню та підвищення енергоефективності галузі ЖКГ;

водні ресурси (підвищення якості питної води, очищення річок); поводження з відходами (впровадження роздільного збирання відходів, закриття сміттєзвалища з рекультивацією порушених земель, установлення сортувальної лінії сміттєпереробного заводу);

екологічна обізнаність громадян (розроблення загальноміських екологічних програм і проектів, спрямованих на забезпечення екологічної обізнаності та підвищення екологічної освіти населення; проведення на території міста заходів щодо захисту від екологічної небезпеки);

для комунікаційної – удосконалення управління в органі місцевого самоврядування; якість надання адміністративних послуг; рівень кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування; ефективна взаємодія місцевої влади з територіальною громадою; підвищення рівня довіри територіальної громади до місцевої влади; створення іміджу м. Мерефа.

Сутність процесного підходу до розроблення стратегії розвитку міста, який було реалізовано у поєднанні з методичними рекомендаціями, полягає в формуванні структурних моделей проекту. Ці моделі базуються на дереві робіт, яке виступає основою для інших моделей. Серед них варто виділити: дерево цілей, організаційну діаграму, матрицю відповідальності, сітьовий та календарний графіки, діаграму Ішикави та дерево ризиків. Отже, найважливішим результатом реалізації стратегії стане позиціонування м. Мерефи як інвестиційно-привабливої, з розвиненою інфраструктурою та сприятливими умовами для розвитку бізнесу території з високою якістю життя та комфортними умовами для проживання.

1.3. Моніторинг і діагностика потенціалу регіонів України

1.3.1. Діагностика проблеми використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України

В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на навколишнє середовище. Використовування природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил України, і навпаки: наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку. Зростання економічного значення природних умов і ресурсів полягає в тому, що вони розглядаються не тільки як предмети праці, а і як засоби виробництва. Нині особливо актуальними є наукові дослідження формування дієвого економічного механізму використання природних ресурсів.

Економічний потенціал – це сукупність наявних і придатних до мобілізації основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання і соціально-економічного прогресу.

У політекономічному розрізі економічний потенціал – це система відносин економічної власності між людьми у взаємодії з розвитком продуктивних сил і базисними елементами господарського механізму, що виступають основним джерелом розвитку економічної системи, її можливостей. Відповідно до визначення, наведеного в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», природні ресурси – це компоненти природного середовища, природні та природно-антропогенні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані в процесі здійснення господарської та іншої діяльності як джерела енергії, продукти виробництва та предмети споживання, що мають споживчу цінність (див. [145]). У Законі під сутністю використання природних ресурсів слід

розуміти експлуатацію природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг, у тому числі всі види впливу на них у процесі господарської та іншої діяльності. Природні ресурси не можуть визначати розвиток суспільства; водночас суспільство за жодних обставин не може бути повністю незалежним від природи.

Поєднання природних умов і ресурсів формує природно-ресурсний потенціал (ПРП). ПРП – це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовільнювати різні потреби суспільства. Тобто це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства. Природно-ресурсний потенціал території – поняття, яке дає змогу зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісності – на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент.

Основу ПРП України становлять земельні ресурси, частка яких – 44,4 %, а в окремих регіонах (особливо в Правобережному лісостепі) – 72 – 79 %. Значну частину становлять мінеральні ресурси (28,3 %), а в окремих областях вони є основою природних багатств (відповідно: 74, 73 і 69 %). Серед інших переважають водні та рекреаційні ресурси. Ці чотири види природних багатств зосереджують у собі понад 95 % усього природно-ресурсного потенціалу України. Найменшу роль у загальному ПРП відіграють біологічні ресурси (лісові та фауністичні), частка яких не досягає 5 %, навіть у найзалісеніших областях Карпат і Західного Полісся вони наближаються лише до 18 % [145].

Природно-ресурсний потенціал має певні закономірності розміщення в межах України. Його оцінювальний показник (відповідно, і потужність) зростає у напрямі з півночі й північного заходу на південь і південний схід. Ця тенденція пов'язана головним чином зі збільшенням земельних, рекреаційних, водних і мінеральних ресурсів. Ці особливості ПРП картографічно досліджуються на відповідних компонентних картах, які входять до «Екологічного атласу України», а саме: потенціалів мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних і рекреаційних ресурсів [8].

Взаємовідносини людини з природою відображаються шляхом використання природно-ресурсного потенціалу, який позначається на розміщенні продуктивних сил (а відтак, і на екології) як на державному, так і на регіональному рівнях. Ці взаємовідносини можуть мати умисний або невмисний характер. Перші виникають у процесі матеріального виробництва

з метою задовільнення певних потреб суспільства. Вони заздалегідь плануються, фінансуються, координуються (наприклад: видобування мінеральної сировини, вирубка лісів, спорудження ГЕС тощо). Невмисний вплив – це побічний наслідок умисного впливу людини на природно-ресурсний потенціал (наприклад: під час спорудження ГЕС відбуваються підтоплення і заболочування прилеглих до водосховища територій; сільськогосподарське виробництво часто є причиною забруднення поверхневих і підземних вод тощо).

Як умисний, так і невмисний вплив людини на природно-ресурсний потенціал може виявлятися прямо або опосередковано. Прямий вплив відбувається у процесі безпосередньої дії господарювання на природне середовище (наприклад, зрошення зволожує ґрунт, зменшує температуру повітря, змінює умови зростання рослин). Опосередкований вплив проявляється, як правило, через ланцюги взаємопов'язаних дій (наприклад, вплив запилення атмосфери над промисловими центрами на кількість і якість сонячної радіації тощо). Звичайно, кожен із цих видів впливу людини на природне середовище у «чистому» вигляді майже ніколи не зустрічається, проте разом вони істотно позначаються на трансформації будь-яких видів природних ресурсів. У зв'язку із цим їх практичне оцінювання неможливе без урахування наслідків господарської діяльності людини.

Шляхи використання природних ресурсів можна класифікувати таким чином:

- засоби праці (земля, водні шляхи);
- джерела енергії (гідроенергія, атомне паливо, запаси горючих копалин);
- сировина та матеріали (різні мінерали, ліси);
- предмети споживання (питна вода, гриби, квіти, продукти рибальства);
- рекреаційні території (місця відпочинку);
- генетичний фонд (виведення нових порід тварин і сортів рослин);
- джерела інформації (заповідники, біоіндикатори).

Використання в економічній системі природних ресурсів вимагає їх адекватного оцінювання. Існує два основних види цього процесу: технологічний (виробничий) та економічний. Технологічне оцінювання виявляє ступінь придатності ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання.

Нерідко технологічна оцінка виражається в балах і категоріях. Процес технологічного оцінювання, як правило, передує економічному.

Економічне оцінювання природних ресурсів – необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Визначають дві групи економічних оцінок: перша – характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга – економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища). Для економічного оцінювання природних ресурсів застосовують передусім методичні підходи, засновані на категоріях ренти й ефективності.

За рентного підходу природний ресурс може оцінюватися двома способами: за відносним ефектом чи прибутком, що дає його використання в народному господарстві; за додатковими затратами на компенсацію втрат прибутку від вилучення певного ресурсу з природокористування. Розрізняють витрати на запобігання забрудненню і витрати на компенсацію збитків. Перші здійснюються задля зменшення шкідливих викидів (наприклад, будівництво очисних споруд, нейтралізація викидів тощо). Другі оцінюються через недотримання національного доходу, додаткові витрати із соціальних фондів тощо.

Для розміщення галузей народного господарства велике значення мають кількісні параметри певного виду ресурсу. За народногосподарським значенням запаси корисних копалин розподіляють на такі групи: балансові, використання яких економічно вигідне (тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничо-технічними умовами експлуатації); позабалансові, які за наявного рівня технології експлуатувати економічно не вигідно. У геології виділяють такі категорії запасів корисних копалин: А – докладно розвідані та вивчені; В і С1 – розвідані менш докладно; С2 – оцінені попередньо та приблизно. Запаси корисних копалин за категоріями А, В, С1, С2 разом із прогнозованими запасами становлять геологічні запаси. До власне промислових запасів відносять вивчені та розвідані запаси, експлуатація яких за даних умов забезпечує достатню рентабельність виробництва [142].

Ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів і зростання виробництва продукції за тою самою кількістю використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне

використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів; упровадження ресурсоощадної техніки та технології; широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини; стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивація відпрацьованих кар'єрів тощо; ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення; збереження рекреаційних ресурсів у ході розміщення нових промислових об'єктів.

Україна переживає глибоку екологічну кризу, яка пов'язана з надмірним антропогенним навантаженням на її територію. Усі екологічні проблеми – незалежно від того, якими галузями вони породжені – нерозривно пов'язані з певною територією. Це завжди просторові проблеми. Їх глибина залежить від структури економіки на тій чи іншій території, від комплексу провідних галузей господарства, розвиток яких обумовлений наявністю відповідних природних ресурсів. А ці ресурси нерівномірно розподілені в регіонах. Звідси велика строкатість у антропогенному навантаженні на ту чи іншу територію.

Інтенсивна людська діяльність, нераціональне природокористування, нехтування законами природи спричинили глибокі, часто незворотні зміни в навколишньому природному середовищі як у масштабах планети, так і окремих ландшафтів та екосистем.

Економіці України властива висока питома вага ресурсо- та енергомістких технологій, впровадження і нарощування яких здійснювалося найбільш «дешевим» способом – без будівництва відповідних очисних споруд. Це стало можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування, законодавства з охорони довкілля.

Основними джерелами забруднення природного середовища України є хімічна, металургійна, гірничовидобувна галузі промисловості, атомні та теплові електростанції, цукрові заводи, автотранспорт, сільськогосподарське виробництво, водномеліоративні системи тощо.

Екологічні проблеми проявляються на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та локальному. На загальнодержавному рівні слід зазначити забруднення окремих компонентів природи, розбалансування соціально-економічних функцій ландшафтів; неузгодженість розвитку різних видів меліорацій; нераціональне використання природних, перш за все мінеральних, ресурсів. Регіональні проблеми – це водогосподарські меліорації Полісся і Півдня України; агрохімічні меліорації,

відсутність науково обґрунтованого використання різноманітних ресурсів Карпат і Криму в умовах альтернативності та ін. До локальних проблем можна віднести техногенні перевантаження природного середовища в населених пунктах, промислових центрах тощо.

Серед цих проблем в Україні основними є:

зменшення запасів корисних копалин (вичерпання ресурсів, зниження їх якості та розмаїття, небезпека порушення середовища внаслідок добування корисних копалин тощо);

зміна структури земельних ресурсів унаслідок вилучення земель під несільськогосподарські потреби та забудову, а також через розвиток негативних процесів у ландшафтах (ерозії, абразії, карст, суфозії та просідання ґрунтів, підтоплення, заболочення тощо);

зниження родючості ґрунтів унаслідок вимивання гумусу, засолення, підтоплення, забруднення важкими металами, пестицидами та іншими речовинами;

зменшення запасів і забруднення поверхневих і підземних вод унаслідок посиленого водозабору, скидання забруднювальних речовин у водні об'єкти в процесі виробництва та ведення комунального господарства;

забруднення атмосферного повітря і зміна його складу внаслідок промислових та інших викидів у атмосферу;

скорочення розмаїття рослинного та тваринного світу та зміни в його генофонді;

зменшення біологічної продуктивності ландшафтів;

погіршення гігієнічних і санітарно-епідеміологічних умов життєдіяльності людини та існування живих організмів.

В умовах змін тенденцій розвитку світової економіки людство вже не має права споживацько ставитись до природи, розглядаючи її винятково як склад сировини. Сьогодні актуальним завданням є створення такої системи функціонування виробництва, яка б забезпечила розвиток економіки України та водночас захистила навколишнє середовище від наслідків техногенної діяльності людини. Екологізація виробництва й енергозбереження – ось головні проблеми сучасного суспільства, адже вони стають ключовими у питанні конкурентоспроможності продукції. Першочерговим напрямом їх вирішення є впровадження новітніх екологічно чистих технологій.

У нашій державі проблема впровадження екологічно чистих технологій стоїть дуже гостро. Нині весь цивілізований світ проголосив інноваційно-екологічний принцип визначальним у розбудові суспільства.

На жаль, в Україні залишаються невизначеними основні засади державної політики щодо діяльності з впровадження екологічно чистих технологій; законодавство страждає від відсутності уніфікованої термінології та інформаційно-аналітичного забезпечення. У сучасному світі існують новітні наукомісткі технології, які дозволяють розв'язати проблему в значно коротші терміни. Слово за українським законодавством.

Сьогодні в Україні в основному сформовано правову базу природокористування. Вона виходить з визнання вартості та ціни різного роду природних ресурсів, регулює платність природокористування на основі рентних відносин. Але існуюча правова база, що регулює природокористування, потребує подальшого вдосконалення. Не менш важливими є суворе дотримання чинного законодавства в цій сфері.

Основні напрями державної стратегії раціонального природокористування такі:

- постійний контроль за дотриманням надрокористувачами проектів розроблення та технологічних схем у ході використання родовищ корисних копалин;

- розвиток заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення наявних і створення нових природно-заповідних об'єктів;

- державне фінансування діяльності з лімітування, розміщення та знешкодження відходів;

- запобігання забрудненню річок, озер, водосховищ, інших гідрологічних об'єктів і підтримка їх сприятливого гідрологічного стану;

- утілення сучасних технологій ведення лісового господарства та лісоексплуатації, відтворення корінних деревостанів і корінних фауністичних комплексів;

- упровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів і формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності.

Таким чином, основна задача сьогодні – це питання комплексного та ефективного використання ресурсів в народному господарстві та збереження їх для наступних поколінь.

1.3.2. Аналіз і оцінювання промислового потенціалу регіону

У сучасних умовах господарювання розвиток вітчизняного промислового комплексу залишається основою соціально-економічної стабільності країни. Разом із тим необхідність децентралізації державних функцій з управління соціально-економічним розвитком регіонів (у тому числі регіональних промислових комплексів) обґрунтовує доцільність проведення наукових досліджень із розроблення стратегій промислового розвитку регіонів. Застосування оцінювання промислового потенціалу регіонів стає важливим інструментом стратегічного планування та управління розвитком промисловості регіонів.

Теоретичним аспектам оцінювання економічного та виробничого потенціалу регіонів приділяли значну увагу такі вчені, як: О. Ф. Балацький [7], К. В. Давискіба [46], А. Ю. Жулавський, Є. В. Лапін [60], В. І. Захарченко [65], Л. Л. Ковальська [75], С. О. Лукін [93], А. Н. Тищенко [197], І. Н. Ткаченко [169] та ін. Сучасна методика аналізу використання та розвитку промислового потенціалу регіону, яку застосовують регіональні органи публічної влади, не зовсім відповідає принципам системності, комплексності та потребам регіонального управління. Вона зводиться до аналізу основних показників розвитку промисловості (валовий регіональний продукт, обсяги реалізованої промислової продукції, обсяги капітальних інвестицій та ін.). У зв'язку із цим є доцільним дослідження особливостей підходів провідних вчених щодо проведення аналізу й оцінювання промислового потенціалу регіону для подальшого розроблення комплексної методики.

Успішність соціально-економічного розвитку регіонів України залежить насамперед від відновлення промислового потенціалу. Тому від розвитку галузей регіонального промислового комплексу залежить не тільки економічний стан регіону, створення належних умов для життя і праці його населення, а й отримання значного економічного ефекту за рахунок реалізації різних видів економічної діяльності та зовнішньоекономічних відносин відповідно до природно-економічних, історичних, соціальних, екологічних та інших умов регіону, його геополітичного положення.

Оскільки промисловий комплекс регіону є основою для задоволення потреб населення, його слід розглядати як складову частини системи господарства країни. Промисловий комплекс регіону характеризується певною структурою, яка розкриває найбільш істотні елементи,

зв'язки та відносини системи, виступаючи основою його функціонування. Структура цього комплексу розглядається в галузевому (покомпонентному), функціональному та територіальному аспектах. Саме розгляд структури комплексу залежно від цих аспектів дає можливість розкрити його внутрішню будову та роль у процесі розвитку виробництва на території регіону. Цим визначається «триєдиність» структури регіонального промислового комплексу як системи [232].

Кожен регіон у межах економічного простору країни має власну спеціалізацію, яка є концентрацією на його території конкретних видів виробництв, що задовільнюють своєю продукцією не тільки власні, але також і потреби інших регіонів країни.

Галузева структура включає підсистеми, а саме: галузі виробництва та соціальної сфери (промисловість, сільське господарство, транспорт, інфраструктуру, споживання). Тобто кожний набір галузей (компонентів) є складовою галузевого розподілу праці. Між компонентами переважають зв'язки за сировиною і матеріалами, за продукцією, за послугами. Отже, галузева (покомпонентна) структура регіонального промислового комплексу є досить різноманітною. Він може мати різні ступені розвитку, спеціалізацію та поєднання виробництв.

Функціональна структура має три аспекти (функціонально-галузевий, функціонально-організаційний, функціонально-територіальний). У функціонально-галузевому аспекті до структури регіонального промислового комплексу включають галузі та виробництва різного значення (головні, базисні, супутні, додаткові, допоміжні, обслуговувальні, місцеві). Так, головні (профільюючі) галузі зумовлюють економічний профіль регіону, спеціалізацію його господарства та виробляють продукцію як для внутрішніх потреб, так і для інших регіонів. Базисними галузями регіону є ті, у яких видобувається і виробляється сировина для подальшої переробки. Навколо головного виробничого процесу виникають супутні галузі, що раціонально використовують відходи виробництва, а їх продукція задовільнює місцеві потреби та вивозиться в інші регіони. Вивозиться також продукція додаткових галузей. Матеріали та вироби, що необхідні для виробництва певної продукції, постачають допоміжні галузі. Обслуговувальні галузі сприяють ефективному здійсненню усіх інших виробництв на території регіону. Завершують комплекс місцеві галузі, що виробляють продукцію для місцевого споживання. Вони виникають незалежно від спеціалізації регіону, хоча всі інші галузі комплексу

впливають на них через зростання населення та розвиток місцевого господарства [220].

Крім того, деякі автори [232; 285 та ін.] виділяють суміжні та паралельні галузі. Взаємносуміжні галузі супроводжують одна одну в процесі розміщення. Їх об'єднують тісні виробничі зв'язки, наприклад: металургія, коксохімія (пов'язані технологічно), гірничодобувна промисловість, легка (господарства із використання чоловічої і жіночої праці). Значення цієї групи галузей зростає з розвитком техніки та збільшенням масштабів концентрації, комбінування і кооперації виробництва. Паралельні галузі (тобто взаємно заміщувані) розвиваються відносно ізольовано на базі різних природних і економічних умов (ресурсів). Вони часто не мають між собою тісних виробничих зв'язків (наприклад, чорна металургія і сільське господарство); їх об'єднує сумісне освоєння загальних регіональних (міжгалузових) ресурсів (трудова, мінеральна, водна тощо). Проблема розміщення паралельних галузей, які можуть заміщати одна одну, має об'єктивну основу для правильного вирішення тільки на рівні державного регулювання господарства, зокрема ринкового. Отже, характер поєднання галузей, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості регіонального промислового комплексу.

Слід зазначити, що особливо важливу роль у розвитку промислового комплексу регіону виконують головні галузі спеціалізації, оскільки вони забезпечують найбільший економічний ефект.

Функціонально-організаційний аспект є регулятором регіонального промислового комплексу, включаючи відомства від загальнодержавних до місцевих, що пов'язані зв'язками управління.

Функціонально-територіальний аспект включає точки функціонування (пункти, підприємства, центри), що пов'язані виробничо-територіальними зв'язками. Територіальна структура регіонального промислового комплексу як підсистема включає територіальні об'єднання (територіальний розподіл праці), зокрема: економічні зони, ареали, вузли, центри тощо, – які пов'язані виробничо-територіальними зв'язками, тобто зв'язками функціонування системи.

Територіальна структура регіонального промислового комплексу характеризується різними формами організації виробництва на окремій території, що створилися на основі внутрішньотериторіальної диференціації природних умов і ресурсів, у результаті галузевого та територіального розподілу праці, ринку попиту та пропозиції.

Зауважимо, що спеціалізація регіонального промислового комплексу обумовлена можливостями ефективно виробляти масову продукцію, яка, будучи дешевою, мала б значну частку в загально-регіональному балансі. Здешевлення продукції відбувається за рахунок використання сприятливих природно-економічних умов. Тому особливо важливим є врахування низки факторів, які впливають на формування і розвиток галузевої спеціалізації у регіональних промислових комплексах в Україні. Це такі фактори, як [204]: суспільно-географічне положення території, соціально-демографічна ситуація, природно-ресурсний потенціал функціонування господарського комплексу регіону, екологічна ситуація, інтенсивність упровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу та невиробничу сфери, суспільний розподіл праці тощо.

Оскільки окремі регіони України суттєво різняться за наявним промисловим потенціалом території та ефективністю його використання, важливим напрямом дослідження розвитку окремих галузей промисловості на мезорівні є виявлення їх регіональних особливостей (зокрема, проведення ґрунтового аналізу й оцінювання промислового потенціалу регіону).

Слід зауважити, що промисловий потенціал регіону може досліджуватися як підсистема промислового потенціалу країни або економічного потенціалу регіону, а також у розрізі потенціалів галузей промисловості, кластерів та елементів.

Темпи розвитку галузей промисловості дозволяють зробити висновки про ефективність функціонування сфери виробництва у конкретному регіоні та прогнозувати майбутні структурні пропорції. Динаміку структурних зрушень певної галузі у розрізі регіонів можна оцінити на основі коефіцієнта випередження (зростання). З його допомогою уможлиблюється оцінювання рівномірності зростання обсягів виробництва певних видів товарів за окремими регіонами України.

Коефіцієнт регіонального випередження (K_B) розраховується за формулою:

$$K_B = \frac{T_i^{\text{сер}}}{T_r^{\text{сер}}} \times 100, \quad (1.12)$$

де $T_i^{\text{сер}}$ – середній темп зростання обсягу виробництва галузі в i -му регіоні;
 $T_r^{\text{сер}}$ – середній темп зростання обсягу випуску промисловості в цілому.

Важливою особливістю розвитку будь-якої галузі промисловості України на сучасному етапі є наявність значних регіональних коливань у розміщенні, структурі та динаміці її виробництва. Специфічним проявом просторової організації виробництва є його регіональна спеціалізація, яка проявляється у переважному розвитку на території регіону тих галузей і виробництв, для яких існують найбільш сприятливі природні, економічні, соціальні передумови та ресурси території. Регіональна спеціалізація певної галузі промисловості в раціональних масштабах приводить до економії витрат суспільної праці, оскільки передбачає найефективніше використання природних умов і ресурсів, матеріально-технічного та трудового потенціалу території [151, с. 118–120].

Для визначення галузевих пріоритетів розвитку промислового комплексу регіону доцільно використовувати низку показників галузевої спеціалізації. Статистичними показниками, що відображають конкурентну стійкість галузі в регіоні та потенціал її комплексотворення, є коефіцієнт локалізації певного виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації), коефіцієнт виробництва продукції на одного мешканця і коефіцієнт спеціалізації регіону у розглядуваній галузі [5; 120, с. 106; 232; 286].

Для виокремлення галузей промисловості, що є пріоритетними з точки зору забезпечення максимального задовільнення потреб регіону з мінімальними витратами ресурсів, використовують коефіцієнт локалізації виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації) ($K_{л}$), який можна розрахувати за формулою:

$$K_{л} = \frac{\frac{O_p}{P_p} \times 100}{\frac{O_k}{P_k} \times 100}, \quad (1.13)$$

де O_p – обсяг промислового виробництва за певною галуззю регіону, грн;

P_p – загальний обсяг промислового виробництва регіону, грн;

O_k – обсяг промислового виробництва за певною галуззю країни, грн;

P_k – загальний обсяг промислового виробництва країни, грн.

Отже, коефіцієнт локалізації виробництва на території регіону є відношенням питомої ваги галузі у структурі виробництва до питомої ваги

тієї самої галузі в країні. Його розрахунок проводиться за валовою товарною продукцією, основними промисловими фондами, чисельністю промислово-виробничого персоналу, продуктивністю праці, фондівіддачею, обсягом іноземних інвестицій в основний капітал, експортом та імпортом продукції.

Якщо $K_n = 1$, то це вказує на рівномірну концентрацію галузі у регіоні. Чим більше концентрація (або локалізація) галузі в регіоні, тим більше значення коефіцієнта.

Якщо $K_n > 1$, то локалізація галузі в регіоні перевищує її середню частку у валовому випуску країни.

Коефіцієнт концентрації виробництва промислової продукції на одного мешканця (K_k) можна розрахувати як співвідношення частки галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю у національних масштабах до частки населення регіону в загальній чисельності населення країни:

$$K_k = \frac{\frac{O_p}{O_k} \times 100}{\frac{H_p}{H_k} \times 100}, \quad (1.14)$$

де H_p – чисельність населення регіону, осіб;

H_k – чисельність населення країни, осіб.

Коефіцієнт спеціалізації регіону у галузі (K_c) визначається як відношення питомої ваги галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах і питомої ваги регіону у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни:

$$K_c = \frac{\frac{O_p}{O_k} \times 100}{\frac{P_p}{O_{\text{ВВП}}} \times 100}, \quad (1.15)$$

де $O_{\text{ВВП}}$ – загальний обсяг ВВП країни, грн.

Якщо розрахункові показники дорівнюють чи більше одиниці, то аналізовані галузі виступають як галузі ринкової спеціалізації, і на їх основі можна проводити комплексотворення. У процесі формування комплексів і вибору найбільш пріоритетних видів діяльності (продукції) необхідно оцінити динаміку коефіцієнтів локалізації: збільшення значення показників свідчить про можливі подальші перспективи зростання; зниження – про можливу необхідність розширення асортименту випущеної продукції; проблеми відповідності сировинної зони чи необхідність модернізації виробництва.

Окрім зазначених, сучасна економічна наука пропонує значну кількість показників, які можуть застосовуватись для оцінювання спеціалізації регіону в територіальному розподілі праці. Серед них можна виділити такі: частка регіону в загальнодержавному виробництві певного виду продукції; питома вага галузі спеціалізації у промисловому комплексі регіону за вартістю основних засобів виробництва; питома вага галузі спеціалізації у промисловому комплексі регіону за обсягами інвестицій; питома вага вивезеної продукції в її загальному регіональному випуску тощо.

Однак важливо зазначити, що будь-який із показників, взятий окремо, недостатньо цілісно відображає сутність спеціалізації певної галузі у регіональному промисловому комплексі. Так, показник питомої ваги галузі спеціалізації у промисловому комплексі регіону значно залежить від розвитку промислового потенціалу регіону в цілому. Тому висока питома вага, наприклад, харчової промисловості у промисловому комплексі регіону, яка взята окремо, може бути ознакою як спеціалізації регіону, так і його відставання в промисловому розвитку [152, с. 118–120].

Для аналізу й оцінювання промислового комплексу регіону та виявлення особливостей його галузевих тенденцій доцільне використання не окремо обраного показника (часткового), а системи показників, на основі яких можна розрахувати інтегральний показник. Важливою умовою відбору показників для розрахунку інтегрального індикатора є використання тих, які не суперечать один одному. Галузь може мати значну частку в промисловому комплексі регіону, проте незначну – у загальнодержавному виробництві продукції. Або регіон може мати високу частку в загальнодержавному виробництві продукції, але значно відставати за показником виробництва промислової продукції на одного мешканця чи виробництва на одиницю території від середньонаціонального рівня.

Серед інтегральних показників спеціалізації можна виділити індекс суміщених показників, який запропоновано у [120]:

$$I_{\text{сп}} = \frac{I_{\text{тов}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.16)$$

де $I_{\text{сп}}$ – індекс суміщених показників;

$I_{\text{тов}}$ – індекс товарності галузі у регіоні (співвідношення питомої ваги продукції, що вивозиться з регіону, в загальному обсязі її виробництва в регіоні до питомої ваги продукції, що вивозиться з усіх регіонів країни, у загальнодержавному обсязі виробництва);

$I_{\text{нас}}$ – індекс виробництва продукції в регіоні в середньому на одного мешканця (виробництво продукції в регіоні в середньому на одного мешканця до аналогічного показника у країні).

Узагальнювальний індекс спеціалізації, що запропонований у [120], розраховується за формулою:

$$I_{\text{спец}} = \frac{I_{\text{тер}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.17)$$

де $I_{\text{спец}}$ – узагальнювальний індекс спеціалізації;

$I_{\text{тер}}$ – індекс виробництва у розрахунку на одиницю території (співвідношення виробництва продукції певної галузі у розрахунку на одиницю території в окремому регіоні та в країні в цілому).

Важливим узагальнювальним критеріальним показником регіонального розвитку окремої галузі регіонального промислового комплексу є узагальнювальний показник розвитку галузі, кількісна величина якого визначається за формулою:

$$I_{\text{уз}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}}}{2}, \quad (1.18)$$

де $I_{\text{уз}}$ – узагальнювальний показник регіонального розвитку галузі в господарського комплексу регіону.

На думку професора Л. Дейнеко [49], цей показник є легким для розрахунку. Він необхідний на початковій стадії дослідження або в комплексі із розглянутими показниками, оскільки кількісне співвідношення окремих,

хоч і важливих показників, не дозволяє отримати достатньо обґрунтовану оцінку рівня розвитку певної галузі в регіоні. Реальний стан можна визначити тільки з урахуванням усієї різноманітності передумов і факторів регіонального розвитку цієї галузі.

Узагальнювальний показник регіонального розвитку певної галузі у промисловому комплексі регіону враховує концентрацію підприємств окремої галузі щодо площі регіону та чисельності його населення. Тобто він показує територіальне зосередження і рівень насиченості внутрішньорегіонального ринку певними товарами (забезпеченості населення). Однак розрахований таким чином показник не відображає вагомість галузі у структурі регіонального промислового комплексу, який виступає як вища ступінь ієрархії виробничої системи території. Тому є доцільним, крім розглянутих (за територією та населенням), ввести додатковий індекс – різновид коефіцієнта спеціалізації. Він буде характеризувати потенціал комплексотворення окремих видів виробництва продукції в межах регіону.

Інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції в тому чи іншому регіоні необхідно розраховувати як середнє від індексів локалізації (виробництво продукції на одиницю площі території в регіоні до аналогічного показника у країні), індексу виробництва продукції в регіоні у середньому на одного мешканця та індексу спеціалізації за валовим регіональним продуктом. Зі свого боку індекс спеціалізації за валовим регіональним продуктом розраховується як співвідношення частки галузі спеціалізації в промисловому комплексі регіону (валовий регіональний продукт) до відповідного загальнодержавного показника:

$$I_{\text{інт}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}} + I_{\text{ВРП}}}{3}, \quad (1.19)$$

де $I_{\text{інт}}$ – інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції у регіоні;

$I_{\text{ВРП}}$ – індекс виробництва продукції у розрахунку на частку валового регіонального продукту (ВРП).

Узагальнення показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити ґрунтовний галузевий аналіз регіонального промислового

комплексу. Це забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку.

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для впровадження інноваційних технологій в економіку регіону та розвитку регіонального промислового комплексу в цілому є програми створення регіональних кластерів. Їх створення спрямоване не тільки на ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання промислового потенціалу регіону, але і на активізацію регіональних інноваційних процесів і підвищення ефективності управління модернізацією регіону. Тобто виділення регіональних кластерів має відбуватися за логікою інноваційного розвитку продуктивних сил регіону, їх перегруповання відповідно до стратегічних напрямів розвитку регіонального промислового комплексу.

Отже, характер поєднання галузей у промислових комплексах регіонів України, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості цих регіональних промислових комплексів. Галузеві тенденції розвитку промислових комплексів регіонів в Україні обумовлені: по-перше, природно-економічними, суспільно-історичними та іншими передумовами; по-друге, суспільним поділом праці та ступенем упровадження досягнень науково-технічного прогресу в сфері матеріального та нематеріального виробництва. Використання результатів розрахунку показників галузевої спеціалізації регіону дозволить обґрунтувати шляхи подальшого розвитку його господарського комплексу. Методологічною основою стратегічного управління розвитком промислового комплексу регіону мають стати: орієнтація на інноваційний напрям розвитку промислового комплексу регіону як ідеології його розвитку; забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону як спосіб забезпечення розвитку; орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств як організаційної форми їх розвитку; забезпечення підтримки розвитку підприємництва як рушійної сили регіонального розвитку. Зазначене доцільно взяти за основний напрям реорганізації та вдосконалення системи управління економічним розвитком промислового комплексу регіону відповідно до умов ринкового господарювання і глобалізації економічних відносин.

Таким чином, обґрунтовано, що окремі регіони України суттєво різняться за наявним промисловим потенціалом території та ефективністю його використання. У зв'язку з цим запропоновано проведення комплексного аналізу й оцінювання промислового потенціалу регіону, ґрунтуючись на дослідженні розвитку окремих галузей промисловості, визначенні

їх регіональних тенденцій розвитку, а також регіональної спеціалізації (розрахунок узагальнювального показника розвитку галузі, системи часткових показників тощо). Узагальнення показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити ґрунтовний галузевий аналіз регіонального промислового комплексу, що зі свого боку забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку.

1.3.3. Роль інноваційно-інвестиційного потенціалу в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону

Інноваційно-інвестиційні процеси як на державному, так і на регіональному рівні мають характерні особливості, обумовлені специфікою історичного й економічного розвитку. Своєрідність регіональних інноваційно-інвестиційних проблем України пов'язана з формуванням нового економічного простору та принципово нової моделі економічного розвитку. Стратегічним завданням поступового розвитку для країни є активізація інноваційно-інвестиційного процесу. Тобто необхідна розробка принципово нових управлінських програм, що забезпечать структурні зміни, економічне зростання, поліпшення соціального захисту населення [48, с. 292].

Пошук ресурсів для інноваційно-інвестиційної діяльності з урахуванням специфіки утворення інновацій перейшов на рівень регіонів. Для активізації економічного зростання, мобілізації всіх місцевих ресурсів, поліпшення соціального клімату в регіоні й успішного соціально-економічного розвитку необхідне раціональне використання наявного інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону [179, с. 291].

Регіональні особливості інноваційно-інвестиційних процесів у період становлення економіки ринкового типу формуються під впливом потенціалу розвитку території та інтенсивного просування реформ. Нагромадження капіталу в регіонах є основним засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки. Якість інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку економіки регіонів залежить від багатьох факторів: створення сприятливих умов реалізації довгострокових інвестиційних проектів; застосування різних технологій залучення і ефективного використання інвестиційних ресурсів.

Тактичні прорахунки інноваційно-інвестиційного розвитку на рівні регіону обумовлені насамперед неврахуванням особливостей довгострокових тенденцій регіонального розвитку етапу модернізації економіки, відсутністю чітко означених і науково обґрунтованих економічних і соціальних стратегій, а також недосконалістю законодавчо-правового забезпечення ефективного використання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону, недосконалим механізмом фінансового забезпечення інноваційних програм розвитку, високим рівнем зносу основних виробничих фондів, відсутністю ефективного менеджменту на об'єктах фінансування, недостатнім рівнем залучення середнього та малого бізнесу, низьким рівнем розвитку регіональної інфраструктури інноваційно-інвестиційного процесу [179, с. 291].

Зростання ролі регіонів у стабілізації національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності потребує формування відповідних інноваційних механізмів активізації конкурентних переваг регіону з означеним інвестиційним забезпеченням фінансування. Джерела фінансування технологічного оновлення господарського комплексу необхідно використовувати в інтересах інноваційного розвитку регіону, а саме – всі внутрішні та іноземні інвестиції спрямовувати в наукоємне виробництво [179, с. 293].

Регіональну інноваційно-інвестиційну систему слід розглядати як комплексну системну взаємодію елементів, де здійснюється співпраця бізнесу, органів публічного управління, держави й органів місцевого самоврядування, науково-дослідних та освітніх установ, недержавних організацій і структур трансферу інновацій. Сукупно вони уможливають ефективне використання існуючого інноваційного та інвестиційного потенціалу регіону. Її складовими є науково-технічний, виробничо-технологічний, ресурсний, кадровий потенціали, задіяні в інноваційно-інвестиційних процесах, ринок споживання інноваційного продукту й інституційна спроможність держави до стимулювання та підтримки розвитку інноваційно-інвестиційних процесів на рівні регіону. Науковцями та практиками означено проблеми, що гальмують ефективне використання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіонів країни (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Проблеми, що гальмують ефективне використання інноваційно-інвестиційної потенціалу регіонів країни
(розроблено автором за [17; 41; 61; 72; 148; 168])

Розв'язання зазначених проблем інноваційно-інвестиційного потенціалу потребує застосування комплексного стратегічного підходу до формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіону (рис. 1.5).

Регіональна економіка повинна демонструвати високу гнучкість у пристосуванні до змін у зовнішньому оточенні з метою виживання і розвитку компетенцій, активно творити свій життєво-інформаційний простір на основі розгортання інноваційної діяльності [116].

Рис. 1.5. **Комплексний стратегічний підхід до інноваційного розвитку регіону** [179, с. 293]

Першим кроком на шляху раціонального використання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону є формування ринку інновацій за наявності таких складових: ринку інноваційного продукту; ринку робочої сили відповідної кваліфікації. Регіональний інноваційний ринок базується на інституціях, якими є: інформаційна мережа нововведень, освітні заклади, інноваційні банки, недержавні фонди підтримки нововведень, центри впровадження та передання технологій, інноваційні біржі. Інформаційна мережа нововведень розглядається як інформаційно-пошукова система, що забезпечує інноваційну діяльність та науково технічного розвиток, виступаючи посередником між виробником і споживачем інноваційного продукту [179, с. 294].

Для успішного функціонування інформаційної мережі в регіоні необхідно створити можливість доступу до бази даних інноваційних проектів

у інших регіонах країни. Співпраця центрів упровадження інноваційних технологій із вищими навчальними закладами та дослідними установами, які пропонують свої розробки в галузі технологій та ефективної організації виробництва, є необхідною умовою для просування інновацій.

Головні завдання регіональної інноваційно-інвестиційної системи подано на рис. 1.6.

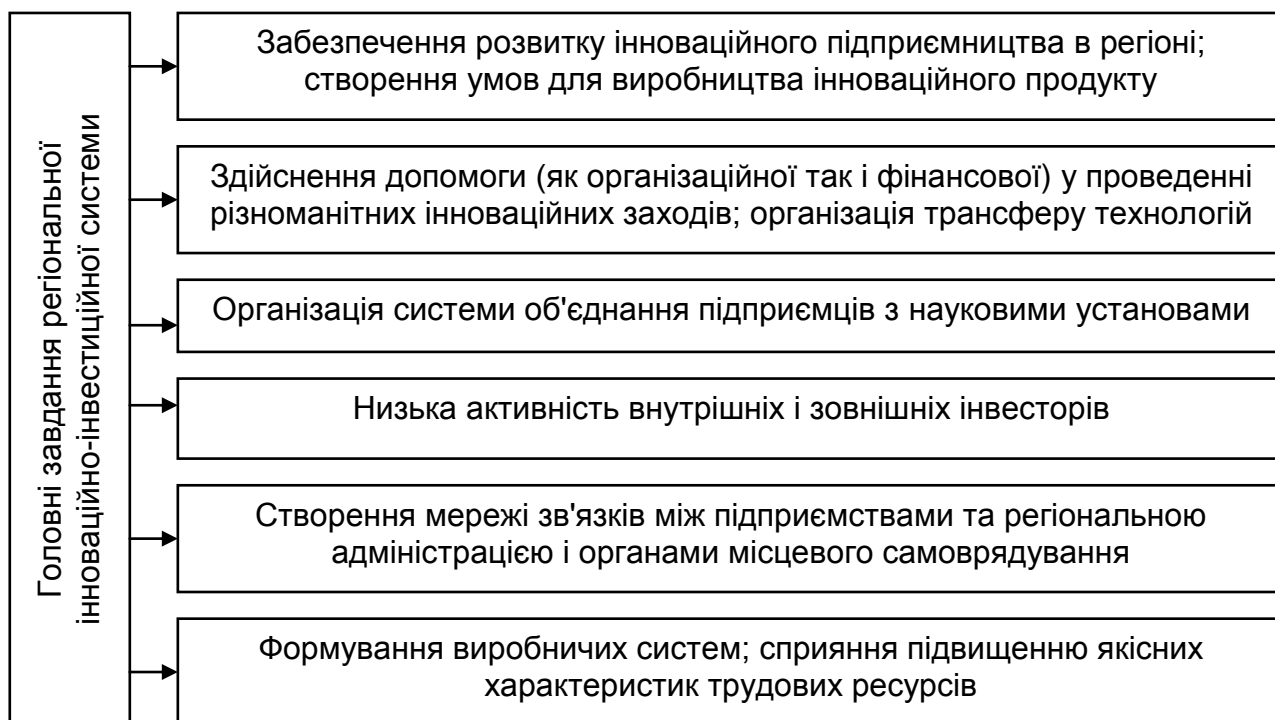

Рис. 1.6. Головні завдання регіональної інноваційно-інвестиційної системи

Формуючи регіональну інноваційно-інвестиційну систему, необхідно оцінити інноваційно-інвестиційний стан економіки регіону. Систему показників, що характеризують інноваційний процес у регіоні, можна розподілити на чотири групи.

Перша група (генерація ідей): чисельність фахівців, що виконують наукові та науково-технічні роботи; чисельність докторів і кандидатів наук; винахідницька активність працівників; внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами організацій

регіону. Друга група: чисельність організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи; кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт; обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами; кількість підприємств, що впроваджувати інновації. До третьої групи (освоєння знань) відносять: загальний обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності, кількість упроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах, кількість освоєних виробництв інноваційних видів продукції, кількість використаних раціоналізаторських пропозицій. Четверта група: обсяг реалізованої інноваційної продукції в регіоні та за межі України.

Інвестиційна активність регіону визначається рівнем її дохідності в аспекті потенційних можливостей економічного зростання; інвестиційною привабливістю і можливістю здійснення інвестицій за рахунок накопиченого в регіоні потенціалу; показниками ліквідності, які характеризують рух грошових потоків у регіоні; можливістю перетворення накопичених прибутків у реальні грошові кошти. Дохідність регіону з точки зору її впливу на його інвестиційну активність визначається показниками отриманого валового доходу в регіоні та факторами впливу на реальні доходи населення: кількістю і обсягами прибуткових підприємств, рівнем інфляції, експорто-орієнтованістю регіону [158, с. 217].

На функціонування та інноваційний розвиток науково-виробничих систем регіону впливає багато різноманітних факторів як екзогенного, так і ендогенного характеру. Це вимагає їх систематизації, виявлення недоліків і перепон, що стримують розвиток, а також визначення наявних переваг і потенційних можливостей, якими доцільно скористатися у проведенні комплексної системи змін [116].

Для більшості регіонів України характерні структурні деформації та руйнація науково-виробничого потенціалу. У промислово розвинених регіонах України спостерігається високий, а у деяких галузях – навіть близький до критичного рівень зносу основних засобів. Водночас темпи оновлення і розміри інвестицій в основний капітал у цих регіонах недостатні [179, с. 295–296].

Формування ефективних регіональних інноваційно-інвестиційних систем за раціонального використання наявного інноваційно-інвестиційного потенціалу забезпечить фінансування та стимулювання розвитку регіонів

з урахуванням місцевих особливостей регіональних програм і створить нові кваліфіковані робочі місця, що забезпечить соціально-економічний розвиток регіону.

Формуючи регіональні стратегії залучення інвестицій, необхідно приділяти значну увагу видовій структурі капіталу, що надходить в економіку. Сучасні регіональні та загальнодержавні програми орієнтовані лише на залучення прямих інвестицій, проте світовий досвід свідчить про важливість портфельного інвестування для раціонального розвитку окремих галузей економіки. Регіональна статистика України взагалі не містить інформації про портфельне інвестування на регіональному рівні, тому вимагає вдосконалення в аспекті розширення статистичної бази не тільки за прямими, а і за портфельними інвесторами. У програмних заходах доцільно посилити акцент на залученні всіх видів інвестицій, які будуть особливо корисними для регіональної економіки [18, с. 45].

Більшість регіонів країни здійснює планування переважно на короткостроковий період. Отже, проблеми, вирішувані планом соціально-економічного розвитку, обмежуються лише вирішенням поточних потреб забезпечення відповідного рівня та якості життя населення. Водночас найбільш актуальним питанням конкурентоспроможного функціонування діяльності регіону залишається напрям його інноваційно-інвестиційного розвитку. Використання інноваційно-інвестиційного потенціалу з обов'язковим упровадженням інноваційних технологій потребує різноманітних розробок різного обсягу та динаміки інвестицій.

В умовах глобалізації стає необхідним реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку регіону, яка б забезпечила якісну зміну структури виробництва й експорту в напрямі зростання ваги більш технологічних і конкурентоспроможних продуктів. Інноваційно-інвестиційний розвиток промисловості регіону підвищить його конкурентоспроможність і максимізує ефективне та комплексне використання усіх наявних ресурсів регіону (рис. 1.7).

Інвестиційне забезпечення модернізації української економіки в органічній єдності та взаємодоповнюваності її регіональних комплексів було, є і ще тривалий час буде найважливішим напрямом реформаторських прагнень.

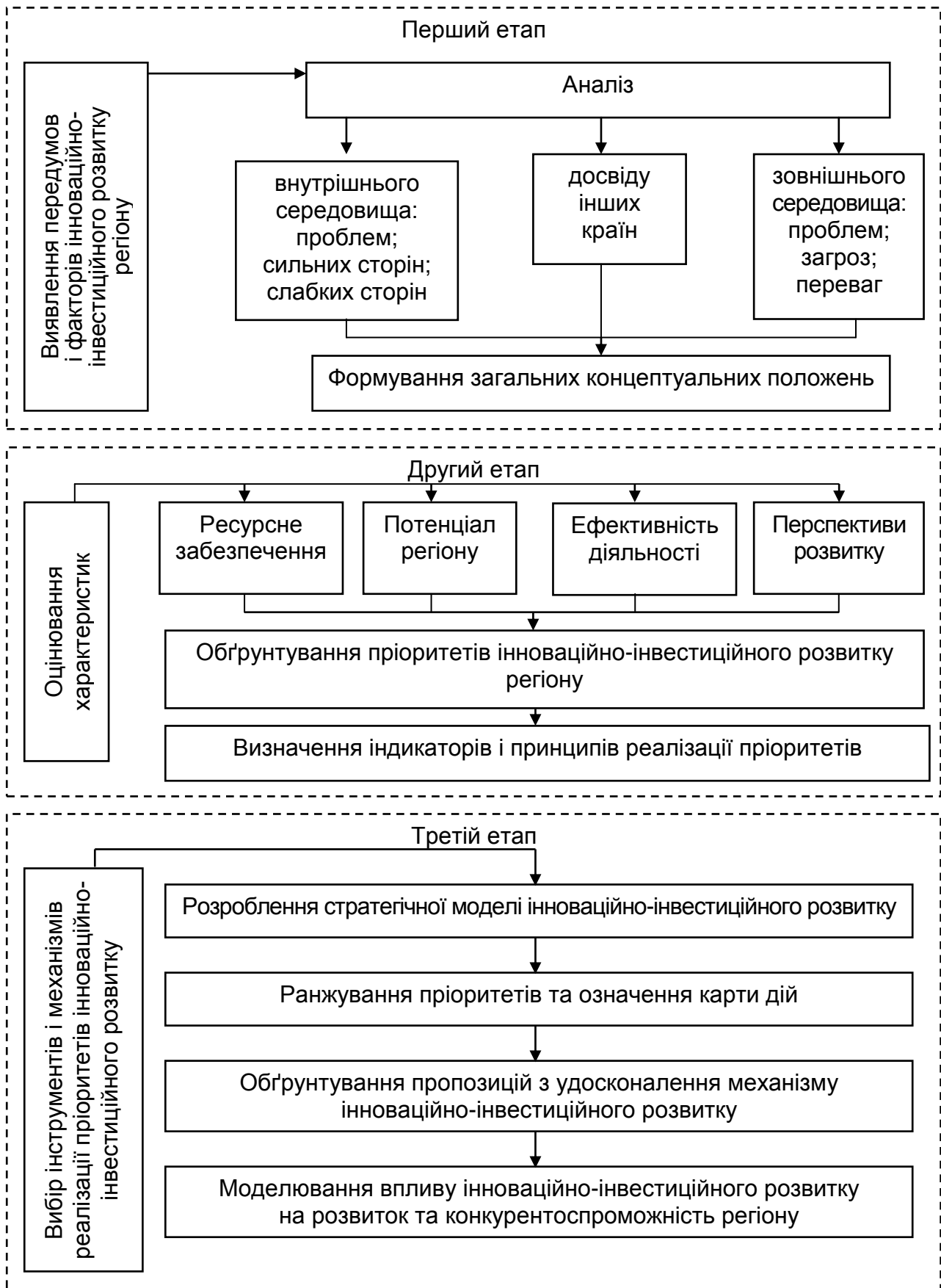

Рис. 1.7. Концепція інноваційно-інвестиційного розвитку регіону [179, с. 297]

Одним із невикористаних ресурсів покращення інвестиційного клімату й обґрунтованості прийнятих інвестиційних рішень є зростання професіоналізму всіх учасників інвестиційної діяльності, фаховості інвестиційного менеджменту, якості всієї системи державного регулювання інвестиційних процесів [14, с. 142]. Основні напрями розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу на рівні регіону такі: підвищення конкурентної стратегії соціально-економічного розвитку; створення сприятливих умов для формування позитивного інвестиційного клімату в регіоні та країні; формування позитивного інвестиційного іміджу регіону; забезпечення вільного доступу потенційних інвесторів до реєстру інвестиційних пропозицій регіону.

Обов'язковою умовою дієвості стратегії раціонального використання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону є закріплення комплексу заходів у бюджетній, податковій, грошово-кредитній та зовнішньоекономічній сферах.

Важливо, щоб на всіх рівнях і в усіх державних структурах інноваційні пріоритети були на першому місці. Пріоритетними напрямками інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону сьогодні є машинобудування та наукомісткі виробництва, паливно-енергетичний комплекс із впровадження енергоощадних та екологічно чистих технологій.

Процеси інтеграції наукових, фінансових і виробничих підприємств у великі структури різних організаційно-правових форм відбуваються на базі горизонтальної чи вертикальної корпорації. Поряд з іншими позитивними результатами вони можуть стати факторами формування власної стійкої науково-технічної та фінансової основи піднесення інноваційної діяльності [179, с. 298].

Головним завданням ефективного використання інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону є створення сприятливих умов для залучення капіталу різних структур господарювання в інноваційну діяльність регіонального значення. Необхідно спрямувати зусилля та ресурси регіональних органів управління на виконання початкових стадій великих інноваційних проєктів, відкриття перспектив для прикладання капіталу різних господарських структур. Отже, ефективна реалізація інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону можлива лише за умови: комплексного забезпечення

інноваційних та інвестиційних процесів; організаційного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення; наявності фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності; механізму стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності.

1.3.4. Визначення ролі трудового потенціалу регіону в забезпеченні соціально-економічного розвитку України

У нашій країні сьогодні відбуваються значні інституційні та структурні перетворення, результатом яких є удосконалення організаційно-правової бази й економічної структури, розвиток системи соціально-трудова відносин і вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням якості життя і праці населення.

Дослідження процесів формування, реалізації та розвитку трудового потенціалу в певній мірі залежать від різних факторів національного та культурно-історичного характеру, що набуває все більшої актуальності.

Автори підручника з економіки праці визначають трудовий потенціал «як можливі кількість і якість праці, якими володіє суспільство на поточному рівні розвитку науки та техніки» [196]. П. Шлендер та Ю. Кокін розглядають формування та використання трудового потенціалу на рівні працівника, підприємства (організації) і суспільства. Науковці переконані, що трудовий потенціал особистості формується під впливом таких якостей, як: уміння і бажання працювати; ініціативність у праці; господарська підприємливість; творча активність тощо. «Тобто можна говорити про трудовий потенціал окремої людини, підприємства, міста, області, всього суспільства, оскільки він є сукупністю всіх здібностей людини до праці. Вихідною структуроутворювальною одиницею трудового потенціалу є трудовий потенціал працівника, що становить основу формування трудових потенціалів вищих структурних рівнів» [196].

Як вважають О. Тищенко, Н. Князін і А. Кубах, потенціал організації формується та використовується в галузевій та територіальній системах господарства. Висока організація і культура праці полягає в забезпеченні чіткості, ритмічності, узгодженості трудових зусиль і викликає задоволеність працівників своєю працею, сприяючи ефективному формуванню і використанню трудового потенціалу окремого працівника та колективу

в цілому. Зазначені складові трудового потенціалу покликані забезпечити максимально можливий ступінь досягнення працівниками організаційних цілей за реалізації фізичних і розумових здібностей у максимально сприятливих організаційно-технічних і соціально-економічних умовах [197].

Д. Чудінов зазначає, що формування трудового потенціалу відбувається в процесі зміни змістовності та характеру суспільної праці, що виражає взаємозв'язок між продуктивними силами та виробничими відносинами. Науковець вважає, що рівень розвитку трудового потенціалу залежить як від організації суспільного виробництва, так і від організації праці [186]. Оскільки ця залежність має об'єктивний характер, виражаючись через економічні закони (попиту та пропозиції, конкуренції, закон суспільного розподілу праці тощо). Отже, трудовий потенціал формується в процесі виробництва під впливом об'єктивних економічних законів.

О. Бикова вважає, що формування трудового потенціалу регіону враховує: демографічне відтворення населення; формування робочої сили, рівень кваліфікації якої відповідає регіональним і особистим потребам; соціалізацію особистості; відновлення робочої сили за рахунок задоволення потреб населення. Цей процес забезпечує відтворення нормальних умов життєдіяльності (життєвого простору) населення регіону і єдине спрямування розвитку його складових [24].

На сучасному етапі інноваційного розвитку економіки особливо гостро постало завдання щодо перетворення ресурсозбереження на вирішальне джерело задоволення зростаючих потреб і підвищення рівня життя населення. Від того, наскільки повно й ефективно використовуються трудові ресурси, залежить інноваційний потенціал країни, темпи розвитку виробництва та підвищення якості життя населення. Сучасність висуває нові, більш високі вимоги до формування, розподілу та використання робочої сили.

Необхідність істотного поліпшення використання трудових ресурсів визначається низкою об'єктивних факторів: скороченням приросту трудових ресурсів у зв'язку із загальними демографічними тенденціями; безперервним збільшенням чисельності працівників, задіяних у невиробничій сфері. Оптимізація використання робочої сили на сучасному етапі визначається не тільки очікуваними зрушеннями в демографічній ситуації, але і новими завданнями щодо вдосконалення науково-технічного виробництва та підвищення ролі інноваційних факторів економічного зростання. Завдання прискорення соціально-економічного розвитку країни не можуть

бути вирішені у відриві від проблеми ефективного використання трудових ресурсів. Проблема вимірювання і формування оптимального складу якісних характеристик робочої сили є актуальною не тільки в теоретичному, але і в практичному аспекті.

Очевидно, що сучасні підприємства поступово втрачають свою виробничу сутність, перетворюючись в економічні об'єднання. Ядром перспективи розвитку організацій стає агрегована кваліфікація, яка демонструється працівниками і їх групами. Тепер економічний потенціал підприємства визначається не через збільшення технічного потенціалу, а трудовим потенціалом і здатністю до творчості і винахідливості. За підрахунками економістів, зростання продуктивності праці на 42 % обумовлене підвищенням загальноосвітнього рівня працівників, на 36 % – розширенням спеціальних науково-технічних знань і застосуванням їх на практиці та тільки на 9% пов'язане зі збільшенням прямих інвестицій у виробництво [42]. Це підтверджує той факт, що в умовах постіндустріального розвитку економіки роль трудового потенціалу з урахуванням впливу тенденцій інноваційності неухильно зростає.

В умовах безперервного зростання загальноосвітнього та професійного рівня працівників, підвищення питомої ваги НДДКР у загальній структурі виробничих витрат ускладнюється особистість індивіда на виробництві та зростає значення ефективного використання накопиченого трудового потенціалу. Нестабільність перетворює трудові ресурси на перманентний фактор розвитку. Тому необхідною є умова зниження трудовіткості та мінімізації власних витрат виробництва та безперервності процесу інновацій.

Трудовий потенціал у сучасній економіці відображає трудові можливості й амбіції особистості в єдності інформаційних, економічних і соціальних аспектів його використання. Вихідною структуроутворювальною одиницею аналізу є трудовий потенціал інноваційного типу, який утворює основу формування трудового потенціалу вищих структурних рівнів; мірою його прояву є ефективна інноваційно-підприємницька діяльність територіального соціуму. Іншими словами, спосіб реалізації трудового потенціалу – це ефективна зайнятість, тобто використання робочої сили як фактор праці в процесі виробництва економічних благ.

Структуризація нового типу зайнятості відбувається за такими напрямками: реалокція робочої сили з індустріального сектора в сектор професійних і соціальних послуг; удосконалення освітньої структури

зайнятих; зростання частки жінок у структурі зайнятих; «інтелектуалізація» професійної структури, зростання креативного класу; розмивання традиційної галузевої структури зайнятості (під впливом процесів диверсифікації, інтеграції та конгломерації), розвиток «мережевої» структури зайнятості; розмивання меж між формальною і неформальною зайнятістю «креативних працівників»; поява безлічі перехідних форм розподілу робочої сили. Посилення особистісного початку в структурі потреб і цінностей людини, домінанта інтелектуального та соціального капіталу серед джерел зростання матеріального добробуту позначили найважливіший методологічний постулат теорії інноваційної економіки: людина стає суб'єктом, а не фактором економічної системи. Період активної діяльності працівників становить приблизно 35 – 40 років, а період морального зносу професійних знань скоротився до п'яти років. Тому працівникові, задіяному в трудовій діяльності в перше десятиріччя XXI ст., доведеться «оновлювати» знання не менше восьми разів [53]. Вирішення цих питань вимагає розроблення нових методів навчання, технічного переоснащення професійної школи, підвищення кваліфікації викладацького складу, впровадження системи безперервної перепідготовки кваліфікованих кадрів. В умовах економічної нестабільності інноваційність як якісна характеристика трудового потенціалу буде відображати основу адаптивності працівників до вимог сучасного виробництва, спрямовану на зміну трудової поведінки та нагальної необхідності отримання конкурентної переваги [119].

Проблему інноваційності трудового потенціалу доцільно сегментувати на кілька рівнів. До першого рівня слід віднести здатність генерувати нові знання, що передбачає високий рівень розвитку фундаментальної науки. На другому рівні відбувається трансформація фундаментальних знань в інноваційні прикладні дослідження і розробки. Третій – формує попит на нові технології і розробки з боку держави та бізнесу на основі створення інституційних умов, які б сприяли комерціалізації ноу-хау.

Економічні та соціальні передумови реалізації трудового потенціалу різноманітні; вони трансформуються протягом усього життя людини. Тому під впливом інноваційного розвитку економіки механізм управління трудовим потенціалом може і повинен безперервно вдосконалюватися. Підвищення якості життя населення сприяє модернізації суспільства. Воно визначає змістовність трансформацій, які просувають економіку до більш високого постіндустріального інноваційного рівня розвитку.

Водночас цей рівень об'єктивно вимагає формування нового типу особистості, орієнтованої на індивідуальну самостійність, вільне самовизначення в соціальному просторі, відповідальність за власну долю. Саме такому типу особистості повинен відповідати трудовий потенціал. У його характеристиках повинен міститись цілий набір поведінкових, нормативних, ціннісних і морально-етичних принципів – таких, наприклад, як: працьовитість, компетентність, прагнення до успіху, раціоналізм, відданість своїй справі, соціальна солідарність і корпоративний патріотизм. Звісно, ці принципи в більшій мірі відповідають працівникам із середньою і вищою освітою.

Основою відтворення трудового потенціалу є відтворення населення, оскільки трудовий потенціал формується під впливом демографічних процесів. На реальне збільшення трудового потенціалу та підвищення його якості значно впливають такі фактори:

- збільшення інвестицій у формування і розвиток трудового потенціалу, поліпшення його структури, підвищення рівня віддачі від цих інвестицій;

- створення умов і факторів виробництва з використанням трудового потенціалу на сучасному етапі економічного розвитку в умовах економічної нестабільності;

- використання прогресивних методів стимулювання до праці, а також посилення соціально-економічної мотивації трудового потенціалу;

- ясність і визначеність цілей і перспектив розвитку суспільства, економіки окремого регіону та країни в цілому;

- постійне здійснення перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників із метою досягнення їх відповідності технологічним і організаційним змінам виробництва на основі інноваційних досягнень науки;

- підвищення рівня розвитку систем освіти, охорони здоров'я та соціальної інфраструктури в цілому.

Об'єктивне дослідження професійного рівня і психологічних особливостей працівників дозволяє оцінити їх відповідність кваліфікаційним вимогам і намітити стратегічний план розвитку необхідних навичок і компетенцій. Сьогодні ефективність будь-якої соціально-економічної системи оцінюється за допомогою витратних (розраховується як відношення результату до витрат) або безвитратних (визначається як відношення результату до потреб, цілей і т. д.) моделей. Для процедури оцінювання потрібні «ідеальні зразки», відносно яких будуть «замірюватися» ті чи інші

компетенції фахівця. Звичайно, організації та компанії, орієнтовані на максимальну рентабельність персоналу, набиратимуть фахівців, рівень і розвиненість компетенцій яких найбільш наближені до «ідеального зразка» [40].

Найбільш ефективним способом оцінювання є використання моделі професійної компетенції. В її основу покладена гіпотеза про динамічність корпоративних компетенцій, наявність або відсутність яких не є вихідною даністю організації, якоюсь константою. І ще одна важлива деталь: деструктивні наслідки для організації має не тільки брак компетенцій, дефіцит професіоналізму, але також і їх надмірність. Відмінна риса сучасного працівника – не тільки прагнення до накопичення знань, здібностей, умінь, розвитку власної особистості та творчих здібностей, але усвідомлення нагальної потреби в них. Творчість є видом свідомої діяльності людини. Вона відповідає високоорганізованому типу працівників, а саме – людському капіталу. Тому внутрішньофірмовий розвиток має розглядатися не як засіб вирішення окремих прикладних задач, а як потужний ресурс внутрішньоорганізаційних змін. Із цієї позиції системні програми найбільш ефективні, оскільки включають такі етапи: діагностика первинної мотивації і посилення мотивації персоналу на зміни, на планування і моделювання організаційних змін у режимі внутрішньофірмового розвитку; навчання новим ефективним прийомам і способам трудової діяльності, способам моніторингу організаційного середовища та зовнішніх впливів; формування установки на безперервне навчання як форму супроводу кар'єрного шляху професіонала. Подальший розвиток сфери трудових відносин вимагає активного формування трудового потенціалу підприємств та колективів, покликаного самостійно реагувати на ринковий попит і задовільнювати його, що особливо важливо в умовах економічної нестабільності.

Подолання наслідків економічної кризи та подальше економічне зростання неможливо здійснити без глибокої реструктуризації та інноваційного розвитку економіки і позитивного вирішення соціальних проблем населення. Тому для економічного зростання важливо визначити роль і значення трудового потенціалу, інституційну основу його формування і механізм безперервного розвитку [57].

Таким чином, радикальні зміни, що здійснюються в організації суспільного виробництва інноваційного типу, стають наслідком якісної трансформації як виробничих сил суспільства, так і самого працівника. Зміни,

що відбуваються в суспільстві, зачіпають саму природу людської діяльності. Вони змінюють не тільки тип діяльності, а і характер цінностей, потреб і переваг. Зміна праці в умовах сучасного виробництва, будучи його закономірною потребою, виступає як якісно нова ознака сучасного управління багатоструктурної системи трудового потенціалу, покликаної забезпечити необхідний науково-технічному прогресу ступінь "рухливості" працівника і зміни його трудової поведінки.

1.3.5. Особливості формування та використання соціального потенціалу регіонів в Україні

В останні роки в Україні увага науковців і практиків приділяється розв'язанню соціальних проблем. Це виражається в: обговоренні проблем соціальної політики та соціальної держави на різних наукових заходах, публікаціях статей, монографій із соціальних питань. У теперішніх кризових умовах формування та використання соціального потенціалу регіону стають ще актуальнішими, оскільки спостерігаються негативні тенденції у його розвитку.

Дослідженню соціального потенціалу присвячено чимало наукових праць. Розглядалися: соціальний потенціал молодого міста; соціальний потенціал у рамках планування розвитку міста, управління соціально-економічним розвитком, розроблення методики дослідження соціально-економічного розвитку регіонів. В останні роки увагу вчених привертають окремі елементи соціального потенціалу – такі, як, наприклад, кадровий потенціал, якість життя регіону тощо. Однак використанню наявного соціального потенціалу регіону в загальнодержавному розрізі приділено недостатньо уваги.

Донедавна соціальний потенціал розглядали лише як структурну одиницю економічного потенціалу, а в більшості випадків лише його активну частину – трудовий потенціал. Особливість соціального потенціалу полягає в тому, що він є результатом функціонування економічної системи і фактором впливу на неї. Тому соціальний капітал необхідно відокремити від економічного [266].

Важливою складовою соціального потенціалу є його демографічний аспект. Він характеризується: загальною чисельністю, віково-статевою

структурою, контингентом жінок фертильного віку; показниками народжуваності та смертності, природного приросту, захворюваності, тривалістю життя. Зміни в демографічній ситуації приводять до кількісних і якісних змін трудового потенціалу.

Трудовий потенціал – це узагальнювальна характеристика міри і якості сукупних здібностей до праці працездатного населення, до участі в суспільно-корисній діяльності. Виступаючи в якості узагальнювання кількості, якості та міри реалізації сукупної здатності до праці, трудовий потенціал визначає можливості як окремих працівників, так і національної економіки держави в цілому [132].

Трудовий потенціал регіону має кількісну і якісну характеристики та формує соціальний потенціал регіону. Кількісний аспект соціального потенціалу регіону визначається: демографічними факторами (природним приростом, станом здоров'я, рухливістю і т. п.); потребами виробництва в робочій силі; можливостями задоволення потреб населення. Соціальний потенціал регіонів країни кількісно характеризується населенням у його активному віці, тобто ресурсами праці, якими володіє національна економіка в кожен конкретний період.

Соціальний потенціал є специфічною соціально-економічною категорією, вивченню якої приділено недостатньо уваги. Складність аналізу формування та використання соціального потенціалу регіонів зумовлюється тим, його можна розглядати як утворення, що формується на різних рівнях, змінюючи своє змістове наповнення та структуру.

Узагальнення підходів до трактування сутності соціального потенціалу регіону дають змогу визначити основні ознаки поняття:

відображає можливості, використання яких націлене на досягнення соціальної мети розвитку регіону, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення, а також розширене відтворення людини як особистості та продуктивної сили;

складається з елементів, що безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності;

здатність за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект;

формується із потенціалів окремих осіб і відповідних передумов, які в поєднанні дають нове утворення [76].

Концептуальні підходи щодо формування і використання соціального потенціалу регіонів України дали можливість визначити пріоритетність

соціальної складової розвитку та зростання значущості останньої у майбутніх досягненнях [160, с. 108].

Під соціальним потенціалом регіону можна розуміти можливості елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності. Їх використання націлене на досягнення соціальної мети розвитку адміністративного утворення, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення. Розширене відтворення людини як особистості та продуктивної сили формуються із потенціалів окремих осіб і відповідних передумов, що в поєднанні дають нове утворення та здатні за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект [76].

На основі узагальнення наукової інформації було визначено, що формування соціального потенціалу відбувається на нанорівні, мікро-, локальному та макрорівні. Відповідно до виділених рівнів основними видами соціального потенціалу будуть (рис. 1.8): індивідуальний соціальний потенціал; груповий соціальний потенціал; соціальний потенціал підприємства; соціальний потенціал регіону; соціальний потенціал суспільства [76].

Розглядаючи сутність соціального потенціалу регіону, можемо виділити такі його компоненти: демографічний, соціально-інфраструктурний і фертильний потенціали; потенціали зайнятості та соціальної політики.

Соціальний потенціал є системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. За наявності необхідних ресурсів і потреб його носіїв соціальний потенціал реалізується в праці. Ядром соціального потенціалу є людський потенціал, основними факторами розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності та праці.

Якісні характеристики соціального потенціалу можна розкрити за допомогою сукупності демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психологічних, ідейно-політичних, моральних і науково-технічних ознак.

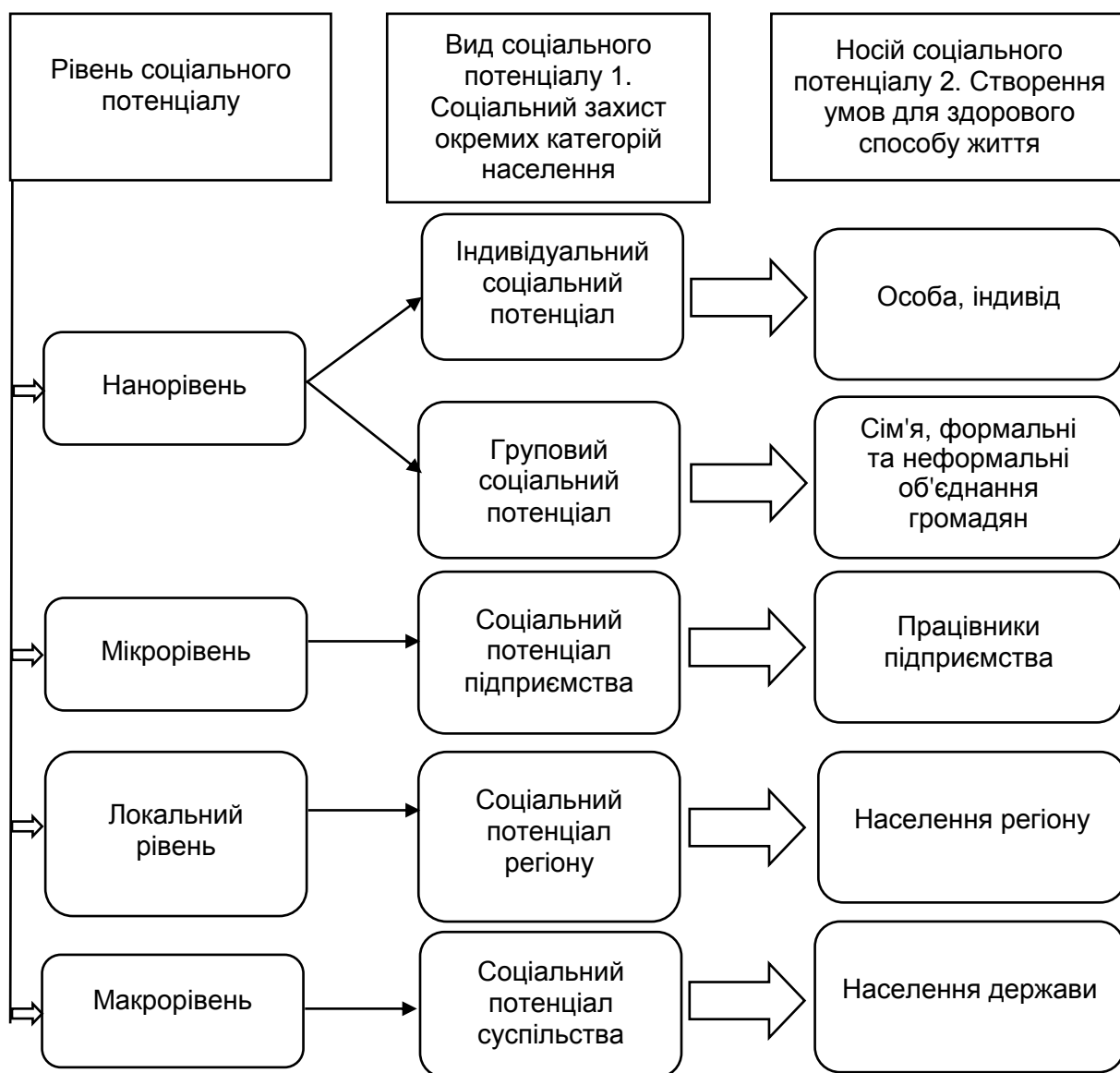

Рис. 1.8. Рівні формування соціального потенціалу регіону [76]

До основних характеристик соціального потенціалу регіону відносять: чисельність; статевовікову структуру; чисельність безробітних; співвідношення сільського та міського населення; абсолютний приріст, темпи зростання і приросту; захворюваність; рівень освіти населення.

Під час використання трудових ресурсів необхідно приділяти увагу відмінним рисам ринку праці в Україні, сучасний стан яких суттєво змінився від початку сторіччя. За ці роки чисельність населення значно скоротилася – з 45 962,9 у 2010 р. до 42 708 тис. осіб у 2016 р., що на 7,1 % [257].

Аналіз динаміки зайнятого населення України дозволяє зробити висновок про те, що чисельність працевлаштованого населення зменшилась з 1 713,9 у 2010 р. до 1 654,7 тис. осіб у 2016 р. Це пов'язано

зі зменшенням кількості економічно активного населення з 22 051,6 у 2010 р. до 18 097,9 тис. осіб у 2016 р. [242].

Шляхом узагальнення теоретичних і методологічних основ щодо формування та використання соціального потенціалу регіонів України були обґрунтовані вихідні положення щодо його перетворення в соціальний ресурс. Також було визначено механізми активізації цих процесів. Вони зводяться до такого:

урахування особливостей соціально-культурного потенціалу українського суспільства у ході формування соціального потенціалу за рахунок зростання і накопичення морально-етичних цінностей, використання інтеграційних і мотиваційних ресурсів;

забезпечення сталості розвитку людського потенціалу, зниження, мінімізації та попередження впливу на нього економічних, соціальних і екологічних ризиків;

підтримка стійких процесів кількісного і якісного відтворення людського та трудового потенціалу, стійкого зростання людського, соціального та інтелектуального капіталу;

зростання життєвого капіталу людини; покращення і зміцнення здоров'я населення; продовження тривалості повноцінного життя і трудової активності; зростання здібностей до адаптації; підвищення можливостей до саморозвитку, самореалізації, самозахисту;

підвищення освітнього, професійного та соціально-культурного рівня; зростання трудових компетенцій і можливостей до їх надбання;

створення умов і можливостей безпечного та гідного існування та розвитку для теперішнього та майбутніх поколінь;

формування моделі життєздатності суспільства на умовах досягнення високого рівня та якості життя населення у сполученні із соціальним, інтелектуальним і духовним зростанням;

накопичення здібностей у людини до захисту своїх прав, гарантій і свобод, оволодіння технологіями самозахисту;

створення умов і забезпечення можливостей вибору людини в усіх сферах суспільного життя;

усвідомлення людиною та суспільством переваг раціонального соціального буття над нераціональним, залучення до цих процесів освітнього потенціалу;

підвищення громадянської активності; спрямування діяльності об'єднань громадян на процеси переходу України до сталого розвитку;

забезпечення демократизації процесів сталого розвитку;
формування та становлення взаємної відповідальності суб'єктів сталого розвитку;

забезпечення підпорядкування формування та використання соціального потенціалу сталого розвитку цілям людського розвитку та соціального прогресу [160, с. 110–111].

Виходячи з визначених концептуальних положень соціальний потенціал слід розглядати і як фактор, і як умову досягнення певного рівня сталого розвитку. У зв'язку з цим розроблення методики його оцінювання ґрунтується на врахуванні таких базових засад:

соціальний потенціал як сукупність ресурсів на етапі його формування визначає ресурсні можливості досягнення цілей сталого розвитку;

соціальний потенціал на етапі реалізації виявляє ефективність використання соціальних ресурсів у забезпеченні сталого розвитку;

оцінювання ефективності використання соціальних ресурсів у забезпеченні сталого розвитку поряд зі статичною інформацією потребує врахування суб'єктивних оцінок, що обумовлює необхідність включення соціологічної інформації до побудови відповідних субіндексів та інтегрального показника [160, с. 111].

Вітчизняними та зарубіжними вченими розроблено ряд методик для кількісного та якісного оцінювання економічного потенціалу регіону та потенціалів нижчих організаційних рівнів, що є складовими економічного. Є методики з визначення потенціалу матеріальних ресурсів, трудового, інноваційного та інвестиційного потенціалів. Але питанням кількісного та якісного оцінювання соціального потенціалу регіону приділяється недостатньо уваги [110]. Для розуміння цієї проблеми необхідно усвідомити природу його вимірювання. Соціальний потенціал регіону не має чітких кількісних критеріїв та інструментів вимірювання. Обов'язковою умовою є порівнянність результатів аналізу складових соціального потенціалу.

Для оцінювання рівня соціального потенціалу сталого розвитку побудована ієрархічна модель, яка визначає загальну структуру соціального потенціалу (рис. 1.9). На підставі методичних підходів до оцінювання соціального потенціалу та його складових була розроблена ієрархічна модель. Це стало підставою для здійснення оцінювання соціального потенціалу на етапі його формування і реалізації, а також у цілому.

Рис. 1.9. Загальна структура соціального потенціалу регіонів в Україні в ході його формування та реалізації

Оцінювання соціального потенціалу регіонів визначило проблеми та напрями його формування і ефективного використання, окреслила необхідність їх врахування у забезпеченні збалансованості економічної, соціальної та екологічної політики, спрямувала на використання важелів соціальної відповідальності людини, суспільства, держави [160, с. 111–114].

Оцінювання соціального потенціалу регіонів визначило проблеми та напрями його формування і ефективного використання, окресливши необхідність їх врахування у забезпеченні збалансованості економічної, соціальної та екологічної політики та спрямувавши на використання важелів соціальної відповідальності людини, суспільства, держави [160, с. 111–114].

Отже, формуючи соціальний потенціал регіону, увагу потрібно звернути на такі аспекти, як: ефективна демографічна політика; пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності; ефективна соціальна політика та політика зайнятості; розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку; зростання обсягів соціальних інвестицій; підвищення якості надання соціальних послуг; удосконалення соціальних стандартів і контроль за їх дотриманням; створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж; збереження та примноження національних традицій.

Використання соціального потенціалу регіону має забезпечити таке: зростання показників народжуваності населення, середньої тривалості життя; зменшення рівня смертності, включаючи смертність немовлят; позитивне міграційне сальдо; зменшення кількості абортів, розлучень, неблагополучних сімей і дітей, які виховуються в таких сім'ях, а також дітей-сиріт; покращення якості та доступності освітніх, культурних, транспортних, комунальних та інших видів соціальних послуг; покращення якісних і кількісних показників рівня розвитку соціальної інфраструктури регіону; зростання показників зайнятості населення та рівня середньої заробітної плати в регіоні; покращення рівня соціальної захищеності населення; зниження рівня соціального напруження в регіоні; зростання рівня довіри населення до місцевої влади [76].

Оцінювання соціального потенціалу регіонів України дасть можливість на основі прогнозів розробити стратегію і тактику управління економікою регіону та визначити конкретні заходи щодо забезпечення їх виконання. Але є ще питання, які потребують уваги науковців, зокрема щодо механізмів реалізації соціального потенціалу на кожному із рівнів.

1.3.6. Діагностика фінансового потенціалу як основа забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону

Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку України, що значною мірою спричинені нерівномірністю розвитку її регіонів. Низький рівень ефективності просторової структури економіки, суттєва диференціація рівня життя населення в регіонах країни створюють передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожують територіальній цілісності держави та стримують динаміку її соціально-економічного розвитку. Природа таких проблем пов'язана насамперед із відсутністю стимулів до нарощування та ефективного використання фінансового потенціалу регіонів держави. Це вимагає теоретико-методологічного обґрунтування механізмів забезпечення фінансової спроможності регіонів до підвищення соціально-економічного розвитку, нарощування конкурентних переваг, ефективного використання ресурсного потенціалу.

Вагомий внесок у формування механізмів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів внесли провідні вчені-економісти: М. Бутко, О. Василик, Т. Гуйда, А. Єпіфанов, М. Карлін, І. Луніна, В. Опарін, К. Павлюк, Я. Побурко, І. Сало, В. Федосов, С. Юрій та багато інших. Увага дослідників акцентується переважно на: бюджетному потенціалі регіону як факторі соціально-економічного розвитку; з'ясуванні недоліків міжбюджетних відносин і необхідності їх трансформації; механізмах підвищення інвестиційної привабливості регіону. Проте залишається відкритим ряд проблем, спричинених значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, незацікавленістю територій у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу. Сукупно це зумовлює актуальність наукових досліджень із питань діагностики фінансового потенціалу як основи забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону та вимагає активації теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми.

У зв'язку із цим метою дослідження було обране теоретичне обґрунтування та розроблення методичних рекомендацій щодо діагностики фінансового потенціалу як основи забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Розвиток регіонів вимагає створення ефективного економічного базису, який би сприяв соціальній і економічній стабільності. Ефективність організації фінансів регіону як системи відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів усіх суб'єктів, залежить від оптимальної побудови та дієвості його фінансової системи. Останню можна подати як сукупність відособлених, але взаємозалежних сфер і ланок фінансових відносин, які мають певні особливості в мобілізації і використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління і нормативно-правове забезпечення [180].

Елементами фінансової системи регіону є фінансові потоки та грошові фонди, які акумулюються, розподіляються і використовуються різними суб'єктами, створюють сукупність його фінансових ресурсів та формують фінансовий потенціал регіону.

Фінансовий потенціал розвитку регіону – це сукупність фінансових ресурсів, можливостей їх формування (залучення), нарощування та ефективного використання для задовільнення потреб суб'єктів регіону та забезпечення його соціально-економічного розвитку [73].

Виходячи з наведеного визначення фінансового потенціалу розвитку регіону, можна виділити характеристики цієї економічної категорії [73]:

обсяг фінансового потенціалу характеризується сукупністю фінансових ресурсів, які присутні в регіоні та необхідні для підтримки нормального функціонування його економіки;

фінансовий потенціал визначає здатність регіону створювати (залучати) фінансові ресурси для задовільнення потреб його суб'єктів і сприяння соціально-економічному розвитку;

фінансовий потенціал відображає результат економічної діяльності суб'єктів регіону;

фінансовий потенціал є резервом економічного захисту суб'єктів регіону від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

фінансовий потенціал передбачає наявність інститутів, які сприяють ефективному управлінню фінансовими ресурсами регіону;

фінансовий потенціал можна уявити як динамічну систему, яка відображає економічні відносини та зв'язки, має просторові та часові параметри.

Фінансовий потенціал розвитку регіону як економічна категорія проявляється в його функціях, які можна зіставити з функціями фінансів:

функція забезпечення – фінансовий потенціал дозволяє забезпечувати потреби суб'єктів регіону та його соціально-економічний розвиток, підвищити рівень капіталізації території і зміцнити її ресурсну базу;

функція перерозподілу – відображає процес міжрегіонального та внутрішньорегіонального перерозподілу фінансових ресурсів з метою формування комплексу фактичних і прихованих потенційних ресурсів регіону;

функція стимулювання – визначає спроможність регіону на основі ефективної системи мобілізації ресурсів залучати додаткові вільні інвестиційні ресурси для його соціально-економічного розвитку;

функція контролю – відображає фінансовий потенціал як фінансовий результат господарської діяльності регіону і є підставою для міжтериторіального порівняння і формування рейтингу економічного розвитку.

Управління фінансовим потенціалом регіону повинне базуватися на системному підході, який передбачає комплексне управління всіма його складовими з урахуванням закономірностей системного розвитку.

Відповідно, процес управління фінансовим потенціалом розвитку регіону є безперервним процесом впливу на його складові через прийняття відповідних стратегічних, тактичних та оперативних рішень для забезпечення формування, нарощування і ефективного використання його фінансових ресурсів, стійкого економічного росту та соціально-економічного розвитку.

Формування та ефективне використання фінансового потенціалу розвитку регіону на основі системного підходу припускає взаємоузгодження і реалізацію певних елементів (таких, як: об'єкти, суб'єкти, загрози, цілі, принципи, забезпечення, інструментарій) за допомогою відповідного механізму. Відсутність дієвого механізму управління фінансовим потенціалом розвитку регіону призведе до виникнення фінансових проблем через неефективне управління фінансовими ресурсами.

Поняття «фінансовий потенціал» тісно пов'язане з поняттям «фінансова спроможність», яке означає комплекс характеристик, отриманих на підставі цілісної оцінки фінансового стану на макро- чи мікрорівні (тобто визначення фінансового стану об'єкта дослідження, а також можливостей зміни цього стану задля забезпечення стабільного розвитку).

Концептуальні засади фінансової спроможності регіону повинні включати такі положення [224]:

фінансова спроможність регіону є багатовимірним явищем, а тому потребує дослідження за різними ознаками, що її характеризують: фінансова достатність, фінансова дієздатність і фінансова стійкість регіону;

фінансова спроможність регіону визначається його фінансовими можливостями щодо забезпечення соціально-економічних потреб у повному обсязі, що зумовлює її розгляд як фінансової достатності;

фінансова спроможність повинна розглядатись як результативність господарської діяльності регіону, а тому характеризуватись фінансовою дієздатністю регіону в забезпеченні соціально-економічного розвитку;

фінансова спроможність регіону відображає його фінансові можливості самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток, а тому повинна визначатись фінансовою стійкістю території;

за системного та комплексного підходу до проблеми визначення фінансової спроможності регіон розглядається як відкрита соціоеколого-економічна система (яка існує за рахунок наявних і потенційних фінансових ресурсів). І тоді фінансову спроможність регіону (як певний рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, результативності їх використання і фінансової самостійності) можна вважати індикатором стабільного та динамічного розвитку регіональної системи.

Визначені концептуальні положення та підходи дозволяють виділити змістові характеристики фінансової спроможності регіону: фінансова достатність, фінансова дієздатність і фінансова стійкість.

Фінансова достатність регіону розглядається як збалансованість його фінансових можливостей та потреб (тобто забезпеченість регіону фінансовими ресурсами, достатніми для гарантування безперебійного та своєчасного задовільнення потреб соціально-економічного розвитку). Під фінансовою дієздатністю регіону розуміють здатність суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону оптимально розподіляти й ефективно використовувати фінансові ресурси, нарощуючи фінансовий потенціал (це забезпечує результативність фінансової політики соціально-економічного розвитку регіону та формує його конкурентні переваги). Фінансову стійкість регіону визначено як здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам на соціально-економічний розвиток шляхом дотримання такої структури джерел фінансування, яка забезпечуватиме стабільність розвитку у коротко- та довгостроковій перспективі.

Виділені змістові характеристики визначають фінансову спроможність регіону за його здатністю протистояти дестабілізаторам соціально-економічного розвитку на основі забезпечення достатнього обсягу фінансових ресурсів, їх оптимального розподілу й ефективного використання. Отже, потрібна така структура джерел фінансування, яка забезпечуватиме стабільний розвиток у коротко- та довгостроковій перспективі.

Фінансова спроможність регіону може розглядатись у двох аспектах: як результат достатнього, ефективного та стабільного фінансового

забезпечення регіонального розвитку; як передумова забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Адже, з одного боку, фінансова спроможність регіону характеризує такий стан соціально-економічної системи території, за якого вона задовільнює економічні та соціальні потреби на основі результативної діяльності всіх суб'єктів фінансово-економічних відносин. З іншого – фінансова спроможність регіону є передумовою виникнення нових можливостей для його соціально-економічного розвитку. Відповідно, фінансову спроможність регіону можна трактувати за двома концептуальними підходами: «фінансова спроможність як результат функціонування регіональної системи» та «фінансова спроможність як передумова соціально-економічного розвитку регіону».

Згідно з першим, фінансова спроможність – це наслідок господарювання суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону. За такого підходу проблема визначення фінансової спроможності регіону, як уже зазначалось, пов'язана з оцінюванням його фінансового потенціалу на предмет достатності, дієздатності та стійкості. Цей підхід проявляється у парадигмі «достатність фінансового потенціалу – результативність фінансового забезпечення регіонального розвитку – стабільність фінансового забезпечення розвитку», які є взаємообумовленими.

Другий концептуальний підхід дослідження фінансової спроможності регіону пов'язаний з її аналізом як передумови забезпечення його соціально-економічного розвитку. Логіка дослідження вимагає з'ясування сутності та складу фінансового потенціалу регіону як об'єкта дослідження фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону. Безперечно, методологічний ключ до конкретизації розуміння фінансового потенціалу, визначення його внутрішньої природи становить поняття фінансових ресурсів.

Ураховуючи підходи до тлумачень, фінансові ресурси регіону визначимо як сукупність нагромаджень і доходів місцевих бюджетів і територіальних позабюджетних цільових фондів, коштів населення і коштів суб'єктів господарювання, ресурсів фінансово-кредитних установ, а також залучених іззовні фінансових ресурсів, які використовуються на економічні та соціальні цілі розвитку. З метою уникнення суперечностей та більш детального структурування фінансових ресурсів регіону вважаємо за доцільне їх розмежування залежно від часового лагу їх використання на:

поточні, що формуються суб'єктами фінансово-економічних відносин регіону та складаються із коштів бюджету, позабюджетних фондів;

коштів суб'єктів господарювання, населення; короткострокових кредитів фінансово-кредитних установ тощо;

стратегічні, що формуються у вигляді інвестицій та довгострокових кредитів фінансово-кредитних установ.

Однак для забезпечення регіонального розвитку вагомим значення набувають фінансові резерви, котрі можуть виявитись за певних умов. У єдності та взаємодії із наявними фінансовими ресурсами території вони формують фінансовий потенціал соціально-економічного розвитку регіону. Визначені джерела фінансових ресурсів регіону дозволили обґрунтувати складові його фінансового потенціалу та деталізувати об'єкти дослідження фінансової спроможності регіону: фінансову спроможність бюджету регіону, фінансову спроможність суб'єктів господарювання регіону, фінансову спроможність населення регіону, фінансову спроможність фінансово-кредитних установ регіону, інвестиційну спроможність регіону, фінансову спроможність позабюджетних цільових фондів [224].

Бюджетна спроможність регіону визначається здатністю регіонального бюджету розв'язувати соціально-економічні завдання і одночасно створювати умови для розвитку, стимулювати поживлення економічної діяльності, сприяти підвищенню суспільних благ, удосконаленню інфраструктури, базуючись на виконанні бюджету регіону за доходами та видатками за принципами достатності, ефективності, стійкості.

Фінансова спроможність суб'єктів господарювання регіону пов'язана із їх здатністю фінансувати свою діяльність, а тому бути забезпеченими фінансовими ресурсами, необхідними для господарської діяльності та підтримання нормального режиму праці. Доцільно розміщувати, ефективно використовувати кошти та здійснювати грошові розрахунки з іншими економічними суб'єктами, керуючись дотриманням принципів фінансової стійкості.

Фінансова спроможність населення регіону ототожнюється із забезпеченістю його населення власними фінансовими ресурсами на рівні, за якого задовільнюються як їх власні потреби, так і потреби регіонального розвитку в цілому.

Фінансова спроможність фінансово-кредитних установ регіону – це його властивість забезпечувати соціально-економічний розвиток на основі використання позикових ресурсів, а тому передбачає здатність регіональних суб'єктів покривати свої витрати за рахунок банківських кредитів і кредитів фінансово-кредитних установ і повертати їх в повному обсязі в передбачені терміни.

Інвестиційна спроможність регіону визначається здатністю залучати й ефективно використовувати як внутрішні, так і зовнішні інвестиційні ресурси для забезпечення соціально-економічного розвитку, в результаті чого нарощується його фінансово-економічний потенціал.

Фінансова спроможність позабюджетних фондів регіону – здатність формувати й ефективно використовувати кошти на основний вид діяльності, не будучи залежними від бюджетних коштів.

Фінансова спроможність регіону визначається його здатністю до збалансованого задовільнення потреб, забезпечення соціально-економічного розвитку, що базуються на фінансовій достатності, дієздатності та стійкості регіону.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України відбувається загострення диспропорцій між потребами та фінансовими можливостями, поглиблення відмінностей в рівнях розвитку окремих територій, проблеми браку фінансових ресурсів, їх неефективного використання, дотаційності переважної більшості регіональних бюджетів. Тому на перший план виходять питання підвищення соціально-економічного розвитку регіонів країни на основі розроблення механізмів забезпечення їх фінансової спроможності, які б гарантували розв'язання регіональних проблем і сприяли розвитку. Механізм забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону – це складне фінансове явище, функціонування якого відбувається в різних сферах фінансових відносин і на різних рівнях. Тому його дослідження повинно здійснюватись із позицій фінансової достатності, дієздатності та стійкості бюджету, суб'єктів господарювання, населення, фінансово-кредитних установ і позабюджетних фондів території.

У вузькому значенні механізм забезпечення фінансової спроможності регіону можна охарактеризувати як сукупність цілеспрямованих важелів та інструментів фінансового впливу на досягнення фінансової достатності, дієздатності та стійкості території задля забезпечення її розвитку. Основою такого впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє та реалізує загальнодержавну регіональну політику, та регіонів, які визначають засади внутрішньої регіональної політики, з територіальними суб'єктами фінансово-економічних відносин. Тому особливе місце в цьому процесі належить оптимальному поєднанню державної регіональної політики та власне політики регіонів.

На основі різноманітних змістових характеристик фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону формується механізм її забезпечення. Його слід розглядати як сукупність механізмів забезпечення: фінансової достатності, фінансової дієздатності та фінансової стійкості території. Отже, механізми забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону є системою фінансових відносин, які виникають під час формування, розподілу, використання фінансових ресурсів. Об'єктом таких відносин є фінансовий потенціал регіону в цілому та кожного регіонального суб'єкта фінансово-економічних відносин зокрема.

Відтак, більш широке трактування механізму забезпечення фінансової спроможності регіону передбачає його розгляд як системи взаємовідносин із приводу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів території. До них включають сукупність форм, методів, важелів та інструментів впливу на різні аспекти діяльності суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону, спрямованих на досягнення фінансової достатності, дієздатності та стійкості території у забезпеченні розвитку.

Таким чином, бачення змістовності механізмів забезпечення фінансової спроможності регіону можна звести до того, що це:

- система взаємопов'язаних організаційних, фінансово-економічних, нормативно-правових, інформаційних і науково-освітніх елементів;

- сукупність суб'єктів фінансових відносин регіону з фінансовими взаємозв'язками між ними;

- спосіб функціонування суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону;

- система важелів та інструментів забезпечення фінансової достатності, дієздатності та стійкості як регіону, так і кожного його суб'єкта фінансово-економічних відносин;

- сукупність дій, спрямованих на забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону.

Базуючись на вказаному та сутності самого поняття фінансового механізму, теоретичне розуміння механізмів забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону та їх практична значущість, на нашу думку, ґрунтуються на таких характеристиках:

- механізми забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону об'єктивно включені в загальну систему механізму державного регулювання економіки регіону;

комплексність механізмів забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону передбачає їх розгляд як єдиного цілого, підпорядкованого завданням забезпечення регіонального розвитку;

постійне вдосконалення та адаптування механізмів забезпечення фінансової спроможності до конкретної регіональної ситуації, тому такі механізми є досить динамічними та гнучкими;

змістовність механізмів забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону обумовлена сутністю фінансової спроможності регіону, її змістовими визначальними характеристиками та роллю в процесах розвитку території; визначається конкретним фінансовим станом регіону, функціями держави у регулюванні його розвитку;

виділення структурних підсистем механізмів з позицій їх цільової спрямованості необхідне задля концентрації дій у потрібних напрямках, щоб досягнути намічених цілей із найменшими відхиленнями;

виділення структурних елементів механізмів забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону на різних рівнях зумовлене необхідністю якнайповнішого, найрезультативнішого та стабільного задовільнення потреб усіх суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону;

механізми забезпечення фінансової спроможності регіону покликані забезпечити фінансову достатність, дієздатність і стійкість території з метою забезпечення її соціально-економічного розвитку та набуття нею конкурентних переваг.

Розглянуті характеристики механізмів забезпечення фінансової спроможності в сукупності складають їх економічну змістовність. Теоретичні засади такого механізму формують основу для вибору методів та інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку регіону з позицій фінансової спроможності.

Призначення механізму забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону полягає у можливості кількісно і якісно впливати на процеси регіонального розвитку. Кількісний вплив такого механізму на соціально-економічний розвиток регіону проявляється через фінансове забезпечення, а якісний – на основі фінансового регулювання.

З метою прогнозування та вибору шляхів забезпечення фінансової спроможності регіонів із врахуванням їх особливостей необхідності набуває діагностика їх фінансового потенціалу. Методологію діагностики фінансового потенціалу соціально-економічного розвитку регіону варто розглядати як сукупність прийомів дослідження і методичних підходів,

що застосовуються для: визначення об'єктивної оцінки фінансової здатності регіону забезпечувати стабільний розвиток і виявлення тенденцій у такій здатності; з'ясування причин неспроможності, сильних і слабких сторін, можливостей та загроз забезпеченню фінансової спроможності розвитку регіону [69].

Вона включає такі елементи: концепцію діагностики фінансового потенціалу соціально-економічного розвитку регіону; систему принципів діагностики; систему методів діагностики; сукупність напрямів діагностики; систему методичних підходів та інструментарій діагностики окремих елементів фінансового потенціалу розвитку регіону.

Узагальнюючи та систематизуючи погляди науковців, діагностику фінансового потенціалу регіону будемо розглядати як дослідницький процес, що передбачає кількісне та якісне оцінювання фінансового потенціалу регіонального розвитку на предмет його достатності, ефективності використання та джерел формування. Метою є встановлення рівнів фінансової достатності, дієздатності та стійкості соціально-економічного розвитку території, виявлення тенденцій, проблем і їх причин, резервів нарощування самодостатності та результативності території задля розроблення обґрунтованих управлінських рішень щодо забезпечення фінансової спроможності регіонального розвитку.

Діагностика фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону як дослідницький процес повинна базуватись на методах, принципах і підходах, які використовуються в економічних науках.

На основі синтезу методологічних принципів, на яких ґрунтується діагностування соціально-економічного розвитку регіону, визначимо такі принципи діагностики фінансового потенціалу регіону: системність (діагностика повинна охоплювати всі складові фінансового потенціалу регіонального розвитку: бюджетну, інвестиційну спроможність, а також фінансову спроможність суб'єктів господарювання, фінансово-кредитних установ, позабюджетних фондів і населення регіону); комплексність (діагностика повинна здійснюватись за всіма змістовими характеристиками фінансової спроможності регіону: фінансової достатності, дієздатності та стійкості); цільова та практична спрямованість діагностування; об'єктивність проведення аналітичного дослідження; практичність застосування діагностики; доступність і достовірність вхідної інформації; наочність та однозначність отриманих результатів; відносність оцінок (результати діагностики фінансового потенціалу регіонів мають відносний характер без реального змісту; тому передбачають порівняння одного з одним або з еталоном).

Діагностика фінансового потенціалу регіонального розвитку може здійснюватись на основі використання як загальнонаукових, так і спеціальних методів. Найчастіше науковці використовують рейтингові, індексні та факторні оцінки явищ. Такі оцінки дають загальне уявлення про фінансову ситуацію, що склалася в регіоні, визначають його місце серед інших в країні, а також допомагають виявити переваги або недоліки того чи іншого регіону країни в фінансовому забезпеченні розвитку. Процеси оцінювання регіонів базуються на різноманітних методах; зокрема, широко розповсюдженими є методи ранжування і порівняння.

З урахуванням змістових визначальних характеристик фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону її діагностику доцільно проводити на основі використання сукупності методів за трьома фундаментальними економічними вимірниками. З одного боку, вимірюється достатність такого фактора виробництва, як капітал, що охоплюється поняттям «фінансовий потенціал регіону». З іншого – визначається фінансова дієздатність через показники результативності суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону (тобто оцінюється функціональний стан факторів виробництва). І нарешті, фінансова стійкість регіону розглядається в аспекті стабільності забезпечення регіональних потреб із позицій самостійності та здатності на цій основі забезпечувати розвиток у майбутньому.

Оцінювання фінансової дієздатності регіону треба спрямовувати на вирішення трьох важливих завдань: як оптимально розподіляються фінансові ресурси регіону; як ефективно використовуються фінансові ресурси регіону; наскільки регіон здатний нарощувати фінансовий потенціал.

Третій напрям дослідження фінансової спроможності передбачає діагностику фінансової стійкості регіону, яка потребує розроблення комплексної методики, що б давала змогу центральним органам влади, місцевому самоврядуванню і суб'єктам фінансових відносин виявляти слабкі місця та ухвалювати правильні управлінські рішення. Проте ця проблема ще не стала об'єктом ґрунтовного аналізу, відсутні єдиний загальновизначений підхід до кількісного визначення фінансової стійкості регіону в забезпеченні соціально-економічного розвитку та відповідний алгоритм процесу оцінювання.

Як зазначає Н. Сабітова, для визначення фінансової стійкості регіонів необхідно мати розрахунки балансів фінансових ресурсів регіону.

Хоча це певним чином проблематично, на основі таких балансів встановлюється залежність від зовнішніх джерел фінансування, що визначається часткою позикових і залучених ззовні коштів, яка використовується для фінансування витрат [147]. Однак автор, як і кілька інших науковців [97; 202], оцінювання фінансової стійкості регіону зводить до аналізу бюджету, що пов'язаний із оцінюванням двосторонніх фінансових потоків: від державного бюджету в регіон, і навпаки. Методику оцінювання фінансової стійкості бюджету міста Н. Старостенко [164] доповнила показниками оцінки державних програм стимулювання розвитку регіону, визначеної за структурою доходів місцевого бюджету. Тобто така методика передбачає дослідження фінансової стійкості бюджету з позицій достатності, самостійності та дієздатності бюджету.

Методика моніторингу стійкості регіональної фінансової системи В. Єдренової та А. Кавінова [54] передбачає оцінювання фінансової стійкості бюджету та позабюджетних фондів за групами показників, що характеризують стійкість як збалансованість грошових доходів і витрат, самостійність і стабільність забезпечення розвитку. Тому з позицій нашого дослідження показники такої методики можуть бути використані як для оцінювання їх фінансової стійкості, так і фінансової достатності. Водночас у цій методиці фінансова система регіону обмежується коштами бюджету та позабюджетних фондів. Поза увагою залишаються фінансові ресурси суб'єктів господарювання, фінансово-кредитних установ, населення та інвестиційні ресурси, що не дає змогу комплексно оцінити фінансову стійкість регіону.

Більш широко стійкість фінансової системи розглядає О. Барановський [9]. У розуміння фінансової стійкості автор включає поняття фінансової достатності, оскільки фінансову стійкість пропонує визначати за показниками збалансованості фінансових можливостей і потреб – такими, як: рівень дефіциту бюджету та платіжного балансу України, обсяг валютних резервів, стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості тощо.

У світовій і вітчизняній практиці корпоративних фінансів за порогове значення фінансової стійкості приймається 50 % від залучених у власних ресурсах. Такої ж думки у дослідженні бюджетної стійкості дотримуються В. Єдренова та А. Кавінов [54]. За оцінками деяких вчених, фінансово стійким вважається регіон, у якому частка внутрішніх джерел фінансування складає не менше 80 % [167]. На нашу думку, фінансову стійкість регіону необхідно характеризувати сукупністю показників фінансової

стійкості всіх суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону з різних аспектів, для кожного з яких необхідно встановити порогові значення, що будуть визначати межі фінансової стійкості чи нестійкості.

Значний крок уперед у діагностиці незалежності та стійкості бюджету зроблено О. Мамій [97]. Автор в межах методики аналізу регіонального бюджету розробив рейтингову оцінку незалежності та стійкості бюджету. Згідно з нею фактичні показники порівнюються із пороговими, що дає можливість визначити бюджет як абсолютно стійкий, нормальної стійкості, нестійкий або кризовий. Однак такий підхід бюджетну стійкість розглядає з позицій самостійності, результативності та достатності. Тому запропоновані у цій методиці показники, на нашу думку, можуть бути використані для оцінювання різних аспектів фінансової спроможності регіону – фінансової достатності, дієздатності чи стійкості.

Аналізуючи розглянуті методики, можна стверджувати про певну обмеженість підходів до оцінювання фінансової стійкості соціально-економічного розвитку регіону та не врахування ними всіх її складових. Погоджуємось, що бюджетним фінансовим ресурсам належить вагомий частка у сукупних фінансових ресурсах території та в значній мірі вони визначають фінансову стійкість. Однак фінансова стійкість регіону характеризується також рівнем фінансової стійкості позабюджетних фондів, суб'єктів господарювання, населення, фінансово-кредитних установ та інвестиційною стійкістю.

Узагальнюючи зазначене вище, можна висунути питання вибору з існуючих методик діагностики тих елементів дослідження, які максимально відповідають змістовності та характеру забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону. А також актуалізувати проблему уникнення слабких аспектів методик оцінювання, виявлених на основі аналізу, які ставлять під сумнів об'єктивність кінцевого результату.

Із врахуванням проведеного аналізу виділимо основні підходи, які повинні враховуватись у діагностуванні фінансового потенціалу регіонального розвитку:

оцінювання фінансової достатності повинна охоплювати індикатори рівня збалансованості фінансових можливостей та потреб регіону. Тому такі індикатори повинні бути не лише абсолютними, а й відносними величинами, що характеризуватимуть не просто обсяги фінансових ресурсів різних суб'єктів фінансово-економічних відносин, а їх співвідношення із різноманітними макроекономічними показниками;

під час оцінювання фінансової дієздатності регіону необхідно дотримуватись таких положень: індикатори повинні відображати результативність фінансового забезпечення потреб регіону, виявляти рівень ефективності використання фінансових ресурсів, їх оптимального розподілу та здатності нарощувати; індикатори результативності фінансового забезпечення потреб регіону є відносними показниками;

на етапі діагностування фінансової стійкості регіону варто звернути увагу на такі два моменти: для її оцінювання необхідно орієнтуватись на дані про джерела фінансового забезпечення регіонального розвитку й аналізувати взаємозв'язок між власними та запозиченими фінансовими ресурсами регіону; в основу такого оцінювання необхідно закласти дослідження стабільності фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіону;

оцінювання фінансового потенціалу регіону повинно проводитись на рівні всіх суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону;

індикатори фінансової достатності, дієздатності та стійкості варто зіставити з їх пороговими значеннями з метою визначення межі між фінансовою достатністю і недостатністю, дієздатністю і недієздатністю та стійкістю і нестійкістю, що дозволить визначити поріг фінансової спроможності регіону.

Отже, за результатами такого дослідження можна зробити висновок, що механізми забезпечення фінансової спроможності регіону передбачають задовільнення регіональних соціально-економічних потреб на основі досягнення фінансової достатності, дієздатності та стійкості. Обґрунтованість, дієвість і надійність механізмів забезпечення фінансової спроможності регіону визначається достатнім забезпеченням соціально-економічних потреб регіону, самостійністю в їх забезпеченні й ефективним використанням фінансових ресурсів.

Призначення діагностики фінансового потенціалу соціально-економічного розвитку регіону полягає у тому, щоб: виявити рівень і всесторонньо охарактеризувати фінансову достатність, дієздатність і стійкість регіонального розвитку із окресленням потреби регіону в фінансових ресурсах; визначити діапазон втрачених фінансових можливостей та встановити рівень фінансової залежності; визначити рівень фінансової спроможності території; обґрунтувати вибір інструментарію забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку; спрогнозувати стратегічні та тактичні дії з підвищення її рівня.

1.3.7. Особливості формування та використання інтелектуального капіталу регіонів України

В умовах переходу суспільства до інформаційної економіки вирішальним фактором розвитку виступають уже не природні або матеріально-речові ресурси, а інтелектуальний капітал. В інформаційній економіці виробництво та використання знань стають провідними в економічному розвитку та якості життя населення, а всі сектори економіки стають наукомісткими.

Формуючись на індивідуальному рівні, акумулюючись у суспільстві (регіоні) у вигляді інформаційних ресурсів, знань і функціонуючи в процесі інтерактивної взаємодії людей, інтелектуальний капітал справляє багатоплановий вплив на соціально-економічний розвиток і якість життя населення [199].

Рушійною основою економічного розвитку та підвищення добробуту нації є формування і нагромадження інтелектуального капіталу. Саме людина є головним генератором, носієм нових ідей, який розв'язує проблеми формування необхідних ресурсів, товарів, послуг, збереження навколишнього середовища з метою підвищення добробуту життя населення. Отже, стає актуальним дослідження формування та більш ефективного використання інтелектуального капіталу як на регіональному, так і на національному рівнях.

Важлива роль у розробленні теоретичних проблем інтелектуального капіталу належить таким відомим вченим, як Г. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, І. Роос, М. Кастельс, Р. Райх, Т. Сакайя, Т. Стюарт, М. Меллоун, М. Армстронг, П. Пільцер, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Хантінгтон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма, Л. Абалкін та ін. Значний внесок у розбудову методологічних засад інтелектуального капіталу зробили українські вчені О. Ю. Амосов, В. К. Врублевський, В. М. Геєць, Н. Л. Гавкалова, О. А. Грішнова, М. І. Долішний, А. М. Колот, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, П. М. Цибульов, А. А. Чухно. Теоретичні засади управління інтелектуальним капіталом досліджували О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Л. Гапоненко, В. Гойло, В. С. Пономаренко та ін. Проте регіональні аспекти формування і використання інтелектуального капіталу досліджені недостатньо.

Різноманітність процесів формування інтелектуальних ресурсів, просторова неоднорідність інтелектуального потенціалу, а також відмінності у структурі, спеціалізації та рівні розвитку продуктивних сил окремих територій і суб'єктів ринку зумовлюють необхідність дослідження інтелектуального капіталу на різних рівнях: індивідуальному, корпоративному, регіональному та національному (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Фактори впливу інтелектуального капіталу на економічний розвиток країни та його індикатори визначення [59; 89]

Рівні	Індикатори	Фактори впливу
Індивідуальний	Коефіцієнт інтелектуальності (IQ), тест Векслера, критеріально-орієнтоване тестування, шкільний тест розумового розвитку, психологічний тест Гілфорда, середні витрати населення на освіту; середня кількість годин (на тиждень), що затрачується людиною на освіту	Рівень матеріальної забезпеченості, рівень благополуччя в родині, належність до певної соціальної групи, особисті мотиви та стимули, характер світогляду людини, рівень її потреб, особливості характеру
Корпоративний	Прибуток на одного працівника, рівень прибутковості та продажів на одного клієнта, частка нових продуктів і послуг у структурі виробництва, ступінь упровадження нових технологій, витрати на освіту та підвищення кваліфікації працівників, витрати на набуття персоналом нових компетенцій	Регіональне, національне та міжнародне конкурентне середовище, рівень спеціалізації підприємства, рівень корпоративної культури, якість системи управління, імідж на ринку, зв'язки з клієнтами, розгалуженість системи маркетингу, наявність провідних технологій і сучасного обладнання, організаційна структура підприємства
Регіональний	Індекс інтелектуальної конкурентоспроможності, індекс людського розвитку, рівень витрат на НДДКР і систему освіти	Рівень децентралізації влади в державі, рівень спеціалізації регіону на національному та світовому ринках, рівень відкритості регіональної економіки, особливості регіональної стратегії розвитку
Національний	Рівень витрат на НДДКР (абсолютний показник та у % до ВВП), частка витрат на освіту (дошкільні, загальноосвітні та вищі навчальні заклади); кількість дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів; кількість осіб із вищою освітою, кількість кандидатів і докторів наук; КАМ Knowledge Index, Knowledge Economy Index	Рівень інтегрованості у світову економічну систему, позиції у світових рейтингах за рівнем соціально-економічного розвитку, досконалість національної законодавчої бази; політична, економічна та соціальна стабільність у державі; членство в міжнародних організаціях та інтеграційних блоках; інвестиційний клімат

Фактори формування інтелектуального капіталу можна розподілити на три групи: соціально-економічні, науково-технологічні та організаційно-правові [200].

Соціально-економічні фактори формування інтелектуального капіталу враховують загальний рівень соціально-економічного розвитку, демографічні фактори, розвиток освіти, науки та культури, якість життя населення тощо. Однією з головних проблем соціально-економічного розвитку України є недосконала структура економіки, в якій переважають традиційні галузі. Роль високотехнологічних галузей, які забезпечують розвиток інтелектуального капіталу, залишається невисокою.

Важливим індикатором соціально-економічного розвитку країни є структура зайнятості. Серед показників структури зайнятості населення особливого значення в умовах інформаційної економіки набуває частка працівників, які займаються обробкою інформації. У США цей показник у 2008 р. перевищував 50 %, і він постійно зростає [213]. Це один із головних факторів формування інтелектуального капіталу, адже він визначає частку інтелектуальної складової ВВП. В Україні цей показник наразі низький.

В Україні демографічні фактори, як правило, обмежують розвиток інтелектуального капіталу. Від початку 1990-х рр. триває процес депопуляції населення України. Оскільки головними носіями інтелектуального капіталу є люди, зменшення кількості населення веде до втрат інтелектуального капіталу в поточний період і значних обмежень для його розвитку у майбутньому.

У розвитку освіти України спостерігаються позитивні тенденції: зростають витрати на освіту й освітній рівень населення. Однак разом зі зростанням кількості студентів не забезпечується належна якість вищої освіти і її відповідність вимогам ринку праці.

Наукомісткість ВВП в Україні постійно знижується: в 1997 р. вона становила 1,36, у 2008 р. – 1,0, а на початок 2018 р. – 0,2 %. У провідних країнах світу – США, Японії, Франції – цей показник досягає майже 3 %. Кошти, спрямовані на розвиток науки в нашій країні, використовуються нерационально, що слід визнати головною причиною невідчутного її впливу на розвиток національної економіки [118, с. 15].

Науково-технологічні фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу включають загальний технологічний рівень економіки, науково-дослідну базу, залучення і використання сучасних технологій. Технологічний рівень економіки України залишається переважно низьким,

особливо в основних експортних видах економічної діяльності (чорна металургія, хімічна промисловість). Причиною цього є спрямування прибутків таких підприємств не на технологічну модернізацію, а переважно на інші цілі. На жаль, підвищення рівня інноваційності виробництва в Україні не є визначальним у зростанні сукупної факторної продуктивності капіталу та праці [111].

Організаційно-правові фактори формування інтелектуального капіталу включають чинну нормативно-правову базу, розвиток організаційних форм наукової діяльності та венчурного капіталу та безпосередню державну підтримку.

Інтелектуальний капітал має дві взаємозалежні складові. Одна з них – людина, її знання, освіта, професіоналізм (людський капітал). Друга – результат творчої праці – інтелектуальний продукт (інновації).

Інтелектуальний капітал стає більш значущим у сучасному світі, визначає імідж організації і змістовність бізнесу. Останні дослідження у сфері інтелектуального капіталу свідчать про високу цінність інтелектуального капіталу порівняно з матеріальними ресурсами. Так, за даними професора Колумбійського університету Ф. Ліхтенберга (див. у [143]), долар, витрачений на дослідження і розроблення, приносить у восьмеро більший прибуток, ніж вкладений у техніку. А. Ч. Хенді (див. у [143]) стверджував, що інтелектуальний капітал корпорації зазвичай в три-чотири рази перевищує облікову вартість її матеріальних доходів.

Проте не визначено інституційних засад формування національної інноваційної системи, не створено сприятливих умов для збільшення кількості підприємств, що впроваджують інновації, а отже, використання інтелектуального капіталу не є пріоритетним [143].

Від ефективності використання інтелектуального потенціалу, який перетворюється на інтелектуальний капітал, залежить успіх та конкурентоспроможність підприємств України та її регіонів. Інтелектуальні здібності та здатності людини, реалізовані в процесі створення інноваційного продукту, набувають форми капіталу. Інтелектуальний капітал за своєю сутністю є колективним надбанням (тобто накопиченням знань, навичок, досвіду, інтуїції, інформації та інтелектуальної власності). Виміряти інтелектуальний капітал або творчий потенціал колективу співробітників тієї чи іншої установи неможливо, хоча розроблено досить багато методик. Інтелектуальний капітал розвивається в процесі досліджень, розроблень або створення нового інноваційного продукту (винаходу, ноу-хау, корисних

моделей, промислових зразків тощо), що, в свою чергу, перетворюється на інтелектуальну власність. Усі права власності на створені інноваційні продукти повинні засвідчуватися охоронними документами та відображатися в балансі підприємств за первісною вартістю (історичною собівартістю) в статті «Нематеріальні активи».

Сьогодні в Україні формування інтелектуального капіталу відбувається в умовах кризових явищ в економіці та соціальних суперечностей в суспільстві. Безробіття, незатребуваність кваліфікованої робочої сили; зниження добробуту та життєвого рівня населення; недостатнє фінансування освіти та науки; еміграція переважно освіченого населення; відсутність фінансових ресурсів і зменшення частки промислових підприємств; нерозуміння керівниками, підприємцями та роботодавцями необхідності створення належних умов праці, постійного підвищення кваліфікації, сприяння відпочинку працівників та відповідної оплати праці спричиняють зменшення людського інтелектуального потенціалу.

Суттєвим недоліком залишається низький рівень фінансування процесів формування, розвитку, активізації та управління інтелектуальним капіталом (зокрема через істотний розрив між темпами витрат на освіту, етапами продукування знань та їхнім використанням на практиці).

Зниження частки інвестицій у нематеріальні активи, питомої ваги обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, кількості наукових організацій; скорочення чисельності виконавців наукових і науково-технічних досліджень; незначна активізація винахідницької діяльності; неефективне фінансування освіти (зростання майже вдвічі, проте невідповідність ринку праці); зниження інноваційної активності промислових підприємств і зменшення обсягу реалізації інноваційної продукції в обсязі промислової; низька частка державного фінансування інноваційної діяльності (менше 1 % загального рівня до ВВП); зменшення індексу економіки знань та індексу знань – свідчать про те, що за період незалежності України не здійснено суттєвих змін, які б забезпечили розвиток інтелектуального капіталу. Тобто тенденції формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні показують істотний розрив між темпами витрат на освіту та дослідження, етапами продукування знань та їхнім використанням на практиці [71].

Сьогодні лише своєчасна та якісна модернізація існуючих в Україні виробничих потужностей з активним залученням і використанням інтелектуального капіталу та мобілізованій взаємодії всіх ресурсів здатні забезпечити ефективний перехід до інтелектуальної економіки. Це зі свого

боку підвищить суспільний рівень і добробут населення країни. Тому важливим є створення сприятливих умов для формування та використання інтелектуального капіталу, мотивації всього підприємницького сектора, освітніх і наукових закладів, громадськості й органів влади окремих територій до взаємодії, співпраці, узгодження діяльності тощо, а також систематичний їх моніторинг.

Процес формування інтелектуального капіталу здійснюється за допомогою інститутів інноваційної інфраструктури. Зі свого боку інститути інноваційної інфраструктури формують інтелектуальний капітал через участь у створенні інновацій, інноваційних продуктів, поширення результатів фундаментальних і прикладних досліджень.

У світовій практиці діє загальноприйнята класифікація інфраструктурних утворень інноваційного забезпечення і формування інтелектуального капіталу. До їх складу входять: інкубатори, технопарки, технополіси, регіони науки [204]. Діяльність цих структур на ринку інновацій (зокрема інтелектуального капіталу) констатує виникнення і розвиток відповідних відносин, полегшує доступ учасників угод до обмежених ресурсів, знань, забезпечує всебічну комунікацію. Тому інфраструктура є невід'ємним елементом інституціонального механізму формування інтелектуального капіталу в економіці та суспільстві.

Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу, що передбачає створення і поширення знань у суспільстві, надзвичайно важливий та водночас складний. Від його якості залежать перспективи нації у формуванні конкурентних переваг в умовах обмежених ресурсів. Тому надаємо цьому питанню виняткової ваги з огляду на те, що процес пов'язаний із поведінкою людини, мотивацією для отримання знань, а також із державною політикою – умовами, створеними для цього у межах певного інституційного поля.

Згідно з чинним вітчизняним законодавством, до об'єктів цієї інфраструктури належать: науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідно-експериментальні організації; виробничі підприємства, які реалізують результати науково-дослідних розроблень і винаходів; служби менеджменту, маркетингу та реклами; інноваційні фонди, банки, страхові фірми, біржі науково-технічних розроблень; установи науково-технічної експертизи, юридичного захисту інтелектуальної власності; заклади освіти та підготовки кадрів; редакційно-видавничі організації; інформаційно-комунікаційні підрозділи; організації сервісного обслуговування, лізингові, транспортні фірми, митні підрозділи (рис. 1.10) [132].

Рис. 1.10. Об'єкти інфраструктурного забезпечення формування інтелектуального капіталу та розвитку – поширення інновацій

Інституціональна теорія в суспільно-економічному процесі виділяє інститути-функції, інститути-організації та інститути-правила [190; 191]. Пропагуючи таку класифікацію, виходимо з визначення, що інститут – це організаційно оформлена система правил і норм, комплекс формалізованих і неформалізованих традицій, які визначають поведінку економічних агентів, а також держави.

Інститут є фундаментальною основою регулювання і саморегулювання суспільно-економічних процесів, зокрема щодо створення, поширення та накопичення знань. Узагальнений процес інституціонального забезпечення формування інтелектуального капіталу зображено на рис. 1.11.

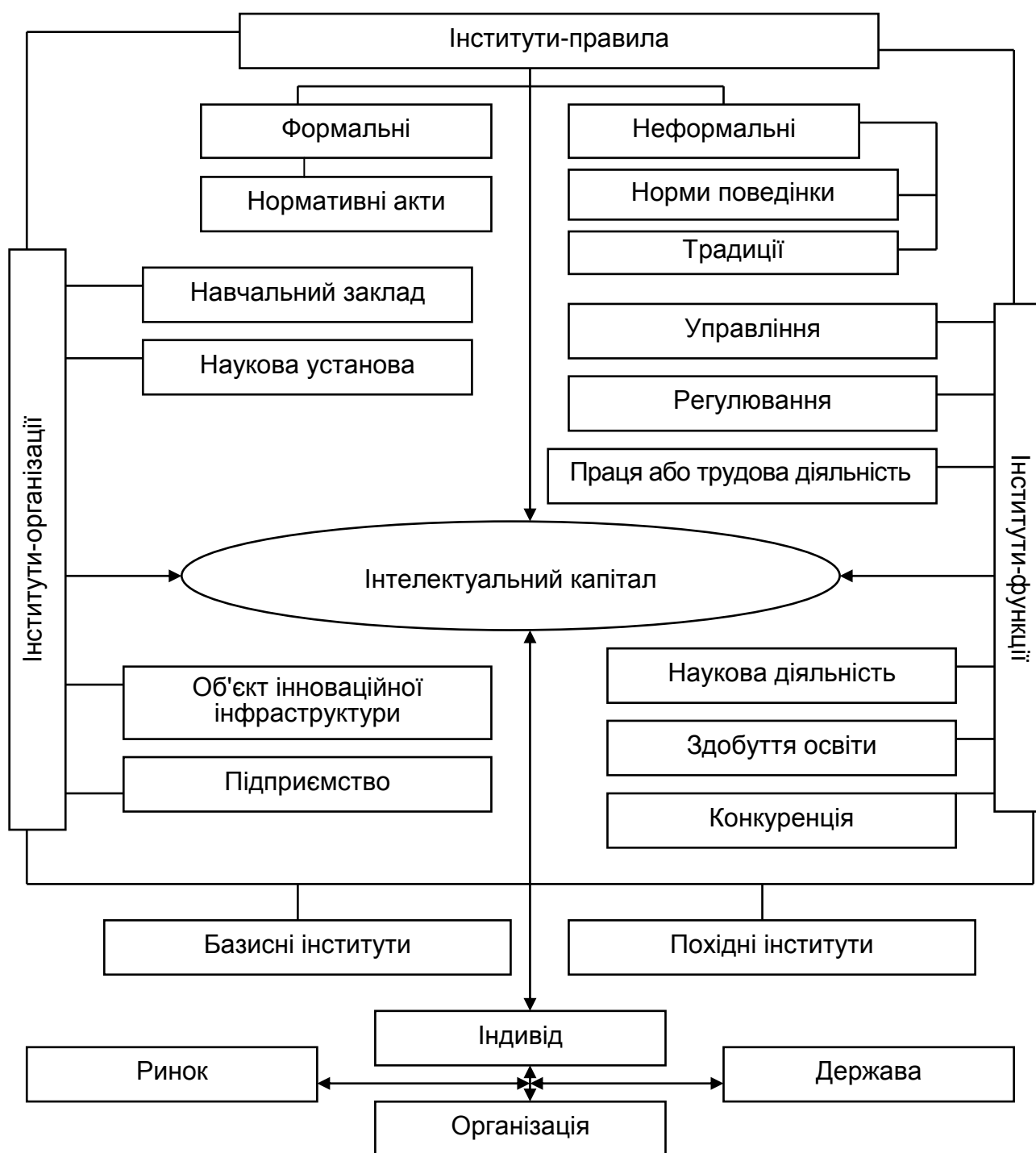

Рис. 1.11. Загальна схема інституційного забезпечення формування інтелектуального капіталу

Кожний наведений на рис. 1.11 інститут своєрідно впливає на формування інтелектуального капіталу як у коротко-, так і довгостроковій перспективі, а також на макро- та мікрорівні. Процес інституціоналізації інтелектуального капіталу надзвичайно складний. Важливу роль у ньому відіграє

суб'єктивний фактор поведінки окремого індивіда, але під впливом інститутів його мотиви можуть кардинально змінюватися.

Сукупно інститути виконують роль каталізатора знань і стимуляційного фактора їх створення – використання.

Інституціональну систему формування інтелектуального капіталу слід розглядати як множину різнопланових інститутів, які координують поведінку економічних агентів – суб'єктів набуття цього капіталу. У результаті їхньої взаємодії утворюється відповідна модель взаємовідносин на ринку інтелектуальних послуг і товару, а ринок, у свою чергу, бере участь у цьому процесі як конкурентна система інститутів.

Місія інститутів у становленні інтелектуального капіталу полягає в забезпеченні створення необхідного інституційного середовища для побудови конструктивних суспільно-економічних відносин. Такі відносини є стимулами продукування інновацій, що є кінцевою метою разом із досягненням необхідної інституційної динаміки їх поширення. Досягнення саме такого результату дасть змогу наблизитись, а в кращому випадку – створити інноваційну модель розвитку суспільства й економіки [192].

Незважаючи на очевидні позитивні тенденції розвитку інноваційної сфери світової економіки, протилежну цій тенденції закономірність демонструє українська економіка. Феномен швидкого наукоємного економічного зростання поки що не спрацьовує. Україна постійно втрачає свій інноваційний та науковий потенціал. У розрахунку на 10 тис. осіб економічно активного населення чисельність дослідників в Україні продовж 2005 – 2017 рр. зменшилась майже вдвічі.

Серед регіональних наукових центрів НАН і МОН України найбільші втрати дослідницького потенціалу в розрахунку на 10 тис. осіб економічно активного населення упродовж 2005 – 2017 рр. характерними були для Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Кіровоградської та Запорізької (у середньому на 26,5 %) і Західних областей (на 25,7 %). Водночас Тернопільська область упродовж означеного періоду втратила 50,6 % чисельності своїх дослідників, Волинська – 50, Запорізька – 40,5, Житомирська – 40,5 %.

Найбільш контрастні його втрати простежуються на регіональному рівні (табл. 1.6).

Розподіл людського капіталу інноваційного розвитку за регіонами та витрати на наукові та науково-технічні роботи за 2017 р.

Країна, регіони	Фахівці, які виконують наукові та науково-технічні роботи, осіб	Доктори наук, які зайняті у виконанні науково-дослідних робіт, осіб	Кандидати наук, які зайняті у виконанні науково-дослідних робіт, осіб	Студенти вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, у розрахунку на 10 000 населення	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами, тис. грн	Кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості	Зайняте населення у віці 15 – 70 років, тис. осіб
Україна	94 274	6 942	19 219	363	1 340 844,1	759	16 156,4
Вінницька	627	65	194	284	18 098,8	24	640,9
Волинська	314	30	135	257	8 033,8	17	366,0
Дніпропетровська	8 954	414	1 158	371	182 197,8	51	1 390,9
Донецька	238	26	43	... ¹	3 191,0	22	734,3
Житомирська	410	43	147	250	14 937,8	23	510,6
Закарпатська	562	59	129	180	16 118,7	12	496,3
Запорізька	4 216	88	284	401	63 995,9	42	719,7
Івано-Франківська	580	46	125	276	1 032,8	28	559,0
Київська	1 805	84	314	170	93 180,5	37	741,1
Кіровоградська	503	11	89	161	66 266,3	24	376,8
Луганська	350	24	50	... ¹	15 044,3	7	292,1
Львівська	4 680	527	1 624	493	24 713,8	48	1 050,8
Миколаївська	2 268	38	121	283	237 469,1	25	489,7
Одеська	3 003	318	712	475	4 852,0	36	986,6
Полтавська	1 181	94	436	341	10 895,6	27	575,0
Рівненська	378	33	159	311	1 262,1	8	460,2
Сумська	2 081	69	334	332	65 872,4	24	481,4
Тернопільська	361	38	93	399	4 112,2	25	399,1
Харківська	14 851	1 028	3 105	659	228 471,3	111	1 247,1
Херсонська	732	48	191	257	18 829,8	15	442,2
Хмельницька	380	38	122	252	520,5	8	516,0
Черкаська	705	41	124	314	67 618,4	32	518,4
Чернівецька	809	101	298	346	8 542,7	8	379,3
Чернігівська	699	11	83	204	13 325,7	10	426,1
м. Київ	43 587	3 668	9 149	1 285	172 260,8	95	1 356,8

¹ Інформація не оприлюднюється через низьку надійність даних, на підставі яких здійснюється розрахунок.

Серед регіональних економік є такі, дослідницький потенціал яких складається лише із одного дослідника на 10 тис. осіб економічно активного населення (наприклад, Донецька) [273].

Найгірше співвідношення чисельності працівників наукових організацій до числа зайнятих складало у Донецькій (0,009 %), Чернігівській (0,022 %), Луганській (0,025 %), Кіровоградській (0,027 %), Хмельницькій та Івано-Франківській областях (по 0,031 %).

Для української економіки характерним є зниження наукового потенціалу в цілому, а також за регіональними економіками, що свідчить про зниження людського капіталу в інноваційному розвитку та інноваційності національного господарського комплексу.

Чисельність дослідників у розрахунку на 10 тис. осіб зайнятого населення в 2017 р. у Донецькій області складала 0,94 особи; Чернігівській, Луганській та Кіровоградській областях – 2,2, 2,5 і 2,65 осіб, відповідно; в Івано-Франківській – 3,06; Тернопільській – 3,28; Житомирській – 3,72; Волинській – 4,51 особи. Загальноукраїнський показник у 2017 р. знизився більш як у два рази і складав 16,19 проти показника 2014 р. – 34,63 особи. Інші показники (в особах) спостерігаються в Фінляндії – 170, Японії – 104, Норвегії – 101, США – 95, Франції – 91, Австрії – 87, Канаді – 86, Німеччині – 8, Великобританії – 76 [265].

Ще один аспект оцінювання ефективності інноваційної діяльності спостерігається за матеріалами Державної служби статистики України. Так, кількість установ, які вважаються інноваційно активними, продовж 2010 – 2017 рр. зменшилась. Якщо у 2010 р. їх було 1 462 одиниці, то у 2017 р. – 759 (зменшилось на 703 одиниці, або на 52 %). Але фактором, що ускладнює означену проблему розвитку та використання інтелектуального капіталу, є крупномасштабні зміни демографічної ситуації в країні. За дослідженнями Світового Банку (див. у [216, с. 6–7]), трудові ресурси України зменшуються щорічно приблизно на 160 тис. осіб. Водночас швидке зростання міст у світі змінює структуру зайнятості населення. За оцінками її авторів очікується, що до 2020 р. більше половини населення країн, що розвиваються, проживатиме у великих і малих містах [214]. У результаті темпи приросту робочої сили несільськогосподарських сфер діяльності перевищать темпи приросту трудових ресурсів сільського господарства. В індустріально розвинених

країнах означені структурні зміни відбувалися достатньо тривалий час (протягом десятиліть). У сучасних же умовах світового розвитку у країнах, що розвиваються, вони стають реальністю впродовж одного покоління. Це означає, як свідчать дослідження, що структурні зміни спроможні забезпечити небувале зростання ефективності економіки. Тому деякі країни, що розвиваються, змогли цим скористатися і швидко зменшити розрив у рівнях продуктивності з індустріально розвиненими країнами.

Отже, нова якість світової економіки полягає в тому, що високий рівень розвитку інноваційної сфери може бути притаманним не лише високорозвиненим економікам. Країни, що розвиваються, можуть долучитися до клубу високорозвинених саме завдяки нарощуванню потенціалу інноваційної сфери та ефективності її функціонування. Отже, характерною сучасною тенденцією поліпшення інвестиційної привабливості економік світу є нарощування наукового потенціалу й інноваційних сфер [67].

Отже, Україна, маючи відповідні інноваційну сферу та розвинений інтелектуальний капітал, повинна постійно їх нарощувати та більш активно долучатись до перерозподілу світових інвестиційних потоків на свою користь.

Формування та використання інноваційного капіталу регіонами України залежить від багатьох факторів, які справляють помітний вплив на ці процеси. У кожного регіону свої можливості та перспективи розвитку, котрі на пряму залежать від стану інтелектуального капіталу. Шлях до виходу з кризи пролягає через розвиток і перетворення звичайних підприємств на інноваційні, адже через інноваційну діяльність та швидку орієнтацію в мінливому конкурентному середовищі можна вижити сучасній економіці України. Лише розвиваючи власні інноваційні розробки, впроваджуючи їх у виробництво, готуючи кваліфікованих наукових фахівців, можливо забезпечити національну економіку конкурентоспроможним ресурсом, що здатний вивести її на світовий рівень не як сировинний придаток, а як провідну інноваційно розвинену країну.

1.4. Фактори впливу зовнішнього середовища на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України

Знання факторів (причин), що впливають на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, є необхідною передумовою для виявлення необхідних механізмів і моделей для здійснення відповідних заходів.

Поняття «фактор» є одним з основних у будь-якому управлінському дослідженні. Зміст цього терміна (лат. *factor* – той, що робить, виробляє) трактується як рушійна сила будь-якого процесу, явища; суттєва обставина в будь-якому процесі, явищі [156, с. 531]. Слід підкреслити, що в економічних дослідженнях під фактором прийнято розуміти умови, що є необхідними та визначальними для певного процесу (явища), а також причин, що безпосередньо обумовлюють його виникнення, або отриманий результат [158, с. 635].

Процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється відповідними органами державного управління як на рівні держави, так і на рівні регіону. Тому його доцільно розглядати як складову функціональної системи органів державного управління, сукупність яких також слід уявляти з точки зору системного підходу як відповідну систему. Це надає можливість скористатися системним підходом щодо дослідження систем, завдань, процесів, функцій та інших характеристик, які описують орган державного управління, як і будь-яку іншу організацію.

Сьогодні, як правило, вчені [16; 41; 103; 189] розуміють організацію як природну систему, що взаємодіє з навколишнім середовищем та іншими системами, тобто є відкритою системою. Виходячи з цього, як було підкреслено в монографії [126, с. 87], для підвищення якості функціонування організації необхідний постійний моніторинг змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі. Це стосується також органів державного управління, що здійснюють управлінські дії щодо забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Тобто для виявлення факторів впливу зовнішнього оточення на процес забезпечення соціально-економічного розвитку конкретний регіон та його соціально-економічну сферу слід розглядати з точки зору системного

підходу як відповідну систему. Така система належить до класу складних відкритих систем, що має зв'язки з іншими системами та входить до складу системи «держава», що є суперсистемою відносно системи «регіон» (рис. 1.12).

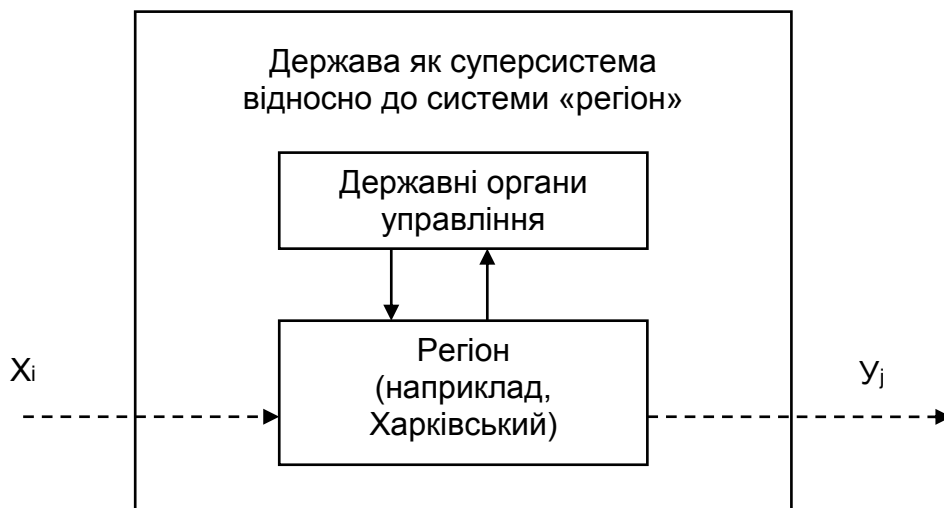

Рис. 1.12. Схематичне подання системи «регіон»

На рис. 1.12 використані такі умовні позначення: X_i – ресурси, що надходять у систему «регіон» із зовнішнього оточення або із суперсистеми «держава»; Y_j – продукт (вироби, послуги, ідеї), які продукуються в системі «регіон» і виходять за її межі.

Отже, системне уявлення регіону надає можливість розглядати його з точки зору організаційного підходу (тобто як сукупність певних складових – ресурсів, процесів, функцій тощо, які поєднують для досягнення хоча б однієї мети, наприклад, для забезпечення соціально-економічного розвитку).

У спеціальній літературі зустрічаються різні підходи щодо класифікації факторів зовнішнього середовища, що впливають на організацію, основні з яких надані в табл. 1.7.

Отже, зовнішнє середовище організації є не тільки джерелом, що живить організацію ресурсами, але й об'єктом впливу інших організацій, подій і явищ, які можуть спричинити зміни в її діяльності. Причому ступінь впливу на різні організації не однаковий. Це, як було підкреслено в монографії [126, с. 89], пов'язано як з відмінностями в сферах діяльності, так і з внутрішнім потенціалом організації.

**Підходи до класифікації факторів зовнішнього середовища,
що впливають на організацію**
[43, с. 130–133]

Підходи	Джерела
1	2
<p>На основі системного та ситуаційного підходів фактор зовнішнього середовища розглядається як сила, що впливає на організацію ззовні. Організаціям доводиться пристосовуватися до змін у зовнішньому оточенні та відповідним чином здійснювати внутрішні зміни.</p> <p>Розрізняють такі зовнішні сили впливу на організацію: прямий (постачальники трудових ресурсів, матеріалів, капіталу; споживачі; конкуренти; закони та державні органи; профспілки) і непрямий (міжнародні події; стан економіки; соціокультурні фактори; політичні фактори; науково-технічний прогрес).</p> <p>До основних характеристик зовнішнього середовища відносять: взаємозв'язок факторів (рівень сили, з якою зміна одного фактора впливає на інші фактори); складність середовища (число факторів, на які організація повинна реагувати, а також рівень варіативності кожного фактора); рухливість середовища (швидкість, з якою відбуваються зміни в оточенні організації); невизначеність середовища (є функцією кількості інформації, якою володіє організація або особа із приводу конкретного фактора, а також функцією впевненості в цій інформації)</p>	<p>Мескон М. Х. [105, с. 112–118]</p>
<p>Ситуаційно-футурологічний підхід до факторів зовнішнього середовища для формування уявлення про створювані тенденції. Розрізняють фактори прямого та непрямого впливу. Прямий вплив здійснюють постачальники, споживачі, конкуренти, органи законодавчого регулювання, кредитори, інші організації та інститути суспільства, безпосередньо пов'язані з тією галуззю діяльності, яку провадить організація. До факторів непрямого впливу відносять: стан економіки країни (або регіону), рівень науково-технічного та соціального розвитку, соціокультурне та політичне становище, істотні для організації події в інших країнах і т. п.</p>	<p>Управління персоналом організації [176, с. 80]</p>

1	2
<p>Під навколишнім середовищем розуміють усі зовнішні явища, які потенційно або фактично впливають на досліджувану популяцію (організацію). Розрізняють такі умови впливу на створення (народження, заснування) організацій. Базові: суспільні фактори (загальна грамотність і розвинена спеціалізована освіта населення; урбанізація; наявність грошової економіки); політична основа суспільства, зокрема політичні революції, які мали та мають значення для створення нових організацій, оскільки вони здійснюють перегрупування груп, що володіють владою, і владних систем; наявний рівень щільності організацій; технологія; правові умови; політичні умови; стан економіки; демографічні умови; екологічна ситуація; культурне оточення. Проміжні (наявність багатих і офіційно визнаних людей; прихильність до новизни та ін.)</p>	<p>Холл Р. Х. [183, с. 328–343]</p>
<p>Аспекти навколишнього середовища розподіляють на категорії за аналітичними параметрами (розмірностями). Список розмірностей за Олдричем – Холлом: ємність навколишнього середовища, під чим розуміють його «багатство» або «убогість» або ж рівень наявних ресурсів для організації; однорідність – неоднорідність навколишнього середовища означає ступінь схожості або відмінності властивостей навколишнього середовища; стабільність – нестабільність навколишнього середовища означає ступінь нестійкості елементів або частин навколишнього середовища; концентрація – розсіювання навколишнього середовища означає розподіл елементів у ньому; згоди – незгоди на полі діяльності визначає ступінь, у якому претензії організацій до поля діяльності або ринку визнаються або оскаржуються іншими сторонами (наприклад, державними органами); турбулентність навколишнього середовища означає, що серед елементів у навколишньому середовищі наявна велика кількість причинних взаємозв'язків (твердих стикувань); ступінь організованості самого навколишнього середовища</p>	<p>Холл Р. Х. [183, с. 343–347]</p>
<p>Ситуаційні фактори: поінформованість – означає визнання інших організацій і розуміння організаційними представниками того, що їх організації взаємозалежні з іншими організаціями на їхньому полі; згода – розбіжність на полі діяльності (тут переплетено дві проблеми: перша – це питання консенсусу або угоди про поле діяльності, друга – це спільність поля діяльності);</p>	<p>Холл Р. Х. [183, с. 364–368]</p>

1	2
<p>географічна близькість – означає відстань у просторі між організаціями або їх підрозділами; локалізована залежність – це ступінь залежності організацій від місцевої території відносно своїх ресурсів (вона пов'язана з географічною близькістю); розмір – мається на увазі розмір фактичного або потенційного набору або мережі організацій, тобто в будь-який заданий момент часу існує кінцеве число організацій для взаємодій (число відносин збільшується за експонентою зі збільшенням розміру групи).</p> <p>Причини для взаємодії організацій:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) придбання і розміщення ресурсів, а саме – встаткування, матеріалів, продуктів і прибутків; 2) формування коаліції для політичного захисту та переваги; 3) досягнення правового або суспільного визнання 	
<p>Характерні причини або підстави для контакту:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) підстави ad hoc (на поточний випадок) – відносини виникають, коли мало або зовсім немає попередніх зразків відносин між організаціями; 2) обмінні підстави (обмін – це будь-яка добровільна дія між двома або більше організаціями, наслідком якої, фактичним або передбачуваним, буде реалізація відповідних цілей або завдань). Виражаються у формі торговельних угод, у яких кожна організація намагається здобути максимальну вигоду від придбання ресурсів в іншій організації (ресурсна взаємозалежність); 3) формалізовані угоди – засновані на обміні, у яким взаємозалежність організацій офіційно санкціонована залученими сторонами; 4) підмандатність – означає ступінь, у якому відносини управляються законами або правилами, які застосовуються за допомогою законодавчих або адміністративних постанов. У цьому проявляється правова розмірність навколишнього середовища 	<p>Холл Р. Х. [183, с. 369–373]</p>
<p>Стратегічний погляд на організацію припускає: виділяти й аналізувати фактори зовнішнього середовища (економічні, політичні, ринкові, технологічні, конкурентні, соціальні, міжнародні) з погляду таких аспектів, як вплив на поточну стратегію, виявлення факторів загрози поточній стратегії і факторів можливостей</p>	<p>Управління персоналом організації [176, с. 156–159]</p>

З метою аналізу впливу факторів зовнішнього середовища на якість функціонування органів державного управління та виявлення тих факторів, що можуть забезпечити процес соціально-економічного розвитку

регіону, вважаємо за доцільне скористатися методом анкетування в поєднанні з експертним методом з урахуванням основних етапів системних трансформацій, які були зумовлені політичними змінами в Україні.

Дослідження за участю автора було проведено за такими етапами:

I етап – трансформаційні зміни, зумовлені становленням державності (президентсько-парламентський устрій країни до виборів третього Президента України) – вересень-жовтень 2004 р.;

II етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами у країні (президентсько-парламентський устрій країни, вибори Президента України) – листопад-грудень 2004 р. – січень 2005 р.;

III етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (функціонування уряду Ю.Тимошенко) – травень-червень 2005 р.;

IV етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (перехід до парламентсько-президентської республіки, створення «антикризової коаліції», формування уряду В. Януковича) – березень-квітень 2006 р.;

V етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (Указ Президента про розпуск Верховної Ради України та дострокові вибори) – квітень-травень 2007 р.;

VI етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (парламентські вибори та їх наслідки – формування «демократичної коаліції») – вересень-жовтень 2007 р.;

VII етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичною кризою в країні (розпад «демократичної коаліції» у Верховній Раді України) – вересень-жовтень 2009 р.;

VIII етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (вибори Президента України В. Ф. Януковича) – лютий-березень 2010 р.;

IX етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичною кризою в країні (побіг з країни четвертого Президента України В. Ф. Януковича та початок Революції гідності; анексія Криму; окупація частини Донецької та Луганської областей; початок Антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях) – грудень 2013 р. – лютий 2014 р.;

X етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (вибори п'ятого Президента України – П. О. Порошенка та початок реформування країни відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [133]; утрата частини

території України внаслідок анексії Криму та окупації частини Донецької та Луганської областей; продовження Антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях) – травень 2014 р.;

XI етап – трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні (вибори шостого Президента України) березень 2019 р. – квітень 2019 р. Невиконання обіцянок п'ятого Президента України П. О. Порошенка щодо реформування країни відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [133]. Україна опинилася на останньому місці за показником бідності, тобто є найбіднішою та найкорумпованішою країною в Європі. Неповорнення втраченої частини території України внаслідок анексії Криму та окупації частини Донецької та Луганської областей (травень 2014 р. – квітень 2019 р.). Продовження Антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях (2014 р. – 2019 р.).

У процесі дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів було також здійснено виявлення факторів та їх вплив на органи державного управління як на національному, так і на регіональному рівні з урахуванням зазначених етапів.

Слід зауважити, що автором були враховані результати попередніх досліджень впливу факторів зовнішнього оточення на діяльність органів державного управління, результати яких були висвітлені у монографіях [43; 126; 168]. У ролі респондентів виступили державні службовці регіонального рівня та органів місцевого самоврядування. Їм було запропоновано оцінити рівень впливу економічних, демографічних, соціальних, технологічних, політичних і правових факторів зовнішнього середовища на якість функціонування державних установ.

Протягом I – VII періодів оцінювання проводилося за десятибальною шкалою, від 1 до 10 (у порядку зростання). Отримані відповіді групувалися таким чином: 1 – 3 бали – визначений фактор майже не впливає на якість функціонування організації; 4 – 6 балів – має деякий вплив; 7 – 8 балів – певним чином впливає; 9 – 10 балів – істотно впливає.

Серед економічних факторів запропоновані такі: загальноекономічна ситуація в регіоні; структурні зміни економіки; ринкова інфраструктура (ступінь задовільнення потреб підприємства в ресурсах і стан ринкових структур); темпи економічного зростання країни; загальні тенденції розвитку економіки країни; тенденції розвитку галузі; ступінь мінливості

зовнішнього середовища; структура регіонального ринку праці; рівень конкуренції в галузі; дії суспільних об'єднань і груп (профспілки, суспільні організації тощо).

Динаміка зміни впливу економічних факторів зовнішнього середовища на якість функціонування організацій протягом семи етапів (2004 – 2009 рр.) наведена в монографії [43, с. 400–401].

Аналіз впливу економічних факторів зовнішнього середовища на якість функціонування органів державного управління протягом перших п'яти етапів, представлений в монографії [126, с. 91–92], показав, що існують відмінності в ступені впливу визначених факторів на якість функціонування органів державного управління в досліджувані періоди.

Для встановлення економічних факторів, які можуть ініціювати модернізацію системи державного управління, вважаємо за доцільне здійснити аналіз динаміки змін рейтингу України за індексом глобальної конкурентоспроможності та за індексами соціально-економічних показників за ці ж періоди, які наведені у звітах Міжнародного економічного форуму (The Global Competitiveness Report) [288]. Так, рейтинг (місце) України за індексом глобальної конкурентоспроможності за даними звітів міжнародного економічного форуму, починаючи з 2005 р., мав таку динаміку: 2005 – 2006 рр. – 84; 2006 – 2007 рр. – 78; 2007 – 2008 рр. – 73; 2008 – 2009 рр. – 72; 2009 – 2010 рр. – 82; 2010 – 2011 рр. – 89; 2011 – 2012 рр. – 82; 2012 – 2013 рр. – 73; 2013 – 2014 рр. – 84; 2014 – 2015 рр. – 76; 2015 – 2016 рр. – 79; 2016 – 2017 рр. – 85; 2017 – 2018 рр. – 81; 2018 р. – 83.

Як стверджують фахівці, що складають звіти Міжнародного економічного форуму, негативно впливають на конкурентоспроможність України макроекономічне середовище, а саме – стабільність (134 місце відповідно до звіту 2015 – 2016 рр.; 131 місце за звітом 2018 р.), державні інституції (130 місце відповідно до звіту 2015 – 2016 рр.; 110 місце за звітом 2018 р.), а також нерозвинений фінансовий ринок (121 місце відповідно до звіту 2015 – 2016 рр.; 117 місце за звітом 2018 р.) [288].

Отже, у звітах Міжнародного економічного форуму останніх років Україні надані досить низькі конкурентні позиції, що підтверджує необхідність модернізаційних заходів.

Дослідження динаміки впливу політичних факторів на якість функціонування органів державного управління протягом семи етапів (2004 – 2009 рр.), наведений в монографії [43, с. 402], свідчить, що спостерігалася

тенденція зменшення впливу політичних факторів на якість функціонування цих органів за таким фактором, як «Система державного устрою і порядків», на відміну від фактора «Політична стабільність», вплив якого залишається значним.

Аналіз впливу таких груп факторів, як демографічні [43, с. 403–404] соціально-культурні [43, с. 405–406] і технологічні [43, с. 407], показує, що в останні роки вони, на думку респондентів, мали незначний вплив на якість функціонування вітчизняних організацій. Виняток становлять правові фактори, вплив яких в останні роки збільшився [43, с. 408].

Подальші дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність органів державної влади (VIII період) здійснювалися за оновленою методикою. Згідно з нею респонденти зазначали не лише рівень впливу факторів зовнішнього середовища, а і спрямованість цього впливу – позитивну або негативну. Для цього було запропоновано шкалу від –9 до +9 з кроком в одиницю. Дослідження проводилось протягом 2010 р. шляхом експертного опитування, в якому брали участь 94 особи.

Отримані від експертів оцінки були підсумовані за кожним окремим фактором, що належить до економічних, демографічних, соціальних, технологічних, політичних і правових факторів зовнішнього середовища. Оскільки оцінки мали як позитивне, так і від'ємне значення, то їх сума є інформативним значенням, тому було вирішено залишити її без подальшої обробки. Результати обробки даних дослідження за вказаними факторами наведено в монографії [168, с. 99–116].

Отже, проведене дослідження зовнішнього середовища органів публічного управління як на загальнодержавному, так і регіональному рівні дозволило виявити найбільш впливові фактори на якість функціонування органів державного управління. І в подальшому це надасть можливість розробити систему заходів щодо їх реформування задля підвищення ефективності державно-управлінського впливу на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

Дослідження середовища організації з метою виявлення факторів, що впливають на процеси забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, має бути доповнене аналізом впливу факторів внутрішнього середовища.

У табл. 1.8 наведено основні підходи до класифікації факторів внутрішнього середовища організації.

**Підходи до класифікації
факторів внутрішнього середовища організації [46, с.136]**

Підходи	Джерела
1	2
<p>На основі системного та ситуаційного поглядів на організацію як систему, створену людьми, фактори внутрішнього середовища/внутрішні змінні в основному є результатом управлінських рішень. Це, однак, зовсім не означає, що всі внутрішні змінні повністю контролюються керівництвом. Часто внутрішній фактор є щось «дане», що керівництво повинне подолати у своїй роботі (наприклад, монотонність і втома).</p> <p>До основних змінних внутрішнього середовища організації відносяться структура, цілі, завдання, технологія і люди. Усі внутрішні змінні взаємозалежні. У своїй сукупності вони розглядаються як соціотехнічні підсистеми. Зміна однієї з них у деякій мірі впливає на всі інші. Удосконалювання однієї змінної (наприклад, такої, як технологія) не обов'язково може вести до підвищення продуктивності, якщо ці зміни позначаються негативно на іншій змінній (наприклад, на людях)</p>	<p>Мескон М. Х., Альберт М., Хедоурі Ф. [105, с. 89– 109]</p>
<p>Внутрішні фактори організації розглядаються виходячи із чотирьох типів моделей, які відбивають еволюцію теоретичних концепцій, що визначають сутність самих організацій, роль і домінуючі функції менеджменту, а також критерії, застосовувані для оцінювання ефективності їх діяльності.</p> <p>Перша модель відома за назвою «модель механістичної конструкції організації», сформувалася наприкінці XIX в. Її теоретичною базою є положення школи наукового менеджменту. Підприємство – це механізм, що є комбінацією основних виробничих факторів: засобів виробництва, робочої сили, сировини та матеріалів.</p> <p>Друга модель побудована на визначенні організації як колективу, сформованого за принципом розподілу праці (початок 30-х рр. XX ст.). Основна увага концентрується тільки на одному внутрішньому факторові – людському ресурсі та підпорядкуванні йому всіх інших факторів виробництва.</p> <p>Третя модель (сформувалася з 60-х рр. XX ст.) розглядає організацію у вигляді складної ієрархічної системи, що тісно взаємодіє з оточенням і внутрішнє середовище якої формується під впливом змінних, що здійснюють безпосередній вплив на процес</p>	<p>Холл Р. Х. [183, с. 47–56]</p>

1	2
<p>перетворень (виробництва продукції, послуг). Це структура підприємства, його культура та ресурси.</p> <p>Четверта модель (сформувалася з 80-х рр. ХХ ст.) подає підприємства як громадські організації, у діяльності яких зацікавлені різні групи як усередині, так і поза їхніми межами</p>	

Аналіз впливу факторів внутрішнього середовища на якість функціонування органів державного управління був здійснений за участю автора в дослідженні шістнадцяти факторів. Такими були: місія та цілі організації; організаційна структура; використовувані технології; структура знань і навичок персоналу; організаційна культура; психологічний клімат в колективі; мотивація до роботи; задоволеність своєю роботою; фінансові ресурси; стиль управління; структура персоналу (чисельність, кваліфікація, вікова структура); плінність кадрів; організація роботи персоналу; особистісні характеристики керівників; особистісні характеристики працівників; наявність неформальних груп у структурі колективу.

Результати аналізу за перші п'ять періодів (надані в монографії [126, с. 104–109]) показали, що ступінь впливу визначених факторів внутрішнього середовища на якість функціонування органів державного управління змінювалася в досліджувані періоди. Отже, це свідчить про зміни внутрішнього середовища залежно від цільових настанов, які органи державного управління отримують від вищих органів управління. Ті, в свою чергу, змінюють орієнтири, враховуючи трансформаційні зміни, зумовлені політичними змінами в країні.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів впливають фактори зовнішнього оточення системи «регіон», а також внутрішнього та зовнішнього середовища – органу державного управління (організації). Проте ступінь впливу розглянутих факторів розрізняються в різні інтервали часу. Отже, щоб ефективно здійснювати процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України, необхідно проводити дослідження впливу факторів зовнішнього оточення як самої системи «регіон», так і органу державного управління. Аналіз факторів внутрішнього середовища цього органу допоможе виявити процеси та тенденції, які можуть привести до успішних результатів забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.

Розділ 2

Аналіз стану соціально-економічного розвитку регіонів України

2.1. Аналіз і оцінювання потенціалу регіонів України

2.1.1. Аналіз використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України на прикладі Харківського регіону

Перехід до ринкових відносин підвищує роль і значення регіональної економіки. Регіон у сучасній економічній науці розглядається як територія, яка характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових і відрізняється від інших територій специфічними ознаками. На стан регіону впливає багато факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Регіон – це відкрита для обміну система, яка постійно взаємодіє з навколишнім природним середовищем. У ній відбуваються економічні процеси, що відображають певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємопов'язаних економічних, соціальних і природних факторів. Розвиток регіону базується на створенні сприятливих умов для життєдіяльності населення, які безпосередньо залежать від наявного природно-ресурсного потенціалу та рівня його використання. Потужність природно-ресурсного потенціалу, його різноманітність і ступінь залучення до господарського обігу істотно впливають на характер розміщення продуктивних сил території, галузеву структуру та просторову організацію виробництва [219].

Необхідність вивчення природно-ресурсного потенціалу (ПРП) на базі геоінформаційних технологій (ГІТ) назріла давно. Дослідження такого типу полягають в отриманні сучасного стану ПРП і характеристик окремих регіонів, областей та навіть адміністративних районів, оцінювання реального стану ПРП, урахування поточних чи перспективних економічних, господарських, екологічних чи інших факторів. Отже, створюється базис потреб для розвитку та становлення нових тенденцій у промисловості, господарстві, будівництві, транспорті, в тому числі на ґрунті надбань геоєкології та конструктивної географії.

Поглиблення масштабів природокористування є наслідком поступових ускладнень процесів взаємодії природи та суспільства. Це приводить до збільшення інформаційних потоків, які характеризують такі процеси. Ця ситуація вимагає широкого використання комп'ютерів і створення на їх базі банків даних для конструктивного дослідження ПРП. Такі банки дають змогу накопичувати навіть на рівні одного колективного господарства, міста чи лісництва сотні тисяч кількісних та якісних параметрів природно-ресурсного потенціалу [159].

Харківський регіон посідає четверте місце в країні за площею, що складає 31,4 тис. кв. км (5,2 % території України), поступаючись лише Одеській, Дніпровській та Чернігівській областям. Протяжність регіону з півночі на південь складає 210 км, зі сходу на захід – 225 км.

Вигідне транспортно-географічне розташування Харківського регіону щодо джерел сировини та палива, сприятливі економічні та природні умови створюють високі потенційні можливості для комплексного розвитку його господарства. Під впливом соціальних, економічних і природних умов у регіоні склався індустріально-аграрний господарський комплекс. Провідне значення має промисловість, на яку припадає 3/4 валового продукту господарства регіону. Висока територіальна концентрація промисловості зумовлює значні показники обсягів товарної продукції в розрахунку на одного жителя.

У ландшафтному відношенні територія Харківського регіону належить до лісостепової (центральні, північні та західні райони) та степової зон (південні та західні райони) Лівобережної частини України; територія характеризується компактністю, рівнинним рельєфом. Клімат Харківського регіону помірно континентальний, його варіація на території регіону незначна. Коливання середньорічної температури відбувається в межах від +21 влітку до -7 °С у зимовий період. Середньорічна кількість опадів складає приблизно 540 мм. Ступінь континентальності, що виявляється в контрастності сезонних метеопказників, зростає на території області зі заходу на схід.

Природно-ресурсний потенціал Харківського регіону складається з мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних і природно-рекреаційних ресурсів. Регіон за природно-ресурсним потенціалом (4,3 % від сумарного в Україні) посідає п'яте місце в Україні. У Харківському регіоні головними природними ресурсами є земельні та мінеральні. Оцінювання природно-ресурсного потенціалу регіону полягає в аналізі таких

його видів, як: мінерально-сировинні, земельні, водні, лісові, рекреаційні ресурси; демографічний, трудовий, науково-технічний та виробничий потенціали [159].

Загальна площа сільськогосподарських земель у регіоні становить 3 141,8 тис. га, в тому числі сільськогосподарських угідь – 2 423,3 тис. га (77,1 % загальної площі земель), ріллі – 1 953 тис. га. У межах Харківської області нараховується понад 150 різновидів ґрунтів. Майже половина території регіону належить чорноземам звичайним. Вони охоплюють величезні масиви на схід від м. Харкова, займаючи північно-східну частину території області. Друга, південна половина території Харківської області зайнята чорноземами звичайними та чорноземами слабо- та середньогумусними. В окремих місцевостях регіону зустрічаються малогумусні чорноземи зі слабкою структурою. Поряд із типовими чорноземами, але на значно меншій площі, під впливом гігоморфних умов сформувались солонцюваті та лугові чорноземи.

Мінерально-сировинна база Харківської області на 37,6 % складається з паливно-енергетичних корисних копалин (газ, нафта, конденсат, кам'яне та буре вугілля), на 50,7 % – із сировини для виробництва будівельних матеріалів. Решту становлять: сировина кольорових металів (рудопрояви срібла, родовища германія, розсипні родовища титан-цирконієвих руд), прісні мінеральні підземні води. Газ природний в регіоні представлений 43 родовищами, сумарні видобувні балансові запаси яких становлять 320,8 млрд м куб., або 30 % запасів України. Перспективні прогнозні ресурси газу в Харківській області складають майже 700 млрд м куб. Нафта в Харківській області міститься в 11 родовищах із балансовими видобувними запасами 5,6 млн т. У регіоні відомі 33 родовища конденсату з видобувними запасами 11,2 млн т, що складає 13,47 % загальноукраїнських запасів. Поряд з родовищами горючих копалин найважливіше значення для економіки регіону мають родовища твердих корисних копалин. До державного балансу України у Харківській області занесено 187 родовищ і 15 видів твердих корисних копалин (вугілля, формувальні та скляні піски, цементна сировина та інші), з яких 71 родовище з 11 видами корисних копалин експлуатується [159].

Важливу роль серед мінеральних ресурсів регіону відіграють запаси кам'яного вугілля, яке представлене шістьма родовищами з промисловими

запасами 1 987,1 млн т. Буре вугілля в Харківській області представлене одним родовищем із запасами – 390 млн т, яке підготовлене до промислового освоєння. У регіоні розвідано три родовища формувальних пісків (Гусарівське, Вишнівське та Благодатівське) із загальними запасами 211,3 млн т. Два з них розробляються (Гусарівське та Вишнівське) із загальними запасами 125,2 млн т.

Харківська область має добре розвинену сировинну базу промисловості будівельних матеріалів. На її території налічується 150 родовищ корисних копалин, що застосовуються в будівництві, з яких 67 розробляються. Цементна сировина в регіоні представлена трьома родовищами (Шебелинське, Куп'янське, Великобурлуцьке) із загальними запасами 420,1 тис. куб. Область повністю забезпечена власною сировиною і, крім того, має перспективи для розширення її бази. Аналогічне становище і зі скляною сировиною. Балансом враховано два родовища (Новоселівське та Берестовеньківське), з яких розробляється Новоселівське із запасами 27,9 млн т. Це повністю забезпечує потреби області та більшості заводів України у виробництві скляної продукції. Існують можливості для подальшого розвитку цієї сировинної бази.

У регіоні вдало поєднуються рівнинна поверхня, сприятливий кліматичний режим, родючі ґрунти, значні запаси корисних копалин. У Полтавській і Харківській областях виявлені багаті залізорудні родовища, серед яких вирізняється Кременчуцьке, але важливе значення для регіону та країни мають ресурси паливної галузі.

Особливо важливий нафтогазоносний район знаходиться у Дніпровсько-Донецькій западині. Тут розташована одна з найбагатших на нафту та газ областей України – Полтавська. На базі наявних родовищ створено паливно-енергетичний комплекс і здійснюється забезпечення сировиною ряду галузей органічної хімії. Багаті родовища газу є у Харківській області, а саме: Шебелинське, Єфремівське, Пролетарське, Західно-Сосновське, Кегичівське. У регіоні видобувають 83 % природного газу всієї України. З експлуатованих родовищ видобувається: нафта з конденсатом – 65,7 % від видобутку в Україні, залізна руда – 14 %, абразивна сировина – 91,1 %, скляна сировина – 44 %.

Наявність потужної промисловості в регіоні супроводжується значним споживанням електроенергії. Серед галузей промисловості найбільш енергомісткими є машинобудування і металообробка, які споживають 28,5 % усієї електроенергії. Велику кількість електроенергії забирає

житлово-комунальне господарство регіону – 29,9 %. Найпотужніша серед теплових електростанцій – Зміївська ДРЕС (2400 МВт).

У регіоні є відкриті родовища фосфоритів, каоліну, кварцових і скляних пісків, крейди, мергелю, вапняків, глин для виробництва будівельних матеріалів [102].

Сільгоспугіддям належить 15,1 % від сільськогосподарських угідь України. У регіоні переважають чорноземи, цінні та родючі ґрунти. На півночі виділяються мало- та середньочорноземи, які менш родючі, а також підзолисті та болотні ґрунти. Високоврожайні чорноземні ґрунти, сприятливі кліматичні умови дають змогу регіону посісти в Україні важливе місце у виробництві товарного зерна (зокрема пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику); розвивати овочівництво та садівництво, м'ясо-молочне та м'ясне тваринництво. Розораність ґрунтів становить 80,4 % від загальної площі сільгоспугідь. Розвиток сільського господарства базується на раціональному використанні великих площ ріллі та природних кормових угідь.

Серед річок найбільше народногосподарське значення мають Дніпро з Кременчуцьким водосховищем, Дніпродзержинське та Червоноармійське водосховища. Решта річок невеликі, маловодні: Ворскла, Сіверський Донець (верхня течія), Десна, Сула, Псьол, Хорол. Відомі джерела мінеральних вод у Харківській області (Березівське). На річці Сіверський Дінець знаходиться Печенізьке водосховище, а на річці Оскол – Краснооскольське. Ці річки використовуються для водопостачання промислових підприємств, а також для розвитку сільського господарства. Проте водні ресурси у Харківській області недостатні [98].

На рис. 2.1 наведено динаміку видобування водних біоресурсів у Харківському регіоні. Як бачимо, обсяг водних біоресурсів, що видобуваються у регіоні з 1995 р., демонструє досить широкий діапазон коливань, а з 2014 р. – різке зниження показника. Така ситуація спричинена як природними та кліматичними умовами, так і моральним і фізичним зносом використовуваного обладнання.

Ліси в регіоні займають 9,4 % території Харківського регіону. Переважають змішані ліси: сосна з дубом та інші листяні породи у поліській частині. Для лісостепу характерні листяні ліси – грабово-дубові та липово-дубові.

З метою захисту ґрунтів від ерозії та потреб у лісодеревині необхідно заліснювати територію майже удвічі. Це проблема довготермінова,

але від неї не варто відступати, діючи за цілеспрямованою програмою на стратегічну перспективу.

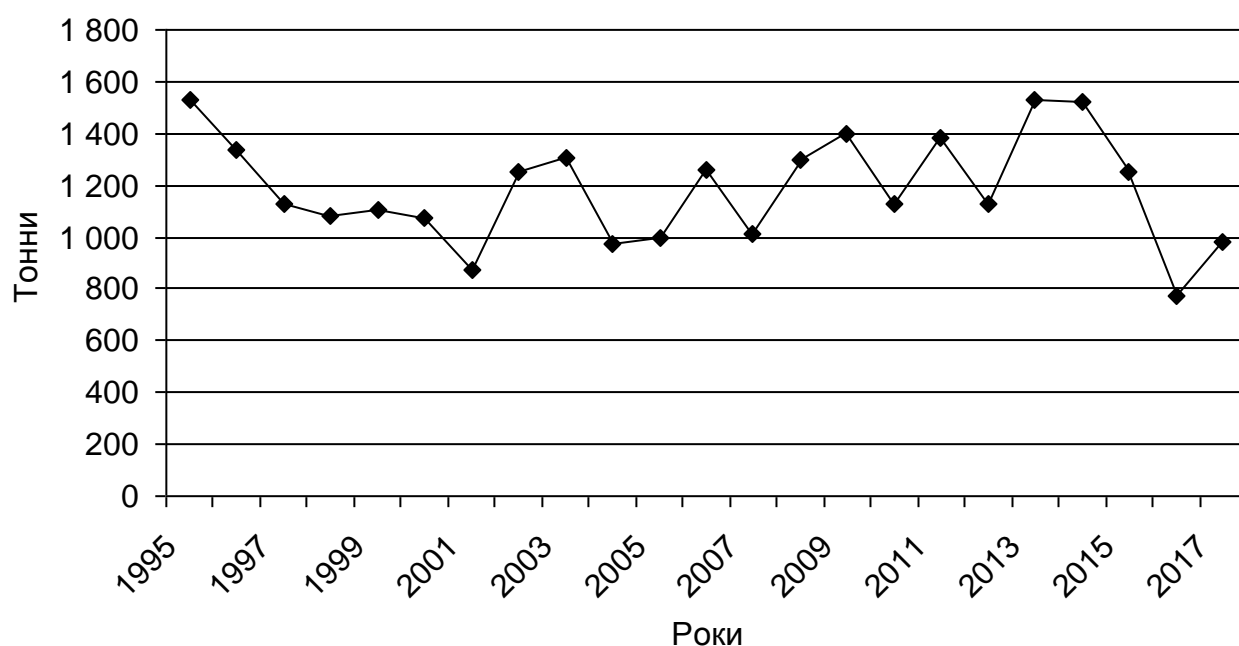

Рис. 2.1. Динаміка добування водних біоресурсів у Харківському регіоні [272]

У табл. 2.1 наведена статистика використання лісових ресурсів регіону.

Таблиця 2.1

Основні показники ведення лісогощарської діяльності [272]

Роки	Обсяги продукції (робіт, послуг) лісового господарства (у фактичних цінах), млн грн	Площа рубок, га	Заготівля деревини, тис. м ³		Площа лісових земель, пройдена пожежами, га	Площа відтворення лісів, тис. га
			усього	у т. ч. відрубок головного користування		
1	2	3	4	5	6	7
2009	81,3	9 841	485,1	46,3	274	2,4

1	2	3	4	5	6	7
2010	100,4	10 870	421,4	56,8	182	1,2
2011	137,9	11 932	463	73	31	1,2
2012	135,1	15 017	459,8	55,8	62	1,4
2013	134	12 915	405,6	61,6	27	1,4
2014	147,4	13 738	428,3	62,2	30	1
2015	188,9	13 924	559,4	81,1	87	0,9
2016	260,3	14 616	579,7	81,9	6,7	1,1
2017	241,6	15 544	450,5	87,3	249	1,1

Динаміка використання лісових ресурсів регіону демонструє стабільність показників з незначними коливаннями. Проте, враховуючи недостатність лісових ресурсів у регіоні, ситуацію можна охарактеризувати як негативну: обсяги відтворення лісів регіону не покривають масштаби планових вирубок для заготівлі деревини та лісових пожеж (1 тис. га відтворення лісів проти 12 тис. га вирубок у середньому).

У Харківському регіоні є сприятливі кліматичні умови, мальовничий ландшафт, достатньо густа мережа річок, мінеральні води, ліси, пам'ятники садово-паркового мистецтва, які визначають достатній рекреаційний потенціал для організації оздоровлення і відпочинку. Як уже зазначалось, у регіоні є одинадцять розвіданих родовищ мінеральних вод. Десять із них експлуатуються; їх щорічний видобуток – 0,5 млн м³. Регіон багатий природними рекреаційними ресурсами – це Поліські ландшафти на півночі, долини чисельних річок, музеї, художня кераміка, живописні села Великі Сорочинці, Диканька та ін.

Як і в Україні в цілому, загальна чисельність населення у регіоні скорочується, в тому числі знижується чисельність і трудових ресурсів. Національний склад населення регіону неоднорідний. У містах Східного економічного регіону проживає 65,9 % населення, що на 2 % менше, ніж у цілому в Україні. Найбільш урбанізованою є Харківська область – 79,2 %. Тут склалася одна з найбільших міських агломерацій України – Харківська. Найнижча частка міського населення в Полтавській області – 57,4 %.

Відносно висока частка сільського населення в регіоні пояснюється наявністю інтенсивного сільського господарства, в якому переважають трудомісткі галузі рослинництва та тваринництва. У цілому в регіоні,

як і в кожній області зокрема, спостерігається від'ємний природний приріст населення (в Полтавській – 4,9 %, Сумській – 5,3 %, Харківській – 4,1 %). Особливо загрозливе становище у сільських поселеннях регіону. У селах Полтавщини від'ємний приріст – 10,7 %, Сумській області – 13,7 %, Харківській – 8,6 %. Високим є відсоток населення старших вікових груп у сільській місцевості. Найбільша частка людей пенсійного віку в Сумській області (25 % від усього населення).

На 1.01.2018 р. наявне населення Харківської області становило 2 694,0 тис. осіб, з якого 79,96 % складало міське і 20,04 % – сільське населення. У табл. 2.2 наведено природний рух населення Харківської області в 1995 – 2017 рр.

Таблиця 2.2

**Природний рух населення в 1995 – 2017 рр.
(осіб на 1 000 населення) [272]**

Роки	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст, скорочення (–)
1	2	3	4
1995	8,0	16,5	–8,5
1996	7,6	15,9	–8,3
1997	7,3	15,7	–8,4
1998	7,1	14,9	–7,8
1999	6,7	15,6	–8,9
2000	6,8	16,4	–9,6
2001	6,7	15,7	–9,0
2002	7,1	16,0	–8,9
2003	7,5	16,3	–8,8
2004	8,0	16,4	–8,4
2005	7,9	16,5	–8,6
2006	8,5	16,1	–7,6
2007	9,0	16,2	–7,2
2008	9,8	16,2	–6,4
2009	9,8	15,3	–5,5
2010	9,5	15,2	–5,7
2011	9,6	14,6	–5,0
2012	9,9	14,6	–4,7
2013	9,7	14,4	–4,7
2014	10,1	15,3	–5,2

1	2	3	4
2015	9,2	15,6	-6,4
2016	8,9	15,6	-6,7
2017	8,0	15,2	-7,2

Наочно динаміка природного руху населення Харківського регіону наведена на рис. 2.2.

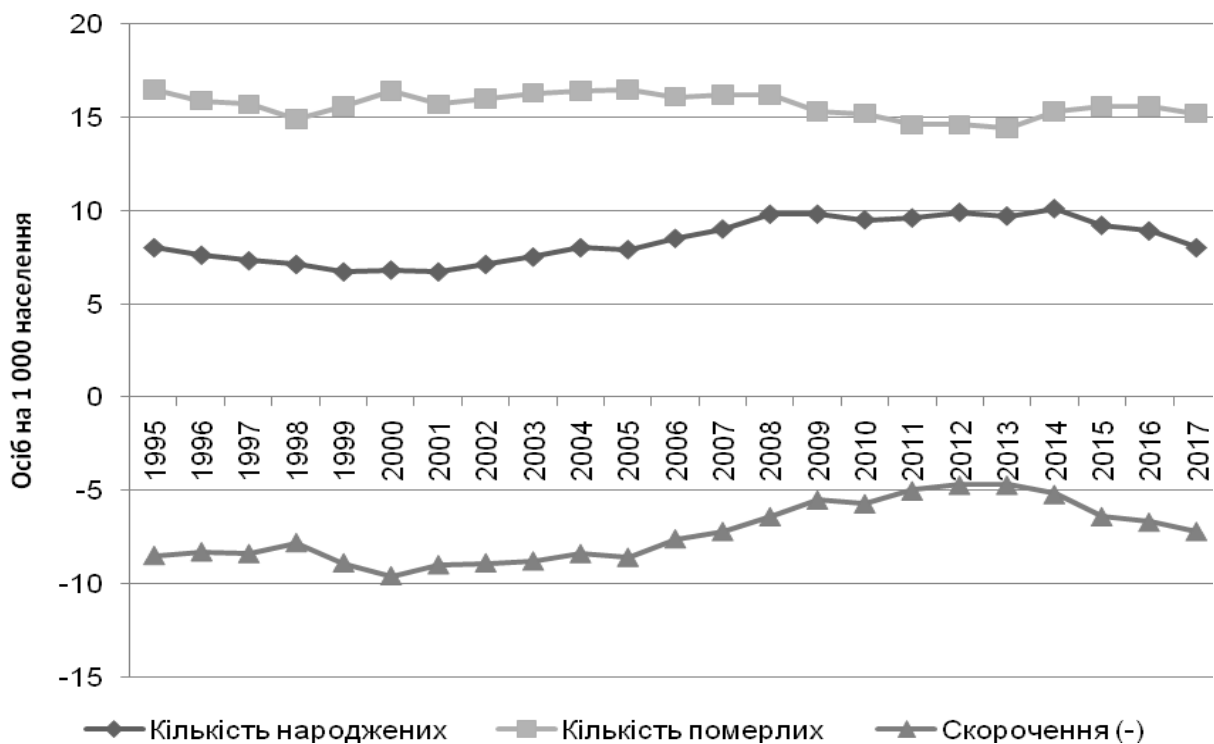

Рис. 2.2. Природний рух населення в 1995 – 2017 рр. [272]

Незважаючи на загальну позитивну тенденцію щодо зміни кількості народжених і померлих, у всіх містах і районах Харківського регіону спостерігається природне скорочення населення. Найбільшими є показники у сільській місцевості, а також у містах Ізюмі, Люботині та в Ізюмському районі.

Критерієм забезпеченості мінерально-сировинними ресурсами слугував показник постачання необхідної кількості сировини протягом певного часу за стабільного обсягу видобутку, за яким визначають час розроблення родовища до повного його виснаження.

Було виявлено, що чим більше запасів знаходиться на території району, тим більш високий клас забезпеченості він має. Згідно із цим висока

забезпеченість існує в дев'яти районах. Серед них: Краснокутський (70,2 %), Харківський (68,5 %), Дергачівський (67,5 %), Зміївський (67,4 %), Нововодолазький (66 %), Красноградський (65,9 %), Первомайський (65,4 %), Балаклійський (64 %), Чугуївський (63,8 %). Середній клас забезпеченості мають шість районів: Ізюмський (48,4 %), Борівський (48,2 %), Кегичівський (45 %), Коломацький (45 %), Валківський (44,8 %), Богодухівський (47 %). Іншим районам наданий низький клас забезпеченості [272].

Для всебічного аналізу природно-ресурсного потенціалу Харківського регіону проведено SWOT-аналіз, який наведено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

SWOT-аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області

Сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги)	Слабкі внутрішні сторони (недоліки)	Зовнішні потенційні загрози	Зовнішні сприятливі можливості
1	2	3	4
Вигідне географічне розташування	Периферійність місцезнаходження	Зміна напрямку транзиту енергоносіїв із Росії в Європу	Покращання політичних та економічних відносин з Росією
Значні земельні ресурси – переважно чорноземи	Порушення екологічно допустимої площі сільськогосподарської зораності земель. Зниження родючості ґрунтів	Неврегульованість земельних відносин. Невідповідність використання земельних ресурсів вимогам раціонального природокористування	Рекультивация земель. Зміна суспільно-економічних відносин на селі. Законодавче регулювання раціонального природокористування
Помірно континентальний клімат	Розташування в зоні ризикового землеробства	Зміна клімату та глобальне потепління	Державна політика зі зниження викидів у атмосферне повітря
Видове різноманіття лісових масивів	Залісненість території нижча за середню в Україні та менша науково обґрунтованої	–	Штучне висаджування лісів

Закінчення табл. 2.3

1	2	3	4
Обмежені водні ресурси Низька якість питної води	–	Використання підземних водних ресурсів	Технічне переоснащення водного та водопровідного господарства
Рівнинний рельєф території	Відсутність цілеспрямованої державної політики зі збереження земельних ресурсів	Не виявлено	Експансія іноземних компаній в сільське господарство та нераціональне природокористування з їх боку
Значні розвідані запаси паливно-енергетичних копалин (природного газу, бурого та кам'яного вугілля, нафти)	Стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ	Недостатні інвестиції з боку держави в геологорозвідувальні роботи та технічне переоснащення галузі	Зменшення структурних диспропорцій в регіональному енергетичному видобутку та споживанні. Упровадження енергоощадних технологій в економіці
Наявність достатньої сировинної бази для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Недостатня конкурентоспроможність вітчизняних виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Конкуренція з боку іноземних компаній – виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Державна підтримка розвитку житлового комплексу. Державна підтримка розвитку оптичної галузі

Харківська область, незважаючи на периферійність місцезнаходження, має вигідне географічне розташування. Регіон володіє значними земельними ресурсами – переважно чорноземами, але вони використовуються нераціонально, їх родючість знижується. Позитивно вплинути на ефективне використання земельних ресурсів у Харківській області можуть такі заходи: зміна суспільно-економічних відносин на селі; законодавче регулювання раціонального природокористування; рекультивация земель.

Клімат у регіоні в цілому сприяє розвитку сільськогосподарської галузі, однак розташування в зоні ризикового землеробства потребує використання новітніх технологій.

У Харківській області потрібно дбайливо ставитись до лісових масивів, а також до використання обмежених водних ресурсів. У регіоні наявні значні розвідані запаси паливно-енергетичних ресурсів (переважно природного газу), але в останні роки спостерігається стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ. Тому в усіх галузях економіки області необхідно впроваджувати енергоощадні технології та шукати шляхи до ефективного використання покладів бурого та кам'яного вугілля, які не використовувалися.

З урахуванням наявних природних ресурсів регіону потенціал для розвитку мають такі галузі матеріальної сфери економіки:

виробництво та переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування;

видобуток і переробка природного газу, нафти, бурого та кам'яного вугілля;

будівництво та виробництво будівельних матеріалів;

виготовлення скляної та оптичної продукції;

транспортно-торговельно-логістичний комплекс.

Отже, Харківській області належить достатня сировинна база для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції. Проте через низьку конкурентоспроможність підприємств природно-ресурсний потенціал використовується далеко не повною мірою.

2.1.2. Дослідження особливостей соціально-економічного розвитку на прикладі Харківського регіону

Пріоритетом державної політики на сучасному етапі економічного розвитку України є створення інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного забезпечувати розв'язання проблем соціально-економічного розвитку регіонів.

На сучасному етапі розвитку промислового сектора економіки України спостерігаються тенденції до зниження рівня процесів капіталізації, інвестування, інформатизації та інноваційних технологій, які відбуваються

як в сегменті малого, так і загального підприємницького середовища. Неврегульованість політики регіонального розвитку, недосконалість інфраструктурно-правового забезпечення викликають дисбаланс у діяльності структур промислового сектора, перешкоджаючи ефективному управлінню соціально-економічними процесами.

Як відомо, належне регулювання процесів економічного та соціального розвитку держави неможливе без урахування регіональних аспектів і територіальних особливостей реалізації державної політики в різних сферах життєдіяльності. Адже таке врахування дозволяє визначити сильні та слабкі сторони функціонування регіональних економічних систем, сприятливі та загрозливі тенденції в цій сфері. Кожна область може робити вагомий внесок в економіку країни за рахунок сукупного продукту та національного доходу, що виробляється на її території, та забезпечувати необхідний рівень життя населення в цьому регіоні. Області України відрізняються за рівнем виробництва та національного доходу на душу населення. Між регіонами завжди існують певні відмінності за рівнями соціально-економічного розвитку внаслідок дії об'єктивних факторів (відмінності у природних умовах і ресурсах, чисельності населення, трудових ресурсах, розселенні, історичному розвитку економіки регіонів). Зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів можливе лише за умови поглиблення ефективної спеціалізації, за раціонального використання місцевих умов і ресурсів. Тому для ефективного управління соціально-економічним розвитком регіонів України необхідно враховувати специфіку кожного регіону на основі поглибленого комплексного аналізу його можливостей.

Сьогодні регіональний розвиток країни характеризується значною нестабільністю. Для означення процесів територіальної нестабільності та розшарування у регіональній науці використовуються декілька термінів – такі, як: «диференціація», «диспропорція», «поляризація», «асиметрія» тощо. Усі вони мають змістовне навантаження, яке відображає переважно негативні аспекти нерівномірності: нерозмірність у статичному стані та негармонійні зміни в динаміці [239].

Перенесення багатьох акцентів державної політики з централізованого управління на регіональний рівень, що супроводжується переданням владних повноважень місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, відкриває широкі можливості для забезпечення збалансованого та ефективного розвитку регіонів України. Однак існування

значної міжрегіональної диференціації умов такого розвитку свідчить про те, що вони практично не використовуються сьогодні як на державному, так і на регіональному рівнях.

Прискорення зростання української економіки в поєднанні з активною регіональною політикою може забезпечити збалансований регіональний розвиток. Це потребує формування якісно нового державного підходу до регулювання процесами регіональної політики, метою якої має бути забезпечення регіональної безпеки України. Саме тому необхідність дослідження проблем диспропорцій регіонального розвитку нашої країни як унітарної держави з ринковою економікою, а також пошук шляхів їх зменшення є надзвичайно важливими завданнями державної стратегії та регіональної політики. За таких умов особливу увагу слід зосередити на постійному контролі та моніторингу соціально-економічної ситуації у регіоні, який має бути безперервним, своєчасним і достовірним.

Як відомо, для успішного формування засад регіональної політики та нової структури регіонального управління є необхідним з'ясування проблем, що пов'язані з дослідженням регіонів та їх розвитку. Розвиток регіонів є процесом багатовимірним і багатоаспектним, який охоплює зростання виробництва та доходів, перетворення в інституційній, соціальній, адміністративній структурах суспільства, зміни в суспільній свідомості, традиціях і звичках. Усвідомлення цього доводить доцільність його розгляду з точки зору сукупності різних соціальних і економічних цілей, аналізу критеріїв і відповідних показників соціально-економічного розвитку, врахування сукупності факторів, які впливають на оптимізацію регіонального управління.

У науковій літературі [29; 35; 50] виділяють різноманітні фактори впливу на процес регіонального розвитку – демографічні, природно-ресурсні, соціально-економічні, екологічні, а також історичні, інтелектуальні, політико-правові, організаційні, технологічні, кадрові, культурні тощо. Частина цих факторів впливає на регіональний розвиток ззовні (вплив держави, міжнародних органів та організацій, а також глобалізація і європеїзація); інша частина – генерується на рівні регіону й у значній мірі залежить від рівня управління. Але недостатньо проробленими залишаються питання впливу тих факторів, яким властива нерівномірність і зміни залежно від конкретних обставин. Це вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та вироблення механізмів належного реагування.

Традиційно аналіз економічного розвитку регіону передбачає вивчення багатьох складових, оскільки ефективний розвиток регіону має стосуватись усіх факторів впливу. Ґрунтуючись на методичних аспектах проведення економічного аналізу регіону, у дослідженні використані показники промисловості, відображені показники сільськогосподарської діяльності регіону, стан інноваційно-інвестиційної активності підприємств регіону, стан доходів населення та ін.

Важливим сектором у вирішенні ключових питань розвитку національної господарської системи України є Харківський регіон. Він є важливим культурним, транспортним, науковим та індустріальним центром країни, має потужний інноваційно-інвестиційний потенціал. У регіоні функціонують безліч перспективних інноваційно-активних підприємств, діють наукові заклади та технопарки, де розробляються сучасні унікальні інноваційні дослідження. Залучення інвестицій сприятиме розширенню мережі наукових закладів, запровадженню передових технологій на підприємствах, забезпечить можливість використання новітніх науково-технічних розробок, дасть змогу більш ефективно формувати, акумулювати та використовувати синтезований капітал регіону. Це виведе соціально-економічний стан регіону та країни в цілому на якісно новий рівень. Внесок Харківського регіону в обсяг реалізованої промислової продукції країни у 2018 р. склав 7,6 %, тобто п'яте місце серед інших регіонів (у 2017 р. – 7,7 %; у 2016 р. – 7,4 %; у 2015 р. – 6,8 %; у 2014 р. – 6,1 %; у 2013 р. – 5,7 %) [271; 272].

За показником валового регіонального продукту (ВРП) протягом 2015 – 2017 рр. регіон посідав третє місце в Україні після м. Києва та Дніпропетровського регіону. За цим же показником на душу населення – п'яте-шосте місце. Крім того, господарський комплекс Харківського регіону має не тільки вагомий вплив на результати роботи економіки регіону, але і на національну економіку, оскільки його промисловість, створюючи майже 40 % ВРП, є головною бюджетотвірною галуззю [272].

Зважаючи на специфіку Харківського регіону, слід почати аналіз з огляду промисловості. На основі інформації Головного управління статистики в Харківській області [271] і статистичних даних Харківської обласної державної адміністрації [275] проведено дослідження стану та здійснено оцінювання промислового розвитку Харківського регіону за 2006 – 2018 рр. Основою для проведення дослідження економічного розвитку став аналіз

галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону та її динаміки, результати якого розміщені в табл. 2.4. У табл. 2.4 показано частку окремого виду діяльності (галузі) у загальних обсягах реалізованої промислової продукції регіону протягом усього аналізованого періоду.

Як видно з табл. 2.4, Харківський регіон характеризується багатогалузевою структурою господарського комплексу. У його структурі виділяють галузі: харчової та легкої промисловості, машинобудування та металообробки, енергетичну та паливну, з виробництва будівельних матеріалів та ін. [271].

Так, найбільшу питому вагу в загальних обсягах реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду мала переробна промисловість. У відсотках це склало: 2006 р. – 77,19; 2007 р. – 80,71; 2008 р. – 79,1; 2009 р. – 75,97; 2010 р. – 75,78; 2011 р. – 73,46; 2012 р. – 77; 2013 р. – 72,1; 2014 р. – 71,3; 2015 р. – 63,6; 2016 р. – 51,7; 2017 р. – 53,2; 2018 р. – 52,8. Частка переробної промисловості за 2006 – 2018 рр. зменшувалася (від 77,19 до 52,8 %), крім 2007 р. (80,71 % – найбільше значення), 2012 р. (77 %) і 2017 р. (53,2 %). Якщо проаналізувати отримані результати за 2018 р., то видно, що зменшення частки переробної промисловості у загальному обсязі промисловості Харківського регіону порівняно з 2017 р. відбувалося переважно за рахунок зменшення питомої ваги виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (на 0,4 %), виробництва хімічних речовин і хімічної продукції (на 0,3 %), а також виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (на 0,4 %).

Найменшу питому вагу в обсягах реалізованої промислової продукції регіону до 2015 р. мала добувна промисловість, яка, починаючи з 2015 р. (17,6 %) постійно збільшувалася (у 2018 р. – 29,0 %). Частка цієї промисловості в основному збільшувалася протягом аналізованого періоду (з 3,15 % – у 2006 р. до 29 % – у 2018 р., тобто на 25,85 % за весь період), крім 2009 р. і 2013 р., коли ця частка зменшувалася порівняно з попередніми періодами.

Слід також зазначити коливання питомої ваги виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (з 2010 р.: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами). За 2006 – 2018 рр. у відсотках це склало: з 19,66 у 2006 р. до 21,53 у 2011 р. (крім 2007 – 2008 рр. і 2012 р., коли ця частка дорівнювала, відповідно, 16,05, 16,68 і 17,5); у 2013 р. ця частка збільшилася до 22,5 (максимальне значення). Далі відбувалася стрибкоподібна зміна цієї частки – з 18,8, 20,2, 17,6 до 18,2 %, відповідно, у 2015 – 2018 рр.

Аналіз галузевої структури промисловості Харківського регіону за 2006 – 2018 рр. (у %)

Основні види економічної діяльності	Частка виду діяльності (галузі) в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, роки												
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Промисловість	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	3,15	3,24	4,22	4,13	4,90	5,01	5,5	5,4	9,6	17,6	28,1	29,2	29
Переробна промисловість	77,19	80,71	79,1	75,97	75,78	73,46	77	72,1	71,4	63,6	51,7	53,2	52,8
з неї:													
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	22,76	23,34	27,24	31,12	30,07	25,33	26,5	26,4	27,3	25,4	17,9	18,6	18,2
текстильне виробництво; виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	1,47	1,03	0,84	0,76	1,03	1,03	1,3	1,1	1,4	1,4	1,1	1,0	1,0
виготовлення виробів з деревини; виробництво паперу та поліграфічна діяльність	2,69	3,21	4,02	4,23	4,13	3,93	4,3	3,9	4,1	4,1	4,0	3,3	3,2
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	6,99	5,54	7,7	5,79	5,35	6,43	6,6	5,2	4,8	3,7	3,2	3,5	3,5
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	5,28	4,71	4,61	5,51	5,6	5,45	5,8	3,43	4,2	4,5	4,1	3,7	3,4

Закінчення табл. 2.4

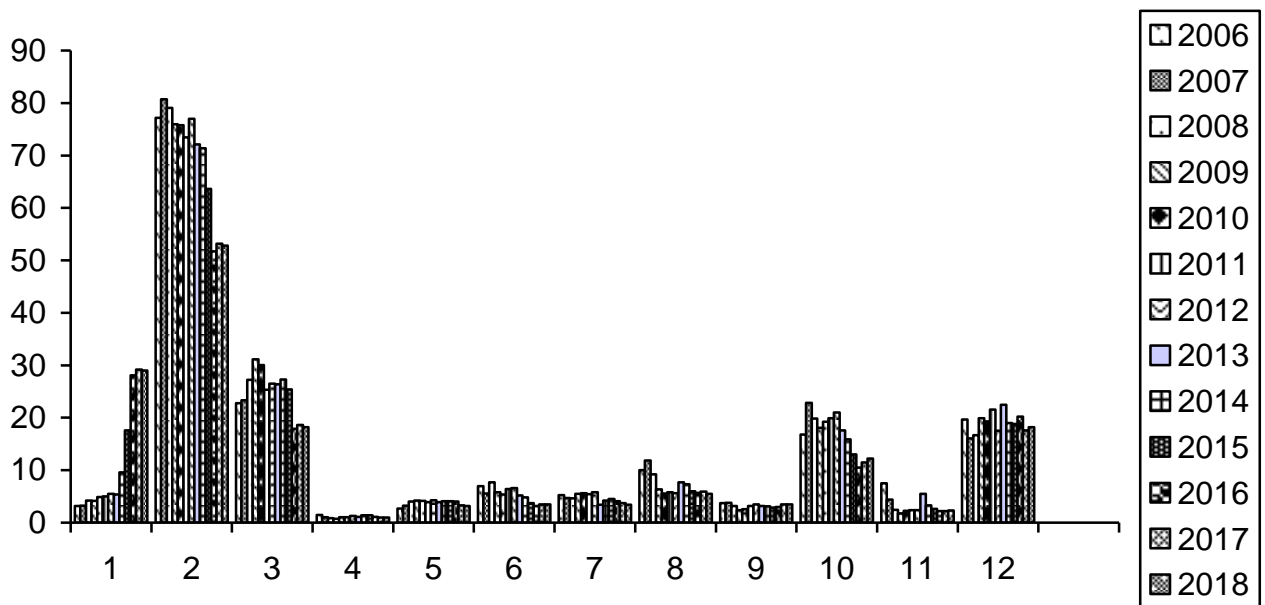
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	10,04	11,85	9,23	6,33	5,55	5,79	5,6	7,7	7,3	6,0	5,7	5,9	5,5
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	3,70	3,81	3,16	2,38	2,59	3,15	3,5	3,2	3,1	2,9	3,0	3,5	3,5
Машинобудування	16,78	22,83	19,85	18,06	19,21	19,93	21	17,6	15,9	13,0	10,5	11,5	12,2
Інші галузі	7,48	4,39	2,45	1,79	2,25	2,41	2,4	5,5	3,3	2,6	2,2	2,2	2,3
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (з 2010 р.: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами)	19,66	16,05	16,68	19,9	19,32	21,53	17,5	22,5	19,0	18,8	20,2	17,6	18,2

Серед галузей переробної промисловості особливо виділяються (мають найбільшу питому вагу) такі види діяльності (галузі), як: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (у відсотках): 2006 р. – 22,76; 2007 р. – 23,34; 2008 р. – 27,24; 2009 р. – 31,12; 2010 р. – 30,07; 2011 р. – 25,33; 2012 р. – 26,5; 2013 р. – 26,4; 2014 р. – 27,3; 2015 р. – 25,4; 2016 р. – 17,9; 2017 р. – 18,6; 2018 р. – 18,2; машинобудування (2006 р. – 16,74; 2007 р. – 22,83 ; 2008 р. – 19,85; 2009 р. – 18,06; 2010 р. – 19,21; 2011 р. – 19,93; 2012 р. – 21; 2013 р. – 17,6; 2014 р. – 15,9; 2015 р. – 13,0; 2016 р. – 10,5; 2017 р. – 11,5; 2018 р. – 12,2); та виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції (2006 р. – 10,04; 2007 р. – 11,85; 2008 р. – 9,23; 2009 р. – 6,33; 2010 р. – 5,55; 2011 р. – 5,79; 2012 р. – 5,6; 2013 р. – 7,7; 2014 р. – 7,3; 2015 р. – 6,0; 2016 р. – 5,7; 2017 р. – 5,9; 2018 р. – 5,5). Найменшу питому вагу серед галузей переробної промисловості регіону протягом 2006 – 2018 рр. мало текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (у відсотках): 2006 р. – 1,47; 2007 р. – 1,03; 2008 р. – 0,84; 2009 р. – 0,76; 2010 р. – 1,03; 2011 р. – 1,03; 2012 р. – 1,3; 2013 р. – 1,1; 2014 р. – 1,4; 2015 р. – 1,4; 2016 р. – 1,1; 2017 – 2018 рр. – 1,0) [271].

Зазначені тенденції галузевої структури промисловості Харківського регіону у динаміці підтверджуються розподілом обсягів реалізованої промислової продукції регіону за основними видами діяльності (у відсотках до загального обсягу реалізованої промислової продукції регіону) за 2006 – 2018 рр. (рис. 2.3).

На основі результатів аналізу господарського комплексу Харківського регіону виявлено зміну тенденцій у його галузевій структурі. Так, якщо раніше домінуючою галуззю було машинобудування, частка якого в загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) складала понад 30 %, то сьогодні виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів посідає перше місце, а машинобудування – лише друге (знизилося у 2018 р. до 12,2 % порівняно із 21 % – у 2012 р. і 22,83 % – у 2007 р.).

Слід зазначити, що у 2018 р. спостерігалось деяке зростання обсягів реалізованої машинобудівної продукції (на 0,7 % порівняно із 2017 р., на 1,7 % порівняно із 2016 р.), що є позитивною тенденцією розвитку промисловості регіону. Однак порівняно із 2012 р. у 2018 р. спостерігалось скорочення обсягів реалізованої машинобудівної продукції на 8,8 %.

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 4 – текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; 5 – виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність; 6 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 7 – виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; 8 – виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції; 9 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 10 – машинобудування; 11 – інші галузі; 12 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (з 2010 р.: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами).

Рис. 2.3. Динаміка розподілу обсягів реалізованої промислової продукції Харківського регіону за галузями господарського комплексу у 2006 – 2018 рр. (у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції регіону)

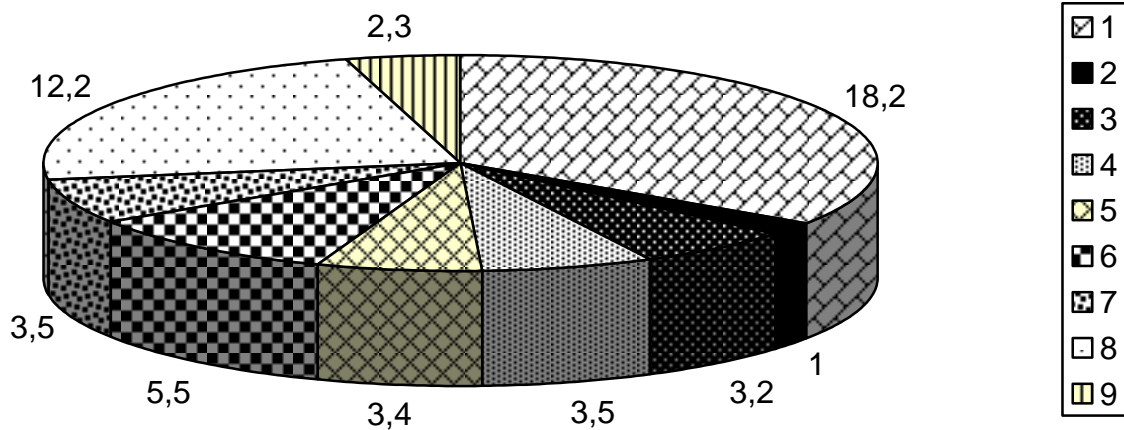
Якщо аналізувати зміни обсягів промислової продукції регіону у 2018 р. порівняно з 2017 р., то індекс промислової продукції в Харківському регіоні становив 102,9 %. Обсяги реалізованої промислової продукції на підприємствах добувної промисловості та розроблення кар'єрів збільшилися на 13,86 %, переробної промисловості – на 13,75 %, а постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 17,53 %. За цей період на підприємствах переробної промисловості найбільше зростання обсягів реалізованої промислової продукції спостерігалось: у машинобудуванні (крім ремонту та монтажу машин і устаткування) – на 23,23 %; у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (крім машин і устаткування) – на 16,56 %. Це є позитивними

змінами для Харківського регіону. Також значне зростання обсягів реалізованої промислової продукції спостерігалось у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення (на 15,21 %); у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (на 14,35 %); у виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності (на 12,03 %); у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (на 11,63 %). За цей же період на підприємствах переробної промисловості найменше зростання обсягів реалізованої промислової продукції спостерігалось: у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції та виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (на 3,91 %); у виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (на 8,37 %). Слід зазначити, що у 2018 р. порівняно з 2017 р. зменшення випуску промислової продукції не спостерігалось. Отже, 2018 р. – у цілому досить позитивний період для розвитку промисловості регіону.

Слід зауважити, що формування обсягу реалізації на регіональному рівні у 2017 – 2018 рр. значно залежало від діяльності досить обмеженого кола підприємств Харківського регіону. До десяти найбільших за обсягами реалізованої продукції підприємств регіону входять: Філія Газопромислового управління «Шебелінкагазвидобування» Публічного акціонерного товариства (ПАТ) «Укргазвидобування», Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) «Філіп Морріс Україна», Акціонерна компанія «Харківобленерго», Закрите акціонерне товариство (ЗАТ) «Виробнича компанія «Укрнафтобуріння», виробничий підрозділ «Шебелинське відділення з переробки газового конденсату та нафти» філії «Управління з переробки газу та газового конденсату» ПАТ «Укргазвидобування», Комунальне підприємство (КП) «Харківські теплові мережі», структурний підрозділ Товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) «Еско-північ», ТОВ «Харківгаззбут», Зміївська теплова електрична станція ПАТ «Центренерго» та Харківське відділення ПАТ «САН ІНБЕВ УКРАЇНА». На ці підприємства припадало 50,7 % обсягу реалізації.

Стан галузевої структури переробної промисловості Харківського регіону в 2018 р. можна проаналізувати на основі статистичної інформації Головного управління статистики в Харківській області [271].

Галузева структура переробної промисловості Харківського регіону в 2018 р. наведена на рис. 2.4.

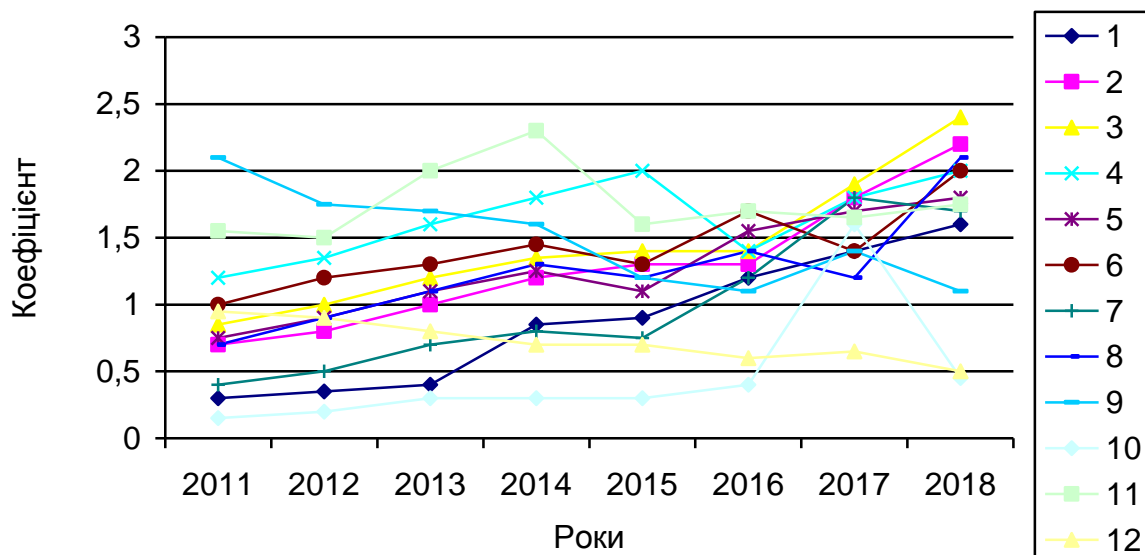
Умовні позначення: 1 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 2 – текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; 3 – виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність; 4 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 5 – виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; 6 – виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції; 7 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 8 – машинобудування; 9 – інші галузі.

Рис. 2.4. Галузева структура переробної промисловості Харківського регіону у 2018 р. (у %)

Як видно з рис. 2.4, серед усіх галузей переробної промисловості Харківського регіону домінує виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (18,2 %), а також машинобудування (12,2 %). Значною величиною частки в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в регіоні також вирізняються виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (5,5 %).

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для розвитку регіонального господарського комплексу є програми створення регіональних кластерів. Їх діяльність не тільки забезпечить ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання потенціалу регіону, але й дозволить активізувати регіональні інноваційні процеси та підвищити ефективність управління модернізацією Харківського регіону [185; 194; 282; 283].

Ґрунтуючись на розрахунку показників галузевої спеціалізації регіону, зокрема коефіцієнтів концентрації (спеціалізації), проведено галузевий аналіз промисловості Харківського регіону за 2011 – 2018 рр. (рис. 2.5).

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 4 – текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; 5 – виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність; 6 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 7 – виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; 8 – виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції; 9 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 10 – машинобудування; 11 – інші галузі; 12 – виробництво і розподілення електроенергії, газу та води (з 2010 р.: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами).

Рис. 2.5. Коефіцієнти концентрації (спеціалізації) видів економічної діяльності у Харківському регіоні за 2011 – 2018 рр. (розроблено автором за [271; 272])

Проведений аналіз дозволив забезпечити прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу Харківського регіону. Так, значення коефіцієнтів концентрації галузей промисловості регіону показали, які саме галузі промисловості (види економічної діяльності) є основними для створення регіональних кластерів.

Отже, інтерпретація результатів розрахунків зазначених коефіцієнтів за галузями переробної промисловості регіону дозволила виявити перелік пріоритетних галузей промисловості Харківського регіону. Це такі галузі, як машинобудування, зокрема, енергетичне і сільськогосподарське (у 2011 р. – 1,657; у 2012 р. – 1,533; у 2013 р. – 2,047; у 2014 р. – 2,208; у 2015 р. – 1,884, у 2016 р. – 1,591; у 2017 р. – 1,643; у 2018 р. – 1,694); виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (у 2011 р. – 2,069; у 2012 р. – 1,751; у 2013 р. –

1,750; у 2014 р. – 1,622; у 2015 р. – 1,176; у 2016 р. – 1,117; у 2017 р. – 1,159; у 2018 р. – 1,058) і виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність (у 2011 р. – 1,043; у 2012 р. – 0,875; у 2013 р. – 1,444; у 2014 р. – 1,323; у 2015 р. – 1,171; у 2016 р. – 1,176; у 2017 р. – 1,012; у 2018 р. – 0,941). Крім того, слід виділити високе значення коефіцієнта концентрації (спеціалізації) за таким видом промислової діяльності, як текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (у 2011 р. – 1,496; у 2012 р. – 1,625; у 2013 р. – 1,571; у 2014 р. – 1,750; у 2015 р. – 1,4; у 2016 р. – 1,1; у 2017 р. – 1,031; у 2018 р. – 1,0). Слід також зазначити, що до 2015 р. пріоритетною галуззю промисловості Харківського регіону було виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (у 2011 р. – 1,703; у 2012 р. – 1,489; у 2013 р. – 1,375; у 2014 р. – 1,288; у 2015 р. – 1,124). Однак, починаючи з 2016 р., значення коефіцієнта концентрації за цією галуззю промисловості регіону стало менше 1 (у 2016 р. – 0,829; у 2017 р. – 0,889; у 2018 р. – 0,9).

Поряд з галузями переробної промисловості Харківського регіону, починаючи з 2015 р., слід виділити таку пріоритетну галузь, як добувна промисловість і розроблення кар'єрів (у 2015 р. – 1,455; у 2016 р. – 2,161; у 2017 р. – 2,0; у 2018 р. – 1,908).

Визначені галузі повинні стати базою для утворення кластерних структур в економіці Харківського регіону. Застосування кластерного підходу до визначених видів промислової діяльності приведе до піднесення їх розвитку та розвитку пов'язаних з ними видів діяльності, промисловості й економіки Харківського регіону в цілому [61; 195; 271]. Це зі свого боку дасть змогу більш ефективно використовувати синтезований капітал регіону.

Отже, базовими галузями промисловості Харківського регіону є: машинобудування (виробництво сільськогосподарських машин, насосів відцентрових для перекачування рідин, устаткування холодильного та морозильного промислового, електродвигунів і генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних тощо); добувна промисловість і розроблення кар'єрів; виробництво харчових продуктів (виробництво олії соняшникової нерафінованої, молока, маргарину й аналогічних продуктів, борошна, цукру білого кристалічного та ін.), а також виробництво та розподілення електроенергії, газу та води. Слід також відзначити сільське господарство, яке постачає сировину для комплексу галузей харчової промисловості.

Допоміжними в регіоні є окремі галузі деревопереробної промисловості (виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність), а також різні виробництва легкої промисловості (текстильне, виробництво взуття тощо). Обслуговувальними галузями є теплоелектроенергетика, водопостачання, газопостачання, транспорт і зв'язок, будівництво.

Слід зазначити, що машинобудування та виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, які є лідерами за часткою у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у Харківському регіоні за аналізований період, також залишаються експорто-орієнтованими галузями та лідерами за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій серед важливих галузей регіону та України в цілому.

Згідно з національними рейтингами, Харківський регіон входить до десяти найбільш інвестиційно привабливих регіонів України. Про це свідчать і статистичні дані. Так, обсяг внесених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку регіону на 31.12.2018 р. становив 666,4 млн дол. США (2,06 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україні). Харківський регіон посідав дев'яте місце після м. Києва, Дніпропетровського, Київського, Одеського, Донецького, Полтавського, Запорізького, Івано-Франківського регіонів за обсягом прямих іноземних інвестицій [271; 272].

Однак позиції Харківського регіону погіршилися у 2018 р. порівняно із попередніми роками. Так, наприклад, у 2010 – 2014 рр. регіон посідав стабільне четверте місце після м. Києва, Дніпропетровського та Донецького регіонів, у 2015 – 2016 рр. – п'яте місце після м. Києва, Дніпропетровського, Донецького та Київського регіонів, а вже з 2017 р. входив тільки у десятку найбільш інвестиційно привабливих регіонів України.

Слід також зазначити, що, як і капітальні, прямі іноземні інвестиції, залучені в економіку Харківського регіону за роки незалежності України, концентрувалися в основному у місті Харкові (більше 63 %) і прилеглих районах (найбільше – у Харківському – більше 7,0 %, Чугуївському – майже 5 % і Дергачівському – 2 % [271]). Отже, м. Харків має значний індустріальний та інтелектуальний потенціал, який стане основою сталого розвитку Харківського регіону.

Як свідчать статистичні дані [271], у 2018 р. в економіку Харківського регіону з країн Європейського Союзу (ЄС) вкладено 497,2 млн дол. США інвестицій, з інших країн світу – 169,2 млн дол. США. Слід зазначити,

що інвестиції надійшли із шістдесяти чотирьох країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає 89,2 % загального обсягу прямих інвестицій, входять (у млн дол. США): Кіпр (292,4), Велика Британія (85,0), Британські Віргінські Острови (47,1), Нідерланди (46,0), Швейцарія (29,5), Російська Федерація (27,3), Польща (19,7), Франція (17,4), Панама (15,5) і Беліз (14,6).

Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Харківський регіон за період 2010 – 2018 рр. наведена на рис. 2.6.

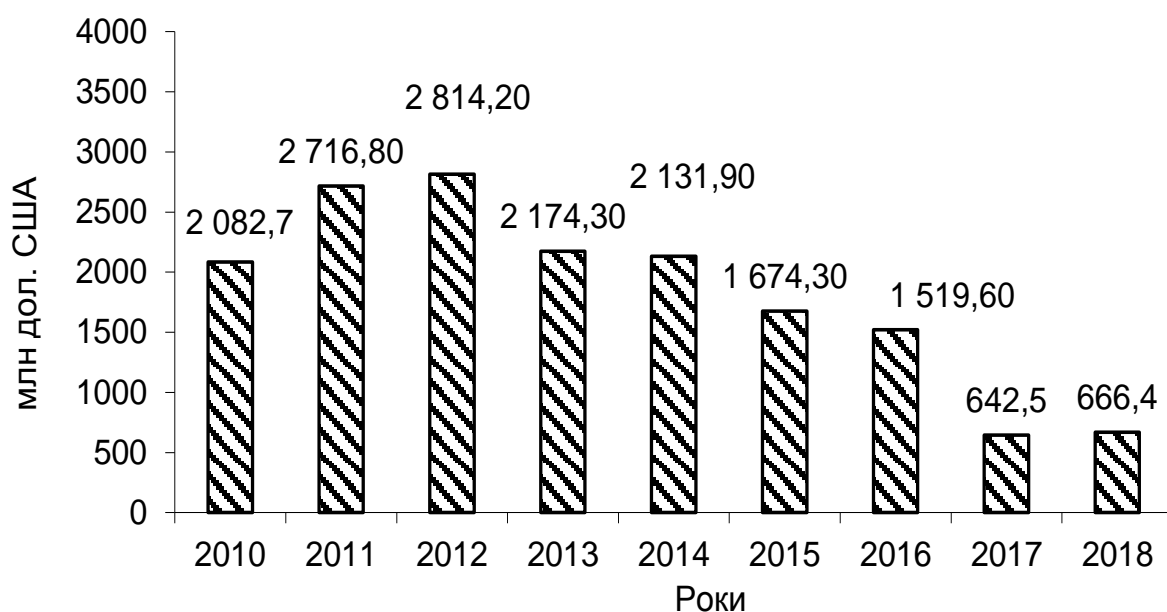
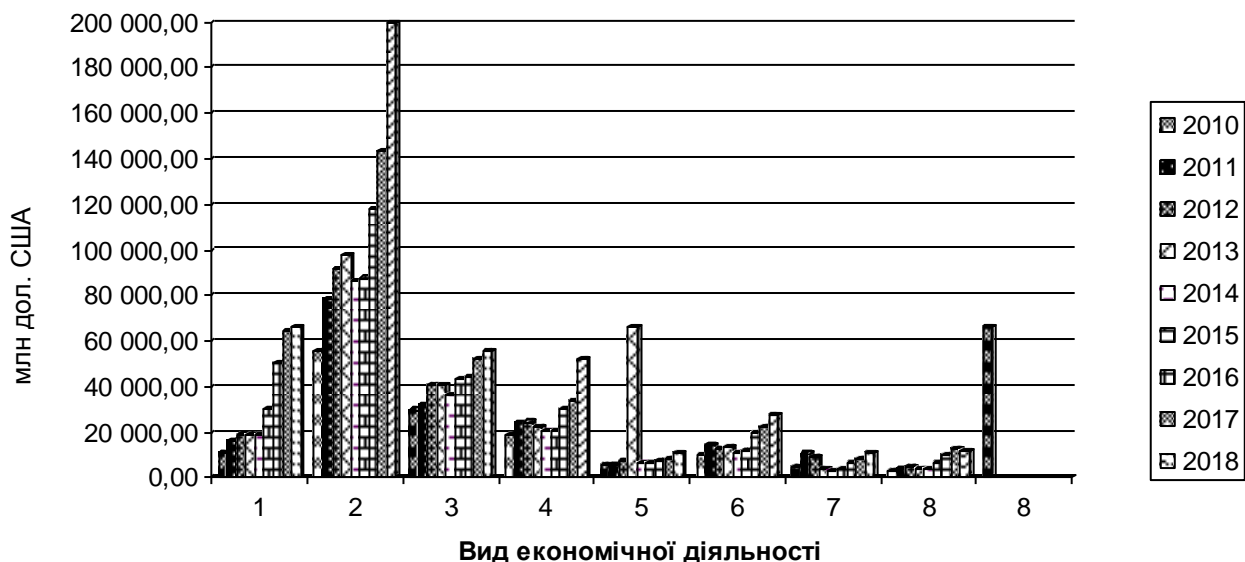

Рис. 2.6. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Харківський регіон [271]

Розподіл прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон за окремими видами економічної діяльності у 2010 – 2018 рр. наведений на рис. 2.7.

Як видно з рис. 2.7, найвагоміші обсяги прямих інвестицій у регіоні у 2018 р. були зосереджені (у тис. дол. США): на підприємствах промисловості (217 731,5); в установах фінансової та страхової діяльності (124 739,6); в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном (111 188,2).

За даними Головного управління статистики у Харківській області, загальний обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з регіону в економіку країн світу на 31.12.2018 р. становив 8,4 млн дол. США. Прямі інвестиції з регіону здійснено до десяти країн світу [271].

Умовні позначення: 1 – сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; 2 – промисловість; 3 – будівництво; 4 – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; 5 – фінансова та страхова діяльність; 6 – операції з нерухомим майном; 7 – професійна, наукова та технічна діяльність; 8 – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Рис. 2.7. Розподіл прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон за окремими видами економічної діяльності у 2010 – 2018 рр. (розроблено автором за [271])

Як зазначає Департамент із підвищення конкурентоспроможності регіону Харківської обласної державної адміністрації, магістральним пріоритетом економічного розвитку Харківського регіону є зміцнення стійкої бази розвитку сільського господарства та його експортних можливостей, залучення інвестицій у сферу переробки сільськогосподарської продукції. Питома вага сільськогосподарського виробництва у валовому регіональному продукті (ВРП) дорівнює 9 %, що значно перевищує загальноєвропейські показники [275].

Як свідчать дані Головного управління статистики в Харківській області, за обсягом валової продукції сільського господарства Харківський регіон займав одне з провідних місць серед регіонів України (2016 р. – шосте місце, 2017 р. – п'яте, 2018 р. – шосте). У 2018 р. сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення регіону зібрано 3,8 млн т зерна. Порівняно з 2017 р. зернові врожаї зменшились на 258,5 тис. т (на 0,7 %), що обумовлено зменшенням урожайності на 3,6 % (з 39,1 ц з 1 га у 2017 р. до 37,7 ц з 1 га у 2018 р.). За рахунок збільшення площі збирання на 44,3 тис. га та врожайності на 22,5 %

валовий збір соняшнику збільшився на 33,4 %. Так, усіма категоріями господарств у 2018 р. зібрано 1,5 млн т соняшнику за середньої врожайності 27,8 ц з 1 га. За рахунок збільшення урожайності у 1,6 раза зросло виробництво сої на 1,4 % проти обсягу 2017 р. і становило 64,5 тис. т. Обсяг вирощування картоплі становив 1,1 млн т і порівняно з результатом 2017 р. не змінився. Господарства населення регіону забезпечили майже 100 % картоплі, 97,1 % – культур овочевих, 87,3 % – культур плодових і ягідних [271].

У цілому загальні тенденції розвитку сільського господарства Харківського регіону протягом 2001 – 2018 рр. можна відстежити на рис. 2.8 [271].

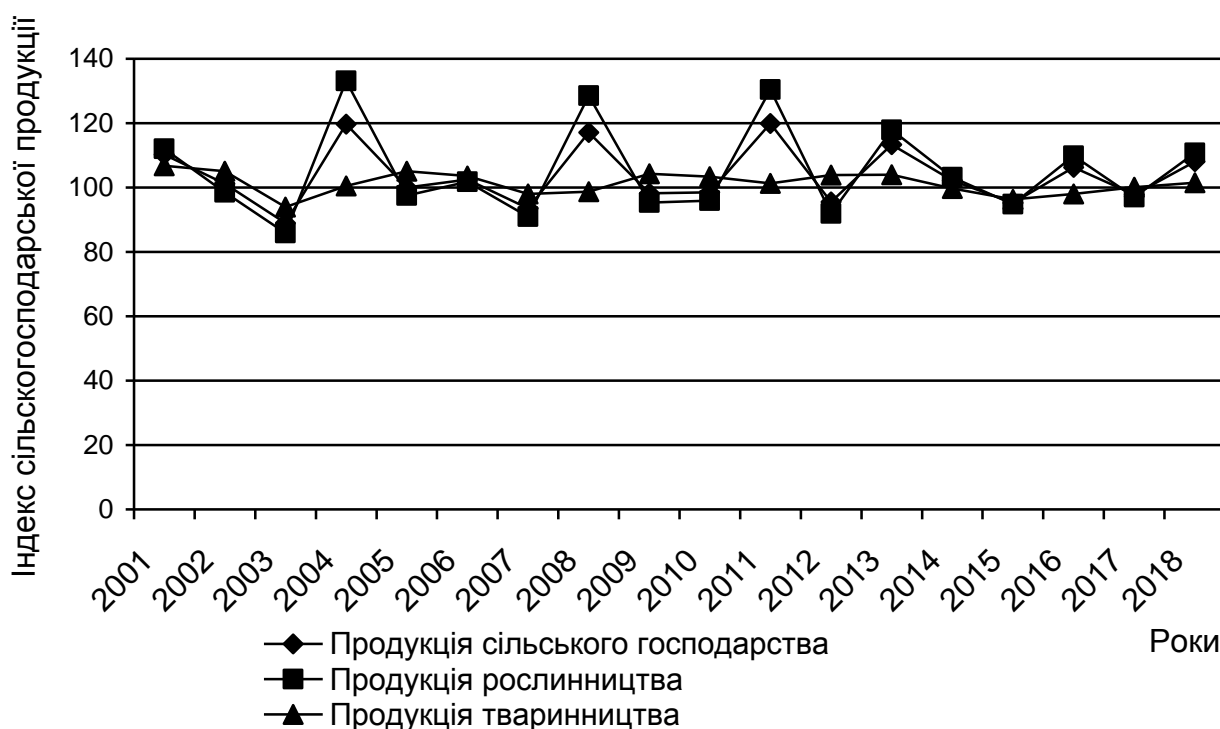

Рис. 2.8. Індеси продукції сільського господарства в Харківському регіоні (у % до попереднього року)

Забезпечення високого рівня соціальних стандартів потребує ефективного трудового ринку, що забезпечується відповідним розміром заробітної плати та належним рівнем охорони здоров'я. У цьому аспекті цікаві дані державного статистичного спостереження з праці щодо юридичних осіб і відокремлених підрозділів юридичних осіб із кількістю найманих працівників десять і більше осіб [271]. Так, середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій Харківського регіону, нарахована за січень-грудень 2018 р., становила 7 657 грн. Це на 22,6 % більше, ніж за відповідний період 2017 р.; у 2,1

раза вище законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (3 723 грн). Середній розмір заробітної плати одного штатного працівника у грудні 2018 р. склав 9 072 грн, що у 2,4 раза вище рівня мінімальної заробітної плати. У грудні 2018 р. утримувався високий рівень диференціації розміру заробітної плати за видами економічної діяльності. Найбільш оплачуваною залишалася праця у таких сферах: добувна промисловість і розроблення кар'єрів (22 531 грн); інформація та телекомунікації (17 118 грн); державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування (15 699 грн); будівництво (14 022 грн); постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (12 585 грн); фінансова та страхова діяльність (12 220 грн). Водночас найменший розмір заробітної плати, який не перевищує середній показник в області, спостерігався у таких сферах: тимчасове розміщування і організація харчування (6 084 грн); діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (6 099 грн); операції з нерухомим майном (6 324 грн); оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (6 609 грн); сільське, лісове та рибне господарства (6 918 грн); водопостачання; каналізація, поводження з відходами (7 089 грн); охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (7 274 грн); освіта (7 937 грн); мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (8 023 грн).

Динаміка середньої заробітної плати у Харківському регіоні за 2017 – 2018 рр. наведена на рис. 2.9.

Рис. 2.9. Динаміка середньої заробітної плати у Харківському регіоні за 2017 – 2018 рр. (розроблено автором за [271])

Одним із показників соціально-економічної ситуації як в регіоні, так і в цілому в країні, є своєчасність виплати заробітної плати працівникам. Сума заборгованості із виплати заробітної плати, що мала місце на окремих підприємствах, в установах та організаціях Харківського регіону, на 01.01.2019 р. становила 271,5 млн грн і порівняно з початком 2018 р. збільшилась на 20,9 % (або на 46,9 млн грн). Проте впродовж грудня розмір заборгованості зменшився на 1,3 % (або на 3,6 млн грн).

Обсяг боргу працівникам регіону на початок січня 2019 р. складав 5,2 % від фонду оплати праці, нарахованого за грудень 2018 р. Основна частина невиплаченої заробітної плати припадала на підприємства промисловості (92,6 % від загального показника, або 251,4 млн грн). За територіальним розподілом найбільший розмір заборгованості із виплати заробітної плати зберігався у м. Харкові (255,1 млн грн).

Заборгованість мала місце у містах обласного значення та районах Харківського регіону: м. Ізюмі, м. Первомайському, м. Чугуєві, Балаклійському, Барвінківському, Валківському, Зміївському, Золочівському, Харківському та Шевченківському районах. Із загальної суми заборгованості на економічно активні підприємства припадало 15,7 % боргу. Суб'єкти господарювання, щодо яких реалізуються процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом – 79,9 %. Економічно неактивні підприємства, які призупинили виробничо-господарську діяльність у 2017-му і попередніх роках, – 4,4 % [271].

Як відомо, інноваційно-інвестиційний потенціал розвитку регіону відіграє ключову роль, сутність якої полягає у здійсненні наукового забезпечення соціально-економічного та науково-технічного розвитку регіону. Змістовність інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів визначається їх інноваційним потенціалом, інвестиційною привабливістю, а також фінансовими ресурсами, які є важливим фактором розвитку.

Інноваційно-інвестиційна діяльність регіону має розглядатися, з одного боку, як цілеспрямований процес забезпечення ситуаційних змін. Такі зміни мають супроводжуватися прискоренням бажаних структурно-технологічних зрушень, формуванням інвестування територіальних структур, створенням умов для розвитку людського потенціалу та забезпечення прогресивного поступу регіону в цілому на науково обґрунтованій основі. Водночас це – пошук методів, способів, форм і засобів ефективного залучення територіального потенціалу з метою забезпечення інноваційного процесу, створення передумов для формування регіональної інноваційної системи

з максимальним використанням інтелектуального потенціалу регіону. Тому доцільним є аналіз показників, що характеризують наукові досягнення та рівень співробітництва дослідницьких інститутів з підприємствами у регіоні.

Як свідчать дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Харківській області [61; 271], у 2016 – 2017 рр. Харківський регіон посідав друге місце після м. Києва за кількістю розташованих наукових організацій та установ (відповідно, 16,46 і 15,5 % від загальної кількості) і за кількістю працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розроблень (відповідно, 16,83 і 15,75 % від загальної кількості). Крім того, відповідно до результатів рейтингу інноваційної активності промислових підприємств у регіонах України за 2013 – 2017 рр. Харківському регіону належало стійке друге місце після Київської області. Отже, можна зазначити достатньо високий рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання в Харківському регіоні.

Аналіз розподілу загальної кількості поданих заявок на винаходи та корисні моделі в регіональному розрізі за 2018 р. свідчить, що з Харківського регіону подано 1 438 заявки (або 12,97 % від загальної кількості поданих заявок в Україні), тобто регіон знаходився на другому місці після м. Київ (3 320 заявок, або 29,94 % від загальної кількості поданих заявок в Україні). За цей же період найбільше патентів зареєстровано на ім'я заявників у м. Київ – 2 779 (або 28,73 % від загальної кількості поданих заявок в Україні) та Харківському регіоні – 1 341 (або 13,86 % від загальної кількості поданих заявок в Україні) [261]. Отже, у Харківському регіоні отримано 93,25 % патентів від поданих заявок у 2018 р.

Якщо порівнювати зазначені дані протягом 2014 – 2018 рр., то можна виявити зниження інноваційної активності у Харківському регіоні, як і в інших регіонах України. Так, порівняно з 2017 р. кількість отриманих патентів на винаходи та корисні моделі у Харківському регіоні зменшилася на 11,19 %, а порівняно із 2014 р. – на 3,66 %. Слід також зазначити стрибкоподібну зміну кількості отриманих патентів на винаходи та корисні моделі на ім'я національних власників за всіма регіонами, у тому числі у Харківському регіоні (у 2014 р. – 1 392; у 2015 р. – 1 305; у 2016 р. – 1 303; у 2017 р. – 1 510; у 2018 р. – 1 341) [260]. Динаміка кількості патентів на винаходи та корисні моделі на ім'я національних власників за категоріями об'єктів у Харківському регіоні у 2014 – 2018 рр. наведена на рис. 2.10.

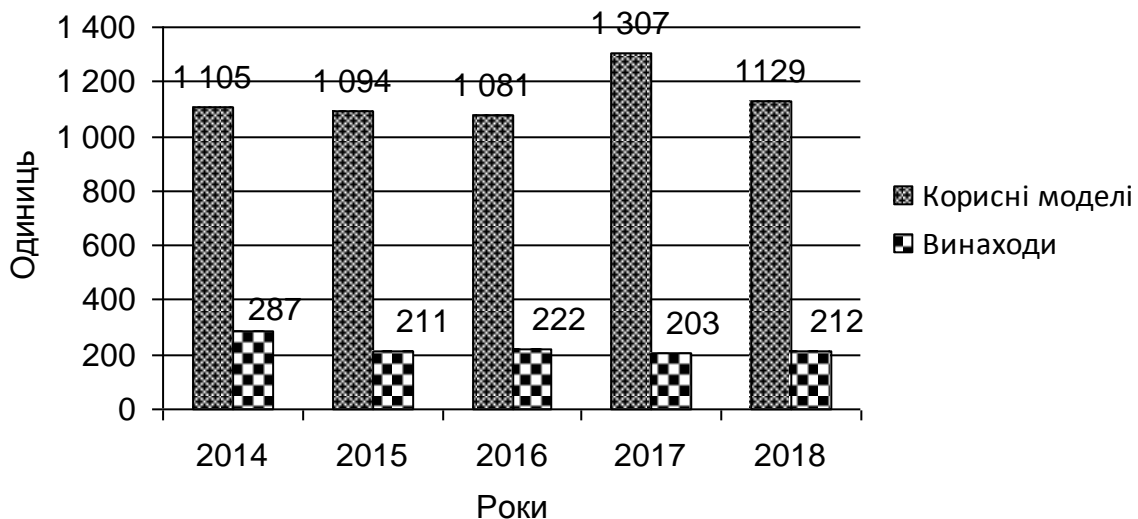

Рис. 2.10. Динаміка кількості патентів на винаходи та корисні моделі на ім'я національних власників за категоріями об'єктів у Харківському регіоні у 2014 – 2018 рр.
(розроблено автором за [260])

Аналізуючи економічний розвиток регіону, слід також провести дослідження процесу освоєння капітальних інвестицій підприємствами (організаціями, установами) у Харківському регіоні за 2018 р. На рис. 2.11 надано динаміку освоєння (використання) капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у Харківському регіоні за 2015 – 2018 рр.

У січні-грудні 2018 р. підприємствами й організаціями регіону за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 21,6 млрд грн капітальних інвестицій, обсяг яких проти відповідного періоду 2017 р. збільшився на 9,3 %. Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишалися власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 53,3 % від загального обсягу. Із державного та місцевих бюджетів освоєно 24,5 % капітальних інвестицій. Питома вага коштів населення на будівництво житла становила 12,0 %. Найвагомішу частку капітальних інвестицій (98,5 % від загального обсягу) вкладено у матеріальні активи, з яких у будівлі та споруди – 10,3 млрд грн; у машини, обладнання та інвентар і транспортні засоби – 10,1 млрд грн.

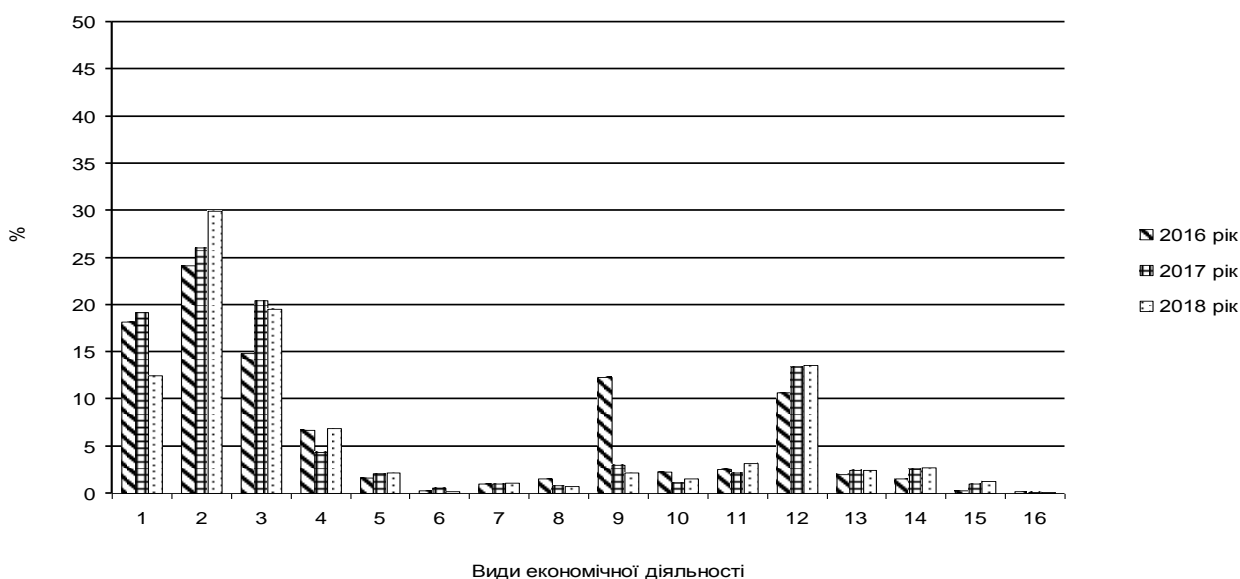

Рис. 2.11. Динаміка освоєння (використання) капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у Харківському регіоні за 2015 – 2018 рр. (розроблено автором за [261])

Узагальнюючи зазначене, слід зауважити, що ситуація, яка склалася у регіонах України, у тому числі Харківському, негативно позначилася на показниках економічного розвитку. Результати аналізу промислового розвитку регіону за 2006 – 2016 рр. свідчать, що у регіоні неефективно використовується наявний виробничий потенціал. Сьогодні у Харківському регіоні рівень використання інноваційного потенціалу є недостатнім. Низький рівень фінансування наукових і науково-технічних робіт є причиною спаду винахідницької активності, що призводить до згортання процесів комерціалізації результатів інноваційної діяльності в країні. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств свідчить про те, що корпоративний сектор країни відіграє незначну роль у становленні регіональної інноваційної системи, а також про неефективне використання фінансових ресурсів території (бюджетних, власних коштів суб'єктів господарювання регіону та ін.). Тому сучасні проблеми в економічному розвитку регіонів України, зокрема Харківського, потребують розроблення інноваційних підходів до формування та використання синтезованого капіталу.

Серед інновацій, що сприятимуть соціально-економічному розвитку регіону, важливе значення має використання потенціалу та переваг міжрегіонального співробітництва. Це дозволить послабити соціальну напруженість

в країні. Створення регіональних і міжрегіональних кластерів стимулюватиме залучення інвестицій до інноваційно-зорієнтованих комплексів регіонів. Формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону та створення на цій основі конкурентоспроможних регіональних кластерів сприятиме: доцільному використанню економічного потенціалу регіону; зниженню ресурсо-, енерго- та матеріалоємності промислового виробництва; підвищенню життєвого рівня зайнятих у промисловості; поліпшенню екологічного стану в регіоні; стимулюванню вітчизняних виробників до підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому та внутрішньому ринках. Крім того, організація виробництва у вигляді кластерів у регіоні забезпечить пряму участь органів публічної влади в активізації господарської діяльності, дасть змогу об'єднати зусилля всіх учасників управління, підвищуючи таким чином ефективність регіонального управління.

Поряд із цим для створення сприятливих умов розвитку галузевих кластерів у регіоні важливо на загальнодержавному рівні врегулювати законодавчу базу, зокрема затвердження концептуальних основ створення кластерів в Україні, а також на регіональному рівні розробити програму створення галузевих кластерів. Створення кластерів сприятиме росту продуктивності й інноваційній активності підприємств, які входять до складу кластера, а також більш ефективному формуванню і використанню інтелектуального капіталу регіону. Слід також зазначити, що інноваційність підходів до регіонального розвитку повинна спрямовуватись на мотивацію регіонів до саморозвитку, пошук латентного ресурсного потенціалу та раціональне його використання, на зменшення дотаційних і субвенційних механізмів підтримки регіонального розвитку. Для більш повного використання наявних ресурсів регіону (трудових, природних, фінансових тощо), забезпечення та підтримки економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності Харківського регіону першочерговим і невідкладним завданням треба поставити усвідомлення важливості управління інтелектуальними ресурсами та створення якісного забезпечення цього процесу.

Важливим напрямом здійснення цього процесу є формування та ефективне використання інтелектуального, людського та соціального капіталу на регіональному рівні. Цього можна досягти за рахунок проведення безперервного професійного навчання і підвищення кваліфікації персоналу підприємств (організацій, установ), органів публічної влади із застосуванням сучасних форм і методів професійного навчання (наприклад, тренінгові технології, використання SMART-навчання тощо). Водночас використання

наукових досягнень допоможе підтримувати технології на передовому рівні та своєчасно відновлювати та модернізувати обладнання підприємств (організацій, установ) на території регіону. І нарешті, необхідно більш ефективно використовувати бюджетні кошти на основі запровадження проектного підходу (розроблення проектів регіонального розвитку для отримання грантів тощо).

Отже, комплексний аналіз і оцінювання соціально-економічного розвитку на прикладі Харківського регіону дозволили виявити особливості та проблеми формування та використання соціально-економічного потенціалу регіону. На їх основі уможлиблюється прогнозування напрямів подальшого розвитку потенціалу регіону та масштабів його використання. Розрахунок показників галузевої спеціалізації регіону допоміг провести ґрунтовний галузевий аналіз регіонального промислового комплексу, що має забезпечити ухвалення обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку. У ході аналізу виявлено, що першочергового вирішення потребують такі питання, як децентралізація влади, модернізація регіональної політики та розширення повноважень місцевих органів влади щодо розвитку територій. Для прийняття ефективних управлінських рішень щодо результативного вирішення цих завдань вкрай необхідне розроблення удосконаленого методичного підходу до моніторингу й оцінювання соціально-економічного розвитку регіону з використанням об'єктивної та адекватної системи показників, які б забезпечували точність оцінки, враховували тенденції змін і надавали можливість здійснювати прогнозування регіонального розвитку.

2.1.3. Оцінювання інноваційно-інвестиційного потенціалу на прикладі Харківського регіону

Інноваційно-інвестиційні процеси України як на державному, так і на регіональному рівнях мають характерні особливості, обумовлені специфікою історичного й економічного розвитку. Своєрідність наявних регіональних інноваційно-інвестиційних проблем України пов'язана з формуванням нового економічного простору та принципово нової моделі економічного розвитку. Стратегічним завданням поступового розвитку для

країни є активізація інноваційно-інвестиційного процесу. Тобто необхідне розроблення принципово нових управлінських програм, що забезпечать структурні зміни, економічне зростання, поліпшення соціального захисту населення.

Для України характерні диспропорції в розміщенні природно-ресурсного потенціалу та рівні розвитку окремих регіонів, тому інвестиційну привабливість необхідно розглядати на регіональному рівні. Інвестиції в економіку регіону завжди розглядалися як стимул активізації для розвитку його потенціалу. Водночас інвестування здійснюється переважно в ті сфери економіки регіону, які забезпечують найбільшу віддачу інвестицій [47, с. 255].

Регіональні особливості інноваційно-інвестиційної процесів у період становлення економіки ринкового типу формуються під впливом потенціалу розвитку території та інтенсивності просування реформ. Нагромадження капіталу в регіонах є основним засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки. Якість інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку економіки регіону залежить від багатьох факторів: створення сприятливих умов реалізації довгострокових інвестиційних проектів, застосування різних технологій залучення, ефективне використання інвестиційних ресурсів.

В основу багатовимірної класифікації регіонів щодо інвестицій закладена система таких показників: валовий регіональний продукт; обсяги промислової та сільськогосподарської продукції і основних фондів; інвестиції в основний капітал; іноземні інвестиції; обсяг роздрібного товарообороту; грошові доходи населення; рівень безробіття; частка надходжень податків і зборів у бюджетну систему [152, с. 437].

Харківська область входить до найпріоритетніших регіонів, в які надходять близько 60 % іноземних інвестицій. Такі регіони характеризуються найвищим економічним потенціалом у країні, розвинутою інфраструктурою та наявністю кваліфікованих кадрів. Пріоритетними напрямками інвестування в них є промислове виробництво всіх підгалузей, транспортна інфраструктура, житлове будівництво, виробництво харчових продуктів, побутове обслуговування та банківський бізнес.

Розглянувши підходи до оцінювання інноваційно-інвестиційної сфери регіону, можна сформулювати базові показники для проведення оцінювання інвестиційного та інноваційного потенціалу регіону (табл. 2.5).

Показники оцінки інвестиційного та інноваційного потенціалу регіону

Потенціали регіону	Показники оцінювання	Одиниці вимірювання
Інвестиційний потенціал	Обсяг прямих інвестицій в економіку регіону	тис. грн
	Обсяг іноземних інвестицій в економіку регіону	млн дол. США
	Обсяг державних інвестицій	тис. грн
	Обсяг внутрішніх інвестицій	тис. грн
Інноваційний потенціал	Кількість працівників із вищою освітою	тис. осіб
	Кількість працівників з науковим ступенем	тис. осіб
	Кількість працівників, зайнятих у науково-дослідних роботах	тис. осіб
	Впровадження прогресивних технологій та освоєння виробництва нових видів продукції	тис. грн
	Кількість патентів, свідоцтв, проектів та інноваційних програм	кількість
	Обсяг коштів, виділених на розвиток науки та освіти	тис. грн
	Наявність технопарків та інноваційно-технологічних центрів	кількість
	Виробництво нових видів продукції	тис. грн
	Затрати на впровадження нововведень	тис. грн
	Обсяг реалізованої інноваційної продукції	тис. грн

Іноземні інвестиції не надходять у регіони, в яких недостатньо розвинута інфраструктура та не оновлюється техніка і технології виробництва на підприємствах [153, с. 423]. Харківська область є регіоном з високим рівнем життя населення та великим науковим потенціалом. Інтегральний показник інвестиційної привабливості регіону у 2018 р. дорівнював 0,7 [272].

Формуючи регіональні стратегії залучення інвестицій, необхідно значну увагу приділяти видовій структурі капіталу, що надходить в економіку. Сучасні регіональні та загальнодержавні програми орієнтовані лише на залучення прямих інвестицій, проте світовий досвід свідчить про важливість портфельного інвестування для раціонального розвитку окремих

галузей економіки. Регіональна статистика в Україні не містить інформації про портфельне інвестування на регіональному рівні, отже, вимагає вдосконалення в аспекті розширення статистичної бази не тільки щодо прямих, а і портфельних інвесторів. У програмних заходах доцільно посилити акцент на залученні інших видів інвестицій, окрім прямих, які будуть особливо корисними для регіональної економіки [18, с. 45].

Станом на 31.12.2018 р. в економіці України акумульовано прямих іноземних інвестицій на суму 2,5 млрд дол., що в 520 рази більше, ніж станом на 1.01.2000 р.

До Харківської області було залучено 666 392,4 тис. дол. (7,2 %) усіх обсягів іноземних інвестицій країни [273].

Основні надходження прямих іноземних інвестицій здійснюються у вигляді придбання вже існуючих в Україні активів, а не у зв'язку зі створенням нових підприємств. Тому масштабних структурних перетворень економіки у зв'язку з притоком іноземних інвестицій не прогнозується. Значний інтерес у іноземних інвесторів викликають не галузі стратегічного значення для держави, а ті види діяльності, які характеризуються швидким обігом капіталу та високою дохідністю.

Інвестиційне забезпечення модернізації української економіки в органічній єдності та взаємодоповнюваності її регіональних комплексів було, є і ще тривалий час буде найважливішим напрямом реформаторських прагнень. Одним із невикористаних ресурсів покращення інвестиційного клімату й обґрунтованості прийнятих інвестиційних рішень є зростання професіоналізму всіх учасників інвестиційної діяльності та фаховості інвестиційного менеджменту, якості всієї системи державного регулювання інвестиційних процесів [14, с. 142].

Після м. Києва Харківський регіон займає перше місце за здійсненням інновацій. Інновації спрямовані в такі галузі: переробна промисловість; виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; легка промисловість, виробництво гумових і пластмасових виробів; машинобудування, виробництво електричного, електронного й оптичного устаткування.

Раціональне використання науково-технологічного та інноваційного потенціалу має стати одним з першочергових завдань подолання технологічного відставання України від провідних країн світу.

Узагальненим показником ефективності капіталовкладень може слугувати показник інвестовіддачі, прийнятий нами для відображення резуль-

татів інвестиційної діяльності в регіоні за критерієм віддачі від наявних вкладень капіталу у відповідні види економічної діяльності, тобто з урахуванням впливу рівня накопиченого капіталу в різних сферах економіки регіону на забезпечення її подальшого функціонування [74, с. 6].

У 2018 р. в Харківському регіоні було зосереджено 26,6 % підприємств, що впроваджували інновації (табл. 2.6) [273].

Таблиця 2.6

**Упровадження інновацій на промислових підприємствах
Харківської області за період 2006 – 2017 рр.**

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Упроваджено нових технологічних процесів	У тому числі		Освоєно нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
			маловідходні, ресурсощадні, найменувань	освоєно інноваційні види продукції, найменувань		
2006	17,5	116	65	137	82	9,8
2007	14,6	96	44	175	74	8,3
2008	11,5	95	51	167	63	6,2
2009	15,0	760	275	197	61	7,4
2010	18,0	877	38	191	62	4,7
2011	17,5	708	45	169	83	3,1
2012	20,8	943	70	276	115	2,4
2013	21,4	375	62	246	89	4,8
2014	21,0	273	70	394	112	3,8
2015	23,7	212	85	208	74	3,4
2017	26,6	230	85	396	112	5,2

Інноваційна активність промислових підприємств Харківської області за період 2006 – 2017 рр. подано в табл. 2.7.

Харківський регіон також займає друге місце за обсягом науково-технічних робіт, що виконані власними силами (станом на 1.01.2019 р. – 8,25 % у загальному обсязі) [278].

**Інноваційна активність промислових підприємств
Харківської області (тис. грн)**

Роки	Загальна сума витрат на інновації	Підготовка виробництва для впровадження інновацій	У тому числі за напрямками			
			дослідження і розробки	внутрішні НДР	зовнішні НДР	придбання нових технологій
2006	347 496,9	X	31 225,5	X	X	30 106,0
2007	277 465,6	90 629,2	102 222,5	90 629,2	11 593,3	3 208,9
2008	439 625,8	69 905,2	81 556,0	69 905,2	11 650,8	411,3
2009	525 890,2	62 526,4	83 949,6	62 526,4	21 423,2	26 664,2
2010	805 957,9	62 012,0	72 134,9	62 012,0	10 122,9	42 253,5
2011	805 957,9	84 678,1	93 737,3	84 678,1	9 059,5	12 250,5
2012	738 232,1	90 332,0	99 568,3	90 332,0	9 236,3	5 571,0
2013	642 287,2	105 337,0	125 265,8	105 337,0	19 928,8	22 618,8
2014	711 133,9	119 853,8	146 160,1	119 853,8	26 306,3	18 974,3
2015	667 008,1	177 535,6	191 779,8	177 535,6	14 244,2	20 249,2
2017	890 885,5	X	320 995,8	293 620,9	27 374,9	545 718,1

Джерела фінансування інноваційної діяльності Харківської області наведено в табл. 2.8. За кількістю наукових організацій регіон посідає друге місце після м. Києва (15,5 % від загальної кількості в країні) [272].

Таблиця 2.8

**Джерела фінансування інноваційної діяльності
Харківської області (тис. грн)**

Роки	Загальна сума витрат на інновації	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	вітчизняних інвесторів	іноземних інвесторів	інші джерела
1	2	3	4	5	6
2006	347 496,9	311 813,2	903,2	1 596,2	33 184,3
2007	277 465,6	178 348,2	261,2	4 718,9	94 137,3
2008	439 625,8	193 397,2	684,6	309,8	80 443,4

1	2	3	4	5	6
2009	525 890,2	403 572,4	3 255,8	1 593,5	31 204,9
2010	805 957,9	508 980,9	5 717,1	2 625,8	8 566,4
2011	805 957,9	745 893,3	5 968,9	4 272,4	49 823,3
2012	738 232,1	673 844,4	4 828,0	2 326,7	57 233,0
2013	642 287,2	560 794,2	2 288,0	1 107,4	78 097,6
2014	711 133,9	605 711,4	354,6	5 431,8	99 636,1
2015	667 008,1	535 444,6	61 319,5	10 698,8	59 545,2
2017	890 885,5	662 209,3	125 536,4	–	103 139,8

Зміни кількості наукових організацій за період 2007 – 2017 рр. наведено на рис. 2.12.

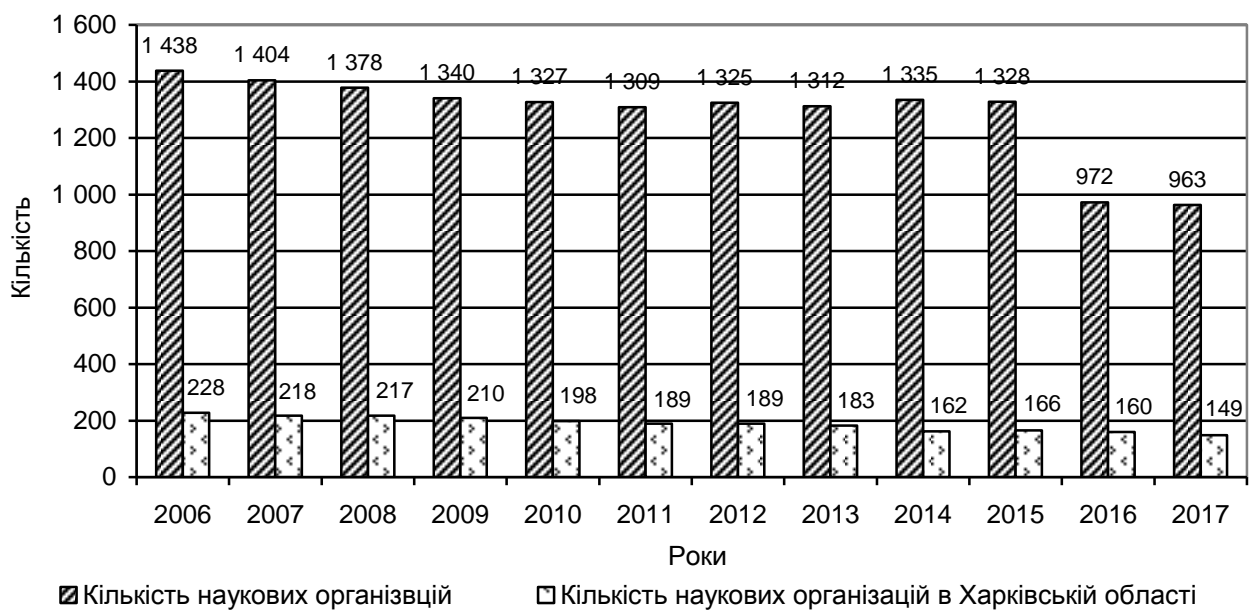

Рис. 2.12. Динаміка зміни кількості наукових організацій

Динаміка наукових кадрів Харківської області та кількості організацій, які використовують наукові дослідження і розробки, наведена в табл. 2.9.

У 2018 р. структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область змінилася в бік концентрації на основних країнах: Кіпр, Велика Британія та Віргінські Острови. Обсяг прямих іноземних інвестицій в Харківську область за країнами в 2016 р. (у тис. дол. США): Кіпр – 292 407,4; Велика Британія – 85 006,3; Віргінські Острови – 47 114,0; Нідерланди – 46 012,1; Швейцарія – 29 536,7; Російська Федерація –

27 338,5; Польща – 19 716,2; Франція – 17 449,2; Панама – 15 482,8; Сполучені Штати Америки – 13 008,4 [272].

Таблиця 2.9

Наукові кадри Харківської області та кількість організацій, які використовують наукові дослідження і розробки

Роки	Кількість організацій, які використовують наукові дослідження і розробки, одиниць	Кількість науковців, осіб	Кількість докторів наук, осіб	Кількість кандидатів наук/докторів філософії, осіб
2006	228	17 203	1 742	10 582
2007	218	16 756	1 813	10 955
2008	217	16 105	1 858	11 125
2009	210	15 611	1 923	11 334
2010	198	15 184	1 951	11 693
2011	189	14 614	2 009	11 879
2012	189	13 475	2 179	12 230
2013	183	12 685	2 179	12 230
2014	162	11 853	2 260	12 330
2015	166	10 928	2 341	12 420
2016	160	16 474	1 140	12 240
2017	149	14 851	1 028	12 030

Досліджуючи інноваційно-інвестиційні процеси в Харківському регіоні за галузевою структурою економіки, особливу увагу необхідно звернути на ефективність залучених ресурсів у певні види діяльності.

Значна частка прямих іноземних інвестицій в Харківську область у 2018 р. була спрямована переважно на розвиток реального сектора економіки, ніж у фінансовий сектор регіону, що свідчить про раціональну структуру інвестування.

У Харківській області спостерігається негативна динаміка зміни кількості наукових кадрів (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Кількість наукових кадрів Харківської області

Прямі іноземні інвестиції в Харківську область наведено на рис. 2.14.

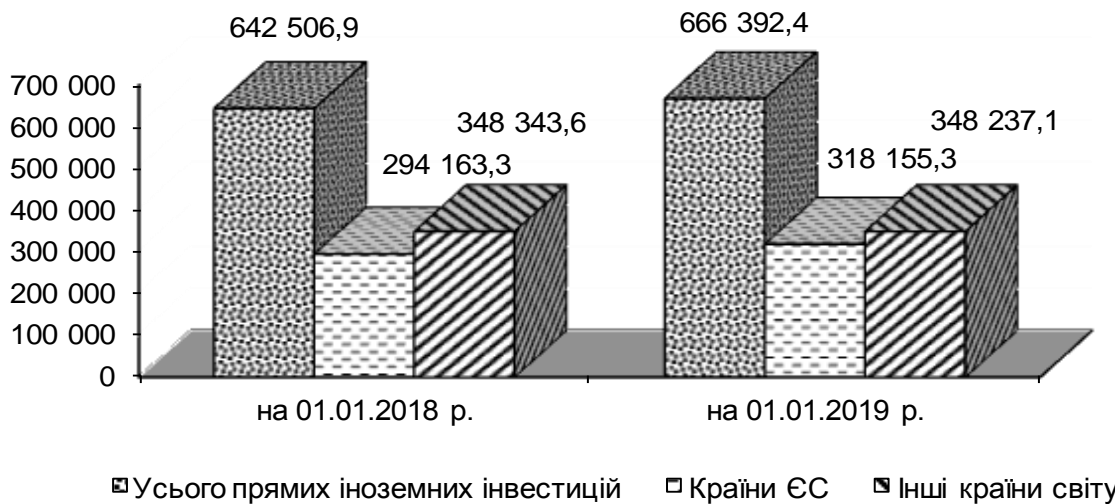

Рис. 2.14. Прямі іноземні інвестиції в Харківську область

Динаміка прямих іноземних інвестицій з країн світу в Харківську область за 2017 – 2018 рр. подана в табл. 2.10.

Прямі іноземні інвестиції з країн світу в Харківську область

Країни	Прямі іноземні інвестиції з країн світу в Харківську область, тис. дол. США	
	2017 рік	2018 рік
Франція	13 330,0	17 449,2
Кіпр	293 498,0	292 407,4
Велика Британія	88 110,5	85 006,3
Віргінські Острови	47 463,8	47 114,0
Російська Федерація	26 325,5	27 338,5
Нідерланди	22 634,6	46 012,1
Швейцарія	29 524,9	29 536,7
Польща	19 781,8	19 716,2
США	13 218,4	13 008,4
Панама	15 301,7	15 482,8

З Харківської області в економіку країн світу у 2018 р. було спрямовано 8 365,0 тис. дол. США [272]. Станом на 1.01.2019 р., за даними Державної служби статистики, Харківському регіону належало третє місце за загальним обсягом залучених прямих іноземних інвестицій (табл. 2.11) [273].

Таблиця 2.11

Залучення прямих іноземних інвестицій в Харківський регіон станом на 31.12.2018 р.

Регіон	Загальний обсяг на 31.12.2016 р. (тис. дол. США)	Місце	На душу населення на 31.12.2018 р. (дол. США)	Місце	Частка залучених інвестицій у I кварталі, %	Місце	Темпи зростання у I кварталі, %	Місце
Харківська область	666 392,4	3	249,1	5	26,2	9	3,0	7

Структура прямих іноземних інвестицій в Харківську область за видами економічної діяльності у 2018 р.: промисловість – 36,8 %; переробна промисловість – 36,4 %; фінансова та страхова діяльність – 18,7 %; операції з нерухомим майном – 16,6 %; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 10,2 %; оптова та роздрібна торгівля – 8,6 %; сільське, лісове та рибне господарство – 1,6 %; професійна, наукова та технічна діяльність – 1,6 %; будівництво – 1,4 %; мистецтво, спорт, розваги – 1,4 % [272].

Основні обсяги іноземних інвестицій спрямовані в місто Харків (407 817,9 тис. дол. – 63,9 %), проте все більше іноземних інвестицій потрапляє і в райони Харківської області [272].

У табл. 2.12 наведено інвестиції зарубіжних країн в економіку Харківської області в розрізі районів у 2017 р. (дані за деякими районами області відсутні).

Таблиця 2.12

**Інвестиції зарубіжних країн в економіку Харківської області
в розрізі районів у 2017 р.**

Адміністративні одиниці	2017 рік	
	тис. дол. США	%
Харківська область	638 308,2	100
м. Харків	407 817,9	63,9
Райони області (в які було здійснено інвестиції)		
Дергачівський	30 416,5	4,8
Печенізький	6 911,1	1,1
Харківський	108 745,9	17,0
Чугуївський	68 087,5	0,7
Барвінківський	694,0	0,1

Питома вага підприємств в Харківській області, що впроваджують інновації, у загальній чисельності промислових підприємств становила 26,6 %, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції – 9,6 %.

В області кількість фахівців, які виконують науково-технологічні роботи, на 1 тис. жителів – 6,4 осіб. Коефіцієнт винахідницької активності наявних фахівців – 402 отриманих охоронних документів на 1 млн осіб.

Витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт за перше півріччя 2017 р. становить 2 399 423,8 тис. грн, з них за рахунок держбюджету – 444 057,6. Кількість працівників наукової організації становила 14 851 осіб, з них: дослідників – 9 988, техніків – 1 576, допоміжного персоналу – 3 287, кандидатів наук – 3 105 [272].

Динаміка виконання наукових і науково-технічних робіт у Харківській області за період 2006 – 2017 рр. подана в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

**Виконання наукових і науково-технічних робіт
у Харківській області за період 2006 – 2017 рр. (тис. грн)**

Роки	Усього, у фактичних цінах	У тому числі		
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки
2006	901 357,7	170 539,5	108 240,9	526 001,1
2007	1 130 481,9	225 381,6	170 179,5	648 702,2
2008	1 418 959,9	290 088,6	237 604,1	706 254,1
2009	1 408 911,4	289 240,6	205 552,7	817 451,7
2010	1 765 480,9	321 154,2	235 373,4	1 058 828,7
2011	1 879 263,7	332 407,3	276 967,9	1 101 273,9
2012	2 257 904,3	380 263,1	318 824,9	1 394 826,2
2013	2 156 509,0	398 223,1	336 076,7	1 277 865,3
2014	2 111 070,2	390 622,7	312 348,5	1 278 309,1
2015	2 179 266,8	379 368,6	328 416,1	1 304 670,5
2016	2 063 160,8	334 593,8	497 613,3	1 230 953,7
2017	2 399 423,8	444 057,6	579 207,1	1 376 159,1

У 2017 р. в Харківській області нараховувалось 149 інноваційно-активних підприємств; їх частка склала лише 26,6 % від усіх промислових підприємств. Обсяг витрат на інноваційну діяльність склав 890 885,5 тис. грн, однак обсяг реалізованої інноваційної продукції становив – 4 703 395 тис. грн, що в загальному обсязі реалізації промислової продукції відповідає 3,7 %.

Виходячи із сучасного стану економіки Харківської області, рівня її інвестування, соціально-економічної віддачі видів економічної діяльності

виникає необхідність вибору пріоритетних напрямів капіталовкладень, оптимізації галузевої структури інвестицій області [58, с. 39]. Залучати інвестиції необхідно в найефективніші види економічної діяльності з раціональним використанням обмежених ресурсів і забезпеченням тільки максимального соціально-економічного ефекту для підвищення конкурентоспроможності економіки області.

Резервом для розширення можливостей інноваційного зростання в масштабах держави є адаптація технологічних парків до української економіки та розвиток інноваційного потенціалу регіону. Регіональний підхід до інноваційної діяльності передбачає проведення макроекономічних реформ і створення в регіонах передумов для ефективною діяльності виробників та зміни між інноваційною сферою та сферою управління регіонами.

Незважаючи на наявність визначених ризиків, фактори інвестиційного потенціалу Харківського регіону, безумовно, перебільшують. Завдяки цьому Харківська область кілька років поспіль є одним з лідерів із залучення іноземного капіталу серед регіонів України (третє місце після м. Києва та Дніпропетровської області) [272].

Щоб не втратити провідних позицій, необхідно охопити не лише сферу формування засад регіональної економічної політики в напрямі залучення іноземних інвестицій як передумови її адаптації до особливостей міжнародного розподілу праці. Розв'язання конкретних питань зі створення регіонального пріоритетного сценарію, освоєння нових інструментів стимулювання інвестиційних надходжень з-за кордону та сучасних форм міжнародної інвестиційно-виробничої кооперації мають стати наріжним каменем інвестиційної політики регіону.

На регіональному рівні існує певна ієрархія критеріїв забезпечення стабільного зростання промислового виробництва, реалізації якісної конкурентоспроможною продукції і створення новою імпортозаміщувальною, експорто-орієнтованою, наукомісткою та високотехнологічною продукції. Поетапне втілення цих процесів сприятиме підвищенню зайнятості населення, його соціальною захищеності, збільшенню надходжень до бюджету, а також зростанню ефективності використання виробничих потужностей на території (рис. 2.15).

Ефективність інноваційно-інвестиційного процесу в Україні та її регіонах багато в чому залежить від організаційної структури управління.

Рис. 2.15. Кроки стабільного розвитку інноваційно-інвестиційних процесів регіону

Суттєву роль у забезпеченні інвестиційної привабливості й активізації інноваційно-інвестиційного процесу в регіоні відіграє саме інституційне забезпечення. Згідно із чинним законодавством України до нього належать: спеціальні території пріоритетного розвитку, технологічні, наукові й індустріальні парки. Саме органи управління є провідниками, фактичними виконавцями державної політики в інноваційно-інвестиційній діяльності. Від розподілу повноважень між ними й організації ефективної взаємодії залежить дієвість результатів інноваційно-інвестиційної діяльності.

Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду в інвестиційно-інноваційній сфері дозволяє виділити достатньо широкий спектр організаційно-економічних заходів, які можна реалізувати на різних рівнях

управління з метою активізації інвестиційних та інноваційних процесів у регіоні (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Організаційно-економічні заходи з підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності на різних рівнях управління

Рівні управління	Заходи
1	2
Державний	<p>Застосування всього набору регуляторних інструментів (законодавчі акти, механізми кредитування, система пільг) для залучення приватних інвестицій та впровадження інновацій;</p> <p>широке використання непрямих методів стимулювання (формування управлінських консультативних служб, створення інфраструктури, підвищення мобільності робочої сили);</p> <p>розширення фінансування на довгостроковій основі фундаментальних розроблень і досліджень у галузі створення нових технологій;</p> <p>розроблення спеціальних програм стимулювання приватних інвестицій в інноваційну діяльність;</p> <p>розвиток партнерства держави, промисловості й академічно-освітнянських кіл;</p> <p>підвищення рівня науково-технічних знань;</p> <p>вихід інноваційної політики за національні межі</p>
Регіональний	<p>Підтримка інноваційних пропозицій підприємств у межах зовнішньоекономічної діяльності адміністрації регіону;</p> <p>сприяння залученню малих підприємств регіону до участі в інноваційних проектах потужних компаній;</p> <p>інформаційне та консалтингове супроводження інвестиційних та інноваційних проектів силами регіональних інноваційних центрів;</p> <p>залучення науково-технічних організацій регіону до проведення технічної модернізації виробництва;</p> <p>організація управлінського консультування підприємств;</p> <p>підтримка діючих кластерів і створення нової мережі інноваційних компаній;</p> <p>розширення елементів регіональної інфраструктури;</p> <p>створення спеціалізованих центрів передавання технологій малому та середньому бізнесу;</p>

1	2
	сприяння розвитку ділового партнерства між регіональними центрами науки й освіти та господарськими структурами; податкові пільги, спрямовані на стимулювання регіонального інвестування та інноваційного розвитку; цільові асигнування регіональних органів влади; реалізація цільових регіональних програм підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності
Підприємницький	Розширення дії правового механізму інвестицій в освоєння та реалізацію нововведень; створення стратегічних альянсів; залучення зовнішніх консультантів до розроблення інноваційної стратегії підприємств і підготовки бізнес-планів інноваційних проектів; можливість реалізації державних замовлень; залучення венчурного капіталу

Упровадження поданих заходів вимагає значних коштів, що в умовах сьогодення досить проблематично. Тому основне завдання полягає у виборі найпридатніших і найефективніших інструментів стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності з боку держави. Комплексний аналіз та оцінювання умов і результатів інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів є необхідним етапом формування та реалізації стратегії інтеграції України.

Вибір напрямів формування та нарощення інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону залежить від кількісного визначення сукупності узагальнених компонент аналітичного дослідження динаміки та тенденцій покращення потенціалу регіону. Тому виявлення закономірностей оцінки інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону дає змогу визначити рівень інвестиційних процесів і створити передумови для обґрунтування програм інвестиційного розвитку. Ефективність співробітництва регіону характеризує стан реалізації інвестиційного та інноваційного потенціалу регіону.

Необхідне збільшення як іноземних інвестицій в Україну, так і суттєва активізація національних інвесторів. Одним з основних завдань державної політики є поєднання розвитку внутрішніх і зовнішніх інвестиційних процесів, а також створення сприятливого інвестиційного клімату для всіх суб'єктів підприємництва.

Для активізації інвестиційної та інноваційної діяльності на рівні регіону необхідна реалізація інноваційно-орієнтованої стратегії розвитку інвестиційної діяльності регіону (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Напрями реалізації інноваційно-орієнтованої стратегії розвитку інвестиційної діяльності регіону

Одним із шляхів вирішення цього завдання може стати розроблення дієвої програми залучення інвестицій на регіональному рівні, що приведе до більш ефективного та раціонального цільового використання інвестицій у пріоритетних галузях економіки.

Робота з усунення адміністративних бар'єрів інвестиційної діяльності не може бути проведена одночасно. Її організація потребує проведення постійного моніторингу чинного законодавства на предмет оцінювання суперечливості окремих норм, виявлення надмірних адміністративних процедур, оптимізації функцій і структури органів державного управління.

Отже, можна зробити висновок, що ефективна реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку регіону сприяє просуванню територіальних мезорівневих структур і забезпечує консолідацію ресурсів, узгодження економічних інтересів на різних рівнях господарювання та становлення системи регіонального управління інноваційно-інвестиційним розвитком з повним урахуванням регіональної специфіки та державних пріоритетів. Реалізація такої стратегії стимулює розвиток регіонального господарського комплексу та його міжнародних зв'язків, забезпечує координацію зусиль бізнес-структур мезорівня, розроблення спільних пріоритетів у цілях розвитку міжрегіонального співробітництва та раціональної інтеграції країни у світову економічну систему.

2.1.4. Оцінювання та можливості розвитку соціального потенціалу регіонів України

У сучасних умовах господарювання в Україні зростає інтерес до розвитку соціальних відносин, що повинні відповідати європейським стандартам і значно нівелювати проблеми трансформаційних зрушень і диспропорцій суспільних процесів.

Відсутність науково обґрунтованої концепції та моделі управління соціальним потенціалом суспільства в Україні, а також системи критеріїв оцінювання та регулювання цього процесу спричиняє зростання диспропорцій та загострення кризових явищ. Багато в чому це обумовлено тим, що впродовж тривалого часу домінантою суспільного благополуччя були не пріоритети людського розвитку, а економічне зростання та засоби його прискорення. Вважалося, що досягнення в економіці автоматично приводять до суспільного прогресу. Однак формула рівності економічного зростання та ефективного розвитку соціального потенціалу не знайшла відповідної реалізації [245].

Проблема оцінювання та можливостей соціального потенціалу в системі пріоритетів людського розвитку є достатньо новою, тому теоретичних напрацювань з цього питання недостатньо. Однак значний науковий фундамент для глибокого вивчення наведеного соціального процесу було закладено видатними вітчизняними та зарубіжними авторами [246].

Багато досліджень провідних учених присвячено різним аспектам соціального потенціалу, а саме: соціальний потенціал регіонів як фактор розвитку окремих територій вивчали В. У. Ульяновський, В. І. Крикуненко, В. В. Бризгалов, А. А. Дрегало; аналіз соціального потенціалу методом рейтингової оцінки вивчала Т. В. Зайцева; соціальний потенціал на психологічному рівні, зазначаючи психологічні резерви окремої особистості розглядали Л. С. Виготський, М. А. Нугаєв і Р. М. Нугаєв.

Новітні напрями дослідження соціальної сфери та розвитку соціального потенціалу знайшли відображення в роботах вітчизняних дослідників Л. В. Батченко, В. М. Геєця, Ю. К. Зайцева, С. В. Ільїна, Л. Г. Богуш, які аналізують соціальні й економічні аспекти розвитку соціального потенціалу. Роль держави, місцевого та регіонального самоврядування в розвитку соціального потенціалу досліджують М. І. Долішній, М. М. Миколайчук, М. А. Белорусова, О. І. Кілієвич, В. І. Куценко, В. П. Удовиченко.

Однак, незважаючи на широту та різноманітність досліджень, багато проблем, пов'язаних із оцінюванням і можливостями розвитку соціального потенціалу суспільства, залишаються недослідженими та невизначеними.

Для оцінювання стану розвитку соціального потенціалу використовуються показники кількісної оцінки, що включають офіційні статистичні дані, та суб'єктивні оцінки, які визначаються на підставі суб'єктивного оцінювання респондентів через соціологічні дослідження. Групування показників оцінки соціального потенціалу за факторами впливу подане в табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Показники оцінки соціального потенціалу за факторами впливу

Групи факторів впливу	Показники формування соціального потенціалу
1	2
Економічні	ВРП на душу населення; розмір середньої заробітної плати; відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму; індекс реальної заробітної плати
Демографічні	коефіцієнти природного та механічного приросту; середній розмір домогосподарств; медіанний та середній вік населення; коефіцієнт смертності немовлят; навантаження пенсіонерів на працездатне населення; оцінювання населення за станом здоров'я; народжуваність у матерів, молодших за 20 років; кількість розлучень на 100 одружень

1	2
Освітні	рівень освіченості населення; кількість кандидатів і докторів наук у структурі зайнятого населення; чисельність підприємств, що впроваджують інновації на виробництві; частка читачів бібліотек у середньорічній чисельності населення; кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на одного вчителя; кількість осіб, які займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи в розрахунку на 1 000 населення; питома вага осіб, які відвідували кінотеатри, театри в середньорічній чисельності населення
Трудові	рівень безробіття; частка інвалідів у чисельності працездатного населення; частка пенсіонерів, зайнятих в економіці; надання грошової допомоги громадянам, які перебувають у скрутних життєвих умовах; продуктивність праці; рівень травматизму на виробництві; коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства; кількість найманих працівників у віці 15 – 34 років
Рівень добробуту та соціальної підтримки	витрати на комунальні послуги та харчування; розподіл домогосподарств за самооцінюванням рівня доходів; індекс споживчих цін; частка населення із середньодушовими загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; негрошові доходи домогосподарств; рівень забезпеченості населення житлом
Екологічні	викиди до атмосфери стаціонарними джерелами забруднення; викиди забруднювальних речовин і діоксину вуглецю

Аналіз стану регіонів за групами показників дозволив визначити такі тенденції. За показниками економічних факторів, найвищий рівень розвитку в цій сфері за підсумками 2018 р. у м. Київ. У першій трійці за економічними показниками опинились Дніпропетровська та Харківська області, які розділили друге та третє місця, відповідно. Четверте місце посіла Київська область, п'ятірку лідерів замикає Полтавська область [242].

Найгірший рівень значення економічного показника мають; Донецька, Запорізька, Львівська, Одеська (група з середнім рівнем); Сумська, Миколаївська, Черкаська, Рівненська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Житомирська, Волинська, Закарпатська, Чернігівська, Тернопільська, Чернівецька, Луганська, Івано-Франківська та Херсонська області

(група з низьким рівнем). Для цих регіонів характерним є низький рівень ВРП на душу населення, найнижче співвідношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму [273].

Вивчення розвитку соціального потенціалу розподіляється на певні послідовні етапи (рис. 2.17).

Рис. 2.17. **Етапи оцінювання соціального потенціалу регіонів України**

Найважливішими показниками демографічного стану країни є чисельність. Чисельність населення як України, так і її регіонів постійно змінюється. Ці зміни відбуваються внаслідок природного руху, динаміки народжуваності та смертності, а також завдяки міграційним процесам –

переміщенню людей з одних регіонів у інші та за межі країни. Населення України становило (у тис. осіб): у 2014 р. – 45 426,2; у 2015 р. – 42 929,3; у 2016 р. – 42 760,5; у 2017 р. – 42 584,5; 2018 – 42 122,6 (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

За даними Державної служби статистики, за період 2014 – 2018 рр. населення України зменшилось від 45 до 42 млн осіб через велику смертність, виїзд за кордон і складне політичне становище в країні (рис. 2.18). Різне зменшення населення на кінець 2014 р. – початок 2015 р. пов'язане з погіршенням політичного й економічного становища в країні та загострення воєнного конфлікту на Донбасі. Динамічне зменшення населення, спричинене низкою основних факторів, серед яких найважливішим слід вважати низький рівень народжуваності, зумовленого соціально-економічними обставинами.

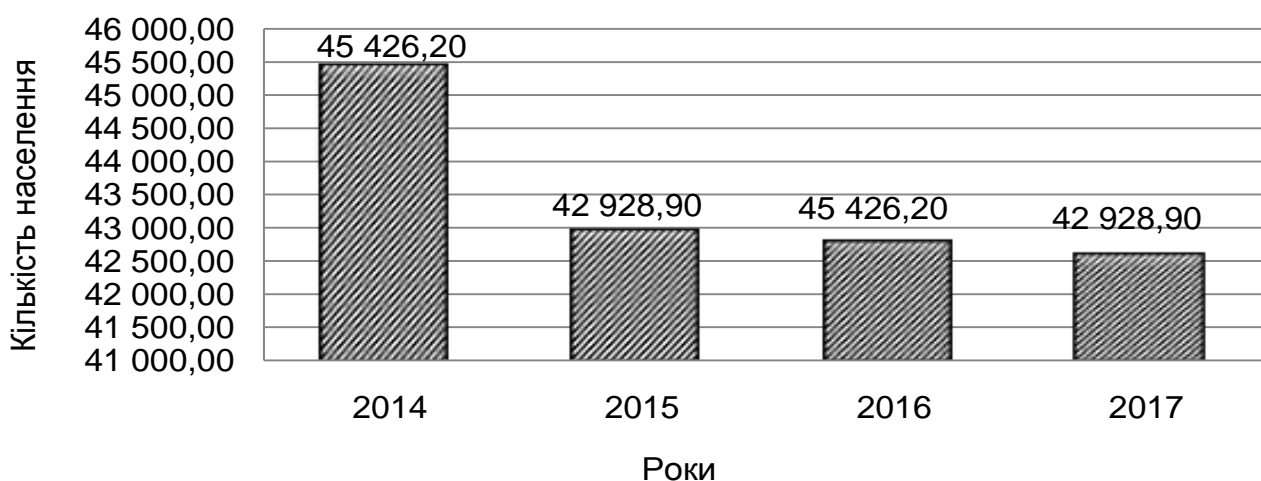

Рис. 2.18. Населення України 2014 – 2018 рр. (без урахування АР Крим, частково Донецької та Луганської областей), тис. осіб [273]

У цій ситуації вбачається доцільним розроблювати концепції подовження віку проживання населення шляхом формування концепції здорового способу життя. Активне її впровадження має відбуватись із застосуванням стимуляційних та адміністративних механізмів. Зменшення кількості мешканців в Україні відбувається через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності, часті еміграції в сусідні країни, а також через неблагополучне економічне та політичне становище країни.

Чисельність і склад населення України змінюється через прибуття та вибуття населення шляхом переміщення його через межі адміністративно-територіальних утворень і самої держави з метою зміни місця проживання або місця роботи. Подібний рух населення викликається різними економічними, політичними, релігійними, побутовими причинами.

Наприклад, в Україні сальдо міграцій було позитивним для іммігрантів з Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Латвії, Литви. Причин, що призводять до еміграції населення з України, багато. Це невисокий матеріальний рівень життя більшості її громадян, бажання з'єднатися з родинами, переїзд на батьківщину чоловіка чи дружини тощо. Крім міждержавних, в Україні спостерігаються внутрішньодержавні міграції – переїзд людей з одних регіонів України до інших, з міст – до сільських місцевостей, і навпаки [61].

Чисельність і склад населення України змінюється не тільки через міграції, а і через природний рух – зміни в народжуваності та смертності без урахування механічного переміщення. Кількість населення збільшується за рахунок природного приросту населення, тобто перевищення кількості народжених над кількістю померлих за рік. Може вона зменшуватися внаслідок депопуляції (рис. 2.19).

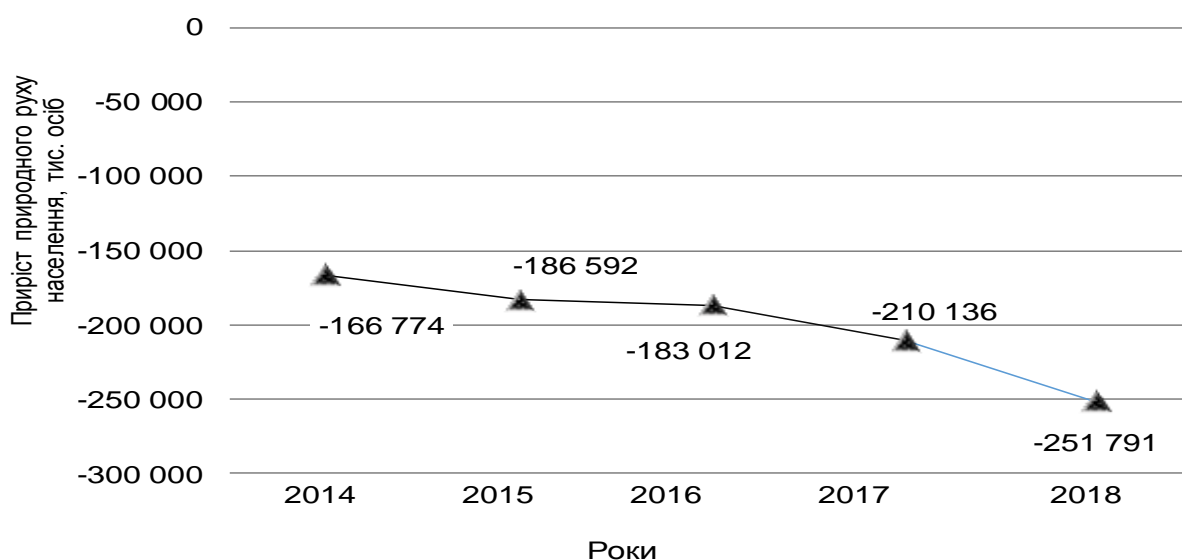

Рис. 2.19. Рівень приросту природного руху населення за всіма регіонами України у 2014 – 2018 рр., тис. осіб [274]

Згідно з проведеним аналізом можна стверджувати, що майже всі регіони України мають від'ємний приріст природного руху населення.

Депопуляція населення України спричинена різноманітними факторами, а саме: несприятливими умовами для материнства, низьким соціальним рівнем життя населення; високою смертністю, що пов'язана з нездоровим способом життя. Усе це спричинило до того, що протягом 1998 – 2018 рр. Україна втратила майже 7 млн громадян.

Одним з головних факторів, які характеризують соціальний потенціал регіонів є освіта. Вона відіграє важливу роль, оскільки завдяки якості та професійності цього фактора формується майбутнє країни. Динаміку зміни кількості загальноосвітніх закладів в Україні у період 2014 – 2018 рр. показано на рис. 2.20.

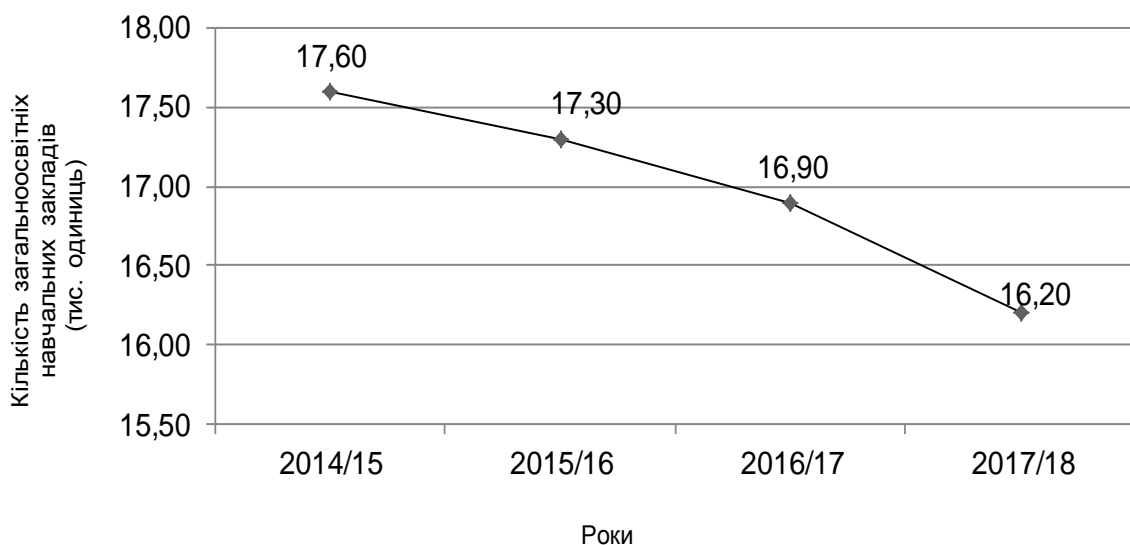

Рис. 2.20. Кількість загальноосвітніх закладів в Україні за 2014 – 2018 рр., тис. одиниць [273]

Хоча впродовж 2014 – 2018 рр. сформувалась стала тенденція до скорочення мережі навчальних закладів, їхня кількість порівняно з європейською освітньою системою є достатньо великою.

За оцінками західних експертів, Україна має яскраво виражену конкурентну перевагу – високий рівень освіти, науки і загальної культури населення. У рейтингових порівняннях Світового економічного форуму українська освітянська система визнана кращою за німецьку, російську, польську, італійську, китайську та турецьку.

Результати оцінювання ста тридцяти семи країн за окремими складовими глобального індексу конкурентоспроможності у 2017 – 2018 рр. показали, що Україна посіла за рівнем освіти та професійної підготовки

тридцять п'яте місце, за технологічною готовністю – 81, за інноваціями – 61. Загалом Україна покращила свої позиції за чотирма пунктами (81 місце проти 85 у 2016 – 2017 рр.) [247].

Освітній рівень соціального потенціалу регіонів України показує високі показники рівня освіченості населення, частки підприємств, що впроваджують інновації на виробництві, високу кількість учнів загальноосвітніх закладів у розрахунку на одного вчителя та велику кількість викладачів, які мають науковий ступінь, у розрахунку на 10 000 студентів. Найбільшими їх значення є в м. Києві (група з високим рівнем), у Харківській і Одеській областях (група з середнім рівнем) [246].

Найкритичнішими є показники: грамотності населення у Закарпатській (57,3 %), Херсонській (52,2 %), Рівненській (56,7 %) областях; кількості кандидатів і докторів наук серед викладачів – Волинська (0,005 %), Кіровоградська (0,006 %), Рівненська (0,004 %), Тернопільська (0,005 %) області; рівень фізичної активності населення – Чернігівська, Кіровоградська, Тернопільська, Житомирська області; частка осіб, які відвідують театри та кінотеатри, – Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська області [246].

Безробіття є невід'ємним елементом ринку праці. Це складне, багатоаспектне явище. Безробітні, поряд із зайнятими, формують робочу силу країни. У реальному економічному житті безробіття свідчить про перевищення пропозиції робочої сили над її попитом. Безробіття породжує як суто економічні (недовиробництво валового національного продукту), так і соціальні (злидні, злочинність, соціальні збурення) проблеми. Тому державна політика боротьби з безробіттям має бути спрямована на досягнення природного (повного) рівня зайнятості. Однак сезонне безробіття в Україні значною мірою впливає на формування загальних показників, особливо це стосується сільського населення та чоловіків. Неоднорідною є структура незайнятого населення. За 2014 – 2017 рр. абсолютні показники свідчать про переважання кількості безробітних серед городян перед сільськими мешканцями та жінок – над чоловіками. Таку динаміку можна пояснити сезонністю робіт на селі (навантаження пов'язане з ритмом сільськогосподарських операцій). Іншою причиною є притаманна сучасній українській реальності практика неофіційного працевлаштування.

В Україні (без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частині зони проведення Анти-терористичної операції) в грудні 2018 р. офіційний рівень безробіття

підвищився на 0,1 процентний пункт – до 1,3 %. За даними Держстату, станом на 01.01.2019 р. у Державній службі зайнятості було зареєстровано 364,3 тис. безробітних; станом на 1.12.2018 р. – 341,7 тис. Отже, кількість безробітних збільшилась на 22,6 тис. осіб. Середній розмір допомоги на одного безробітного в 2019 р. становить 2 876 грн. Серед міського населення зареєстровано 188,5 тис. безробітних, серед сільського – 175,8 тис. [279].

Рівень безробіття в Україні зростає з кожним роком, це відбувається за рахунок скорочення робочих місць, зменшення кількості виробничих підприємств, погіршення стану здоров'я громадян через екологічну ситуацію в країні. Низькі рівні безробіття спостерігаються у великих містах і прилеглих до них місцевостях, адже там зосереджена більша кількість робочих місць. Найнижчий рівень безробіття – у Чернівецькій, Волинській та Миколаївській областях, що пояснюється незначним рівнем травматизму на виробництві та найменшим навантаженням на одного працюючого члена сім'ї. Аутсайдерами в сфері трудового розвитку є Сумська, Київська, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Харківська, Рівненська, Полтавська, Черкаська та Луганська області (рівень нижчий за середній); Донецька, Хмельницька та Житомирська. Для цих територій характерні критичні значення показників травматизму на виробництві, рівня надання соціального захисту, високий рівень безробіття.

Поточний рівень добробуту регіонів України є фактором, який стримує людський розвиток або сприяє йому, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації активної соціальної поведінки. Нині недостатньо досліджені система показників рівня добробуту та динаміка добробуту населення регіонів України. Це обумовлює необхідність подальшого вивчення закономірностей зміни рівня добробуту з метою розроблення дієвих заходів соціальної політики.

Дослідження групи факторів рівня добробуту населення регіонів України в середньому за 2014 – 2018 рр. дозволило визначити такі ключові проблеми в цій сфері, як:

незадовільненість рівнем отриманих доходів населення (Сумська – 75,2 %, Закарпатська – 67,8 %, Херсонська – 64,7 % області);

низький рівень забезпеченості населення житлом (Волинська область – 20,7 %);

велика кількість населення, що в разі необхідності не мали можливості отримати соціальну допомогу (у Закарпатській – 87,2 %, Чернігівській – 48,4 % і Миколаївській – 40,7 % областях);

високий рівень злочинності. Характерно для Запорізької (16 випадків на 1 000 населення), Дніпропетровської (15 випадків) областей;

високий рівень витрат на продукти харчування та комунальні послуги (характерно для Одеської області) [229].

Найбільш соціально захищеним відчуває себе населення Київської та Чернівецької областей (група з високим рівнем показника); Житомирської, Волинської, Кіровоградської, Полтавської, Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей (групи із середнім значенням показника).

Причини низького рівня добробуту регіонів України такі: не збалансований дохід населення, не оптимізовані бюджетні видатки, відсутня спеціалізація вітчизняного бізнесу; недостатній рівень якісної освіти, медичного обслуговування та належного рівня життя.

Важливою складовою соціального потенціалу регіонів України є середньомісячна заробітна плата. Якість життя населення найтіснішим чином залежить від політики оплати праці в країні. За соціальною концепцією заробітна плата розглядається як частка працівника у національному доході відповідно до кількості та якості його праці; але, окрім прожиткового мінімуму, вона включає в себе соціальну надбавку. Заробітна плата виступає головним джерелом доходу як тих, хто працює, так і тих, хто вже втратив працездатність за віком (закладена в основу формування розміру їх пенсії). Тому вона є важливим фактором формування якості життя людей, визначаючи можливості людського розвитку, забезпечуючи отримання загальної та професійної освіти, якісного медичного обслуговування, збереження здоров'я, формування загальнокультурних цінностей. Слід зазначити, що низький рівень життя зумовлений і несвоєчасною виплатою заробітної плати.

Основними причинами збільшення зарплати у регіонах України є підвищення цін на товари масового споживання, комунальні послуги та зростання мінімальної заробітної плати. Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати за всіма регіонами України за 2014 – 2018 рр. показана на рис. 2.21 [273].

Величину мінімальної заробітної плати слід визначати виходячи з концепції соціальної заробітної плати, забезпечуючи її співвідношення

із середньою заробітною платою, розміром не менше ніж за стандартами МОП (40 – 60 %), а мірою економічного розвитку – за стандартами ЄС (до 68 %).

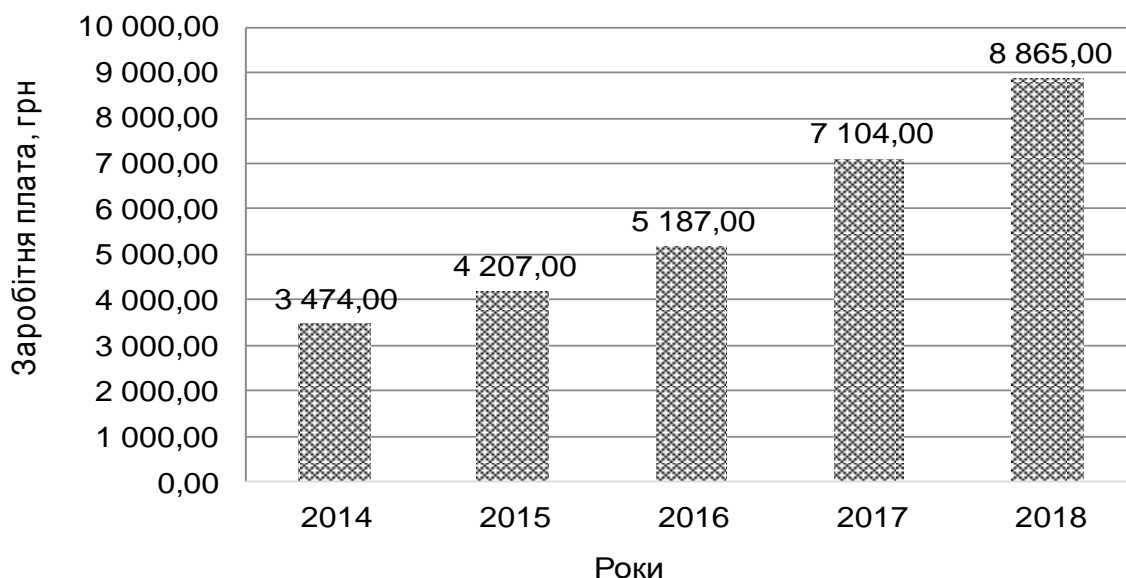

Рис. 2.21. Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати за всіма регіонами України у 2014 – 2018 рр. [272]

Отже, соціальний потенціал є складною соціально-економічною категорією, вивченню якої сьогодні приділено немало уваги. Соціальний потенціал регіону можна розглядати як регіональні можливості забезпечення відповідного рівня соціального розвитку населення та держави в цілому. Можна зробити висновки, що лідерами майже за всіма основними показниками соціального потенціалу України є Київська, Харківська та Дніпропетровська області. Ці регіони мають найбільшу кількість населення серед інших, звідси впливає велика кількість підприємств, робочих місць, виробництво продукції, низький рівень безробіття та висока зайнятість. Також низький рівень безробіття серед працездатного населення мають Чернівецька та Волинська області з достатньою кількістю робочих місць і галузей виробництва. Додатний приріст природного руху населення характерний тільки для Закарпатської та Рівненської областей та м. Києва; це пояснюється гарною екологічною ситуацією та низьким рівнем захворюваності населення. У результаті проведеної роботи шляхом аналізу було виявлено значну нерівномірність розвитку регіонів України, високий ступінь диференціації у регіонах з високим і низьким

рівнями розвитку соціального потенціалу. Високий рівень розвитку мають міста державного значення, а області – низький та нижчий за середній. Зважаючи на це, доцільно говорити про необхідність упровадження заходів, що допомогли б досягти вирівнювання цієї ситуації.

Зведена оцінка стану соціального потенціалу регіонів країни показує, що більшість з них належить до груп з низьким розвитком (Вінницька, Кіровоградська, Житомирська, Запорізька, Херсонська, Дніпропетровська, Сумська, Львівська, Полтавська, Миколаївська, Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська області) та нижчим за середній (Волинська, Закарпатська, Черкаська, Чернігівська, Одеська, Рівненська, Чернівецька області). Лідерами в соціальному потенціалі є м. Київ, Дніпропетровська, Київська та Харківська області, що посідають, відповідно, високі місця.

Отже, шляхом оцінювання соціального потенціалу регіонів і можливостей його розвитку було виявлено нерівномірність соціального потенціалу регіонів України. У регіонах спостерігається високий рівень диференціації з високим і низьким рівнем розвитку соціального потенціалу. Для зміни цієї ситуації необхідно розробити заходи які б могли подолати нерівномірність розвитку соціального потенціалу регіонів України. До таких заходів можна віднести:

- стимуляційні заходи активізації господарства, засновані на побудові ефективної моделі розвитку соціального потенціалу регіонів України з продуманим механізмом державного управління;

- забезпечення фінансової самостійності регіонів за рахунок розмежування компетенцій і відповідальності між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання. Це дасть можливість регіонам самостійно вирішувати, на які саме заходи щодо розвитку соціального потенціалу скеровувати кошти;

- розроблення механізму міжрегіонального співробітництва, що зі свого боку уможливить упровадження міжрегіональних проектів із залученням внутрішніх і зовнішніх економічних, трудових, інформаційних та соціальних ресурсів.

Звісно, це не всі заходи, необхідні для подолання нерівномірності в розвитку соціального потенціалу регіонів. Проте нехтування ними поглибить явище диспропорції.

2.1.5. Аналіз фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України

В умовах ринкового середовища розвиток господарського комплексу держави здійснюється на основі вдосконалення розміщення галузей економіки, оптимізації господарських, міжрегіональних, міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій, комплексного економічного та соціального розвитку регіонів, поглиблення їхньої спеціалізації з урахуванням наявності матеріальних, природних і трудових ресурсів. Одним із засобів макроекономічної стабілізації та економічного зростання є бюджет. Розподіляючи та перерозподіляючи новостворену вартість, держава використовує бюджет як один із основних інструментів регулювання соціально-економічних процесів у ринкових умовах.

Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів за умов обмеженості фінансових ресурсів досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Ця проблема розглянута у працях О. М. Александрова, Е. О. Вознесенського, А. М. Бірмана, О. Д. Василика, В. М. Радіонової, В. К. Сенчагова, М. Г. Сичова, В. М. Суторміної, В. М. Федосова, К. В. Павлюк, В. М. Опаріна, С. І. Юрія та інших.

Увага дослідників акцентується в основному на бюджетному потенціалі регіону як факторі соціально-економічного розвитку, на з'ясуванні недоліків міжбюджетних відносин і необхідності їх трансформації, на механізмах підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Проте залишаються відкритими ряд проблем, спричинених значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, незацікавленістю територій у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу. Це зумовлює актуальність наукових досліджень з питань фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів і вимагає активації теоретичних і практичних пошуків їх розв'язання.

У зв'язку із цим метою дослідження є теоретичне обґрунтування та аналіз фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах.

Питання фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів пов'язане з можливістю органічно поєднати бюджетні та приватні

фінансові ресурси з урахуванням здатності територій до самовідтворення залежно від вихідних умов реалізації стратегічних цілей регіонального розвитку [163]. Не останню роль у цьому процесі відіграє сформоване інституціональне середовище, яке визначає рівень готовності до сприйняття нових методів державного регулювання фінансового забезпечення в частині залучення фінансових ресурсів із різних джерел та ефективного використання фінансового потенціалу.

Політика збалансованого розвитку всіх сфер регіону на основі виваженого розподілу фінансових ресурсів має метою розв'язання економічних, екологічних і соціальних проблем, не передбачаючи досягнення швидких темпів росту, оскільки розподіл обмежених ресурсів здійснюється між усіма сферами [211].

Фінансове забезпечення слід розглядати як процес акумуляції необхідних обсягів фінансових ресурсів з різних джерел для потреб збалансованого розвитку суспільства. Пріоритетом державної регіональної політики є сталий розвиток, а забезпеченість регіонів фінансовими ресурсами є його підґрунтям. Тому фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів можна трактувати як процес формування та використання фінансових ресурсів із метою подолання спадних тенденцій та активізації соціально-економічної діяльності для досягнення збалансованого розвитку територій [109].

Функціональна структура фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів – це співвідношення обсягів фінансування за джерелами утворення та напрямками використання відповідно до завдань соціально-економічного й екологічного розвитку [109].

Для регіонів як принципово нових типів інститутів, орієнтованих на досягнення балансу економічних, соціальних та екологічних цілей і цінностей, питання створення ефективного механізму фінансового забезпечення збалансованого розвитку залишається відкритим. Особливої актуальності проблема фінансового забезпечення сталого розвитку набуває для територій, які перебувають у стані депресії і не здатні повною мірою виконувати функцію відтворення якісних ресурсів, у першу чергу – людського потенціалу.

Механізм фінансового забезпечення збалансованого розвитку залежно від типу території, можливостей нарощування фінансового потенціалу регіонів, структури джерел формування фінансових ресурсів і форм участі держави у цьому процесі повинен стати основою для реалізації

державної регіональної політики. Отже, потребує розв'язання низка теоретико-методологічних і практичних питань. Зокрема, формуючи модель фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, необхідно враховувати те, що склад і структура джерел фінансування, відповідні форми руху коштів, механізми їх регулювання будуть мати свої особливості та відмінності. Водночас за змістовністю форми фінансування не змінюються – це бюджетне фінансування, самофінансування, інвестування та кредитування; проте за механізмами виділення, спрямування і розпорядження коштами існують певні відмінності.

Функціональна структура фінансового забезпечення розвитку регіону відображає питому вагу коштів, які виділяються з різних джерел на певні цілі, і є кількісною базовою характеристикою фінансового механізму. Тут якісний аспект відображає способи й умови формування фінансових ресурсів, форми їх мобілізації та розподілу.

Основу фінансового забезпечення регіонів складають місцеві бюджети всіх рівнів. Традиційно в Україні більшість місцевих бюджетів є дотаційними та фінансово залежними від бюджетів вищого рівня. Про це свідчить аналіз дохідної частини Зведеного бюджету за 2014 – 2018 рр. (табл. 2.16) [25; 243].

Таблиця 2.16

Доходи Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України за період 2014 – 2018 рр.

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2018 р. проти 2017 р.	
						Абсолютний приріст, млрд грн	Темп приросту, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Зведений бюджет, млрд грн	455,9	652,0	782,7	1 016,8	1 191,5	174,7	17,2
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн, у тому числі:	354,8	531,5	612,1	787,3	929,3	142	18

1	2	3	4	5	6	7	8
частка у доходах зведеного бюджету, %	77,8	81,5	78,2	77,4	78	–	–
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн, у тому числі:	101,1	120,5	170,6	229,5	262,2	32,7	14,2
частка у доходах зведеного бюджету, %	22,2	18,5	21,8	22,6	22	–	–

Аналіз виконання місцевих бюджетів свідчить про таке. За даними Державного казначейства України, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2018 р. надійшло 262,2 млрд грн, що на 14,2 % (або на 32,7 млрд грн) більше за відповідний показник минулого року.

Частка доходів місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті за 2018 р. становила 22 %, що на 0,6 відсоткових пунктів (в. п.) менше рівня минулого року. Динаміка доходів зведеного бюджету за 2014 – 2018 рр. подана на рис. 2.22.

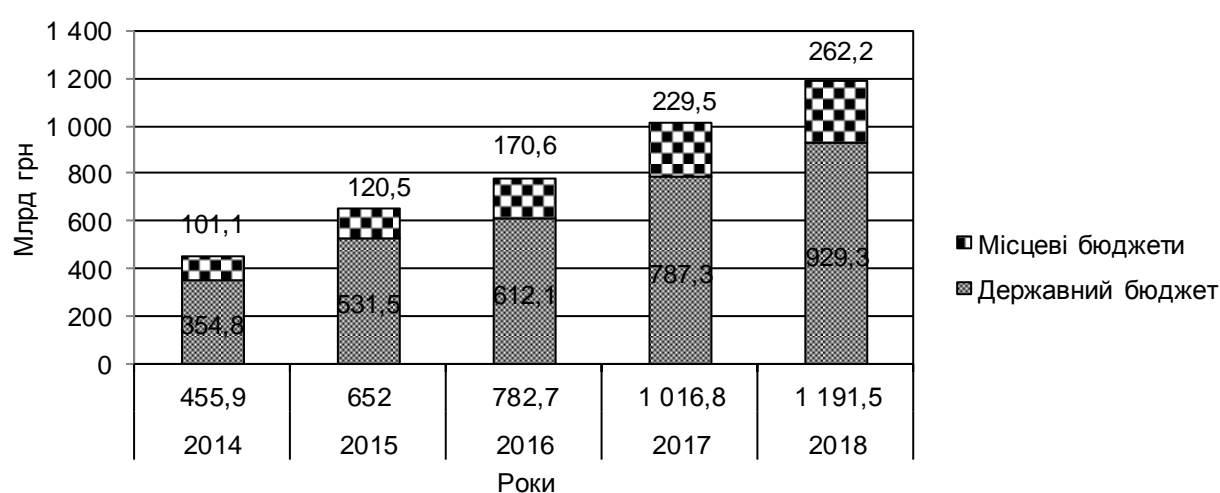

Рис. 2.22. Динаміка доходів Зведеного бюджету за 2014 – 2018 рр.

Щомісячні надходження доходів місцевих бюджетів у 2018 р. продемонстрували стрімке зростання – середньомісячні обсяги надходжень перевищували минулорічні майже на третину. Це пояснюється збільшенням переважно надходжень податку на доходи фізичних осіб.

Певних змін зазнала структура доходів місцевих бюджетів, насамперед через збільшення частки податкових надходжень з 87,59 % у 2017 р. до 87,63 % у 2018 р. Аналіз структури податкових надходжень до місцевих бюджетів за період 2017 – 2018 рр. поданий у табл. 2.17.

Таблиця 2.17

Аналіз структури податкових надходжень до місцевих бюджетів за період 2017 – 2018 рр.

Податкові надходження	2017 рік, млн грн	2018 рік, млн грн	Питома вага в 2017 р., %	Питома вага в 2018 р., %	Зміна питомої ваги, в. п.
Податок на доходи фізичних осіб	110 653	135 647	55,05	59,02	3,97
Акцизний податок	13 156	13 623	6,55	5,93	-0,62
Податок на прибуток підприємств	6 485	8 782	3,23	3,82	0,59
Місцеві податки та збори	52 587	58 902	26,16	25,63	-0,53
Плата за користування надрами	1 103	2 878	0,54	1,25	0,71
Інше	17 021	9 982	8,47	4,35	-4,12
Усього	201 005	229 814	100	100	-

Як свідчать результати аналізу структури податкових надходжень, їх збільшення зумовлене зростанням таких видів доходів, як податок на доходи фізичних осіб (+3,97 в. п.), податок на прибуток підприємств (+0,59 в. п.), плата за користування надрами (+0,71 в. п.). Відповідно, скоротилася частка акцизного податку (-0,62 в. п.), місцевих податків і зборів (-0,53 в. п.) та інших податкових надходжень (-4,12 в. п.).

У 2018 р. до місцевих бюджетів надійшло 229,8 млрд грн податкових надходжень, що на 28,8 млрд грн (або на 14,3 %) більше, ніж у попередньому році.

За січень-грудень 2018 р. до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 233 930,3 млн грн. Приріст надходжень до загального фонду проти січня-грудня 2017 р. (у зіставних умовах і без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 21,9 % (або +41 976,8 млн грн). Темп приросту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) за січень-грудень 2018 р. становить 25,5 %. Із дванадцяти регіонів, де темпи приросту ПДФО вищі за середній показник в Україні, п'ять забезпечили приріст понад 27 %. Найнижчий приріст мають Луганська та Миколаївська області. У цілому обсяг надходжень ПДФО за січень-грудень 2018 р. склав 138 064,4 млн грн, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, становить 101,1 %.

Податок на доходи фізичних осіб, попри переспрямування його значної частки до державного бюджету, продовжує зберігати позицію найвагомішого за обсягом джерела дохідної частини місцевих бюджетів – 51,72 %. Надходження цього податку в 2018 р. склали 135,6 млрд грн, що на 24,99 млрд грн (або на 22,6 %) більше за відповідний показник минулого року. Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2012 – 2018 рр. розміщена в табл. 2.18.

Таблиця 2.18

**Динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб
за 2012 – 2018 рр.**

Роки	Надходження податку на доходи фізичних осіб, млн грн	Частка податку на доходи фізичних осіб у доходах місцевих бюджетів, %
2012	61 066	60,6
2013	64 586	61,4
2014	62 557	61,9
2015	54 921	45,6
2016	78 971	46,3
2017	110 653	48,2
2018	135 647	51,7

У 2015 р. було запроваджено таке джерело надходжень місцевих бюджетів, як акцизний податок на роздрібний продаж підакцизних товарів. У 2018 р. із цього джерела надійшло 13 623 млн грн, що на 467 млн грн

(або на 3,5 %) більше, ніж у 2017 р. Частка цього податку у загальних надходженнях місцевих бюджетів становить 5,2 %, що робить його третім за обсягом податковим джерелом. Цей вид акцизу є стабільним і прогнозованим джерелом доходів, що забезпечує місцеві бюджети рівномірними місячними надходженнями із потенціалом до зростання.

З 2015 р. до місцевих податків і зборів віднесено також податки на майно, зокрема плату за землю. Завдяки цьому місцеві податки та збори стали другим за обсягом джерелом наповнення місцевих бюджетів. Їхня частка у загальній структурі доходів місцевих бюджетів (з урахуванням податків на майно та єдиного податку) сягнула 22,5 %, а обсяг – 58 902 млн грн. Динаміка надходжень місцевих податків і зборів за 2012 – 2018 рр. подана в табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Динаміка надходжень місцевих податків і зборів за 2012 – 2018 рр.

Роки	Місцеві податки та збори, млн грн	Частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів, %
2012	5 455	5,4
2013	7 316	7,0
2014	8 055	8,0
2015	27 041	22,4
2016	42 262	24,8
2017	52 587	22,9
2018	58 902	22,5

Попри кризові явища в економіці продовжується зростання обсягів надходжень єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва. Цей податок був другою за обсягом складовою місцевих податків і зборів, який надійшов у 2018 р. у сумі 29 487,7 млн грн, що на 26,2 % більше за обсяги надходжень 2017 р.

Надходження плати за землю за січень-грудень 2018 р. становили 27 319,1 млн грн; рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, – 99,1 %. Із вісімнадцяти регіонів України тільки п'ять забезпечили темп приросту плати за землю вище середнього – 3,6 %. Від'ємне значення мають Дніпропетровська (–6,4 %), Закарпатська (–3,2 %) і Запорізька (–0,7 %) області. Фактичні надходження єдиного податку

за січень-грудень 2018 р. склали 29 487,7 млн грн; приріст надходжень проти січня-грудня 2017 р. становить 26,5 % (або на 6 186,2 млн грн більше).

За досліджуваний період на 0,19 в. п. скоротилася частка неподаткових надходжень у доходах місцевих бюджетів – з 11,31 % у 2017 р. до 11,12 % у 2018 р. Аналіз структури неподаткових надходжень до місцевих бюджетів за період 2017 – 2018 рр. розглянуто в табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Аналіз структури неподаткових надходжень до місцевих бюджетів за період 2017 – 2018 рр.

Неподаткові надходження	2017 рік, млн грн	2018 рік, млн грн	Питома вага в 2017 р., %	Питома вага в 2018 р., %	Зміна питомої ваги, в. п.
Доходи від власності та підприємницької діяльності	2 341	1 440	9,01	4,94	-4,07
Надходження бюджетних установ	16 949	21 195	65,27	72,76	7,49
Адміністративні збори та платежі	3 981	4 360	15,33	14,97	-0,36
Інше	2 698	2 135	10,39	7,33	-3,06
Усього	25 969	29 130	100	100	-

Обсяг неподаткових надходжень місцевих бюджетів у 2018 р. склав 29 130 млн грн, що на 12,17 % більше відповідного показника 2017 р. [243]. У структурі неподаткових надходжень відмічається збільшення частки надходжень бюджетних установ на 7,49 в. п. Водночас частки інших складових зменшилися: доходи від власності та підприємницької діяльності – на 4,07 в. п., адміністративні збори та платежі – на 0,36 в. п., а інші неподаткові надходження – на 3,06 в. п. Найбільшою за обсягом статтю неподаткових надходжень до місцевих бюджетів традиційно є власні надходження бюджетних установ. Їх обсяг становив 21 195 млн грн, що на 4 246 млн грн (або на 25,05 %) більше аналогічного показника 2017 р.

Обсяг видатків місцевих бюджетів (без урахування коштів, що передаються з місцевих до державного бюджету) у 2018 р. склав

546,2 млрд грн, що на 11,4 % перевищує показник попереднього року (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Склад і структура видатків Зведеного бюджету України
(без урахування міжбюджетних трансфертів)

Показники	2015 рік		2016 рік		2017 рік		2018 рік	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Державний бюджет	402,9	59,3	489,3	58,6	566,6	53,6	691,3	55,9
Місцеві бюджети	276,9	40,7	346,2	41,4	490,1	46,4	546,2	44,1
Зведений бюджет	679,9	100,0	835,6	100,0	1056,8	100	1237,5	100

У 2018 р. частка видатків місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті становила 44,1 %, що на 2,3 в. п. менше, ніж аналогічний показник 2017 р. (рис. 2.23).

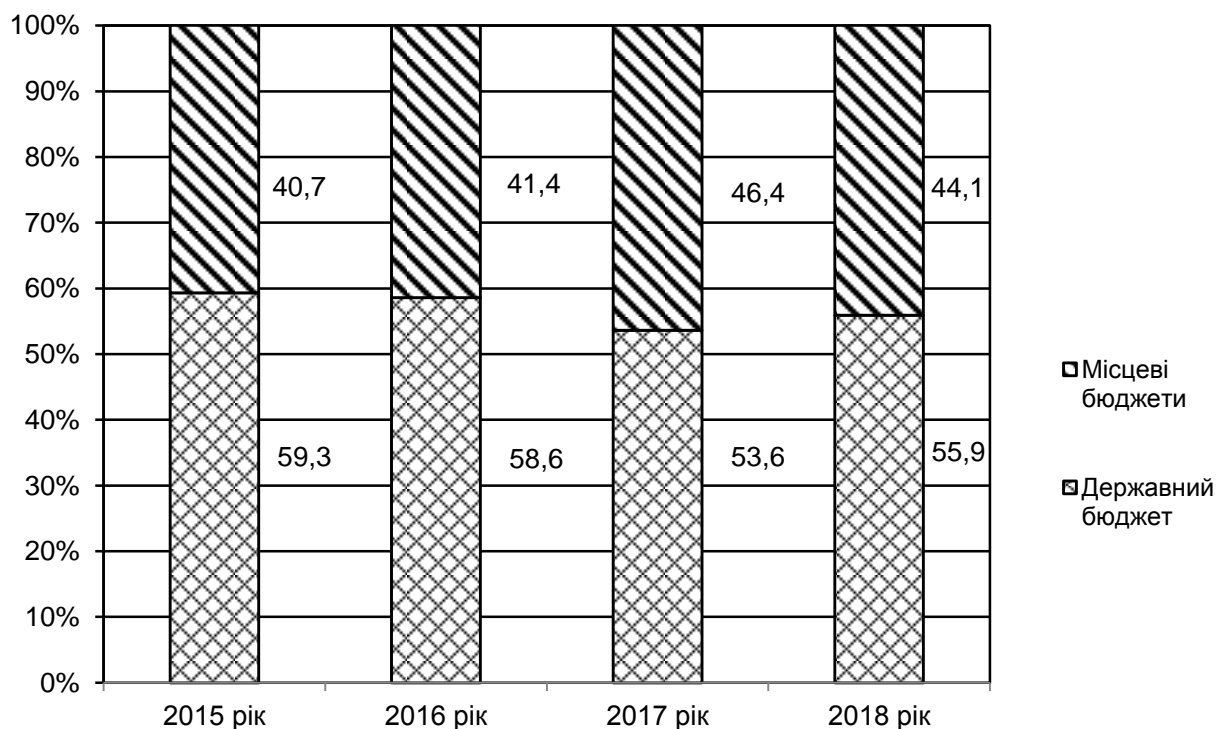

Рис. 2.23. Частка видатків державного та місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті за 2015 – 2018 рр.

Склад і структура видатків місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією за період 2015 – 2018 р. розглянуто в табл. 2.22.

Таблиця 2.22

**Склад і структура видатків місцевих бюджетів України
(за функціональною класифікацією)**

Напрями видатків	2015 рік		2016 рік		2017 рік		2018 рік	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Освіта	84,0	30,4	94,6	27,3	136,6	27,9	162,3	29,7
Соціальний захист	67,8	24,5	101,3	29,2	134,5	27,4	145,5	26,6
Соціальне забезпечення	4,8	1,7	5,0	1,4	6,7	1,4	7,6	1,4
Відсотки за запозиченнями	1,7	0,6	0,3	0,1	0,1	0,02	0,8	0,1
Правоохоронні органи	0,3	0,1	0,4	0,1	0,6	0,1	1,0	0,2
Охорона здоров'я	59,5	21,5	62,9	18,2	85,7	17,5	85,3	15,6
Збройні сили	0,01	–	0,008	–	0,01	–	–	–
Державне управління	12,8	4,6	15,9	4,6	23,7	4,8	27,8	5,1
Транспорт	8,0	2,9	13,9	4,0	28,8	5,9	36,8	6,7
Інші галузі економіки	9,8	3,5	19,4	5,6	25,1	5,1	31,8	5,8
Культура і спорт	9,6	3,5	11,9	3,4	16,4	3,3	18,7	3,4
Комунальне господарство	15,7	5,7	17,5	5,0	27,2	5,5	23,7	4,3
Сільське господарство	1,3	0,5	1,4	0,4	1,8	0,4	0,5	0,1
Охорона довкілля	1,5	0,5	1,5	0,4	2,6	0,5	4,2	0,8
Паливно-енергетичний комплекс	0,007	–	0,05	0,01	0,05	0,01	0,03	0,01
Усього видатків	276,9	100,0	346,2	100,0	490,1	100,0	546,2	100,0

Більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціально-культурну сферу (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист

і соціальне забезпечення, культура та мистецтво, фізична культура та спорт). У звітному періоді їх сукупна частка у структурі видатків місцевих бюджетів складала 76,7 %, що на 0,8 в. п. менше рівня попереднього року.

У структурі видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією відбулися такі зміни: за видатками на освіту частка зросла на 1,8 в. п. і склала 29,7 %; частка видатків на соціальний захист зменшилася на 0,8 в. п. (з 27,4 % у 2017 р. до 26,6 % у 2018 р.).

Загальний обсяг видатків на соціально-культурну сферу зріс на 10,4 % і склав 419,4 млрд грн. Серед них найбільшими за обсягом є видатки на: освіту – 162,3 млрд грн (або 29,7 % від усіх видатків місцевих бюджетів), соціальний захист – 145,5 млрд грн (або 26,6 %), охорону здоров'я – 85,3 млрд грн (або 15,6 %).

Видатки на державне управління профінансовано в сумі 27,8 млрд грн, що на 17,3 % більше, ніж за 2017 р. Їх частка у структурі видатків місцевих бюджетів збільшилась на 0,3 в. п. і становила 5,1 %.

Мало місце зростання видатків на економічну діяльність (+13,4 %). Їх обсяг склав 97,03 млрд грн, а зростання відбулося практично за всіма статтями видатків місцевих бюджетів за цим напрямом.

За даними Державного казначейства України, у 2017 р. було перераховано міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам в обсязі 272,9 млрд грн, що складає 97,8 % від передбачених розписом асигнувань на січень-грудень 2017 р., зокрема:

базова дотація – 5,8 млрд грн, або 98,4 % до розпису асигнувань;

медична субвенція – 56,2 млрд грн, або 100 % до розпису асигнувань;

субвенції на соціальний захист населення – 124,7 млрд грн (у межах фактичних зобов'язань), або 99,0 % до розпису асигнувань;

освітня субвенція – 51,5 млрд грн, або 98,3 % до розпису.

Перерахування міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам за січень-грудень 2018 р. забезпечено в обсязі 285 493,9 млн грн, що складає 99,1 % від передбачених розписом асигнувань на цей період, зокрема:

базова дотація – 8 182,7 млн грн, або 100 % до розпису асигнувань;

медична субвенція – 61 650,2 млн грн, або 100 % до розпису асигнувань;

субвенції на соціальний захист населення – 125 259,9 млн грн (у межах фактичних зобов'язань), або 98,5 % до розпису асигнувань;

освітня субвенція – 60 423,8 млн грн, або 100 % до розпису.

У грудні 2014 р. було запроваджено нову модель міжбюджетних відносин. Головною відмінністю нової системи є скасування дотації вирівнювання (вилучення), запровадження базової (реверсної) дотації, а також субвенцій: освітньої, медичної, на забезпечення медичних заходів окремих державних програм і комплексних заходів програмного характеру.

Цими змінами впроваджено механізм, за якого держава шляхом надання спеціальних трансфертів (субвенцій) повністю бере на себе відповідальність щодо фінансового забезпечення поточних видатків установ медичної та освітньої сфери, що належать до повноважень місцевих бюджетів і складають значний обсяг у їх видатках.

Частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів за аналізований період наведена в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Динаміка міжбюджетних трансфертів, що надійшли з Державного бюджету України до місцевих бюджетів за 2012 – 2018 рр.

Роки	Міжбюджетні трансферти, що надійшли з Державного бюджету України до місцевих бюджетів, млрд грн	Частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, %
2012	124,5	58,5
2013	115,8	55,6
2014	130,6	59,5
2015	174,0	59,1
2016	195,4	53,4
2017	272,9	54,3
2018	304,7	53,7

Частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів за 2018 р. становила 53,7 %, що менше показника минулого року на 0,6 в. п. Більшість трансфертів, що надійшли з державного бюджету, спрямовувалися на соціально-культурну сферу. Темп зростання обсягів міжбюджетних трансфертів за звітний період є нижчим за минулорічний показник. Надходження до державного бюджету від перерахування реверсної дотації склали 7 442 млн грн.

Надання міжбюджетних трансфертів є джерелом фінансового забезпечення для всіх територіальних громад, а їх обсяг опосередковано

залежить від рівня соціально-економічного розвитку регіону. На думку вітчизняних науковців І. Драган, І. Луніної, Л. Панасюк, потреба у міжбюджетних трансфертах в Україні обумовлена не стільки фінансовою неспроможністю територій, як надмірною концентрацією бюджетних ресурсів на центральному рівні [77].

Динаміка міжбюджетних трансфертів, що надійшли з Державного бюджету України до місцевих бюджетів за 2012 – 2018 рр., розглянута на рис. 2.24.

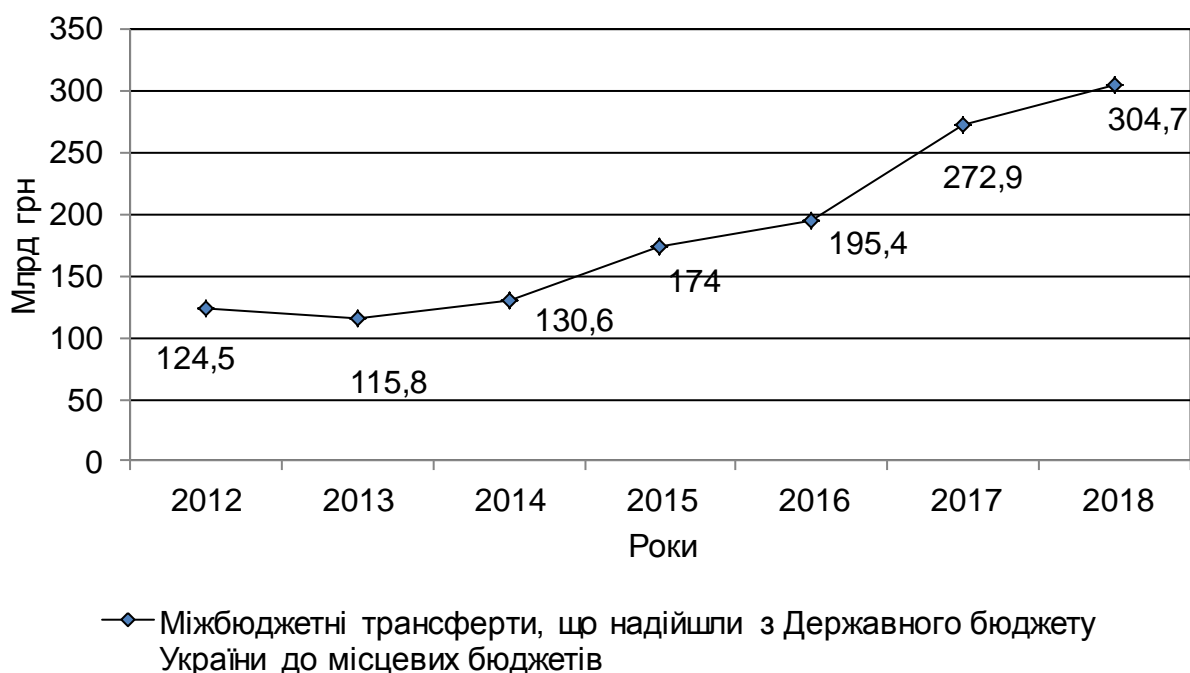

Рис. 2.24. Динаміка міжбюджетних трансфертів, що надійшли з Державного бюджету України до місцевих бюджетів за 2012 – 2018 рр.

Ураховуючи те, що до фінансування розвитку регіонів залучаються кошти державного та місцевих бюджетів, в умовах кризи та хронічного дефіциту бюджетних ресурсів продовження практики виділення депресивним територіям гарантованого бюджетного фінансування стає дедалі проблематичним і не дає очікуваних позитивних результатів.

Значна фінансова залежність місцевих бюджетів від фінансування бюджетів вищого рівня, несформованість ринкових інститутів і відсутність умов для саморозвитку не стимулюють територіальні громади до са-

мостійного подолання депресивних явищ економічного, соціального, демографічного характеру, а, навпаки, підсилюють «утриманські» настрої органів місцевого самоврядування.

Цілком поділяємо думку В. Опаріна, що бюджетні асигнування (окрім спрямованих на фінансування програм соціально-економічного й екологічного розвитку) є найменш ефективною формою фінансового забезпечення, оскільки вони надаються на безповоротній основі та не стимулюють отримувачів до ефективного їх використання [119]. Водночас самофінансування є значно дієвішою формою, ніж бюджетне фінансування, позаяк власник завжди намагається зберегти й ефективно використати свої фінансові ресурси та доходи.

Наявність власних фінансових ресурсів у системі фінансового забезпечення регіонів передбачена Конституцією України [224], Бюджетним кодексом України [209], Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [258] та іншими законами України.

На виконання вимог Європейської хартії про місцеве самоврядування, до якої Україна приєдналася у 1996 р., обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування повинен відповідати тим функціям, які виконує місцева влада [58]. Зважаючи на забезпечення органів місцевого самоврядування власними джерелами фінансових ресурсів повинно бути пріоритетним завданням державної регіональної політики.

Однак для чинної системи акумулювання доходів місцевих бюджетів в Україні характерні: високий ступінь централізації бюджетних ресурсів; низький рівень власних доходів місцевих бюджетів; значна частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів; відсутність прямого зв'язку між податками, які збираються на території, та видатками місцевого бюджету.

Очевидним є те, що питання вдосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів і пошук резервів їх збільшення є надзвичайно актуальним в умовах розширення повноважень, які покладаються на органи місцевого самоврядування.

Недостатність власних стабільних доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний та екологічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно актуальним завданням, вирішення якого сприятиме

підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісного виконання завдань збалансованого розвитку територій. З метою забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування виконання покладених на них функцій із забезпечення сталого розвитку на підпорядкованій їм території має спиратись саме на власні дохідні джерела.

Окрім формування достатнього обсягу власних доходів, регіон можна вважати самодостатнім лише за наявності потоків інвестиційних і кредитних ресурсів, що забезпечує вливання коштів у фінансову базу регіону і є потенціалом для самофінансування. На процес залучення інвестиційних ресурсів у регіон (як зовнішніх, так і внутрішніх) органи місцевого самоврядування впливають опосередковано, оскільки практично не беруть участь у формуванні, отже, не можуть гарантувати стабільність законодавчої та нормативної баз. Вони не наділені правом надання податкових пільг (окрім місцевих податків) і можуть виступати гарантом за зобов'язаннями лише з дозволу Міністерства фінансів України. Виходячи з цього заходами стимулювання інвестицій у регіон залишаються: інформування про цікаві та перспективні об'єкти для інвестування; усунення бюрократичних перешкод на місцевому рівні тощо [144].

Як переконує практика, основними формами фінансового забезпечення розвитку регіонів України є: самофінансування, бюджетне фінансування та деякою мірою – інвестування. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів органи місцевого самоврядування повинні ефективно використовувати ринкові механізми залучення додаткових коштів для розвитку територій. Така форма фінансового забезпечення, як кредитування, досить широко використовується для фінансування розвитку територіальних громад в зарубіжних країнах. Проте в Україні вона залишається малорозвиненою через ряд причин інституційного характеру: недосконалість фондового ринку та відсутність відповідної інфраструктури ринку цінних (особливо боргових) цінних паперів; низький рівень автономії (зокрема фінансової незалежності) органів місцевого самоврядування; дефіцитний характер місцевих бюджетів усіх рівнів; високий рівень корупції; обмежені фінансові можливості потенційних інвесторів; слабка інформованість і недостатня економічна пропаганда місцевих позик; низький рівень довіри кредиторів; недосконале нормативно-правове забезпечення, що не передбачає процедури банкрутства органів місцевого самоврядування в разі невиконання фінансових зобов'язань.

Попри відносну стабільність нормативно-правової бази (формальної складової), інституціональне середовище місцевих запозичень в Україні характеризується слабкою розвиненістю неформальних інститутів, про що свідчить відсутність кредитної культури місцевої влади та низький рівень довіри кредиторів.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що традиційно найпоширенішим джерелом фінансового забезпечення розвитку регіонів є кошти державного та місцевих бюджетів, тоді як кошти, отримані з інших джерел, є лише додатковими фінансовими ресурсами. Проте практика переконує, що для успішної реалізації завдань комплексного розвитку необхідно використовувати різні джерела фінансового забезпечення в обсягах, достатніх для фінансування необхідних заходів і програм.

2.1.6. Оцінювання трудових ресурсів регіонів України

За сучасних умов в Україні існують певні проблеми з використанням трудових ресурсів, а саме – зростання безробіття, зниження реальної заробітної плати, посилення структурних і міжрегіональних асиметрій зайнятості, зниження якості трудових ресурсів, відтік трудових ресурсів за межі держави.

Зараз спостерігається скорочення обсягів виробництва в окремих галузях народного господарства, що призводить до зростання безробіття, зменшення реальних доходів і зниження рівня життя населення; існують певні проблеми з працевлаштуванням випускників вищих навчальних закладів, а саме – працевлаштування за спеціальністю. Усе це свідчить про наявність кризових явищ щодо стану та використання трудових ресурсів. Комплексне оцінювання ефективності управління трудовими ресурсами має передбачати дві групи показників: показники, що характеризують природне відтворення населення, та показники, що свідчать про ефективність функціонування трудових ресурсів регіонів [216].

Чисельність наявного та постійного населення України за період 2016 – 2018 рр. наведено в табл. 2.24 і табл. 2.25.

**Чисельність населення на 01.01.2018 рр.
та середня чисельність у 2017 р.¹ [273]**

Особи Регіони	Наявне населення		Постійне населення	
	на 01.01. 2018 р.	середня чисельність у 2017 р.	на 01.01. 2018 р.	середня чисельність у 2017 р.
Україна	42 386 403	42 485 473	42 216 766	42 315 836
Вінницька	1 575 808	1 583 082	1 568 723	1 575 997
Волинська	1 038 457	1 039 705	1 035 729	1 036 977
Дніпропетровська	3 231 140	3 230 775	3 227 831	3 227 466
Донецька	4 200 461	4 222 259	4 187 576	4 209 374
Житомирська	1 231 239	1 235 860	1 232 008	1 236 629
Закарпатська	1 258 155	1 258 466	1 255 322	1 255 633
Запорізька	1 723 171	1 731 329	1 722 382	1 730 540
Івано-Франківська	1 377 496	1 378 705	1 374 770	1 375 979
Київська	1 754 284	1 744 378	1 748 505	1 738 599
Кіровоградська	956 250	961 003	949 835	954 588
Луганська	2 167 802	2 181 546	2 163 205	2 176 949
Львівська	2 529 608	2 531 818	2 511 238	2 513 448
Миколаївська	1 141 324	1 145 725	1 140 609	1 145 010
Одеська	2 383 075	2 384 796	2 372 015	2 373 736
Полтавська	1 413 829	1 420 329	1 405 991	1 412 491
Рівненська	1 160 647	1 161 705	1 159 587	1 160 645
Сумська	1 094 284	1 099 407	1 092 092	1 097 215
Тернопільська	1 052 312	1 055 752	1 049 061	1 052 501
Харківська	2 694 007	2 697 598	2 678 371	2 681 962
Херсонська	1 046 981	1 051 315	1 045 549	1 049 883
Хмельницька	1 274 409	1 279 838	1 271 246	1 276 675
Черкаська	1 220 363	1 225 785	1 216 734	1 222 156
Чернівецька	906 701	907 411	903 636	904 346
Чернігівська	1 020 078	1 026 745	1 011 536	1 018 203
м. Київ	2 934 522	2 930 141	2 893 215	2 888 834

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

**Чисельність населення на 01.01.2019 р.
та середня чисельність у 2018 р.¹ [273]**

Особи Регіони	Наявне населення		Постійне населення	
	на 01.01.2019 р.	середня чисельність у 2018 році	на 01.01.2019 р.	середня чисельність у 2018 році
Україна	42 153 201	42 269 802	41 983 564	42 100 165
Вінницька	1 560 394	1 568 101	1 553 309	1 561 016
Волинська	1 035 330	1 036 893	1 032 602	1 034 165
Дніпропетровська	3 206 477	3 218 808	3 203 168	3 215 499
Донецька	4 165 901	4 183 181	4 153 016	4 170 296
Житомирська	1 220 193	1 225 716	1 220 962	1 226 485
Закарпатська	1 256 802	1 257 478	1 253 969	1 254 645
Запорізька	1 705 836	1 714 503	1 705 047	1 713 714
Івано-Франківська	1 373 252	1 375 374	1 370 526	1 372 648
Київська	1 767 940	1 761 112	1 762 161	1 755 333
Кіровоградська	945 549	950 899	939 134	944 484
Луганська	2 151 833	2 159 818	2 147 236	2 155 221
Львівська	2 522 021	2 525 815	2 503 651	2 507 445
Миколаївська	1 131 096	1 136 210	1 130 381	1 135 495
Одеська	2 380 308	2 381 691	2 369 248	2 370 631
Полтавська	1 400 439	1 407 134	1 392 601	1 399 296
Рівненська	1 157 301	1 158 974	1 156 241	1 157 914
Сумська	1 081 418	1 087 851	1 079 226	1 085 659
Тернопільська	1 045 879	1 049 096	1 042 628	1 045 845
Харківська	2 675 598	2 684 803	2 659 962	2 669 167
Херсонська	1 037 640	1 042 310	1 036 208	1 040 878
Хмельницька	1 264 705	1 269 557	1 261 542	1 266 394
Черкаська	1 206 351	1 213 357	1 202 722	1 209 728
Чернівецька	904 374	905 538	901 309	902 473
Чернігівська	1 005 745	1 012 912	997 203	1 004 370
м. Київ	2 950 819	2 942 671	2 909 512	2 901 364

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя.

В Україні спостерігається постійне скорочення населення, про що свідчать дані табл. 2.26.

Таблиця 2.26

**Населення України за період 1990 – 2018 р.
(на 1 січня; тис. осіб) [273]**

Роки	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	всього	у тому числі		усього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1990	51 838,5	34 869,2	16 969,3	51 556,5	23 826,2	27 730,3
2000	49 429,8	33 338,6	16 091,2	49 115,0	22 754,7	26 360,3
2010	45 962,9	31 524,8	14 438,1	45 782,6	21 107,1	24 675,5
2014	45 426,2	31 336,6	14 089,6	45 245,9	20 918,3	24 327,6
2015 ¹	42 929,3	29 673,1	13 256,2	42 759,7	19 787,8	22 971,9
2016 ¹	42 760,5	29 585,0	13 175,5	42 590,9	19 717,9	22 873,0
2017 ¹	42 584,5	29 482,3	13 102,2	42 414,9	19 644,6	22 770,3
2018 ¹	42 386,4	29 371,0	13 015,4	42 216,8	19 558,2	22 658,6

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Чисельність наявного населення України у 2018 р. скоротилася: порівняно з: 1990 р. на 9 452,1 тис. осіб (або на 18,2 %); 2000 р. – на 7 043,4 тис. осіб (або на 14,2 %). Якщо порівнювати з даними 2010 р., чисельність наявного населення України у 2018 р. зменшилася на 3 576,5 тис. осіб (або на 7,8 %). Тобто із року в рік спостерігається постійне зниження чисельності наявного населення країни. Питому вагу міського та сільського населення України наведено в табл. 2.27.

Таблиця 2.27

Питома вага міського та сільського населення України [273]

Роки	Наявне населення (на 1 січня)				
	усього	у тому числі			
		міське		сільське	
		тис. осіб	%	тис. осіб	%
1	2	3	4	5	6
1990	51 838,5	34 869,2	67,3	16 969,3	32,7
2000	49 429,8	33 338,6	67,4	16 091,2	32,6
2010	45 962,9	31 524,8	68,6	14 438,1	31,4

Закінчення табл. 2.27

1	2	3	4	5	6
2014	45 426,2	31 336,6	69,0	14 089,6	31,0
2015 ¹	42 929,3	29 673,1	69,1	13 256,2	30,9
2016 ¹	42 760,5	29 585,0	69,2	13 175,5	30,8
2017 ¹	42 584,5	29 482,3	69,2	13 102,2	30,8
2018 ¹	42 386,4	29 371,0	69,3	13 015,4	30,7

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Україна залишається переважно урбаністичною країною з помітною перевагою міського населення над сільським. У 2018 р. чисельність міського населення становила 29371,0 тис. осіб (69,3 %), сільського – 13 015,4 тис. осіб (30,7%). Наведені дані свідчать про те, що в Україні спостерігається тенденція до зниження питомої ваги наявного сільського населення. З 1990 р. питома вага чисельності сільського населення скоротилася на 2,0 %.

Питома вага міського та сільського населення у складі наявного за регіонами України за даними Державної служби статистики України (за оцінюванням на 1. 01. 2018 р.) наведена в табл. 2.28.

Таблиця 2.28

**Питома вага міського та сільського населення у складі
наявного населення України за регіонами [273]**

Регіони	Питома вага у загальній чисельності, %	
	міського населення	сільського населення
1	2	3
Україна	69,29	30,71
Автономна Республіка Крим	–	–
Області:		
Вінницька	69,29	30,71
Волинська	52,26	47,74
Дніпропетровська	83,78	16,22
Донецька	90,78	9,22
Житомирська	59,02	40,98

Закінчення табл. 2.28

1	2	3
Закарпатська	37,00	63,00
Запорізька	77,27	22,73
Івано-Франківська	44,00	56,00
Київська	62,09	37,91
Кіровоградська	63,06	36,94
Луганська	86,94	13,06
Львівська	60,96	39,04
Миколаївська	68,32	31,68
Одеська	66,93	33,07
Полтавська	62,17	37,83
Рівненська	47,47	52,53
Сумська	68,92	31,08
Тернопільська	44,92	55,08
Харківська	80,90	19,10
Херсонська	61,26	38,74
Хмельницька	56,73	43,27
Черкаська	56,55	43,45
Чернівецька	43,06	56,94
Чернігівська	64,94	35,06
міста		
Київ	100,00	
Севастополь	–	–

Як свідчать дані табл. 2.28, на 01.01.2018 р. найвища питома вага міського населення спостерігалася в таких областях: Донецькій – 90,78 %, Луганській – 86,94 %, Дніпропетровській – 83,78 % в Харківській – 80,90 %. Питома вага сільського населення переважає в Західних областях. Найнижчий рівень урбанізації спостерігається у Закарпатській області, де питома вага сільського населення становить 63,00 %, Івано-франківській – 56,00 %, Чернівецькій – 56,94 %, Тернопільській – 55,08 % і Рівненській – 52,53 %.

Аналіз статистичних матеріалів, наведених у табл. 2.27 і 2.28, свідчить про суттєвіше зменшення загальної чисельності сільського населення України порівняно із зниженням чисельності міського. Головними причинами, що призвели до скорочення чисельності сільського населення в Україні, стали депопуляційні процеси, які розгорнулися в північних

областях (Чернігівській та Сумській) ще з 1960-х рр. У 70-х рр. депопуляція охопила Центральні області, у 1980-ті вона перекинулася на Східні, а з початку 1990-х рр. її впливу зазнали Південні та більшість Західних областей. На зменшення чисельності сільського населення завдала впливу і прискорена урбанізація 60 – 80 рр. ХХ ст. Мало місце масове переселення сільської молоді до міст, що прискорило процес «старіння» сільського населення. Протягом 1990-х рр. і на початку ХХІ ст. продовжувалася міграція сільської молоді до міст України. Значна її частина виїхала за кордон, і ця тенденція триває. Невеликі села та хутори, особливо віддалені від транспортних мереж, зникають із мапи України. Так, у 2001 р. в Україні нараховувалося 28 814 сільських населених пунктів, майже третина з них (7 754) перебуває у стані деградації, де мешкають переважно люди похилого віку; 233 населені пункти – безлюдні [268]. Дані про природний рух населення України наведено в табл. 2.29 – 2.31.

Таблиця 2.29

Природний рух населення у 2018 р.¹ [272]

Особи Регіони	Кількість живонароджень	Кількість смертей	Природний приріст, скорочення (-)	Кількість випадків смерті дітей у віці до 1 року
1	2	3	4	5
Україна	335 874	587 665	-251 791	2 397
Вінницька	12 769	24 341	-11 572	79
Волинська	11 270	13 710	-2 440	86
Дніпропетровська	25 121	52 336	-27 215	230
Донецька	15 894	40 174	-24 280	117
Житомирська	10 612	20 227	-9 615	74
Закарпатська	13 883	15 320	-1 437	146
Запорізька	12 708	27 871	-15 163	106
Івано-Франківська	12 645	17 449	-4 804	79
Київська	15 236	28 772	-13 486	73
Кіровоградська	7 077	15 484	-8 407	57
Луганська	5 652	15 991	-10 339	35
Львівська	23 253	32 726	-9 473	163
Миколаївська	9 141	17 156	-8 015	74

Закінчення табл. 2.29

1	2	3	4	5
Одеська	23 144	33 607	-10 463	178
Полтавська	10 193	23 659	-13 466	52
Рівненська	13 380	14 528	-1 148	87
Сумська	7 114	17 877	-10 763	33
Тернопільська	8 545	15 013	-6 468	54
Харківська	19 657	42 600	-22 943	139
Херсонська	9 095	16 163	-7 068	78
Хмельницька	10 698	19 736	-9 038	69
Черкаська	8 637	20 181	-11 544	80
Чернівецька	8 710	11 259	-2 549	71
Чернігівська	6 854	19 304	-12 450	53
м. Київ	34 586	32 231	2 355	184

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 2.30

Природний рух населення у 2017 р.¹ [272]

Особи Регіони	Кількість живонародже- них	Кількість померлих	Природний приріст, скорочення (-)	Кількість померлих дітей у віці до 1 року
1	2	3	4	5
Україна	363 987	574 123	-210 136	2 786
Вінницька	14 142	24 066	-9 924	103
Волинська	11 914	13 588	-1 674	75
Дніпропетровська	27 504	50 906	-23 402	209
Донецька	17 691	37 419	-19 728	146
Житомирська	11 645	20 000	-8 355	81
Закарпатська	14 552	15 077	-525	165
Запорізька	14 155	27 758	-13 603	94
Івано-Франківська	13 426	17 306	-3 880	90
Київська	16 998	27 862	-10 864	90
Кіровоградська	7 845	15 694	-7 849	92
Луганська	5 973	14 314	-8 341	56

Закінчення табл. 2.30

1	2	3	4	5
Львівська	25 002	32 087	-7 085	232
Миколаївська	10 073	16 985	-6 912	61
Одеська	25 195	33 361	-8 166	218
Полтавська	11 070	23 414	-12 344	47
Рівненська	14 371	14 660	-289	120
Сумська	8 059	17 573	-9 514	54
Тернопільська	9 289	14 814	-5 525	81
Харківська	21 631	40 881	-19 250	164
Херсонська	9 964	15 885	-5 921	78
Хмельницька	11 483	19 559	-8 076	106
Черкаська	9 640	20 034	-10 394	78
Чернівецька	9 433	11 216	-1 783	94
Чернігівська	7 573	18 856	-11 283	49
м. Київ	35 359	30 808	4 551	203

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції (дані попередні).

Таблиця 2.31

Природний рух населення у 2016 р.¹ [272]

Особи Регіони	Кількість живонароджених	Кількість померлих	Природний приріст, скорочення (-)	Кількість померлих дітей у віці до 1 року
1	2	3	4	5
Україна	397 039	583 631	-186 592	2 955
Вінницька	15 316	24 617	-9 301	102
Волинська	13 033	13 492	-459	91
Дніпропетровська	31 000	53 127	-22 127	251
Донецька	19 321	36 808	-17 487	167
Житомирська	12 982	20 108	-7 126	103
Закарпатська	16 000	15 399	601	168
Запорізька	15 664	28 129	-12 465	104
Івано-Франківська	14 660	17 221	-2 561	99

1	2	3	4	5
Київська	19 027	28 193	-9 166	99
Кіровоградська	8 859	16 277	-7 418	84
Луганська	6 485	14 097	-7 612	57
Львівська	27 134	32 263	-5 129	183
Миколаївська	10 781	17 421	-6 640	88
Одеська	26 417	33 570	-7 153	211
Полтавська	12 476	24 437	-11 961	74
Рівненська	15 688	14 483	1 205	131
Сумська	8 822	18 701	-9 879	58
Тернопільська	9 974	14 954	-4 980	52
Харківська	24 004	42 229	-18 225	178
Херсонська	10 769	16 442	-5 673	108
Хмельницька	12 743	19 982	-7 239	86
Черкаська	10 582	20 267	-9 685	89
Чернівецька	10 226	11 513	-1 287	92
Чернігівська	8 506	19 235	-10 729	79
м. Київ	36 570	30 666	5 904	201

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції (дані можуть бути уточнені).

Народжуваність, смертність на 1 000 осіб наявного населення (загальні коефіцієнти народжуваності, смертності) є відношенням, відповідно, кількості живонароджених і кількості померлих протягом календарного року до середньорічної чисельності наявного населення.

Природний приріст (скорочення) населення на 1 000 осіб наявного населення (загальний коефіцієнт природного приросту/скорочення – відношення природного приросту (скорочення) населення до середньорічної чисельності наявного населення або різниця між загальними коефіцієнтами народжуваності та смертності).

Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, природного приросту (скорочення) за регіонами України наведено в табл. 2.32.

**Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності,
природного приросту (скорочення)**

Регіони	Загальні коефіцієнти (на 1 000 осіб наявного населення)								
	2016 рік			2017 рік			2018 рік		
	народжуваності	смертності	природного приросту, скорочення (-)	народжуваності	смертності	природного приросту, скорочення (-)	народжуваності	смертності	природного приросту, скорочення (-)
Україна	9,3	13,7	-4,4	8,6	13,5	-4,9	7,9	13,9	-6,0
Вінницька	9,6	15,4	-5,8	8,9	15,2	-6,3	8,1	15,5	-7,4
Волинська	12,5	12,9	-0,4	11,4	13,1	-1,7	10,9	13,2	-2,3
Дніпропетровська	9,6	16,4	-6,8	8,5	15,8	-7,3	7,8	16,3	-8,5
Донецька ¹	4,5	8,7	-4,2	4,2	8,9	-4,7	3,8	9,6	-5,8
Житомирська	10,4	16,2	-5,8	9,4	16,2	-6,8	8,6	16,5	-7,9
Закарпатська	12,7	12,2	0,5	11,6	12,0	-0,4	11,0	12,2	-1,2
Запорізька	9,0	16,1	-7,1	8,2	16,0	-7,8	7,4	16,2	-8,8
Івано-Франківська	10,6	12,5	-1,9	9,7	12,5	-2,8	9,2	12,7	-3,5
Київська	10,8	16,3	-5,5	9,7	16,0	-6,3	8,6	16,3	-7,7
Кіровоградська	9,1	16,8	-7,7	8,2	16,3	-8,1	7,4	16,3	-8,9
Луганська ¹	2,9	6,4	-3,5	2,7	6,6	-3,9	2,6	7,4	-4,8
Львівська	10,7	12,7	-2,0	9,9	12,7	-2,8	9,2	12,9	-3,7
Миколаївська	9,3	15,1	-5,8	8,8	14,8	-6,0	8,0	15,1	-7,1
Одеська	11,1	14,0	-2,9	10,6	14,0	-3,4	9,7	14,1	-4,4
Полтавська	8,7	17,0	-8,3	7,8	16,5	-8,7	7,2	16,8	-9,6
Рівненська	13,5	12,5	1,0	12,3	12,6	-0,3	11,5	12,5	-1,0
Сумська	8,0	16,9	-8,9	7,3	16,0	-8,7	6,5	16,4	-9,9
Тернопільська	9,4	14,1	-4,7	8,8	14,0	-5,2	8,1	14,3	-6,2
Харківська	8,9	15,6	-6,7	8,0	15,1	-7,1	7,3	15,9	-8,6
Херсонська	10,2	15,5	-5,3	9,4	15,1	-5,7	8,7	15,5	-6,8
Хмельницька	9,9	15,5	-5,6	9,0	15,3	-6,3	8,4	15,5	-7,1
Черкаська	8,6	16,4	-7,8	7,9	16,3	-8,4	7,1	16,6	-9,5
Чернівецька	11,2	12,7	-1,5	10,4	12,4	-2,0	9,6	12,4	-2,8
Чернігівська	8,2	18,5	-10,3	7,4	18,4	-11,0	6,8	19,0	-12,2
м. Київ	12,5	10,5	2,0	12,1	10,5	1,6	11,7	11,0	0,7

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Наведені в табл. 2.32 дані свідчать про те, що у цілому в Україні коефіцієнт народжуваності за період 2016 – 2018 рр. постійно зменшується. Так, якщо у 2016 р. цей коефіцієнт становив 9,3 ‰, то у 2017 р. – 8,6 ‰, у 2018 р. – 7,9 ‰. Коефіцієнт природного скорочення населення має тенденцію до зростання. Цей коефіцієнт у 2016 р. становив 4,4 ‰; у 2017 р. він зріс до 4,9 ‰; у 2018 р. збільшився до 6,0 ‰.

Якщо розглянути ці показники за регіонами України, можна спостерігати, що найбільші коефіцієнти народжуваності у 2016 р. спостерігалися у Волинській (12,5 ‰), Закарпатській (12,7 ‰), Рівненській (13,5 ‰) областях, м. Києві (12,5 ‰). Але в подальшому вони зменшуються і у 2017 р. і становлять, відповідно: 11,4, 11,6, 12,3 і 12,1 ‰, залишаючись найвищими серед інших областей України. Аналіз показав, що в усіх областях України за цей період мало місце зниження загального коефіцієнта народжуваності. У 2018 р. ці показники становили, відповідно: 10,9, 11,0, 11,5 і 11,7 ‰. Тобто спостерігається тенденція до зниження цього показника і в тих областях, які мають найвищу народжуваність.

Найнижчий загальний коефіцієнт народжуваності у 2016 р. мали такі області: Донецька – 4,5 ‰, Луганська – 2,9 ‰. Тенденція до зниження народжуваності у цих областях спостерігається і у наступні роки.

Найвищі загальні коефіцієнти смертності у 2018 р. були у Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Чернігівській, Сумській, Полтавській, Черкаській областях (понад 16,0 ‰). Загальний коефіцієнт природного приросту населення в усіх областях України має негативне значення, крім м. Києва.

Найвищий загальний показник природного скорочення населення має Чернігівська область. Цей показник у 2018 р. становив –12,2 ‰. У 2018 р. найвищі загальні показники природного скорочення населення спостерігаються в Сумській, Кіровоградській, Черкаській областях.

У 2016 р. на одного новонародженого доводилось 1,47 померлих; у 2017 р. цей показник становив 1,58; у 2018 р. – 1,75.

Статистичне вивчення вікової структури має винятково важливе значення в розумінні тенденцій розвитку населення, прогнозуванні його чисельності та складу на перспективу. Вікова структура населення (розподіл населення за віковими групами та віковими контингентами) необхідна для вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. У віковій структурі, як правило, населення розподіляється за однорічними або п'ятирічними річними віковими групами. Проте для оцінювання за-

гальних структурних зрушень застосовують і укрупнений розподіл на три вікові групи: 0 – 14 років, 15 – 59 років, 60 років і старше, 65 років і старше. Віковий склад населення складається під впливом його природного та механічного руху та воєнних дій. Віковий склад населення наведено у табл. 2.33.

Таблица 2.33

Віковий склад населення [274]

Роки	Розподіл постійного населення за окремими віковими групами (тис. осіб)								
	усього населення	0 – 14 років	0 – 15 років	0 – 17 років	16 – 59 років	15 – 64 роки	18 років і старше	60 років і старше	65 років і старше
1990	51 556,5	11 084,2	11 814,3	13 305,0	30 291,4	34 297,7	38 251,5	9 450,8	6 174,6
2000	49 115,0	8 781,0	9 571,9	11 116,0	29 353,4	33 515,1	37 999,0	10 189,7	6 818,9
2010	45 782,6	6 483,6	6 982,6	8 081,1	29 328,6	32 130,2	37 701,5	9 471,4	7 168,8
2014	45 245,9	6 710,7	7 120,1	8 009,9	28 372,5	31 606,4	37 236,0	9 753,3	6 928,8
2015 ¹	42 759,7	6 449,2	6 816,0	7 614,7	26 613,3	29 634,7	35 145,0	9 330,4	6 675,8
2016 ¹	42 590,9	6 494,3	6 856,3	7 614,0	26 317,4	29 327,7	34 976,9	9 417,2	6 768,9
2017 ¹	42 414,9	6 535,5	6 887,0	7 615,6	25 982,0	29 011,9	34 799,3	9 545,9	6 867,5
2018 ¹	42 216,8	6 530,5	6 895,7	7 609,3	25 641,3	28 719,0	34 607,5	9 679,8	6 967,3

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Демографічне старіння становить процес зміни вікової структури населення, який проявляється в зростанні питомої ваги людей похилого віку. Характеристика рівня старості визначається як питома вага осіб у віці 60 років і більше в загальній чисельності населення.

$$K_C = \frac{S_{60+}}{S} \times 100, \quad (2.1)$$

де K_C – коефіцієнт старості;

S_{60+} – чисельність населення у віці 60 років і старше;

S – загальна чисельність населення.

Коефіцієнт старості за роками наведено в табл. 2.34.

Таблиця 2.34

Коефіцієнти старості за 1990 – 2018 рр.

Коефіцієнт \ Роки	1990	2000	2010	2014	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹
Коефіцієнт старості, %	18,3	20,7	20,7	21,5	21,8	22,1	22,5	22,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Залежно від величини коефіцієнта старості розрізняють етапи розвитку старіння (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Шкала оцінки ступеня розвитку старіння населення

Частка старих, %	Характеристика
менше 8	Демографічна молодість
8 – 10	Переддень старості
10 – 12	Власне старіння
12 і більше	Демографічна старість

Отже, наведені величини коефіцієнтів старості за період з 1990 р. до 2018 р., свідчать про те, що для України характерний етап розвитку старіння – демографічна старість. Показники коефіцієнтів старіння достатньо високі, причому спостерігається щорічне їх збільшення.

Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) (на 10 000 осіб наявного населення) – відношення міграційного приросту (скорочення) населення до середньорічної чисельності наявного населення або різниця між загальними коефіцієнтами прибуття і вибуття [236]. Дані про міграційний рух населення наведені в табл. 2.36 – 2.38.

Таблиця 2.36

Міграційний рух населення у 2016 р.¹ [237]

Особи	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)	
Регіони	1	2	3	4
Україна	256 808	246 188	10 620	
Вінницька	5 608	8 113	-2 505	
Волинська	4 523	5 778	-1 255	
Дніпропетровська	11 437	13 783	-2 346	
Донецька	5 775	9 376	-3 601	
Житомирська	12 813	12 754	59	
Закарпатська	3 311	4 293	-982	
Запорізька	3 893	5 582	-1 689	
Івано-Франківська	9 191	9 067	124	
Київська	25 078	13 676	11 402	
Кіровоградська	8 398	8 374	24	
Луганська	1 470	3 957	-2 487	
Львівська	31 031	26 049	4 982	
Миколаївська	6 067	7 508	-1 441	
Одеська	17 896	14 516	3 380	
Полтавська	12 591	12 750	-159	
Рівненська	7 629	7 882	-253	
Сумська	15 099	13 947	1 152	
Тернопільська	3 393	4 930	-1 537	
Харківська	17 915	17 118	797	
Херсонська	3 061	4 095	-1 034	
Хмельницька	5 717	7 623	-1 906	
Черкаська	5 072	7 145	-2 073	

Закінчення табл. 2.36

1	2	3	4
Чернівецька	2 777	3 263	-486
Чернігівська	7 092	7 926	-834
м. Київ	29 971	16 683	13 288

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Антитерористичної операції.

Таблиця 2.37

Міграційний рух населення у 2017 р.¹ [236]

Особи	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Міграційний приріст, скорочення (-)
Регіони	2	3	4
Україна	442 287	430 290	11 997
Вінницька	7 036	11 661	-4 625
Волинська	8 673	9 496	-823
Дніпропетровська	51 190	27 059	24 131
Донецька	7 842	31 710	-23 868
Житомирська	14 212	15 100	-888
Закарпатська	6 013	6 110	-97
Запорізька	7 731	10 445	-2 714
Івано-Франківська	15 180	13 719	1 461
Київська	54 935	24 258	30 677
Кіровоградська	10 952	12 609	-1 657
Луганська	2 715	21 862	-19 147
Львівська	29 097	26 431	2 666
Миколаївська	8 205	10 095	-1 890
Одеська	25 150	20 425	4 725
Полтавська	19 972	20 627	-655
Рівненська	15 214	17 041	-1 827
Сумська	16 399	17 130	-731
Тернопільська	7 403	8 758	-1 355
Харківська	55 076	43 007	12 069
Херсонська	4 927	7 674	-2 747
Хмельницька	7 760	10 542	-2 782
Черкаська	16 034	16 484	-450
Чернівецька	5 833	5 469	364

Закінчення табл. 2.37

1	2	3	4
Чернігівська	8 581	10 632	-2 051
м. Київ	36 157	31 946	4 211

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Антитерористичної операції.

Таблиця 2.38

Міграційний рух населення у 2018 р.¹ [236]

Регіони	Особи	Кількість випадків прибуття	Кількість випадків вибуття	Міграційний приріст, скорочення (-)
1	2	3	4	
Україна	629 276	610 687	18 589	
Вінницька	22 387	26 229	-3 842	
Волинська	17 098	17 785	-687	
Дніпропетровська	41 233	38 681	2 552	
Донецька	19 197	29 477	-10 280	
Житомирська	21 873	23 304	-1 431	
Закарпатська	8 317	8 233	84	
Запорізька	18 294	20 466	-2 172	
Івано-Франківська	20 533	19 973	560	
Київська	58 552	31 410	27 142	
Кіровоградська	15 242	17 536	-2 294	
Луганська	7 975	13 605	-5 630	
Львівська	38 645	36 759	1 886	
Миколаївська	13 053	15 266	-2 213	
Одеська	38 284	30 588	7 696	
Полтавська	29 902	29 826	76	
Рівненська	22 000	24 198	-2 198	
Сумська	21 076	23 179	-2 103	
Тернопільська	23 160	23 125	35	
Харківська	51 804	47 270	4 534	
Херсонська	11 970	14 243	-2 273	
Хмельницька	27 007	27 673	-666	
Черкаська	20 483	22 951	-2 468	
Чернівецька	10 083	9 861	222	

Закінчення табл. 2.38

1	2	3	4
Чернігівська	16 500	18 383	-1 883
м. Київ	54 608	40 666	13 942

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Значення відносних показників міграції наведені в табл. 2.39.

Таблиця 2.39

Значення відносних показників міграції населення [274]

Регіони	2016 рік	2017 рік	2018 рік
	загальний коефіцієнт імміграційного приросту (скорочення)		
1	2	3	4
Україна	2,5	0,3	0,4
Вінницька	3,0	-2,9	-2,4
Волинська	-12,1	-0,8	-0,7
Дніпропетровська	-7,2	7,5	-0,8
Донецька	-8,4	-5,6	-2,4
Житомирська	0,5	0,7	-1,2
Закарпатська	-7,8	-0,1	-0,1
Запорізька	-9,7	-1,6	-1,3
Івано-Франківська	0,9	1,0	0,4
Київська	65,7	17,6	15,4
Кіровоградська	0,2	-1,7	-2,4
Луганська	-11,3	-8,8	-2,6
Львівська	19,6	1,0	0,7
Миколаївська	-12,4	-1,6	-1,9
Одеська	14,1	2,0	3,2
Полтавська	-1,1	0,5	0,1
Рівненська	-2,2	-1,6	-1,9
Сумська	10,2	-0,7	-1,9
Тернопільська	-14,5	-1,3	0,03
Харківська	2,9	4,5	1,7

1	2	3	4
Херсонська	-9,8	-2,6	-2,2
Хмельницька	-14,8	-2,2	-0,5
Черкаська	-16,7	-0,4	-2,0
Чернівецька	-5,4	0,4	0,2
Чернігівська	-8,1	-2,0	-1,8
м. Київ	45,6	1,4	4,7

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Як свідчать дані табл. 2.39, для багатьох регіонів України характерна від'ємна міграція. Так, у 2016 і 2017 рр. від'ємний приріст міграції спостерігався в п'ятнадцяти областях, у 2018 р. – уже в шістнадцяти. Найбільший від'ємний загальний коефіцієнт імміграційного приросту (скорочення) у 2018 р. мав місце у Донецькій, Кіровоградській та Луганській областях. За цей період найбільший позитивний загальний коефіцієнт імміграційного приросту (скорочення) спостерігався у Київській, Одеській областях та у м. Київ, тобто для них характерне переважання прибулих над вибулими.

Основними причинами посилення територіальної міграції населення на регіональному рівні є такі:

- зникнення деяких галузей виробництва або значне їх скорочення;
- суттєві відмінності в соціально-економічних умовах життя в селі й у місті;
- обмежені можливості працевлаштування, особливо в сільській місцевості;
- різке погіршення екологічної ситуації в окремих регіонах;
- економічна нерозвиненість окремих регіонів;
- низький рівень заробітної плати;
- незатребуваність фаху на батьківщині;
- престижність роботи на підприємствах і в установах великих міст [57; 63].

Проведений аналіз висвітлює негативні процеси, що відбуваються в нашій державі, та розкриває причини їх виникнення. Усі вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Так, зниження питомої ваги сільського населення, викликане соціально-економічними рушіями, незмінно тягне посилення

урбанізації. Високий коефіцієнт скорочування населення, низький – народжуваності та від'ємний характер міграції сукупно позначаються на якісному та кількісному складі загального населення України.

Отже, у дослідженні виявлено тенденцію до погіршення стану трудових ресурсів у регіонах України, скорочення в них чисельності населення, зменшення коефіцієнта народжуваності, старіння населення, посилення територіальної міграції населення на регіональному рівні, зменшення кількості економічно-активного населення, зростання рівня безробіття.

2.2. Аналіз переваг формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні

Підґрунтям для забезпечення певного рівня якості життя населення регіону є встановлення соціальних орієнтирів його господарських суб'єктів. Одним із найбільш ефективних інструментів їх ідентифікації є формування відповідної системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні.

Проблеми корпоративної соціальної відповідальності досліджуються багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими. Зокрема, Ф. Котлер і Н. Лі [80] визначають особливості корпоративної соціальної відповідальності та засоби забезпечення сталого добробуту окремої компанії та суспільства. С. Хілтон і Д. Гіббонс [182] досліджують аспекти впливу успішної бізнес-діяльності на покращання умов життєдіяльності людства. О. Новікова [117] розглядає соціальну відповідальність у контексті якості державного та регіонального управління. О. М. Скляр, І. О. Зверкович [154] аналізують питання формування моделей корпоративної соціальної відповідальності, які використовуються у світовій практиці (європейської, американської, російської, британської) та їх відмінності. Л. Юзик [198] досліджує концепції сталого розвитку соціально-орієнтованих підприємств.

Однак у сучасних умовах, що характеризуються поширенням глобалізаційних процесів, з'являються нові форми соціальної взаємодії господарських суб'єктів і населення певного регіону.

Головна мета пропонованого дослідження полягає в ідентифікації ефектів формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) зазначає, що кожна держава світу в процесі економічного розвитку повинна передусім створювати сприятливі умови для того, «щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю» [117].

Концепція корпоративної соціальної відповідальності з'явилися досить давно та здійснила три етапи розвитку.

Перший етап (60-ті – середина 70-х рр. ХХ ст.) характеризується розквітом філантропії та благодійності. Спостерігалось розмежування ділової і соціальної активності. Допомога персоналу здійснювалась переважно в натуральній і грошовій формі на основі особистих уподобань керівника.

Другий етап (середина 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.) означений формуванням стратегічної філантропії, коли напрями розв'язання соціальних проблем окреслюють саме суб'єкти господарювання під час формування стратегічних цілей підприємств.

Третій етап (кінець 80-х рр. ХХ ст.) ознаменувався активізацією процесу здійснення соціальних інвестицій. Цьому етапу притаманна інтеграція зусиль представників комерційного, некомерційного та державного секторів для вирішення певних соціальних проблем [117].

У міру трансформування концепції корпоративної соціальної відповідальності змінювалися підходи стосовно її трактування.

Спочатку, згідно з класичним підходом, запропонованим М. Фридманом, наголошувалось, що єдина господарська відповідальність бізнесу – збільшення прибутку акціонерів (теорія корпоративного егоїзму). Характеризується посиленням впливу держави на бізнес і надмірною «соціалізацією» корпоративного сектора [92].

Інший підхід отримав назву теорії корпоративного альтруїзму, який ґрунтується на тому, що бізнес повинен не тільки дбати про зростання прибутку, але й вирішувати суспільні проблеми, підвищувати якість життя населення, а також зберігати навколишнє середовище. Теорія була запропонована Комітетом з економічного розвитку [87].

Третій підхід представлений «центристською» теорією «розумного егоїзму», яка базується на тому, що соціальна відповідальність бізнесу здійснюється на основі реалізації філантропічних і спонсорських програм, сприяє оптимізації оподаткування та створює позитивний імідж підприємства [87].

Четвертий, інтегрований, підхід до соціальної відповідальності. Згідно з ним благодійницька та соціальна активність господарських суб'єктів

стосується безпосередньо їх основної діяльності. Соціальні програми в цьому підході не розглядаються, оскільки вважається джерелом неефективних витрат [87].

Поряд з тим єдиних загальноприйнятих підходів до розуміння корпоративної соціальної відповідальності наразі не існує. Це обумовлюється численними факторами: нормативно-законодавчою базою; рівнем конкурентоспроможності держави, регіонів та окремих господарських суб'єктів; прозорістю організаційно-економічних відносин між інституційними структурами та всередині підприємств; їх місією, прибутковістю, етичними нормами суспільства, менталітетом керівництва, зацікавленістю стейкхолдерів господарських суб'єктів у зростанні якості життя суспільства; рівнем розвитку суспільства тощо. Незважаючи на відсутність єдиних загальноприйнятих підходів до розуміння корпоративної соціальної відповідальності доцільним є визначення ефектів формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні (табл. 2.40).

Таблица 2.40

Ефекти формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні

Ефекти	Прояви
1	2
Соціальний	Створення робочих місць; підвищення рівня зайнятості; зменшення рівня безробіття; покращення умов праці та поліпшення здоров'я; зменшення випадків загальної і професійної захворюваності; зменшення виробничого травматизму; підвищення якості життя; зростання доходів населення; підвищення платоспроможного попиту; зростання компетентності персоналу; реалізація програм кар'єрного зростання персоналу
Інноваційний	Підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня населення; скорочення масштабів застосування некваліфікованої праці; підвищення професійно-кваліфікаційних вимог до працівників; розвиток системи професійної освіти; зростання випуску інноваційної продукції; підвищення рівня впровадження нового обладнання; упровадження нових технологій; зростання інноваційного потенціалу підприємств і регіону в цілому

1	2
Репутаційний	<p>Зростання питомої ваги нематеріальних активів; підвищення лояльності з боку споживачів та інституційних структур; зростання престижу певного підприємства; підвищення довіри до господарського суб'єкта та до регіону; покращення взаємодії з контрагентами; активізація участі в енергоощадних проектах; зростання рівня забезпечення безпеки праці; зростання рівня врахування очікувань суспільства та загальноприйнятих етичних норм у діловій практиці інституційних структур і підприємств регіону; активізація участі в формуванні громадянського суспільства, проведенні партнерських програм, соціальних і благодійних проектів; зростання рівня гармонізації відносин бізнесу із соціумом; зростання турботи про існуючих і потенційних клієнтів; ухвалення управлінських рішень в умовах чесної конкуренції; поширення хороших ідей та історій успіху на інших об'єктах у всьому світі</p>
Екологічний	<p>Постачання продукції найвищої якості; зменшення витрат на упаковку; зменшення енерговитрат; економія води за допомогою очищення, дезінфекції та фільтрації, повторного використання; заощадження використання води; збір дощової води для виробництва; скорочення викидів парникових газів; отримання максимуму електроенергії з відновлюваних джерел вітру або сонця; упровадження систем енергоефективного освітлення та ультразвукового виявлення і усунення витоків стисненого повітря і пари; покращення норми заповнення транспортних засобів; оптимізація розподілу маршрутів; більш широке використання мультимодальних перевезень; об'єднання вихідних поставок готової продукції з вхідними поставками сировини постачальниками для заощадження витрат часу та коштів, зменшення викидів CO₂; прийняття екологічно раціональних рішень для проектування, будівництва, експлуатації і технічного обслуговування будівель; переробка, повторне використання або видозмінення всіх відходів виробництва; збільшення і розширення програми утилізації</p>
Антикорупційний	<p>Запобігання корупції та боротьба з хабарництвом; реалізація заходів у боротьбі з корупцією; прозорість звітності та інформування про діяльність підприємств та інституційних структур; регламентація дій чиновників; спрощення бюрократичних процедур; дотриманням високих етичних стандартів</p>

Аналіз поданих у табл. 2.40 ефектів формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні свідчить про те, що їх отримання неможливе без розвитку громадянського суспільства та встановлення партнерських відносин між господарськими суб'єктами й інституційним структурами. Необхідні процеси, які сприяють зменшенню вірогідності виникнення конфлікту інтересів і досягненню спільних цілей, що стосуються підвищення якості життя населення певного регіону, та створенню сприятливих умов здійснення підприємницької діяльності.

Важливим також є формування системи корпоративної соціальної відповідальності підприємств у регіоні. Така система має бути сукупністю взаємодоповнювальних і взаємопов'язаних компонентів, пов'язаних між собою за допомогою певних формальних і неформальних структур у межах регіону. Її узгоджена взаємодія сприятиме зростанню відповідального ставлення будь-якої організаційної структури до продукту або послуги, до всіх стейкхолдерів. Водночас активна соціальна позиція має ґрунтуватись на гармонійному співіснуванні в регіоні (рис. 2.25).

Рис. 2.25. Система корпоративної соціальної відповідальності підприємств у регіоні

Основними елементами системи корпоративної соціальної відповідальності підприємств в регіоні є: суб'єкт, об'єкт, мета та завдання, принципи, функції, форми, методологія та система критеріїв оцінювання якості життя населення регіону; створення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності.

Функціонування системи корпоративної соціальної відповідальності підприємств у регіоні повинно забезпечувати моніторинг діяльності господарських суб'єктів та інституційних структур на постійній основі.

Предметом такої системи є теоретичні положення, методологічний підхід і методичне забезпечення управління корпоративною соціальною відповідальністю підприємств у регіоні.

Основними завданнями корпоративної системи соціальної відповідальності підприємств в регіоні є:

- розроблення та контроль за втіленням планів щодо зростання соціальної відповідальності підприємств та інституційних структур;
- моніторинг вимог споживачів і визначення пріоритетності їх потреб;
- моніторинг безпечності товарів, послуг і робіт;
- аналіз інформації про товари та технологію їх виготовлення;
- аналіз і стимулювання до участі у реалізації соціальних та екологічних програм;
- моніторинг поліпшення пакування і маркування;
- моніторинг динаміки споживчої цінності товарів, послуг і робіт;
- інше.

Об'єктом управління корпоративною соціальною відповідальністю в регіоні є взаємодія підприємств, їх стейкхолдерів та інституційних структур за соціальними, економічними та екологічними напрямками.

Суб'єктами управління корпоративною соціальною відповідальністю підприємств у регіоні є певні особи, які володіють певними знаннями та компетенціями, повноваженнями, ресурсами та здійснюють цілеспрямовані дії з метою забезпечення виконання завдань розглядуваної системи.

Успішність управління корпоративною соціальною відповідальністю підприємств у регіоні значною мірою залежить від дотримання його принципів, які відображено в Стандарті ISO 26000:2010 «Керівництво з соціальної відповідальності» [241].

Отже, функціонування системи управління корпоративною соціальною відповідальністю підприємств у регіоні приведе до появи різноманітних ефектів, які за умови адекватного управління сприятимуть покращенню якості життя населення.

Таким чином, у дослідженні ідентифіковано соціальний, інноваційний, репутаційний, екологічний, антикорупційний ефекти формування системи корпоративної соціальної відповідальності на регіональному рівні. Крім того, визначено систему корпоративної соціальної відповідальності підприємств у регіоні, яка є сукупністю взаємодоповнювальних і взаємопов'язаних компонентів, об'єднаних між собою за допомогою певних формальних і неформальних структур у межах регіону.

2.3. Аналіз спроможності реалізації стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Стратегія забезпечення соціально-економічного розвитку регіону є комплексним поняттям, яке складається із комплексу стратегій об'єктів, розташованих на території певного регіону. В якості прикладу варто розглянути соціально-економічну стратегію малого міста Мерефа Харківського району Харківської області.

Упровадження активної соціальної політики, гарантування безпечної життєдіяльності людини, розвиток гуманітарної сфери й інфраструктури міста є першочерговими та необхідними заходами, що сприяють забезпеченню належних умов життя і рівних можливостей для всебічного розвитку кожного громадянина міста.

Мешканці м. Мерефа бажають бачити своє місто чистим, освітленим у нічний час, з сучасним озелененням, доглянутими будинками з комунальними послугами високої якості. Тому Мереф'янська міська рада кожного року планує та вживає цілий комплекс заходів стосовно: покращення охорони здоров'я та якості життя населення, популяризації здорового способу життя тощо. Незважаючи на це, потрібні дієві заходи щодо розширення можливостей населення для занять спортом, фізичною культурою, залучення до сучасних міських культурних заходів, відпочинку в озелених і сучасно облаштованих місцях на території міста. Ураховуючи результати проведеного SWOT-аналізу та заявленого стратегічного бачення було визначено пріоритетні напрями соціальної складової стратегії розвитку м. Мерефа: формування системи надання населенню високоякісної медичної допомоги на засадах сімейної медицини; популяризація здорового способу життя населення міста; покращення якості життя і забезпечення належних умов для культурно-духовного розвитку населення.

Пріоритетні напрями реалізації, програми та проекти, конкретні заходи, очікувані результати, індикатори оцінки досягнення результату, виконавці, обсяги та джерела фінансування детально розглянуті в табл. 2.41.

Соціальні напрями реалізації соціально-економічної стратегії розвитку м. Мерефа

Напрями	Програми та проекти	Конкретні заходи	Очікувані результати	Індикатори оцінки досягнення результату	Виконавці	Обсяги та джерела фінансування
1	2	3	4	5	6	7
1. Популяризація здорового способу життя населення в місті. 1.1. Розроблення планів проведення спортивно-масових заходів в місті.	1.1.1. Поліпшення знань населення про демографічні проблеми суспільства, стану репродуктивного здоров'я, профілактику захворювань, здоровий спосіб життя	Здійснення санітарно-просвітницьких заходів із питань профілактики захворювань, здорового способу життя, репродуктивного здоров'я. Висвітлення через громадсько-інформаційну газету «Мереф'янські вісті» медичних тем, які сприяють інформованості населення	Підвищення інтересу різних верств населення до занять фізичною культурою та спортом; зміцнення матеріально-технічної бази для занять спортом шляхом будівництва найпростіших спортивних споруджень і ремонту наявних спортивних об'єктів; забезпечення підготовки та виступу команд міста з ігрових видів спорту на міських, районних і обласних змаганнях;	Частка витрат на охорону здоров'я у загальних витратах міста; кількість громадян, які систематично займаються фізичною культурою та спортом; кількість новоспоруджених і відремонтованих фізкультурно-оздоровчих і спортивних об'єктів; кількість спортивних організацій, що ведуть діяльність у місті; кількість спортсменів, які брали участь у змаганнях на першість країни	Комісія з питань освіти, культури, фізкультури та спорту Мереф'янської міської ради. Спортивні організації міста всіх форм власності (футбольний клуб «Авангард» тощо). Підприємці	Обсяг коштів, необхідних для реалізації Програми, – 260 тис. грн. Джерела фінансування: міський бюджет м. Мерефа, спонсорські кошти та інші джерела
	1.1.2. Упровадження «Програми розвитку фізичної культури та спорту в м. Мерефа на 2015–2019 рр.»	Створення умов для участі спортсменів у спортивних заходах згідно з графіком їх проведення. Закупівля спортивного інвентарю; підвищення майстерності (відвідування семінарів, виставок і тренінгів)	залучення загальноосвітніх установ міста до проведення спартакіад між учнями старших класів; виділення коштів на охорону та розвиток стадіону «Авангард», витрати на навчально-тренувальну роботу (семінари, збори, відрядження)			

1	2	3	4	5	6	7
<p>1.2. Збільшення кількості осіб, які займаються фізичною культурою і спортом через пропаганду здорового способу життя; встановлення на прибудинкових територіях безпечних у застосуванні вуличних спортивних тренажерів</p>	<p>1.2.3. Упровадження проекту «Активне залучення населення до здорового образу життя»</p>	<p>Подання до ознайомлення громадськості, керівникам управлінь і відділів міської ради, депутатам міської ради; придбання та монтаж вуличного тренажерного обладнання; благоустрій місць розміщення вуличних тренажерів</p>	<p>Підвищення регіонального іміджу через створення доступних для відновлення індивідуального здоров'я, стану повного фізичного та психічного благополуччя населення;</p> <p>створення умов для реалізації творчого потенціалу різних верств населення, спрямування їх на духовне та фізичне становлення і самовдосконалення засобами масової фізичної культури та спорту;</p> <p>збільшення чисельності представників різних верств населення, у тому числі пенсіонерів, дітей і підлітків, які регулярно займаються різними видами фізкультурно-оздоровчої роботи;</p> <p>зменшення кількості дітей, учнівської та студентської молоді, які мають відхилення у фізичному розвитку; створення доступних цивільних умов для соціальної адаптації та реабілітації інвалідів та осіб з уродженими вадами фізичного та розумового розвитку</p>	<p>Частка спортсменів із загального числа, які виконали розрядні нормативи у своєму виді спорту;</p> <p>кількість глядачів, які відвідали домашні матчі команд з ігрових видів спорту;</p> <p>кількість рекреаційних центрів на 1 000 мешканців;</p> <p>площа зелених насаджень у містах;</p> <p>рівень злочинності серед молоді;</p> <p>рівень соціальної стабільності в місті;</p> <p>рівень захворюваності;</p> <p>рівень фізичної готовності молоді до служби у Збройних Силах України</p>	<p>Комісія з питань освіти, культури, фізкультури та спорту Мереф'янської міської ради. Спортивні організації міста всіх форм власності (футбольний клуб «Авангард» тощо). Підприємці</p>	<p>Обсяг коштів, необхідних для реалізації проекту та джерела його фінансування – 350 тис. грн (кошти міського бюджету м. Мерефа, спонсорські та інші джерела)</p>

1	2	3	4	5	6	7
<p>2. Покращення якості життя населення м. Мерефа</p> <p>2.1. Розвиток людського потенціалу</p> <p>2.2. Створення єдиного освітнього простору закладів освіти</p>	<p>Упровадження «Програми формування системи муніципальної освіти м. Мерефа на 2017 – 2019 рр.»</p>					
	<p>2.1. Забезпечення мешканців у повноцінному дошкільному вихованні дітей</p>	<p>Відкриття нових груп в існуючих дитячих навчальних закладах і створення нових навчально-виховних комплексів (продовження виконання заходів з реконструкції приміщення ДНЗ «Сонечко»)</p>	<p>Задовільнення потреби мешканців міста в місцях у дитячих навчальних закладах і відкриття навчально-виховних комплексів; покращення умов перебування дітей в ДНЗ міста; покращення умов для забезпечення навчального процесу та перебування дітей в дошкільних і шкільних закладах; упровадження інформаційних і комунікаційних технологій в освіті, що забезпечить доступу закладів освіти до методичної інформації шляхом об'єднання закладів освіти міста в єдиний електронний простір; переведення будівель закладів освіти міста на автономне опалення з використанням альтернативних технологій</p>	<p>Кількість навчально-виховних комплексів; кількість дітей на 1 місце у дитсадку; кількість студентів ВНЗ; кількість працівників та випускників; рівень забезпеченості комп'ютерами; рівень онлайн-консультування та навчання.</p> <p>Обсяг матеріальної допомоги молодим спеціалістам; частка витрат на опалення в загальних витратах</p>	<p>Комісія з питань освіти, культури, фізкультури та спорту Мереф'янської міської ради. Заклади освіти міста . Підприємства ЖКГ. Підприємства м. Мерефа</p>	<p>Обсяг коштів, необхідних для Програми: 2017 р. – 800 тис. грн; 2018 р. – 800 тис. грн.; 2019 р. – 800 тис. грн. Джерела фінансування: бюджет Харківської області, міський бюджет м. Мерефа</p>
	<p>2.1.2. Оновлення матеріально-технічної бази освіти м. Мерефа</p>	<p>Проведення ремонтних робіт приміщень закладів освіти міста; забезпечення закладів освіти сучасними меблями для навчання, комп'ютерною і спеціальною технікою для обладнання харчоблоків і санвузлів</p>				
	<p>2.2.3. Заохочення молодих спеціалістів для роботи в системі муніципальної освіти</p>	<p>Виплата заохочувальних надбавок молодим фахівцям</p>				
	<p>2.2.4. Створення єдиного освітнього простору закладів освіти м. Мерефа</p>	<p>Об'єднання закладів освіти міста в єдиний електронний простір; створення міської шкільної електронної бібліотеки; проведення онлайн навчальних лекцій і семінарів</p>				

1	2	3	4	5	6	7
	2.2.5. Перехід закладів освіти міста на альтернативне опалення	Реконструкція та переобладнання котелень на сучасне енергоефективне обладнання; переведення будівель закладів освіти на автономне опалення з використанням альтернативних технологій	Значне зменшення витрат на опалення закладів освіти міста та підвищення комфортності перебування дітей і молоді в закладах освіти		Громадські організації	Спонсорські та інші джерела
3. Забезпечення належних умов для культурно-духовного розвитку населення 3.1. Організація дозвілля населення та зростання духовної сфери в житті мешканців м. Мерефа	Упровадження «Програми розвитку культурного та духовного життя м. Мерефа на 2015 – 2017 рр.»		Створення умов для реалізації творчого потенціалу різних верств населення, (особливо молоді); спрямування їх духовного та культурного становлення засобами культурно-просвітницької роботи; організація дозвілля та зростання духовної сфери в житті населення; захист і збереження історико-культурної спадщини як основи національної культури; створення умов для культурно-духовного розвитку	Кількість шкіл естетичного виховання; кількість відвідувачів шкіл естетичного виховання; кількість шкільних гуртків народних ремесел; кількість музеїв; кількість відвідувань музеїв за рік	Комісія з питань освіти, культури, фізкультури та спорту Мереф'янської міської ради. Заклади культури. Підприємства ЖКГ. Підрядні організації	Обсяг коштів, необхідних для реалізації Програми: 2017 р. – 500 тис. грн, 2018 р. – 250 тис. грн, 2019 р. – 250 тис. грн
	3.1.1. Забезпечення діяльності мережі закладів культури та закладів освіти сфери культури. 3.2.2. Визнання естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури. 3.3.3. Сприяння діяльності професійних творчих спілок і громадських організацій у сфері культури	Проведення культурних заходів для ефективної взаємодії сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій і місцевої громади у вихованні та соціалізації дітей та молоді. Виявлення та супровід обдарованих дітей та молоді; забезпечення умов для їх розвитку, самореалізації та подальшого професійного зростання (фінансування виплат щорічної стипендії міського голови обдарованим дітям і молоді м. Мерефа)				

1	2	3	4	5	6	7
	3.4.4. Зміцнення матеріально-технічної бази закладів культури	Проведення культурних заходів, приурочених до визначних дат (Міжнародних днів людей похилого віку та інвалідів, вшанування ветеранів і захисників Вітчизни, учасників локальних війн, вдів загиблих воїнів тощо). Капітальний ремонт та реконструкція міського театру	Збереження і примноження історико-культурних традицій; збереження і популяризація культурної спадщини міста	Кількість проведених виставкових заходів (ярмарок, виставок); кількість відвідувачів виставкових заходів	Професійні творчі працівники. Працівники культури. Митці. Об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури	Джерела фінансування: міський бюджет м. Мерефа, спонсорські та інші джерела
3.2. Створення історико-культурного центру народних ремесел та художньої галереї	Упровадження такого проекту «Мерефа – місто з культурними традиціями»	Реставрація та ремонт, технічне та художнє оснащення Будинку культури. Відкриття Центру народних ремесел, який передбачає виставково-ярмаркову діяльність, роботу з творчої майстерності та умови для реалізації творчого потенціалу мешканців міста. Доступність інформації про культурні заходи (висвітлення через громадсько-інформаційну газету «Мереф'янські вісті» інформації про проведення культурно-історичних заходів)	Створення умов для всебічного розкриття творчого потенціалу та самореалізації населення. Сприяння естетичному вихованню дітей і молоді; створенню витворів майстрів народних ремесел, об'єкта для розвитку туристичної інфраструктури та культурного розвитку сучасного міста	Кількість реалізованих спільних проєктів органів місцевого самоврядування; бібліотечний фонд міста; рівень соціальної активності мешканців міста		

Програма підвищення якості та доступності медичного обслуговування населення м. Мерефа на 2017 – 2019 рр. у контексті реалізації першого напрямку є актуальним і важливим елементом соціальної складової стратегії розвитку. Адже забезпечення якості надання медичної допомоги в більшості країн розглядається як основа національної політики в сфері охорони здоров'я. У багатьох країнах прийняті та діють програми забезпечення якості медичної допомоги.

Поліпшення якості медичної допомоги є однією з найактуальніших проблем, оскільки в останні роки у місті склалася несприятлива демографічна ситуація, що вимагає адекватного системного реагування. Спостерігаються високі темпи зростання смертності населення від серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань, випадків туберкульозу, ВІЛ-інфекції/СНІДу й онкологічних захворювань. Підвищується первинний вихід на інвалідність як серед дорослого, так і серед дитячого населення. Недостатнім є виявлення хвороб на ранніх стадіях. Також зазначається низький рівень оснащення закладів охорони здоров'я м. Мерефа медичним обладнанням, витратними матеріалами, реагентами, які необхідні для своєчасної діагностики, лікування та надання невідкладної допомоги.

Залишається важливим питання своєчасного проведення щорічних профілактичних оглядів населення. У Національному плані дій на 2013 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [113] визначено основні напрями реформи медичного обслуговування, що включають підвищення доступності та якості медичних послуг, підвищення ефективності державного фінансування. Отже, проблеми управління і оцінювання якості та безпеки медичної допомоги населенню є одними з найважливіших для будь-якої системи охорони здоров'я м. Мерефа.

Головною метою зазначеної Програми є підвищення якості медичного обслуговування населення м. Мерефа, поліпшення здоров'я населення та забезпечення рівного та справедливого доступу всіх громадян до медичних послуг належної якості. Зазначимо, що «Програма підвищення якості та доступності медичного обслуговування населення м. Мерефа на період 2015 – 2019 рр.» [113] розроблена на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 24.07. 2006 р. «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 р.»,

Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [113].

Показники здоров'я і фізичної підготовки дітей, молоді, призовників, споживання алкоголю та наркотичних речовин говорять про гостроту проблеми та нагальність організації широкого залучення до занять фізичною культурою та спортом молоді. Існує низка проблем, що впливають на розвиток фізичної культури та спорту, які вимагають невідкладного рішення. Серед них: недостатнє залучення населення до регулярних занять фізичною культурою; невідповідність рівня матеріальної бази та інфраструктури для занять фізичною культурою і спортом завданням розвитку масового спорту в м. Мерефа; недостатня кількість професійних тренерських кадрів; відсутність на міському рівні активної пропаганди занять фізичною культурою та спортом як складової здорового способу життя. Тому виконання «Програми розвитку фізичної культури і спорту в місті Мерефа на 2015 – 2019 рр.» у контексті реалізації другого напрямку є важливим кроком. Головною метою Програми є забезпечення умов для розвитку в місті масової фізкультури та спорту; організація і проведення офіційних фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів; створення і відкриття нових спортивних секцій; будівництво нових спортивних споруджень; визначення джерел фінансування для утримання і розвитку стадіону «Авангард».

Для збільшення кількості осіб, що займаються фізичною культурою і спортом в місті, актуальним і доцільним є впровадження такого проекту, як «Активне залучення населення до здорового образу життя» [113]. Актуальність Проекту полягає в здійсненні заходів, метою яких є встановлення на прибудинкових територіях безпечних у застосуванні вуличних спортивних тренажерів. Результатом реалізованих заходів стане масове залучення до занять фізичною культурою на свіжому повітрі. Це сприятиме нормальному формуванню, гармонійному розвитку, зміцненню здоров'я, підвищенню опірності організму до несприятливих дій зовнішнього середовища, підвищення загальної працездатності дорослих.

Зазначимо, що інноваційність розглядуваного Проекту полягає у створенні умов для ефективного та всебічного розвитку громадян, позитивного впливу на їх здоров'я через фізичне виховання, що має бути доступним незалежно від матеріального стану, місця проживання, умов праці. Саме спрямування владою та громадою уваги бізнесу міста на підтримку заходів із залучення населення до здорового способу життя,

зміна психології громади, налаштування на позитивне резонування саморозвитку та самовдосконалення, а також впровадження нових механізмів надання послуг – є інноваційним і трансформаційним перетворенням у сфері фізичної культури та спорту в м. Мерефа. Акцентуємо увагу, що Проект спрямований на задовільнення потреб усіх верств населення територіальної громади м. Мерефа: дітей, підлітків і молоді; осіб, які працюють на виробничих підприємствах; людей середнього, похилого віку, пенсіонерів; інвалідів з метою їх реабілітації.

Для реалізації третього напрямку «Покращення якості життя населення м. Мерефа» доцільним є впровадження «Програми формування системи муніципальної освіти м. Мерефа на 2015 – 2019 рр.». Саме освіта виступає ключовим ресурсом соціально-економічного розвитку країни та підвищення добробуту мешканців міста. Окрім цього, вона є провідним культурно-цивілізаційним фактором забезпечення розвитку людини та держави, однією з детермінант державотворчих процесів. Для досягнення успіху в процесі всебічних реформ необхідно усвідомити значення освітнього фактора. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин та формування нових життєвих орієнтацій особистості. Стан освіти м. Мерефа не відповідає потребам його населення. Є низка проблем, що впливають на розвиток освіти та вимагають невідкладного вирішення. Це такі, як: недостатня кількість дошкільних закладів у місті, недостатнє фінансування на придбання та оновлення іграшок і методологічних матеріалів, застаріла матеріально-технічна база закладів дошкільної та середньої освіти, відсутність спортивних залів у дошкільних закладах освіти та застарілий інвентар для фізкультурних занять. Тому метою запропонованої Програми є підвищення якості надання освітніх послуг від закладів освіти міста, розвиток закладів дошкільної та шкільної освіти, створення належних умов для навчання та виховання дітей. Програма формування системи муніципальної освіти м. Мерефа на 2015 – 2017 рр. розроблена на підставі Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI ст.») [143], Закону України «Про освіту» [241], Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. [241], Проекту розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р. [241].

Забезпечення належних умов для культурно-духовного розвитку населення є четвертим напрямом соціальної складової стратегії. Саме

культура є потужним фактором удосконалення самої людини, її тіла, душі та духу, тому культурне життя має бути орієнтоване на створення та підтримку умов, за яких мешканці міста матимуть можливість здійснювати самовдосконалення. Програма розвитку культурного та духовного життя м. Мерефа на 2015 – 2017 рр. спрямована на культурний та духовний розвиток населення шляхом регулювання соціокультурних процесів і покращення взаємодій, пов'язаних зі створенням, збереженням, поширенням культурних цінностей, їх сприйняттям, а також з організацією дозвілля. Вона дозволить вирішити деякі проблеми, що вповільнюють культурний ріст населення міста, а саме: необхідність реконструкції міського Будинку культури та ремонту міського клубу, бібліотек, музеїв; поновлення обладнання та придбання звукопідсилювальної апаратури; утримання історичних пам'яток у належному стані. Зазначимо, що Програма розвитку культурного та духовного життя м. Мерефа на 2015 – 2019 рр. розроблена на підставі Закону України «Про культуру» [241], Національної культурної стратегії «Культура 2025» [241], «Стратегії реформ – 2020» [241], «Європейської програми оглядів національних культурних політик: Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів» [143].

Для створення Історико-культурного центру народних ремесел і Художньої галереї доцільним є впровадження проекту «Мерефа – місто з культурними традиціями». Актуальність Проекту полягає у здійсненні заходів, метою яких є створення умов для роботи майстрів народної творчості та реалізації їх продукції, збереження та зміцнення культурної спадщини, залучення населення до історії рідної землі, зміцнення духовних традицій та зв'язків, залучення інвесторів до розвитку туристичної інфраструктури міста. Проектом передбачено основні шляхи розв'язання проблеми занепаду розвитку народних художніх промислів в Україні, передбачається надання підтримки суб'єктам підприємницької діяльності в галузі народних художніх промислів, оновлення матеріально-технічної бази існуючих і будівництво нових народних художніх промислів, упровадження нових технологій виробництва.

Інноваційність Проекту полягає у створенні умов для всебічного забезпечення інтересів людини, сприяння її прагненню творити в гармонії зі своїми духовними цінностями та природою, збереження та розвиток традицій, звичаїв та обрядів. Реалізація Проекту дає змогу реалізувати свободу творчості, провадити творчу діяльність, об'єднуватися у творчі спілки, культурні товариства або центри та інші громадські організації.

Одним із вагомих управлінських повноважень, які отримали органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (надалі – ОТГ), є право та можливість на формування власної ефективної системи забезпечення освітніми послугами населення громади. З урахуванням соціальної значущості сектора освіти та переважання обсягу видаткової частини бюджету на її утримання, це завдання є одним із першочергових і найбільш актуальним для органів влади.

Створення ОТГ у сільських регіонах, уперше в новій історії державного управління в Україні, надало умови, коли всі управлінські та фінансові повноваження зосереджені в єдиному органі місцевого самоврядування. Отже, з'явилася реальна можливість оптимізації мереж ЗНЗ для подолання численних проблем, які накопичилися в секторі освіти через велику кількість малокомплектних (і водночас високозатратних) шкіл у сільських регіонах України.

Рішення проблеми раціонального витрачання бюджетних коштів на утримання шкіл громади не повинно відводити місцеву владу від розуміння, що одним з головних критеріїв ефективності управління мережею освітніх закладів ОТГ є якість освіти.

Згідно зі ст. 14 Закону «Про освіту» органи місцевого самоврядування в межах компетенції здійснюють державну політику в галузі освіти, маючи такі повноваження:

- установлюють і забезпечують обсяги бюджетного фінансування закладів, установ і організацій системи освіти, що є комунальною власністю, – не нижче визначених центральними органами виконавчої влади;

- забезпечують розвиток мережі навчальних закладів, установ, організацій системи освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування;

- здійснюють соціальний захист працівників освіти, дітей, учнівської молоді; створюють умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення;

- організують облік дітей дошкільного та шкільного віку, контролюють виконання вимог щодо навчання дітей у навчальних закладах;

- розв'язують у встановленому порядку питання, пов'язані з опікою і піклуванням про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт, захист їх прав, надання матеріальної та іншої допомоги;

- створюють належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задовільнення їх інтересів;

можуть забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців і педагогічних працівників до місця навчання і додому в порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, та передбачати на це відповідні видатки з місцевих бюджетів;

вирішують у встановленому порядку питання, пов'язані з наданням особам, які відбували покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний термін, можливості здобувати загальну середню освіту.

Економічна складова є надважливою в контексті реалізації соціально-економічної стратегії розвитку м. Мерефа. Адже активне й ефективне бізнес-середовище відіграє важливу роль не тільки для зайнятості населення, але й для комплексного соціально-економічного розвитку. Для розвитку підприємництва необхідна результативна співпраця місцевих органів виконавчої влади з підприємцями та їх об'єднаннями, належне інформаційне забезпечення розвитку підприємництва та його статистичне супроводження. Тому для суттєвого покращення бізнес-клімату на території м. Мерефа потрібне розроблення стратегічно важливих напрямів у контексті реалізації соціально-економічних проектів і програм.

Пріоритетні напрями реалізації, програми та проекти, конкретні заходи, очікувані результати, індикатори оцінки досягнення результату детально розглянуто в табл. 2.42.

Підвищення ефективності функціонування наявних підприємств за рахунок розвитку інфраструктури підприємництва, покращення умов для ведення бізнесу та створення умов для залучення інвестицій дозволить не тільки поліпшити ефективність управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємств і забезпечити стабільне надходження коштів до місцевого бюджету, але і покращити інфраструктурне забезпечення міста. Окрім цього, реалізація запропонованих заходів сприятиме скороченню техногенного навантаження на навколишнє середовище через підвищення інноваційності виробничої сфери міста, збільшенню нових робочих місць, посиленню охорони громадського порядку, забезпеченню стабілізації соціальних процесів міста через реалізацію інвестиційних проектів, створенню умов для адекватного оцінювання земельних ресурсів та їх використання тощо.

Позитивним аспектом інфраструктури м. Мерефа є наявність потужної транспортної мережі.

Напрями реалізації економічної складової соціально-економічної стратегії розвитку м. Мерефа

Напрями	Програми та проекти	Конкретні заходи	Очікувані результати	Індикатори оцінки досягнення результату
1	2	3	4	5
232 2. Створення транспортного кластеру	2.1. Упровадження «Програми розвитку транспортної інфраструктури в м. Мерефа на 2015 – 2020 рр.»	Розроблення механізму розвитку транспортної інфраструктури. Забезпечення умов для реалізації програми розвитку транспортної інфраструктури в місті. Маркетинг і промоція формування та розвитку транспортного кластера	Покращення стану доріг; реконструкція транспортних шляхів; розвиток міської транспортної мережі; збільшення товаропотоку; підвищення рентабельності перевезень; збільшення обсягів перевезень;	Кількість договорів щодо впровадження нових технологій, укладених підприємствами з науководослідними установами Харківської області; середньорічні інвестиції в транспортну галузь; якість транспортних доріг; щільність автошляхів на 100 км; кількість функціонуючих об'єктів транспортної інфраструктури;
	2.2. Побудова стратегічної структури транспортного кластера	Підтримка галузевих органів управління в контексті управління формуванням транспортного кластера. Забезпечення високого ступеня координації між блоками стратегічної структури транспортного кластера. Формування інноваційного середовища	досягнення кооперації, об'єднання довгострокового характеру, спрямованого на формування і виконання спільних програм на регіональному ринку;	загальний обсяг пасажирських перевезень всіма видами транспорту; загальний обсяг вантажних перевезень всіма видами транспорту; рентабельність перевезень
	2.3. Розширення логістичної системи та послуг перевізників	Створення логістичного центру з відповідною інфраструктурою. Формування комплексної системи управління якістю наданих логістичних послуг. Супровід процесу підготовки кадрів для обслуговування логістичного бізнесу. Створення/впорядкування системи парковок для автомобілів мешканців міста і туристів	взаємодія учасників, підтримання малого та середнього бізнесу; установлення та використання паркоматів	

1	2	3	4	5
3. Розширення інфраструктури ринку товарів і послуг	3.1. Створення нових бізнес-одиниць у сфері послуг	Розроблення та реалізація комплексних цільових програм формування базових об'єктів інфраструктури. Розвиток готельного бізнесу. Формування інфраструктури для відпочинку	Ефективне задовільнення потреб жителів, гостей міста, суб'єктів підприємницької діяльності у різноманітних послугах; розширення сфери послуг; забезпечення новими робочими місцями, додатковими надходженнями до бюджету; зростання добробуту жителів м. Мерефа; розвиток малого та середнього бізнесу; підвищення конкурентоздатності сільськогосподарської та туристичної сфери міста	Кількість створених підприємств; частка продукції сфери послуг в загальному обсязі реалізованої продукції; частка продукції сільськогосподарської сфери в загальному обсязі реалізованої продукції; кількість відвідувачів міста з метою туризму; рівень якості послуг, що надаються; кількість позитивних відгуків туристів
	3.2. Розвиток сільськогосподарської сфери	Залучення інвестицій в сільськогосподарську сферу. Створення переробних підприємств на базі фермерських господарств. Забезпечення пільгового оподаткування пріоритетних галузей господарства м. Мерефа		

Тому створення транспортного кластеру дозволить уникнути таких слабких сторін, як недостатньо сформована база для відпочинку туристів і низький рівень розвитку малого та середнього бізнесу. Водночас можна посилити такі можливості, як створення логістичного центру з відповідною інфраструктурою та залучення інвестиційних фінансових ресурсів і додаткових коштів.

Транспортний комплекс міста є однією з галузей, розвиток якої може стати передумовою економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності міста. Найбільш перспективною інноваційною формою розвитку транспортного комплексу визначено транспортний кластер. В його основу покладене формування транспортно-логістичної системи, де осередком є логістичний центр з відповідною інфраструктурою.

Стратегічною метою транспортного кластеру є забезпечення розвитку всіх учасників транспортного бізнесу (зокрема транспортно-логістичної інфраструктури), з метою комплексного обслуговування транспортних перевезень, у тому числі транзитних [92, с. 189].

Розширення інфраструктури ринку товарів і послуг за рахунок розвитку готельного бізнесу та сільськогосподарської сфери сприятиме не тільки розширенню сфери послуг і розвитку сільськогосподарської сфери, але і забезпеченню задовільнення потреб жителів м. Мерефа в різноманітних послугах і зростання їх добробуту.

Кожний регіон відповідно до адміністративно-територіального поділу України є частиною більшої надсистеми та включає в себе інші підсистеми у формі районів, міст, селищ і сіл. Кожний із цих об'єктів характеризується власним статусом, який обумовлює особливості формування та використання ним коштів. Бюджетний устрій передбачає для кожного із цих об'єктів приписані процедури управління бюджетними коштами. Саме шляхом аналізу використання цих коштів уможливорюється визначення спроможності реалізації стратегії розвитку регіону.

Доходи місцевих бюджетів є основою фінансової бази органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність доходів місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність території, активізує господарську діяльність, дозволяє розвивати місцеву інфраструктуру та фінансовий потенціал регіону в цілому, виявляти та використовувати резерви фінансових ресурсів, що розширює можливості місцевих органів влади у задовільненні потреб населення.

2.4. Роль інтелектуального капіталу в нарощуванні стратегічного потенціалу регіонів України

В умовах переходу суспільства до інформаційної економіки вирішальним фактором розвитку виступають уже не природні та матеріально-речові ресурси, а інтелектуальний капітал. В інформаційній економіці продукування і використання знань стає провідним фактором удосконалення економічного розвитку та покращення якості життя населення, а всі сектори економіки стають наукомісткими.

Для управління інтелектуальним капіталом на регіональному рівні виникає необхідність оцінювання інтелектуального капіталу регіонів і його впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення.

Важлива роль у розробленні теоретичних проблем інтелектуального капіталу належить таким відомим вченим, як Г. Беккер, Д. Белл, П. Друкер, Л. Едвінссон, І. Роос, М. Кастельс, Р. Райх, Т. Сакайя, Т. Стюарт, М. Мелоун, М. Армстронг, П. Пільцер, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Хантингтон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма, Л. Абалкін та ін. Українські вчені також почали працювати над цим питанням у 1990-х рр. минулого століття. Значний внесок у формування методологічних засад інтелектуального капіталу зробили О. Амосов, В. Врублевський, В. Геєць, О. Грішнова, М. Долішний, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, П. Цибульов, А. Чухно.

Проте регіональні аспекти формування і функціонування інтелектуального капіталу досліджені недостатньо. Оцінювання інтелектуального капіталу регіонів України з урахуванням усіх його складових (людський, соціальний та організаційний капітали) не проводилось. Також недостатньо досліджений вплив інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів України, його розвитку в майбутньому.

У розвитку освіти України спостерігаються позитивні тенденції: зростають витрати на освіту й освітній рівень населення. Однак разом зі зростанням кількості студентів не забезпечується належна якість вищої освіти і її відповідність вимогам ринку праці.

Наукомісткість ВВП в Україні постійно знижується: в 1997 р. вона становила 1,36 %, а в 2006 р. – 1,0 %. У провідних країнах світу – США, Японії, Франції – цей показник досягає майже 3 %. Кошти, спрямовані

на розвиток науки в нашій країні, використовуються нераціонально, що слід визнати головною причиною невідчутного її впливу на розвиток національної економіки [121, с. 15].

Науково-технологічні фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу включають: загальний технологічний рівень економіки, науково-дослідну базу, залучення і використання сучасних технологій.

Фактори формування інтелектуального капіталу можна розподілити на три групи: соціально-економічні, науково-технологічні й організаційно-правові.

Соціально-економічні фактори формування інтелектуального капіталу включають: загальний рівень соціально-економічного розвитку, демографічні фактори; розвиток освіти та науки, культури; якість життя населення та інше. Однією з головних проблем соціально-економічного розвитку України є недосконала структура економіки, де все ще переважають традиційні галузі. Роль високотехнологічних галузей, які забезпечують розвиток інтелектуального капіталу, залишається невисокою.

Важливим індикатором соціально-економічного розвитку країни є структура зайнятості. Серед показників структури зайнятості населення особливого значення в умовах інформаційної економіки набуває частка працівників, які займаються обробкою інформації. У США цей показник у 2008 р. перевищував 50 %, і він постійно зростає [50]. Це один із головних факторів формування інтелектуального капіталу, адже він визначає частку інтелектуальної складової ВВП. В Україні цей показник поки що невисокий.

Демографічні фактори, як правило, обмежують розвиток інтелектуального капіталу в Україні. Від початку 1990-х рр. триває процес депопуляції населення України. Оскільки головними носіями інтелектуального капіталу є люди, зменшення кількості населення веде до втрат інтелектуального капіталу поточному періоді та значних обмежень для його розвитку в перспективі.

Технологічний рівень економіки України залишається переважно низьким, особливо в основних експортних видах економічної діяльності (чорна металургія, хімічна промисловість). Причиною є переспрямування коштів, призначених на технологічну модернізацію, на інші цілі.

На жаль, підвищення рівня інноваційності виробництва в Україні не стало визначальним у зростанні сукупної факторної продуктивності капіталу та праці [114, с. 15].

Організаційно-правові фактори формування інтелектуального капіталу включають чинну нормативно правову базу, розвиток організаційних форм наукової діяльності та венчурного капіталу із безпосередньою державною підтримкою.

Венчурний капітал в Україні перебуває на початковій стадії розвитку, але вже зараз демонструє високу динаміку розвитку. У державі склалися сприятливі умови для розвитку венчурного капіталу: високий освітньо-кваліфікаційний рівень населення, науково-дослідна база, значна кількість малих і середніх підприємств. На початок 2014 р. в Україні зареєстровано понад 600 венчурних фондів [239].

Структура інвестицій в українську економіку, відображаючи її сировинний характер, не сприяє формуванню інтелектуального капіталу та становленню постіндустріальної економіки. Так, відповідно до наявних статистичних даних, 75 % інвестицій надходять на підприємства третього технологічного укладу (традиційні сектори промисловості), 20 % – четвертого укладу, 5 % – п'ятого укладу, що визначає становлення постіндустріальної економіки [176, с. 267]. Отже, лише 5 % інвестицій стимулюють формування і розвиток національного інтелектуального капіталу. Крім того, іноземні інвестиції в інтелектуальний капітал України характеризуються високим рівнем ризику, пов'язаного із недосконалим інституційним середовищем.

Розвиток інтелектуального капіталу залежить від наявних можливостей для його відтворення. Б. Данилишин і В. Куценко вважають, що основним джерелом відтворення інтелектуального потенціалу є розвиток усіх ланок освіти, перша серед яких – система дошкільного виховання [50, с. 18]. Окрім освіти, елементами відтворення інтелектуального капіталу є охорона здоров'я, культура, умови проживання і відпочинку населення, соціальні зв'язки, фінансування науково-інноваційної діяльності.

Серйозною проблемою є невідповідність інтелектуального потенціалу й інтелектуального капіталу України. Фахівці оцінюють інтелектуальний потенціал України у 138 млрд дол. США [51, с. 71]. Однак в економічному розвитку цей потенціал не використовується. Його трансформація в інтелектуальний капітал є ключовою передумовою перетворення України на високорозвинену державу.

Серед трьох складових інтелектуального капіталу лише людський піддається наближеному вартісному оцінюванню; водночас оцінити в грошових показниках організаційний і соціальний капітали – проблематично.

Тому визначити наближену вартісну оцінку інтелектуального капіталу України та її регіонів можна на основі вартісного оцінювання людського капіталу і його частки у інтелектуальному капіталі регіону, розрахованої методом експертних оцінок.

Дослідники людського капіталу пропонують підходи до його вартісного оцінювання, роблячи спроби оцінити сучасний людський капітал України. Наприклад, В. Антонюк розрахувала загальну вартість людського капіталу держави за двома різними методами. У розрахунках за показником споживчих витрат вартість нагромадженого потенційного людського капіталу України у 2005 р. становила 2,195 трлн грн, а за методом капіталізації заробітків – 1,902 трлн грн [2, с. 83–88]. Достатньо близькі результати розрахунків двома методами свідчать про доцільність використання і подальшого вдосконалення цих методів.

Для проведення вартісного оцінювання людського капіталу було обрано дохідний метод, який базується на показнику сукупних доходів населення, що враховує не лише зарплату, а й інші джерела доходів. Доходи населення розглядаються як основний результат використання людського капіталу. Відповідно до розробок Світового банку, річний знос людського капіталу розглядається на рівні 4 %. Отже, загальна вартість людського капіталу України у 2014 р. становила 21,416 трлн грн. У нашому дослідженні частка людського капіталу в інтелектуальному капіталі регіону становить 0,462, загальна вартість інтелектуального капіталу України у 2014 р. – 46,355 трлн грн, а в розрахунку на одну особу – 1007,4 тис. грн. Найвищий обсяг накопиченого інтелектуального капіталу – у м. Київ, Донецькій, Дніпропетровській і Харківській областях.

Однак розглянутий метод, як і інші методи вартісного оцінювання, дозволяє лише наближено оцінити стан інтелектуального капіталу регіону, адже не всі його елементи піддаються вартісному оцінюванню.

Ми пропонуємо методіку розрахунку інтегрального індексу інтелектуального капіталу на основі використання двадцяти статистичних показників, об'єднаних в інтегральні індикатори складових інтелектуального капіталу: людського, соціального та організаційного капіталу. Система показників обрана на основі запропонованої нами розгорнутої структури інтелектуального капіталу:

1) людський капітал:

а) знання і здібності, навички – кількість працівників, які підвищували кваліфікацію, на 1 000 населення; кількість фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, на 1 000 населення;

б) здоров'я – кількість лікарів на 10 тис. населення; кількість ВІЛ інфікованих на 100 тис. населення; захворюваність на активний туберкульоз;

в) культурно-психологічні якості – відвідування закладів культури та мистецтва; кількість церков і релігійних організацій в розрахунку на 1 млн населення;

г) мобільність – рівень наймання працівників; кількість працівників, які навчались новим професіям, на 1 000 населення;

2) соціальний капітал:

а) соціальне середовище – активність виборців; кількість зареєстрованих злочинів у розрахунку на 1 000 населення;

б) соціальні мережі – кількість об'єднань громадян у розрахунку на 1 000 населення;

в) доступ до систем зв'язку – кількість абонентів мережі Інтернет на 1 000 населення; кількість абонентів мобільного зв'язку на 1 000 населення;

3) організаційний капітал:

а) інфраструктурний капітал – кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи в розрахунку на 1 млн населення; фінансування інноваційної діяльності в розрахунку на 1 млн населення;

б) інноваційний капітал – кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт у розрахунку на 1 млн населення; кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, в розрахунку на 1 млн населення;

в) капітал інтелектуальної власності – кількість отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в розрахунку на 1 млн населення.

Вагові коефіцієнти складових інтелектуального капіталу були розраховані на основі методу експертних оцінок. Для оцінювання впливу інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів у нашому дослідженні необхідно розрахувати індекси цих показників. Із цією метою було використано тільки економічні показники; соціальні та екологічні показники включені у категорію «якість життя». Тому запропонована така система показників соціально-економічного розвитку регіону:

валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу;

інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну особу;

економічна активність населення, % населення у віці 15 – 70 років.

Для розрахунку інтегрального показника якості життя населення обрана така система показників:

матеріальний добробут – витрати населення у розрахунку на одну особу; забезпеченість населення житлом;

охорона здоров'я – очікувана тривалість життя від народження;

освіта – частка штатних працівників із вищою освітою;

суспільне середовище – кількість розлучень на 1 тис. населення; рівень безробіття;

екологічні умови – викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на одну особу.

Відповідно до розрахованого індексу інтелектуального капіталу регіони України можна розподілити на чотири групи за рівнем розвитку інтелектуального капіталу:

високий – м. Київ;

середній – Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Полтавська області;

нижчий середнього – Львівська, Тернопільська, Сумська, Чернівецька, Вінницька, Миколаївська, Луганська та Одеська області;

низький – Івано-Франківська, Черкаська, Рівненська, Київська, Волинська, Кіровоградська, Чернігівська, Хмельницька, Херсонська, Житомирська та Закарпатська області.

Отже, беззаперечним лідером за рівнем розвитку інтелектуального капіталу є м. Київ, що зумовлено унікальною концентрацією в ньому економічного, науково-освітнього, духовного потенціалу України. Найвищі показники рівня розвитку інтелектуального капіталу після м. Київ – у Східних регіонах і суміжній із ними Полтавській області. Слід зазначити, що в цих регіонах високі показники двох складових: людського й організаційного капіталів. Саме ці регіони, як правило, характеризуються найвищим рівнем економічного розвитку та потужним науковим комплексом, що і є основними факторами їх високих позицій за рівнем розвитку інтелектуального капіталу.

До регіонів із низьким рівнем розвитку інтелектуального капіталу належать окремі західні, центральні та південні, що переважно характеризуються невисоким рівнем економічного розвитку. Причинами цього, як правило, є проблеми соціально-економічного розвитку. Окремо слід виділити фактор великих міст. У всіх регіонах з низьким рівнем розвитку інтелектуального капіталу відсутні міста з людністю понад 500 тис. осіб, що виступають важливими центрами накопичення інтелектуального капі-

талу. Аналіз впливу інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів дозволяє виявити досить високий рівень цього впливу. Коефіцієнт кореляції між індексом інтелектуального капіталу та індексом рівня соціально-економічного розвитку регіонів – 0,795, що свідчить про високу тісноту зв'язку.

Усім регіонам із найвищими показниками інтелектуального капіталу притаманні найвищі показники соціально-економічного розвитку. Місто Київ посідає перше місце як за рівнем розвитку інтелектуального капіталу, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Низькому рівню розвитку інтелектуального капіталу найчастіше відповідає і низький рівень соціально-економічного розвитку. Один із яскравих винятків у цій закономірності – Тернопільська область, яка за індексом інтелектуального капіталу входить до провідних регіонів, але остання за рівнем соціально-економічного розвитку. Майже протилежна ситуація у Київській області. Подібні розходження можуть бути спричинені економічною ефективністю використання інтелектуального капіталу. Необхідно зазначити, що в більшості регіонів показники інтелектуального капіталу хоч і низькі, але не сильно відрізняються між собою. Тому відсутня група регіонів з дуже низьким рівнем розвитку інтелектуального капіталу, що могло б бути серйозною загрозою для національної безпеки.

Аналіз впливу інтелектуального капіталу на якість життя населення регіонів дозволяє виявити значний рівень цього впливу. Коефіцієнт кореляції між індексом інтелектуального капіталу та індексом якості життя населення регіонів – 0,587, що свідчить про середню тісноту зв'язку між ними. Якщо розглянути вплив інтелектуального капіталу на окремі складові якості життя населення регіонів, то він простежується щодо освіти (коефіцієнт кореляції – 0,738) і охорони здоров'я (коефіцієнт кореляції – 0,426), а вплив на інші складові статистично не виражений.

Тому доцільно розглядати якість життя як єдину категорію. Розрахунок індексу інтелектуального капіталу в розрізі економічних районів дає можливість більш наочно подати регіональні відмінності рівня розвитку інтелектуального капіталу. Крім того, виділення економічних районів частково згладжує значні регіональні відмінності, викликані дуже високими показниками окремих регіонів (дуже часто таким регіоном є м. Київ). Нами обрано концепцію економічного районування України, запропоновану Ф. Заставним, яка передбачає виділення економічних районів [176]. Відповідно до розрахованого індексу інтелектуального капіталу економічні

райони України можна розподілити на чотири групи за рівнем розвитку інтелектуального капіталу:

високий – Столичний і Північно-Східний райони;

середній – Придніпровський і Донецький райони;

нижчий середнього – Карпатський, Подільський і Причорноморський райони;

низький – Центральний і Північно-Західний райони.

Отже, за рахунок високих показників м. Києва Столичний район посідає перше місце за рівнем розвитку інтелектуального капіталу, незважаючи навіть на те, що Житомирська, Київська і Чернігівська області належать до групи регіонів із низьким рівнем його розвитку. Північно-Східний район належить до регіонів з високим рівнем розвитку інтелектуального капіталу не лише за рахунок високих показників Харківської області, але і завдяки відносно високим показникам Полтавської і Сумської областей. Останні місця Центрального і Північно-Західного районів зумовлені, окрім інших причин, відсутністю в них міст з населенням понад 500 тис. осіб, які є основними центрами розвитку інтелектуального капіталу.

Незважаючи на певну недостатність статистичних показників для оцінювання окремих елементів інтелектуального капіталу, розрахований його інтегральний індекс дає можливість урахувати всі основні аспекти функціонування. Проведене оцінювання дозволило виявити значні регіональні відмінності рівня розвитку інтелектуального капіталу України. Інтелектуальний капітал потужно впливає на соціально-економічний розвиток (коефіцієнт кореляції – 0,795) і якість життя населення (коефіцієнт кореляції – 0,587) регіонів України. Слід зазначити, що сила впливу інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіонів є вищою, ніж вплив окремих його складових (людського, соціального й організаційного капіталів).

Отже, категорія «інтелектуальний капітал» є цілісною категорією і має практичну змістовність. Тому ефективне управління інтелектуальним капіталом регіонів є важливою умовою підвищення якості життя населення.

Отже, здійснено оцінювання інтелектуального капіталу регіонів України на основі розрахунку інтегральних індексів інтелектуального капіталу регіонів, проведено групування регіонів України за рівнем розвитку інтелектуального капіталу, а також розрахована оцінка впливу інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів, яка виявила досить високий рівень цього впливу.

Розділ 3

Забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону шляхом дієвого публічного управління та адміністрування

3.1. Публічне адміністрування в Україні: зв'язок з архетипами та пріоритети розвитку

Розвиток України в умовах господарювання визначається складним шляхом перетворень: від молодшої незалежної держави у 1990-х рр. до країни, яка у новому тисячолітті претендує на паритетне місце серед європейських країн. Додамо до цього структурні перетворення, трансформації, модернізацію на рівні державного управління, посилення впливу інститутів, які забезпечують дієвість публічного адміністрування.

В Україні публічне адміністрування переживає складну трансформацію. Необхідність реформування та трансформації викликана низкою проблем, які стосуються створення науково-методологічного підґрунтя для публічного адміністрування, усвідомлення його провідної ролі в процесі здійснення регіонального управління та місцевого самоврядування, створення передумов для ефективного реалізації публічного адміністрування, визначення рівня владних повноважень на місцях, формування місцевих бюджетів та їх цільового розподілу, формування та розподіл синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу. Глибинні демократичні перетворення повинні базуватися на архетипах співучасті кожного члена громади. Означене визначає актуальність і своєчасність питань, розглянутих у проведеному дослідженні.

Зазначені проблеми відображені в питаннях, що розглядаються в межах нещодавно сформованого в Україні наукового напрямку – публічного адміністрування. Виникнення публічного адміністрування як форми реалізації архетипів народовладдя в Україні співпало з набуттям країною незалежності. Це, на нашу думку, є символічним і позитивно вплинуло на розвиток теорії та практики публічного адміністрування в державі.

Основні доробки провідних вітчизняних науковців з означеної тематики викликані еволюцією публічного адміністрування. Зокрема, теоретичний

базис пропонують такі знані науковці, як М. Білинська, Ю. Ковбасюк, А. Колодій, О. Оболенський, С. Серьогін, В. Сороко, В. Толкованов та ін. Ідентичності публічному адмініструванню надає його розгляд через призму архетипного підходу, першопочатківцем якого є видатний вчений Е. Афонін і представники його ємної наукової школи.

Незважаючи на численні публікації, в сучасній Україні відбувається процес еволюції моделей публічного адміністрування. Цей складний процес супроводжується окресленням суперечностей у визначеннях публічного управління та публічного адміністрування. Це обумовлює доцільність подання авторської дефініції досліджуваного явища. А доведення впливу архетипів на розвиток публічного адміністрування зумовлює необхідність визначення серед них особливих або найвпливовіших – у межах публічного адміністрування.

З огляду на зазначене метою дослідження обране теоретико-методологічне обґрунтування сучасного публічного адміністрування, яке спирається на архетипи прямої демократії, та визначення пріоритетів його розвитку в сучасній Україні.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення таких завдань: визначення теоретико-методологічного підґрунтя публічного адміністрування у вітчизняній науці;

визначення зв'язку публічного адміністрування з архетипами, серед яких особливе місце належить архетипу прямої демократії;

доведення доцільності розвитку публічного адміністрування в Україні відповідно до пріоритетів архетипу демократії.

Публічне адміністрування розтлумачується у широкому та вузькому сенсі. У вузькому значенні публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади та розглядається як професійна діяльність державних службовців та осіб, які працюють у соціальній сфері, у неурядових організаціях, в установах та в організаціях. Ці інституції мають бюджетне фінансування та існують на спонсорські кошти; метою їх діяльності є забезпечення життєдіяльності на рівні державного, регіонального, місцевого управління. Завдання полягають у вивченні, розробленні та впровадженні публічної політики.

Публічне адміністрування у широкому сенсі пов'язане з функціонуванням усіх гілок влади: законодавчою, виконавчою, судовою, – а тому пов'язане з архетипами демократії. Ми вважаємо, що публічне адміністрування – це модифікація класичного менеджменту в різних сферах

життєдіяльності всього суспільства. Тобто планування, організація, мотивація з акцентом на контроль за формуванням і використанням ресурсів мають ефективно використовуватись органами влади (у тому числі, регіональними та місцевими), бізнесом, громадянами (зацікавлені сторони) у процесі надання публічних послуг.

Отже, в авторському баченні, публічне адміністрування – це сукупність безпосередньої взаємодії громадян, державного та неурядового секторів. Це планування, управління загальними справами міста, регіону. Це – відносини, які включають офіційні інституції, неформальні домовленості, що пов'язані із синтезованим (людським, інтелектуальним, соціальним) капіталом громадян, а тому невіддільні від архетипів демократії. Отже, публічне адміністрування – це залучення всіх зацікавлених громадян до процесів, що відбуваються на рівні міста, району, регіону, країни з метою використання їх права, здібностей, можливостей здійснювати народну владу, самостійно приймати рішення та реалізовувати функції публічного адміністратора – соціального контролера, що має здатність до самоорганізації.

Під методологією в контексті наукової галузі слід розуміти фундаментальні положення вчення про структуру, логічну організацію, принципи, функції, методи та засоби діяльності. У контексті зазначеного представимо на розсуд авторське бачення методологічного підґрунтя публічного адміністрування.

Так, об'єкт публічного адміністрування – відносини з приводу впорядкування суспільних справ на державному, регіональному, місцевому рівнях управління на базі архетипів народовладдя.

Предметом публічного адміністрування є закономірності, принципи, методи, форми, тенденції теорії та практики впорядкування та забезпечення розв'язання суспільних проблем.

Функції публічного адміністрування:

визначення, формулювання та ранжування суспільних проблем;

визначення підходів до вирішення проблем, що виникають у «трикутнику»: влада – бізнес – громадяни;

формування адміністративних структур, що тяжіють до адаптивного щодо вирішення проблем типу;

розроблення нормативних документів і плану дій щодо вирішення суспільно значущих проблем;

організація функціонування механізмів публічного адміністрування;

реалізація публічного контролю;
оцінювання ефективності та результативності публічного адміністрування.

Відмінність концепту публічного адміністрування від інших управлінських концептів полягає в тому, що він базується на префіксі «само»: самодіагностика, самовизначення, самоформулювання, самопропозиція вирішення проблеми; самовизначення кращого варіанту політики; самовизначення кошторису; самоприйняття плану дій; самоконтроль, самооцінювання, – що передбачає включення архетипів демократії.

Базове «само» передбачає посилення децентралізації і відповідну демократизацію управління на рівні регіону та місцевого самоврядування. Зокрема принцип «само» на місцевому рівні інтерпретується як самофінансування, самооподаткування, самозабезпечення, самовирішення, самоконтроль.

Принципи публічного адміністрування автори визначають таким чином: науковість; системність і комплексність; дієвість; прозорість; демократичність (широкий доступ населення до вирішення суспільних проблем); підконтрольність членам громади; самодостатність (для вирішення проблем); адаптивність і креативність.

Методи та засоби діяльності в публічному адмініструванні повторюють загальноприйняті в класичному менеджменті: адміністративні, економічні та соціально-психологічні.

Таким чином, ми запропонували авторське бачення методологічного підґрунтя та вважаємо за доцільне перейти до висвітлення різних точок зору на визначення поняття «публічне адміністрування». Природа поняття «публічне адміністрування» має значно ширший характер на перевагу більш звичному «державне управління». У сучасній організації суспільного життя управлінські дії здійснюють, окрім спеціальних інститутів держави, також органи місцевого самоврядування, громадські та приватні організації. Адміністрування передбачає особливий вид діяльності, а саме – ухвалення нормативних документів, розпоряджень, що видаються повноважними органами в умовах демократії, коли існує багатобічність взаємозв'язків між політичними та суспільними інститутами.

Публічна адміністрація – це система органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів, наділених адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення інтересів держави

та інтересів суспільства, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій та заходів, установлених законом.

Наведемо приклади пріоритетних напрямів у публічному адмініструванні, реалізація діяльності в межах яких створює підґрунтя для модернізації у зазначеній сфері. Більшість систем місцевого самоврядування держав сьогодення мають за основу сформований адміністративно-територіальний устрій, що є однією із важливих складових організації влади. Здійснюючи децентралізацію управлінських функцій, державні органи так чи інакше стикаються з проблемою коригування адміністративно-територіального устрою, а саме – змінюють його шаблі й елементи або провадять відповідні реформи в суспільстві. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що без удосконалення територіальної організації держави побудувати систему публічного адміністрування неможливо. Децентралізована державна влада з місцевою та регіональною автономією сьогодні стає панівною формою західноєвропейської державної організації [2; 54].

У сучасних умовах країна з абсолютно централізованим управлінням є атавізмом. Щодо децентралізації, то рівень її розвиненості є різним залежно від політичних пріоритетів керівництва, діалогу між владою та суспільством, впливовості суспільних інститутів. Децентралізація, як визначено у Великому економічному словнику [5, с. 220], полягає у передаванні функцій управління від центральних органів влади до місцевих, поширення кола повноважень нижчих органів управління за рахунок вищих органів.

На наш розсуд, децентралізація має ряд переваг: максимальне наближення органів виконання рішень до споживачів соціальних послуг; можливість залучення громадськості до розгляду значної кількості рішень; можливість узгодженості інтересів представників більшості територіальної громади; зменшення витрат на здійснення публічного управління за рахунок мінімізації кількості управлінських рівнів. Усе це позитивно вплине на зниження рівня транзакційних витрат у локальному масштабі, а отже, на зростання соціально-економічних показників у регіональному контексті. Тобто включення архетипів в управлінський процес дозволяє забезпечити ефективність управління.

Зробимо наголос на те, що сукупність операцій в середовищі «територіальна громада – публічне управління» можна розглядати як некомерційний ринок. Тут головною метою є не комерційний прибуток, а зниження транзакційних витрат. Тобто отримання суспільного надлишку можливе за рахунок зменшення витрат на контрольні процедури та операції,

оскільки кількість контролюючих органів зменшується, а в контролі беруть участь структури громадянського суспільства. Поряд із цим прозорість діяльності публічних адміністрацій зменшує витрати, пов'язані з корупцією. Некомерційний ринок соціальних послуг, що надаються публічними адміністраціями, не входить у суперечність зі структурами унітарної держави, ні з розвинутою структурою громадянського суспільства.

Можливості ефективного державного впливу на суспільні процеси навіть за найкращих умов є досить обмеженими, і держава не здатна розв'язати всі проблеми, які постають перед громадянами. Тому децентралізація є необхідним компонентом процесу демократизації країни, який базується на архетипі прямої демократії.

Основні проблеми правового, фінансово-економічного, інституційного та суспільно-політичного характеру, що стримують розвиток місцевого самоврядування, є такі: відсутність правового закріплення територіальної основи місцевого самоврядування та системи правового впливу держави на діяльність органів місцевого самоврядування; надмірна централізація ресурсів і повноважень; дублювання повноважень місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; відсутність державного стимулювання громади до саморозвитку й ініціативності; диспропорції одиниць адміністративно-територіального устрою; криза кадрової політики на рівні місцевого самоврядування; корпоратизація органів місцевого самоврядування та відчуження їх від населення; неусвідомлення існування архетипів та ігнорування впливу архетипу прямої демократії на суспільні процеси.

Досвід зарубіжних країн і найновіші наукові дослідження дозволяють виокремити такі передумови успішної імплементації децентралізаційних явищ та ефективного управління в системі децентралізованої влади: утвердження принципу верховенства права; визнання та гарантії місцевого самоврядування; рівний правовий захист усіх форм власності; демократичне й ефективне виборче законодавство; незалежність, ефективність, доступність і прозорість судової системи, функціонування інститутів адміністративного судочинства; досконалий бюджетний процес і висока фінансова дисципліна; наявність адекватних соціальних стандартів; розвинутий громадський сектор або стійка тенденція до його розвитку; інші передумови [51, с. 14]. У Звіті про глобальну конкурентоспроможність за 2014 р. Всесвітнього економічного форуму Україна посіла лише сто тридцять друге місце зі ста сорока чотирьох країн світу за рівнем ефективності інституцій [285].

Такий результат є одним з найгірших не лише відносно країн ЄС та інших розвинених економік, а й порівняно з найближчими сусідами. Серед позитивних змін варто зазначити певний прогрес у боротьбі з корупцією (сто сімнадцяте місце), але значно погіршилися показники ефективності уряду – сто двадцять третє місце. У тому, що з ефективністю уряду та корупцією пов'язано чимало проблем, можна пересвідчитись, ознайомившись з опитуванням, проведеним фондом «Ефективне управління» (табл. 3.1) [67].

Таблиця 3.1

Найпроблемніші фактори, що свідчать про неефективність українських інституцій (дані за 2014 р.), %

Регіони	Корупція	Неефективність державного апарату (в т. ч. дозвільної системи)	Нестабільність державної політики	Нестабільність місцевої та державної влади
1	2	3	4	5
Автономна Республіка Крим	16,4	12,3	11,0	7,2
Вінницька область	10,4	15,5	9,9	8,5
Волинська область	9,1	5,3	14,5	5,6
Дніпропетровська область	13,2	10,5	11,9	6,4
Донецька область	10,7	10	16,5	5,3
Житомирська область	12,4	7,5	16,6	5,5
Закарпатська область	8,8	6,5	18,4	6,0
Запорізька область	12,6	10,1	17,8	8,4
Івано-Франківська область	13,0	7,3	14,5	9,8
Київська область	12,1	10,6	15,3	6,6
Кіровоградська область	11,1	10,7	15,4	5,1
Луганська область	12,2	10,4	15,7	5,3
Львівська область	13,4	8,8	16,0	6,9
Миколаївська область	10,9	9,4	14,1	7,4
Одеська область	15,3	11,6	12,7	7,4
Полтавська область	12,3	7,8	17,2	6,8
Рівненська область	9,3	7,4	20,0	5,2
м. Севастополь	15,1	9,8	11,9	5,5
Сумська область	9,3	8,4	17,9	6,1

1	2	3	4	5
Тернопільська область	9,4	8,8	13,2	7,5
Харківська область	15,0	9,4	15,5	5,6
Херсонська область	8,6	9,5	18,6	6,7
Хмельницька область	13,7	6,8	16,9	5,9
Черкаська область	13,2	10,1	16,0	5,4
Чернівецька область	9,2	6,4	9,8	5,2
Чернігівська область	8,8	6,4	14,8	6,2
м. Київ	14,3	10,9	13,2	7,0

Важливого значення в цих умовах набуває якість чинної нормативно-правової бази місцевого самоврядування, її здатність бути ґрунтовною основою щодо тих процесів, які відбуваються в правовому регулюванні місцевого самоврядування і є характерними рисами сучасного етапу розвитку регіональних соціально-економічних систем. Актуальними у контексті реформування системи територіальної організації влади в Україні стають проблеми визначення способу конституційно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування. Цінність локального підходу до правового регулювання статусу органів місцевого самоврядування та локальної правотворчості у цілому втрачається, фактично позбавляючи предмета правового регулювання.

Зміни в теоретичних підходах до регіонального та місцевого самоврядування (а саме – орієнтація на ініціативу з боку територій) приводять до переорієнтації політики в напрямі децентралізації. Це створює умови для горизонтальної моделі співпраці з більш детальним розглядом реальних проблем. Акценти зміщуються з розвитку фізичної інфраструктури на зростання людського потенціалу. Разом із цим поглиблюється потреба в усвідомленні архетипу прямої демократії, дослідженні його природи та створенні передумов до дієвого впливу архетипу на суспільно-політичні процеси. Головною метою стає чітке визначення місця регіону в світовій економіці та сприяння розвитку кластерів у секторах, які мають найвищий потенціал і можуть підтримувати розвиток інших секторів. Самодостатнє зростання стало новою формою успіху регіонів. Демократизація регіональних інституцій і установ може відкрити їх для більш широкого кола учасників. Ці тенденції посилено змінами у системі функціонування публічного управління, відмовою від централізованого підходу й уніфікованих політик на користь децентралізації.

У процесі створення нової децентралізованої системи управління необхідним елементом є поєднання загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, урахування місцевої специфіки соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Зазначені інтереси формуються під впливом архетипів, зокрема архетипу прямої демократії, який є передумовою децентралізації. Децентралізаційні дії мають своїм об'єктом передусім сферу місцевого самоврядування. Вони здійснюються на основі законодавчого делегування громадам певних повноважень держави з метою формування нових партнерських стосунків між державою та громадами, що базуються на архетиповій парадигмі.

Отже, зазначене дало можливість визначити низку пріоритетів у розвитку публічного адміністрування:

нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу країни з подальшим його розподілом на національному рівні з урахуванням архетипів. Мова йде про створення національних і регіональних інтегрованих структур, ТНК і кластерів, до складу яких можуть входити всі організації, що надають публічні послуги;

управління процесами надання публічних послуг у напрямі підвищення їх рівня та поширення охоплення громадян суспільства публічними послугами;

створення умов для трансформації синтезованого капіталу у гео-економічний капітал країни, який має забезпечувати створення інноваційної моделі розвитку підприємств; соціально-економічний розвиток країни з посиленням впливу публічного адміністрування на суспільні процеси;

забезпечення децентралізації управління через вплив архетипу прямої демократії з метою забезпечення дієвості публічного адміністрування. Слідування зазначеним пріоритетам, що сприяють забезпеченню дієвості публічного адміністрування, дає можливість визначити напрями поширення демократизації на підставі одного з найважливіших архетипів архетипу прямої демократії.

3.2. Забезпечення ефективної інноваційної діяльності в публічному управлінні

В умовах інтеграції у світове економічне співтовариство виникає нагальна потреба в суттєвому покращенні якості публічного управління.

Це можна здійснити лише на основі запровадження інноваційних проєктів, які мають бути націлені на абсолютно всі процеси, що забезпечують успішне функціонування публічних установ, сприяючи їх подальшому інноваційному розвитку.

Проблеми стратегічного управління інноваційним розвитком організацій розглядаються в численних публікаціях зарубіжних і вітчизняних вчених – таких, як: Х. Барнет, М. Боярська, О. Гребешкова, П. Друкер, М. Йохна, Н. Краснокутська, Т. Лепейко, О. Малярчук, О. Мельничук, К. Найт, А. Наливайко, А. Харман, Б. Санто, В. Стадник, Г. Старченко, Л. Шульгіна, В. Юхименко, О. Ястремська та ін.

Вирішенню теоретичних і практичних питань, пов'язаних з управлінням проєктами, присвятили наукові праці такі вчені, як І. Бабаєв, Т. Безверхнюк, С. Бушуєв, Н. Бушуєва, Е. Везрух, К. Грей, С. Ілляшенко, Н. Котова, Е. Ларсон, С. Попова, О. Федорчак, В. Яковенко, Ф. Ярошенко.

Віддаючи належне науковим здобуткам провідних вчених стосовно визначеної проблематики, слід зауважити, що роботи присвячено переважно інноваційному розвитку й управлінню проєктами. Єдиного, комплексного аналізу цієї проблематики практично не існує, тому доцільним уявляється її дослідження. Мета такого дослідження полягає в розкритті особливостей стратегічного управління інноваційними проєктами в сучасних економічних умовах.

Узагальнюючи думки визнаних дослідників стосовно стратегічного управління інноваційним розвитком [27; 91; 141; 170; 187; 193; 201] та управління їх інноваційними проєктами [19; 22; 27], доцільно визначити сутність стратегічного управління інноваційними проєктами публічних установ. Його слід розглядати як комплекс управлінських заходів із позиції їх успішності. Функціонування в цьому плані має відбуватися завдяки планомірному, поступовому впровадженню інновацій, їх якісної і кількісної конкретизації у вигляді системи цілей і послідовності дій.

Згідно з думкою Є. Короткова, сучасний стратегічний менеджмент базується на таких положеннях [79]:

відмова від пріоритетів класичних принципів шкіл менеджменту, згідно з якими успіх визначається тільки раціональною організацією виробництва продукції, зниженням витрат, розвитком спеціалізації, тобто впливом управління на внутрішні фактори виробництва. Замість цього першочерговою стає проблема гнучкості й адаптованості до постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовищ, які, зокрема, здійснюються за рахунок активізації процесів пошуку та впровадження інноваційних технологій;

активне використання в управлінні теорії систем, що полегшує процес дослідження організації в комплексі. Для успішного інноваційного розвитку публічна установа повинна адекватно реагувати на зміни як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі. Основою цього процесу є реалізація інноваційних проектів, які можуть бути об'єднані у відповідні інноваційні програми, що реалізуються згідно з загальною стратегією розвитку;

застосування в управлінні ситуаційного підходу, відповідно до якого функціонування організації обумовлене реакцією на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищах. Центральним моментом є ситуація, тобто конкретний набір обставин, що істотно впливають на роботу публічної установи в поточному часі. Для сприятливого розвитку ситуації потрібно застосовувати відповідні інноваційні методи;

нова управлінська парадигма приділяє велику увагу таким факторам, як: лідерство та стиль управління, кваліфікація і культура службовців, мотивація поведінки, взаємини в колективі та реакція персоналу на зміни. Орієнтація на нові умови та фактори подальшого інноваційного розвитку відображені в принципах менеджменту, формулювання яких показує зростання ролі персоналу, його професіоналізму, особистісних якостей, а також усієї корпоративної культури публічної установи;

практичне застосування нових принципів управління досить трудомістке; вимагає радикального перегляду всієї філософії бізнесу, зміни психології персоналу, підвищення їхньої кваліфікації і зростання потенціалу. Це можливе лише завдяки планомірній реалізації інноваційних проектів із застосуванням сучасних методологій.

У табл. 3.2 подано порівняльну характеристику інноваційних програм і проектів.

Таблиця 3.2

Порівняльна характеристика інноваційних програм і проектів

Інноваційна програма	Інноваційний проект
1	2
Відповідальність за підтримання інноваційного розвитку публічної установи в цілому	Відповідальність за реалізацію інноваційного проекту в цілому

1	2
Повноваження, визначені структурою управління публічної установи в цілому	Повноваження визначені винятково в межах реалізованого проекту
Стійке коло завдань	Постійно змінюється коло завдань
Відповідальність, обмежена затвердженими посадовими інструкціями	Відповідальність за виконання міжфункціональних завдань
Програма реалізується в умовах динамічного зовнішнього та внутрішнього середовищ	Проект реалізується в умовах динамічного зовнішнього та внутрішнього середовищ
Основне завдання – досягнення поставленої мети, управління змінами, забезпечення проектів ресурсами та їх оптимальний перерозподіл між ними	Основне завдання – досягнення поставленої мети, управління змінами, вирішення конфліктів
Успіх – поступовий інноваційний розвиток публічної установи	Успіх – досягнення кінцевої мети інноваційного проекту

Згідно з думкою С. Д. Бушуєва та Р. Ф. Ярошенко [19, с. 43], ключовими принципами формування кращої практики систем управління інноваційними проектами та програмами є:

зв'язок інноваційних проектів і програм з корпоративною стратегією. На нашу думку, слід розрізнити взаємозв'язок інноваційних проектів і програм (див. табл. 3.2) з пірамідою стратегій, яку було запропоновано А. А. Томпсоном та А. Дж. Стриклендом [170]. Інноваційні програми можуть включати кілька інноваційних проектів і розроблятися на вищому рівні (тобто на рівні формування корпоративної або ділової стратегії) залежно від профілю діяльності публічної установи. Інноваційні проекти формуються та реалізуються переважно на тактичному та оперативному рівнях відповідно до ухваленої інноваційної програми;

орієнтація проекту або програми на створення цінності та її міграцію для задоволення зацікавлених сторін [19, с. 43]. Слід зауважити, що залежно від рівня стратегії цінність у піраміді буде поступово трансформуватися. Проте ключовим критерієм вибору тієї чи іншої інноваційної програми (а на наступному кроці – інноваційного проекту) є формування саме тієї цінності, яка буде актуальною для всіх зацікавлених сторін протягом тривалого періоду;

утілення кращої світової практики [19, с. 43]. У цьому аспекті важливе врахування різноманітних політичних, економічних, техніко-технологічних, культурних, психологічних та інших факторів;

ефективне розділення обов'язків і відповідальності у проекті [19, с. 43] – забезпечити їх реалізацію та ефективний розподіл неможливо без визначення повноважень серед усіх учасників команди проекту;

орієнтація компетенцій і процесів управління на створення продукту та досягнення цілей [19, с. 43]. Для цього потрібні певні ресурси, які сприяють не тільки створенню продукту та досягненню поточних цілей, а і збалансованому інноваційному розвитку публічної установи в цілому. Цього можна досягти лише за рахунок перерозподілу ресурсів між інноваційними проектами, нівелювання суперечностей між цілями всіх інноваційних проектів, що реалізуються в організації;

фокусування учасників на старанному виконанні й ефективній діяльності за проектом [19, с. 43] не має заважати ходу процесу, що відбуваються в публічній установі. Також необхідним є стимулювання ініціативи щодо покращення реалізації всіх процесів шляхом запровадження інновацій;

фокусування на вигодах і перешкодах до успіху [19, с. 43]. Акцент потрібно робити саме на стратегічні вигоди та перешкоди, розроблення заходів щодо отримання переваг і подолання перешкод. Саме тому доцільно застосовувати зустрічне планування інноваційних заходів як із боку керівництва публічної установи, так і з боку всіх зацікавлених співробітників, які мають інноваційне мислення та високу лояльність до організації.

Отже, проведений критичний аналіз наукових підходів до стратегічного управління інноваційними проектами є підґрунтям для формування відповідних принципів, дотримання яких дозволить усім учасникам інноваційних процесів у публічному управлінні забезпечити їх успішну реалізацію.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується інтенсифікацією наукових досліджень, завдяки яким пришвидшується техніко-технологічний прогрес. Основна мета наукової діяльності – отримання нових знань, які із часом можна використати в тій чи іншій предметній галузі. Усе це, безумовно, сприяє зростанню кількості інноваційних проектів, що реалізуються у публічних установах. Тому важливим щодо забезпечення стратегічного управління інноваційними проектами є застосування принципу науковості, який дозволить систематизувати об'єктивні знання про дійсність.

Важливим у процесі ухвалення управлінського рішення, особливо стратегічного та інноваційного, є вміння відповідальної особи, неупереджено

сприймати інформацію та робити на її основі правильні висновки. У свою чергу, це припускає цілеспрямований вплив на систему в цілому або її компоненти; основою впливових процесів є пізнання об'єктивних закономірностей у цілях забезпечення успішності реалізації проекту як системи. Отже, стратегічне управління інноваційними проектами має враховувати об'єктивні закономірності, а також передбачати появу нових технологій, що можливе завдяки реалізації принципу об'єктивності.

Сучасні інноваційні проекти є дуже складними, характеризуються специфічними особливостями, притаманними тільки їм, перебувають під впливом безлічі факторів та обмежень. Через це суттєво ускладнюється процес ухвалення стратегічних рішень відносно їх реалізації, що потребує всебічного аналізу з використанням системного підходу.

В умовах інформатизації суспільства, що розповсюджується з високою швидкістю, найціннішою для реалізації стратегічних управлінських інноваційних рішень є інформація. Тому все більшу актуальність набуває принцип інформаційної достатності, що дозволяє аналізувати та враховувати всю необхідну інформацію для вибору найбільш доцільного та виваженого рішення.

Істотне значення в стратегічному управлінні інноваціями має принцип саморегулювання, що дозволяє проекту, який є економічною системою, своєчасно перебудовуватися в цілях самозбереження та переходити на наступний етап реалізації.

У сучасних умовах персонал є одним з найважливіших ресурсів реалізації інноваційних процесів, ініціатива якого щодо покращення реалізації проекту є запорукою його успішності. Тому істотне значення надано принципу демократизму, що сприяє проявленню ініціативи та самостійності у процесі досягнення поставлених цілей, ефективнішому здійсненню комунікацій серед учасників проекту.

Висока турбулентність середовища, особливо зовнішнього, спонукає учасників інноваційних проектів до постійних змін, які дозволяють їм пристосуватися до нових умов функціонування або (в деяких випадках) впливати на них. Проте здійснення цих заходів неможливе без ефективної командної роботи, націленої на досягнення мети.

Однією з важливіших умов успішності інноваційного проекту є відданість або лояльність його команди. Основою такого настрою є емоційно позитивне ставлення кожного працівника до проекту, що припускає готовність поділяти його цілі та цінності.

Будь-яке рішення, ухвалене у рамках проекту, задовільнює деяким заданим специфічним правилам установлення переваг, які притаманні йому. Тому керівник проекту здійснює раціональний розподіл ресурсів, призначених на реалізацію проекту.

В умовах суттєвого перевищення пропозиції над попитом у більшості галузей важливою конкурентною перевагою для учасників проекту стає виконання особливих умов замовника та їх передбачення. Все це можна реалізувати завдяки індивідуальному підходу до замовника, щоб задовільнити його вимоги в більшому обсязі.

Як вже зазначалося, важливу роль в успішній реалізації проекту відіграє його персонал. Тому важливим є застосування відповідної системи мотивації, яка буде сприяти розвитку творчості персоналу, що є основою впровадження різного роду поліпшень і, як наслідок, зростанню ефективності реалізації проекту.

Складність такої системи, як проект, обумовлює наявність альтернативних варіантів його реалізації. Крім того, подальше його втілення за тим чи іншим напрямом припускає можливість виникнення ряду наслідків від вибору того або іншого варіанту.

Основою реалізації інноваційного проекту є відповідальність кожного працівника, обов'язковою умовою якої є адресність.

Важливу роль у процесі реалізації інноваційного проекту відіграє контроль, націлений на попередження формування негативної ситуації, яка характеризується погіршенням ключових характеристики його реалізації (якість, термін реалізації, бюджет) і має довгострокові наслідки.

Фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на хід реалізації інноваційного проекту, найчастіше чинять сукупний вплив, який майже завжди відрізняється від суми ефектів окремих факторів і проявляється у вигляді синергізму.

Таким чином, запропонована система принципів стратегічного управління інноваційними проектами у публічних установах є цілісною, комплементарною, індіферентною, а її використання стає підґрунтям для формування методичного забезпечення стратегічного управління інноваційними проектами.

На думку численних науковців [27; 141], особливу увагу в здійсненні стратегічного управління інноваційними проектами слід приділяти виокремленню функцій стратегічного, інноваційного та проектного менеджментів (табл. 3.3).

Інтеграція функцій стратегічного, інноваційного та проектного менеджменту для забезпечення збалансованого інноваційного розвитку публічних установ
(узагальнено та доповнено за [27, с. 163; 141, с. 21])

258

Етапи розроблення стратегій	Складові інноваційного розвитку			
	Інноваційний потенціал	Інноваційний процес	Інноваційний проект	Процес управління інноваційними проектами
Аналіз	Аналіз стратегічних інноваційних можливостей публічної установи, виявлення напрямів і варіантів їх інноваційного розвитку	Аналіз життєвого циклу інновацій, продукту, ринку, пошук способів їх практичного використання	Аналіз потенційних інноваційних проектів, які доцільно реалізувати на основі виявлених стратегічних напрямів і варіантів інноваційного розвитку	Аналіз життєвого циклу інноваційного проекту та його оточення, визначення необхідного ресурсного забезпечення
Планування	Розроблення інноваційної стратегії публічної установи та механізму її реалізації, виділення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку з множини розглянутих стратегій	Дослідницько-конструкторські розроблення, створення зразків, перевірка результатів теоретичних досліджень, випробовування зразків	Вибір методів планування інноваційного проекту, розроблення альтернативних планів його реалізації, формування критеріїв їх оцінювання та вибір оптимального	Ідентифікація системи цілей інноваційного проекту, структуризація робіт, виконавців та ресурсного забезпечення, механізму взаємодії між роботами та учасниками проекту, формування матриці відповідальності
Реалізація	Ефективний розподіл і використання ресурсів згідно з запланованою стратегією публічної установи	Виведення нового продукту на ринок, реалізація інноваційних технологій у публічній установі, проведення виробничих досліджень	Виконання інноваційного проекту згідно з вибраним оптимальним варіантом плану	Виконання інноваційного проекту та досягнення поставленої мети
Контроль	Формування системи інтегрованого стратегічного, інноваційного та проектного контролю для забезпечення неперервного інноваційного розвитку публічної установи			

Таким чином, на узагальнення підходів запропоновано визначення стратегічного управління інноваційними проектами як комплексу управлінських заходів з визначення подальших напрямів щодо зростання успішності функціонування публічної установи завдяки планомірному, поступовому впровадженню інновацій; їх якісна та кількісна конкретизація у вигляді системи цілей і послідовності дій, які треба здійснити щодо їх досягнення. Визначено особливості стратегічного управління інноваційними проектами на основі уточнення ключових принципів формування систем управління інноваційними проектами та програмами, визначення їх відмінностей. Для забезпечення збалансованого інноваційного розвитку публічної установи запропоновано здійснення інтеграції функцій стратегічного, інноваційного та проектного менеджментів.

3.3. Роль органів публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом регіонів України

Соціальний потенціал країни є основою суспільства. Для забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону важливими є не лише показники його економічного потенціалу, але й ефективність соціальної політики, метою якої є формування і розвиток соціального потенціалу регіону. Соціальний потенціал є одним з найбільш важливих факторів у розвитку регіонального суспільства – і не тільки в традиційних формах, а і в інноваційних напрямках.

Ґрунтуючись на аналізі літератури, В. М. Прохорова зауважує, що «...соціальний потенціал є системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. За наявності необхідних ресурсів і потреб його носіїв соціальний потенціал реалізується у праці. Ядром соціального потенціалу є людський потенціал, основними факторами розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності та праці» [261].

Соціальний потенціал регіону є складною системою, до якої входять трудовий, інтелектуальний, науковий, освітній, культурний потенціали, які сукупно забезпечують життєдіяльність і розвиток суспільства на регіональному рівні. Він повинен сприяти вирішенню соціально-економічних

проблем, що можливе лише за умови активного використання та функціонування всіх його елементів.

Управління соціальним потенціалом на регіональному рівні особливо важливий для країн з великою кількістю населення. Україна є складною, неоднорідною за щільністю населення країною. Диференціація населення за рівнем доступності матеріальних і духовних благ залишається на досить високому рівні. Тому нерівномірність розвитку регіонів, у тому числі соціального, потребує втручання органів публічного адміністрування в управління соціальним потенціалом регіонів України. Складна соціально-економічна ситуація в регіонах України створює тенденції, які є потенційним джерелом економічної, соціальної та політичної нестабільності в країні. Одним із найважливіших елементів управління соціальним потенціалом регіону є організація механізму управління ним (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Механізм управління соціальним потенціалом регіону

Органи публічного адміністрування на регіональному рівні представлені місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Органи виконавчої влади складаються з місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. У межах відповідного регіону вони забезпечують виконання державних і регіональних програм соціального розвитку, реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

До вирішення питань управління соціальним потенціалом регіону місцевими державними адміністраціями належать: розвиток відповідних територій (розроблення та забезпечення виконання програм соціально-економічного розвитку, визначення необхідного рівня обслуговування населення відповідно до нормативів мінімальних соціальних потреб; визначення обсягу послуг, необхідних для забезпечення передбаченого законодавством рівня мінімальних соціальних потреб); реалізація державної політики у галузі освіти, охорони здоров'я, сім'ї, жінок, молоді та дітей, соціального забезпечення та соціального захисту населення, зайнятості, праці та заробітної плати [234].

На органи місцевого самоврядування повинна припадати значна частина функцій, пов'язаних з управлінням соціального потенціалу регіону задля забезпечення реалізації принципу субсидіарності, тобто вирішення питань на рівні їх виникнення [234].

Виконавчі органи місцевих рад повинні виконувати заходи, які визначила та профінансувала держава, а також окреслювали власні пріоритети та реалізовувати власну політику в сфері управління соціальним потенціалом регіону. Органи місцевого самоврядування усіх рівнів повинні затверджувати програми соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць і цільових програм з інших питань місцевого самоврядування. Отже, вони виконують формальну роль, погоджуючи пріоритети регіону без повноважень впливу на їх реалізацію [234].

Основна мета управління соціальним потенціалом регіону є досягнення збалансованого розвитку, за якого показники відтворення людського капіталу та задовільнення потреб населення мають позитивну динаміку [227]. Важливу роль у досягненні поставленої мети відіграють саме органи публічного адміністрування регіону.

Соціальний потенціал регіону характеризується спільністю територіального розміщення, тісним взаємозв'язком його елементів, залежністю від глобалізаційних і євроінтеграційних процесів. Недостатній розвиток одного або кількох елементів соціального потенціалу може призвести до уповільнення його розвитку або руйнування [244].

Сьогодні органи публічного адміністрування повинні відповідати за соціальний розвиток регіону та підвищення рівня життя населення. Перед ними стоять конкретні завдання з управління соціальним потенціалом регіону.

У зарубіжних країнах на рівні великих міст і регіонів увага приділяється розв'язанню таких проблем, як:

- структурна перебудова старих індустріальних районів;

- раціональне землекористування;

- поліпшення екологічної ситуації і благоустрою;

- пропорційний розвиток місцевої економіки;

- забезпечення прибуткової бази місцевих бюджетів;

- цілеспрямована професійна освіта відповідно до потреб регіону, перепідготовка та перекваліфікація кадрів;

- стійкий розвиток соціального комплексу;

- допомога збіднілим територіям [244].

В українських реаліях загальні завдання, які стоять перед органами публічного адміністрування щодо управління соціальним потенціалом регіону, можна сформулювати таким чином:

- підтримка необхідного співвідношення між кількістю і якістю робочих місць і пропозицією робочої сили (щодо окремих контингентів населення, міст і районів);

- підтримка необхідних рівнів виробництва стратегічних товарів, забезпечення регіональної економічної безпеки регіону;

- створення загальних умов господарювання для усіх секторів економіки. Забезпечення користування в регіоні енергетичними та транспортними системами;

- підтримка найважливіших регіональних макроекономічних пропорцій (між попитом і пропозицією, експортною і внутрішньою економікою);

- комплексне рішення проблем економіки регіону (на основі реалізації взаємозв'язаної системи регіональних цільових програм) [244].

Основним методом управління соціальним потенціалом є соціальне програмування. Значення соціальних програм для державного регулювання полягає в такому:

органи публічного адміністрування можуть добитися значної концентрації ресурсів саме в рамках програмного рішення окремої соціальної проблеми;

для розв'язання проблеми на системній основі програмування дозволяє залучити нові, нетрадиційні види ресурсів, насамперед організаційні;

програмування – більш цілеспрямований метод, більш «загострений» підхід до управління соціальними об'єктами, ніж централізоване директивне планування.

Соціальні програми працюють як суворий інструмент розподілу ресурсів для управління соціальним потенціалом регіону. Там, де рекомендаційні функції виявляються недостатніми, в дію вступають заходи активного державного розподілу та перерозподілу фінансових, матеріальних та інших ресурсів. Тому в разі загострення будь-якої соціальної проблеми, органи публічного адміністрування оперувати всіма важелями прямого втручання в хід вирішення проблеми. Ігноруються часом більш тонкі, непрямі методи регулювання, не піклуючись про пошук нових, нетрадиційних шляхів виходу з важкої соціальної ситуації, а то і просто не звертаючи уваги на першопричину виникнення соціальної проблеми [210].

Усвідомлюючи складність соціально-економічної ситуації в країні, органи публічного адміністрування, починаючи з 2016 р., головними пріоритетами для себе визначили підвищення якості та рівня життя громадян у регіонах України. Органи публічного адміністрування поставили перед собою завдання: не пристосовуватися до обмежених фінансово-матеріальних, трудових, інтелектуальних та інших ресурсів регіонів країни; визначити основні пріоритети й активно впроваджувати реформи, які дають змогу втілювати в життя принципи соціальної справедливості та забезпечити постійне підвищення добробуту населення. Із цією метою були запроваджені комплексна реформа системи оплати праці, реформа системи пенсійного забезпечення, забезпечення адресності в наданні державної соціальної допомоги. І головне, було визначено децентралізацію системи соціальних послуг та їх розвиток на рівні територіальних громад [84].

Для ефективної праці необхідні належні умови, оскільки насамперед доходи від трудової діяльності формують добробут родин. Для органів публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом регіонів країни особливої уваги вимагало питання ціни робочої сили. Вартість робочої сили в країні була низькою, мінімальна заробітна плата не забезпечувала навіть половини вартості споживчого кошика. Результатом вирішення цього питання став прийнятий у 2016 р. закон, який був нововведенням у сфері соціально-трудогих відносин. Було запроваджено нову методику визначення мінімальної заробітної плати. Це привело до легалізації частини доходів у сфері оплати праці, реального зростання заробітної плати громадян, надходжень до фондів соціального страхування, Пенсійного фонду України та доходів державного і місцевих бюджетів [280].

Наслідком реформування пенсійної системи стало підвищення рівня трудових пенсій, встановлення справедливих принципів їх нарахування, створення умов для фінансової стійкості Пенсійного фонду України; підвищення привабливості солідарної системи з метою стимулювання легалізації заробітної плати та зайнятості серед працюючого населення.

Триває процес гармонізації національного законодавства у сфері зайнятості. Завдання, які сьогодні вирішують у цій сфері органи публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом, можна розподілити на два напрями: легалізація зайнятості; збільшення рівня зайнятості населення.

У ході реформування системи державної соціальної підтримки та послуг було поставлено завдання забезпечити соціальним захистом людей із низькими доходами. З метою вирішення цього завдання у 2017 р. була сформована максимальна кількість соціальних програм щодо механізмів надання грошових компенсацій за послуги, які обрала сама людина виходячи з власних потреб, а не рішень чиновника.

Невід'ємною частиною в управлінні соціальним потенціалом регіонів України постає питання зміни системи адміністрування соціальних програм. Це б дало змогу підвищити якість послуг, що надаються населенню. Для цього у великих містах почали реалізовувати проекти зі створення центрів надання послуг соціального характеру.

Сьогодні у Харкові вже завершено реалізацію двох проектів, відкрито найкращий в Україні «Прозорий офіс» у Києві, подано пропозиції з десятків інших великих міст.

Головною метою органів публічного адміністрування в управлінні соціальним потенціалом регіону є розвиток і зростання основних індикаторів його стану. Але для цього необхідно подолати ряд проблем – таких, як:

визнання галузей соціальної сфери такими, що беруть активну участь у виробництві матеріальних і духовних благ і послуг;

подолання міжрегіональних відмінностей у рівні обслуговування населення та забезпечення його елементами соціальної інфраструктури відповідно до чинних нормативів;

установлення обґрунтованого рівня оплати праці фахівців галузей соціальної сфери (зокрема працівників освіти, охорони здоров'я, культури, науки);

формування ефективної системи управління галузями соціального призначення в умовах різних форм власності;

розроблення проектів нових типів навчальних закладів, установ культури, охорони здоров'я з урахуванням формування ринкових відносин і широким використанням сучасного обладнання, оргтехніки;

розроблення науково обґрунтованих критеріїв розвитку матеріальної бази галузей соціальної сфери [222].

Таким чином, можна сказати, що соціальний потенціал регіону – досить складна система, яка є сукупністю соціальних факторів, джерел, стимулів і проявляється у поєднанні соціально-трудового потенціалу та соціальної інфраструктури регіону. За характером прояву соціальний потенціал може розвиватися в різних напрямках, реалізуючись у формі трудового, наукового, інтелектуального, культурного та інших видах потенціалу, які доповнюють один одного та забезпечують функціонування всіх структурних елементів суспільства.

Управління соціальним потенціалом регіону можна розглядати як вплив держави на процеси соціального розвитку, які відбуваються в самому регіоні. І роль органів публічного адміністрування в управлінні цими процесами полягає у розв'язанні соціальних проблем, що виникають у регіонах. Це стосується і підвищення рівня та якості життя населення, і соціального вирівнювання регіонів, і багатьох інших питань. Але для того щоб вирішити ці питання, необхідно змінити ставлення до завдань і проблем, які постали перед органами публічного адміністрування регіонів України в управлінні цими регіонами, та розв'язувати їх у комплексі з іншими сферами, з урахуванням їх взаємозв'язку.

3.4. Напрями вдосконалення публічного управління трудовими ресурсами України

Забезпечення сталого розвитку країни та її регіонів є надзвичайно складним завданням, що вимагає системного підходу. Одним із важливих аспектів зазначеної системи забезпечення є управлінський. У цьому контексті важко переоцінити роль публічного управління – від формування його принципів, цілей та завдань до прийняття конкретних рішень. Публічне управління визначається як цілеспрямований вплив на соціальні процеси, що охоплює дії органів влади та неурядових акторів – таких, як громадянське суспільство, вчені, дослідники та приватні організації. Для впровадження принципів сталого розвитку критичним є не тільки міжнародний чи національний, а і регіональний та місцевий рівні управління, забезпечення їх системної діяльності. Це визначає успіх або невдачу спільних зусиль, оскільки в умовах глобалізації гармонізоване публічне управління на всіх територіальних рівнях є необхідною умовою досягнення цілей і завдань сталого розвитку [6].

Управління трудовими ресурсами регіону – це складний багатогранний процес, де мають бути пов'язані інтереси держави, регіонів, підприємств. Питання управління трудовими ресурсами регіонів України є досить актуальними у зв'язку з тим, що в нашій країні намітилися ряд тенденцій, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток (зокрема тенденція відтоку робочої сили в більш розвинені країни, високий рівень безробіття та ін.).

Трудова міграція в останні роки стала одним із найбільш болючих і загрозливих питань для нашої країни. Основними причинами трудової міграції є відсутність або недостатні темпи впровадження реформ. Це не дозволяє досягти кращих економічних умов в країні, бажання реалізувати свій трудовий потенціал та одержувати достатній рівень матеріальної винагороди за свою працю. Поки що країна не може надати економічні умови для розвитку підприємництва – такі, щоб припинити відтік за кордон саме тієї частки населення, яка є найбільш інтелектуально розвинена, має високі професійні здібності, прагнення реалізувати їх у підприємницькій діяльності. Вирішення цих питань є невідкладною справою, інакше відбуватиметься старіння населення. Наслідки цих процесів можуть стати невідворотні. Недостатня кількість працівників певних професій, вже зараз відчувається в Україні; подальший відтік «мізків» і робочих рук

приведе до погіршення економічної, демографічної і соціальної ситуації в Україні. Це ставить Україну в умови, коли буде дуже складно в перспективі забезпечити стійке економічне зростання.

Негативні явища (такі, як економічний спад, девальвація національної валюти та різке зростання внутрішніх цін, що почалися в 2014 р.) призвели до помітного зниження рівня життя в країні. У доларовому еквіваленті доходи більшості українців знизилися в 2 – 3 рази. Зростає і рівень безробіття. За даними Мінсоцполітики, реальний рівень безробіття в Україні у 2017 р. склав 9,5 %, це близько 2 млн осіб [242]. За оцінками Держслужби зайнятості, зараз за кордоном працює понад 5,5 млн українців [272].

У країні спостерігається постійне зменшення населення. Так, за даними Державної служби статистики України [272] має місце тенденція до скорочення населення України, яка демонструється даними табл. 3.4.

Отже, на кінець 2018 р. чисельність наявного населення скоротилася (порівняно з 2017 р.) на 233,2 тис. осіб, у 2017 р. (порівняно з 2016 р.) – на 198,1 тис. осіб.

Таблиця 3.4

Чисельність населення [272]

Роки	Наявне населення		Постійне населення	
	на кінець року, тис. осіб	середня чисельність за рік, тис. осіб	на кінець року, тис. осіб	середня чисельність за рік, тис. осіб
2018	42 153,201	42 269,802	41 983,564	42 100,165
2017	42 386,403	42 485,473	42 216,766	42 315,836
2016	42 584,5	42 672,500	42 414,9	42 502,9
2015	42 760,5	42 844,9	42 590,9	42 675,3
2014	42 928,9	43 001,0	42 759,3	42 831,4

Відповідно, це скорочення у 2016 р. порівняно з попереднім роком становило 176, 0 тис. осіб, у 2015 р. порівняно з 2014 р. – 168,4 тис. осіб. У цілому за розглядуваний період скорочення наявного населення дорівнювало 542,5 тис. осіб. Тобто спостерігається стійка загрозлива тенденція до зменшення наявного населення в країні. Така сама тенденція спостерігається стосовно постійного населення, яке із року в рік також

зменшується. За період 2014 – 2017 рр. чисельність постійного населення зменшилась на 515,6 тис. осіб. Така ситуація пояснюється перш за все станом природного руху населення, а також тими міграційними процесами, які мають місце в Україні. Дані про природний рух населення наведені в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Природний рух населення* [272]

Роки	Кількість живонароджених, осіб	Кількість померлих, осіб	Природний приріст, скорочення (-), осіб
2018	335 874	587 665	-251 791
2017	363 987	574 123	-210 136
2016	397 039	583 631	-186 592
2015	411 783	594 795	-183 012
2014	465 893	632 667	-166 774

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення Антитерористичної операції.

З даних табл. 3.5 видно, що кількість померлих перевищує кількість живонароджених за розглядуваний період; природне скорочення населення постійно збільшується. Для оцінювання природного руху населення доцільно розглянути його показники. Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, природного приросту (скорочення) наведені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності, природного приросту (скорочення)

Роки	Загальні коефіцієнти (на 1 000 осіб наявного населення)		
	народжуваності, ‰	смертності, ‰	природного приросту, скорочення (-), ‰
2018	8,0	13,9	-5,9
2017	8,6	13,5	-4,9
2016	9,3	13,6	-4,3
2015	9,6	13,9	-4,4
2014	10,8	14,7	-3,9

Як свідчать дані табл. 3.6, в аналізованому періоді коефіцієнти смертності перевищують коефіцієнти народжуваності, тобто має місце природне скорочення населення. Причому коефіцієнт природного скорочення населення постійно збільшується, з $-3,9$ ‰ у 2014 р. до $-5,9$ ‰ у 2018 р. Така динаміка чисельності населення України та його природного руху є загрозовою, оскільки спричиняє старіння населення, навантаження на працюючих, викликає проблеми із забезпеченістю національного господарства робочою силою. Тому відтік працеспроможного населення, пошук роботи за кордоном буде поглиблювати проблему ефективного використання трудових ресурсів у країні.

Деякі європейські країни також стикаються з проблемою браку трудових ресурсів внаслідок їх відтоку до країн із більш високим рівнем оплати праці. З метою подолання проблеми ними запроваджено активну політику щодо залучення трудових ресурсів з інших країн, у тому числі з України. Прикладом цього є Польща, де рівень заробітної плати вп'ятеро разів вищий, ніж в Україні [30].

В останні роки вік українських емігрантів знизився – саме молодь активно виїжджає за кордон. Як свідчать проведені дослідження, така тенденція активно посилюється. Зокрема, за офіційними статистичними даними, більшість трудових мігрантів з України – це особи віком 20 – 34 роки. Як зазначають у Державній службі статистики, через масштабну трудову міграцію частка осіб з вищою освітою серед населення у віці 25 – 35 років у країні постійно зменшується [272]. За даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», у вересні 2016 р., 30 % опитаних українців висловили бажання виїхати за кордон на постійне місце проживання, а 40 % – воліють працювати за межами батьківщини. У цілому 70 % опитаних готові стати мігрантами. За градацією, готовність до імміграції притаманна переважно чоловікам, особам з вищою освітою та достатньо високим рівнем доходів і молоді.

Молоді респонденти таким чином пояснили своє бажання виїхати за межі держави: немає перспективи на покращення умов життєдіяльності (72 %); низька оплата праці (44 %); неможливість повноцінної реалізації професійних здібностей (41 %); нестабільність політичної ситуації (34 %); висока оплата навіть неprestижних видів праці (33 %) і сприяння провадженню власного бізнесу (14 %) в іноземних країнах [206].

Таким чином, невідкладність упровадження державного впливу на стан трудових ресурсів в Україні не викликає сумнівів.

Існує широкий спектр методів державного впливу на стан і розвиток трудових ресурсів регіонів. За формами вони розподіляються на прямі та непрямі; за характером – на заохочувальні, обмежувальні, захисні та заборонні; за змістом – на економічні, адміністративні й адміністративно-економічні; за джерелами фінансування – на держбюджетні, позабюджетні та за рахунок коштів Фонду сприяння зайнятості. За напрямками впливу держави на розвиток трудових ресурсів розрізняють: методи стимулювання чи обмеження попиту на працю; методи стимулювання чи обмеження пропозиції праці; методи впливу на структуру попиту та пропозиції праці; методи забезпечення відповідності попиту на працю до її пропозиції; методи стимулювання самозайнятості [21].

Вибір тих чи інших методів державного впливу на розвиток трудових ресурсів регіону повинен базуватися на аналізі та прогнозовані ситуації на ринку праці, на особливостях стану трудових ресурсів у конкретному регіоні та можливості трудової зайнятості. Зважаючи на це визначаються переваги окремих методів, для чого повинна прораховуватися та надаватися оцінка наслідків їх використання.

На основі узагальнення досвіду розвинених країн визначено значний перелік заходів, спрямованих на вдосконалення впливу держави на регулювання соціально-трудова відносин. У державній політиці регіонів і в регіональній політиці щодо розвитку трудових ресурсів в Україні можливе використання (за певної адаптації до місцевих умов) таких заходів:

- розроблення регіональних програм попередження та усунення безробіття;

- створення фірм з «оренди» робочої сили, які надають працівникам пакет соціальних послуг і постійну зайнятість у фірмі на умовах тимчасової зайнятості на різних підприємствах за направленням фірми (досвід Німеччини);

- взаємне визнання дипломів про освіту та порівнянність кваліфікації (досвід Європейського Союзу);

- заходи щодо отримання молоддю першого робочого місця, стажування тощо; зокрема, шляхом повного або часткового його субсидіювання державою на певний термін (досвід ЄС);

- заохочення до створення працівниками кооперативних товариств у разі загрози закриття підприємства, коли акціонерний капітал формується із заощаджень працівників (досвід Великобританії);

фінансування місцевою владою організації кооперативів, які цілком віддаються в розпорядження безробітних, яким притаманні необхідні професійні навички (досвід Великобританії);

надання тривалобезробітним можливості протягом року щомісячно працювати по 78 годин із збереженням допомоги з безробіття (досвід Франції);

виплата допомоги з безробіття працівникам із низькою заробітною платою для збереження робочого місця (досвід Німеччини);

звільнення підприємця на один рік від сплати внесків з соціального страхування, якщо він організує курси перепідготовки безробітних (досвід Німеччини);

сприяння розвитку сільських ремісництв, рибного господарства (досвід Фінляндії);

фінансування з регіонального бюджету малого туристичного та відпочинкового бізнесу – так званий «зелений туризм» (досвід Фінляндії);

стимулювання самозайнятості у формі одноразових, періодичних виплат або у комбінованій формі (досвід ЄС);

фінансові пільги підприємствам, створеним безробітними: звільнення від виплати соціальних податків терміном на шість місяців (досвід Франції); зниження податків для них на 30 % (досвід Німеччини);

фінансування з регіонального бюджету інвестицій в інфраструктурні об'єкти, що використовуються в системі громадських робіт (досвід Польщі);

стимулювання внутрішньofірмової мобільності із доплатою працівникам за освоєння додаткових спеціальностей (досвід Японії);

виплата субсидій підприємствам для стимулювання створення нових робочих місць і проведення курсів підготовки та перепідготовки працівників (досвід Японії);

підтримка випереджувального навчання персоналу, який перебуває під ризиком звільнення (досвід Японії);

стимулювання до застосування гнучких форм зайнятості (досвід ЄС);

стимулювання вторинної зайнятості (досвід ЄС);

стимулювання трудової та географічної мобільності (досвід ЄС).

Згідно зі світовим досвідом, основними принципами регіональної політики зайнятості слід вважати: соціально-економічну доцільність, а не комерційна ефективність; використання різних джерел, включаючи регіональний бюджет, кошти служби зайнятості, міжнародні фонди, кошти спонсорів тощо [20; 23].

Сучасний світовий економічний простір спрямований на інноваційні види діяльності, що повинно стимулювати розвиток інноваційних видів зайнятості. Досвід реалізації країнами Європейського Союзу інноваційної політики свідчить про успішність реалізації Лісабонської стратегії розвитку, що передбачає необхідність забезпечення ефективного розвитку та використання потенціалу кожної людини як пріоритетного фактора підвищення конкурентоспроможності економіки. Відповідно до Лісабонської стратегії, найбільш важливими напрямками досягнення стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку країн ЄС було визначено:

збільшення інвестицій в освіту; дослідження та інновації з метою забезпечення добробуту та захищеності людини; покращення якості освіти за рахунок поширення дистанційних форм навчання, розвитку освіти впродовж життя;

забезпечення відкритості ринків; інвестування у розбудову сучасної інфраструктури як основи створення підприємствами нових робочих місць; продукування інновацій;

сприяння розвитку кваліфікованої робочої сили з творчими, підприємницькими навичками; формування суспільства з високим рівнем зайнятості, соціальної захищеності та сталим довіллям [22].

У сучасних умовах спостерігається швидка зміна технологій, впровадження нових матеріалів, що потребує нових знань, постійного перенавчання працюючих, оволодіння новими професіями. Слід урахувати зарубіжний досвід щодо застосування інноваційних методів і технологій, спрямованих на посилення ефективності управління трудовими ресурсами в умовах зовнішніх викликів.

Соціальне партнерство у Швеції реалізується на принципах політики «загальної зайнятості» та «солідарної системи оплати праці». Трудова політика країни має випереджувальний характер. Політика «повної зайнятості», що реалізується у Швеції, передбачає формування такої системи професійної підготовки, яка буде не тільки навчати працівників відповідно до запитів ринку, але і враховувати ці запити на перспективу. Тобто це створення вакансій у системі професійної підготовки залежно від тенденцій на ринку праці.

Солідарна система у сфері оплати праці передбачала заборону на низькооплачувані робочі місця. Активні програми на ринку праці дозволяють робітникам залишати їх. Реалізація цієї системи сприяла перемі-

щенню робочої сили з низькопродуктивних секторів економіки у високопродуктивні. Що призводило до ліквідації тієї частини економіки, яка мала найбільші передумови створювати бідність і знижувати доходи [28].

Заслуговує на увагу досвід Швеції щодо розроблення загальнонаціональної системи заходів зі створення нових робочих місць, забезпечення систематизації обліку вакансій, організації професійної підготовки та підвищення кваліфікації вивільнених робітників. Інноваційні технології освіти спрямовані на зростання продуктивності праці за рахунок підвищення рівня знань і кваліфікації працівників. У Швеції законодавчо закріплене надання оплачуваної учбової відпустки, що свідчить про посилену увагу держави до систематичного підвищення рівня кваліфікації економічно активного населення [19].

У США перевага надається залученню фахівців потрібної кваліфікації через ринок праці або від конкурентів. Однією із сучасних тенденцій є створення на підприємствах США системи безперервного навчання працівників для адаптації до нових технологій та нових форм організації праці. Тому американські підприємства організовують свої корпоративні університети для проведення професійної підготовки та організації безперервного навчання працівників. Так, наприклад, найбільший корпоративний університет Global Learning, створений підприємством IBM, налічує 3 400 викладачів з п'ятдесяти п'яти країн світу, які проводять близько 10 000 спеціалізованих курсів. Понад 126 000 працівників підприємства пройшли професійну підготовку, перепідготовку та навчання в цьому університеті. Навчальний центр корпорації General Electric відводить 30 – 40 тис. людино-днів на рік на навчальні курси для професійної підготовки та навчання персоналу [16].

Основними проблемними питаннями, якими останніми роками опікується американський топ-менеджмент, є розвиток потенційних лідерів, відбір та утримання ключового таланту, формування і залучення робочої сили на фоні постійного зниження витрат. Американська система навчання заснована на розгляді управлінської діяльності як самостійної професії, пристосованої до умов високої мобільності керівного складу. Упровадження такої системи підкоряється тим принципам, що призначення навіть талановитого адміністратора на посаду, яка не відповідає його профілю, може призвести до негативних наслідків для організації, а тривале емпіричне набуття необхідних знань і навичок – це досить неефективний шлях розвитку керівника [24].

Японська класична система трудових відносин, що базується на «п'яти великих системах», поступово втрачає силу в корпораціях. Вони відходять від системи пожиттєвого наймання, від оплати праці за принципом старшинства та репутації як захисного засобу від плинності кадрів. Упроваджується динамічна організаційна культура, покликана надихати працівників до дослідження нових можливостей задля формування власного внеску в компанію. Ідеться про систему менеджменту за цілями, систему винагороди персоналу за внеском відносно обов'язків, відповідальностей, здатностей і показників роботи, систему вакансій і кар'єрного оцінювання, систему бонусів за винахідництвом [23].

Основою японської системи професійного навчання на підприємствах є концепція «гнучкого працівника»: відбір і підготовка працівника не з однієї, а з двох-трьох спеціальностей із наступним підвищенням кваліфікації протягом усього життя. У Японії фонд страхування зайнятості має спеціальний рахунок, кошти якого використовуються для розвитку професійних умінь працівників. З цього приводу роботодавці роблять внески в розмірі 0,1 % від суми ФОП підприємств. З коштів фонду фінансуються учбові організації системи професійної освіти, надається фінансова допомога для реалізації офіційно затверджених навчальних програм у приватному секторі. Зазвичай навчання на робочому місці домінує над навчанням поза місцем роботи, складаючи близько 80 %. У цілому на навчання в розрахунку на одного зайнятого японськими підприємствами витрачається в три-чотири рази більше, ніж американськими. В Японії безперервна освіта є частиною процесу праці, на який кожний зайнятий відводить близько восьми годин на тиждень, у тому числі: чотири години за рахунок робочого часу та чотири години – за рахунок власного [16].

Досвід Японії свідчить про доцільність застосування таких форм, як організація навчання працівників для венчурних та інших малих і середніх підприємств, часткове покриття витрат роботодавцям на проведення профпідготовки на виробництві або виплату дотацій тим з них, хто надає можливість працівникам підвищувати рівень кваліфікації на державних курсах підготовки [19].

У Франції, відповідно до загальноєвропейської тенденції, працівник є відповідальним за власну кар'єру. Функція людських ресурсів розподіляється між лінійним і топ-менеджментом, який приділяє значну увагу ключовим позиціям в організації та потенціалу працівників. Французьке

законодавство чітко регламентує практику навчання працівників підприємства, надаючи їм часову відстрочку, щоб скористатися можливістю пройти навчання і підвищити власну кваліфікацію. У середньому підприємства витрачають на навчання персоналу близько 3 % річного фонду заробітної плати. За даними Європейського центру розвитку професійного навчання, 46 % працівників Франції навчаються на курсах із подальшого професійного навчання. Для підприємств таке навчання коштує у 2,3 % загальної вартості праці. У середньому на одного працівника припадає 13 годин навчання. Як результат, майже 38 % працівників підприємств беруть участь у навчальних програмах упродовж року; на великих підприємствах цей показник сягає понад 60 %. За рівнем кваліфікації структура персоналу, направлено на навчання, варіює від 10 % (у випадку некваліфікованих робітників) до 60 % – у випадку технічних фахівців та керівників [23].

Цікавим є досвід Польщі стосовно розроблення та застосування відповідного інструментарію протидії зростанню безробіття. Важливим є здійснення «витратних програм», що забезпечують реалізацію підтримки зайнятості та професійної активізації зайнятих. Ці програми передбачають поширення таких активних форм протидії безробіттю, як: громадські роботи; відшкодування страхових внесків роботодавцю у випадку працевлаштування безробітного; надання кредитів для створення нових робочих місць на підприємствах і установах різних форм власності, для започаткування власної справи безробітним; перепідготовка зайнятих; спеціальні програми для тривалобезробітних; субсидії випускникам курсів перепідготовки; стажування (апробація) незайнятих на підприємствах; виплата стипендії випускникам, які продовжують навчання в регіонах з високим рівнем структурного безробіття; організація «Клубів праці», що допомагають безробітним адаптуватися до нових умов життя [23].

Зарубіжний досвід свідчить, що для професійного навчання кадрів необхідно задіяти різні механізми фінансування. В Україні зобов'язання щодо фінансування професійного навчання покладаються тільки на роботодавця, тому значна кількість підприємств (особливо малих і середніх) не мають можливості підвищувати кваліфікацію персоналу відповідно до вимог сучасного виробництва. Для фінансування професійного навчання кадрів можна використовувати такі механізми:

державні субсидії роботодавцям, що створюють додаткові навчальні місця для виробничого навчання і навчання на робочому місці;

створення фондів, куди роботодавці перераховують певний відсоток від фонду заробітної плати, для відшкодування частини витрат на навчання роботодавцям, які здійснюють навчання працівників;

створення в рамках колективних договорів навчальних фондів, активи яких формуються з податку на фонд заробітної плати або за рахунок дотацій;

надання позик для організації курсів перенавчання і перепідготовки висококваліфікованих працівників;

державні дотації на навчання;

податкові пільги підприємствам тощо [14].

Таким чином, можна зробити висновки, що розвинені країни використовують певні підходи до використання трудових ресурсів виходячи з своїх особливостей. Цей досвід доцільно вивчати та застосовувати в Україні, спираючись на реальні соціально-економічні умови. Але Україна має певні традиції, власний позитивний досвід управління трудовими ресурсами, який також треба враховувати. Тому доцільно в питаннях управління трудовими ресурсами переймати досвід розвинених країн, адаптуючи його до умов країни, одночасно розвиваючи ті позитивні тенденції, що склалися в нашій країні [27; 32].

3.5. Шляхи підвищення ефективності використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу регіонів України

Сучасний етап розвитку управління вітчизняною економікою характеризується інтенсифікацією процесів переходу до соціально-ринкового типу регіональної політики, орієнтованого на пріоритетне прискорення темпів і підвищення якості економічного зростання. Для вирішення цього завдання необхідне створення спеціалізованих регіональних систем розширеного відтворення в контексті активізації розвитку пріоритетних галузей економіки, що потенційно є центрами економічної флуктуації. Галузева структура економіки регіону в значній мірі залежить від природно-економічної характеристики його потенціалу.

У сучасних умовах сфера послуг, комерційна діяльність, сільське господарство, харчова промисловість, лісопромислове виробництво є найбільш привабливими для великого та малого бізнесу регіону [30]. Раціональне й ефективне використання всіх видів ресурсів є комплексом правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів і параметрів, спрямованих на досягнення розвитку Харківського регіону на основі поєднання економічних функцій і ефективного використання свого ресурсного потенціалу.

Ресурсне забезпечення поточної і перспективної діяльності є одним з основних елементів виробничого та економічного завдань, реалізація яких спрямована на підвищення його ефективності. Процес функціонування підприємств, як системний рух їх власних і зовнішніх ресурсів, завершується зіставленням отриманих позитивних результатів діяльності та витрачених на неї ресурсів.

Із цією метою використовуються методологічні підходи до визначення і формування механізму управління ресурсами, засновані на оптимізації сукупних витрат, спрямованих на підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Тому продовження досліджень механізму управління ресурсним потенціалом має не тільки теоретичне, а і важливе практичне значення.

Об'єктивність і повнота оцінювання ефективності використання ресурсів дозволяють активно впливати не тільки на поточний стан, а і тенденції розвитку підприємств, установлювати їх економічні параметри, структуру й обсяги необхідного виробництва продукції і послуг, відстежувати та коригувати недостатньо врегульовані явища та процеси, формувати плани та прогнози розвитку регіону.

На всіх етапах діяльності актуальним є питання про оптимальність вкладених витрат і ресурсів у співвідношенні з досягнутим кінцевим результатом. Структуризація ресурсів, їх комплексне застосування дають можливість об'єктивніше визначити напрями розвитку підприємств, виявити додаткові резерви та ресурси, встановити питому вагу кожного підрозділу в їх фінансово-економічних результатах. Однак наявність таких факторів, як обмеженість фінансових ресурсів, значна залежність від впливу ринкової кон'юнктури, чутливість до несприятливих економічних коливань, відсутність галузевої підтримки та інших, спричиняють гальмівний вплив на розвиток можливостей регіону.

Для вироблення методологічних основ і їх реалізації в діяльності економічного суб'єкта слід мати достатню кількість ресурсів з оптимальною економічною та виробничою необхідністю і затребуваністю. Кількість ресурсів (або їх економічний і фізичний обсяг) регулює процес опору факторам впливу динамічного та невизначеного зовнішнього середовища. Економічна гнучкість в управлінні ресурсами створює умови для ефективного регулювання в мінливих обставинах, використання позитивних можливостей зовнішнього середовища та швидкості руху ресурсів [3].

Методологічне обґрунтування раціонального використання ресурсів Харківського регіону – це комплексний підхід до досягнення ефективності процесів вивчення, мобілізації, накопичення, розподілу ресурсів, а також здійснення планування, контролю, моніторингу та інших процедур, спрямованих на ефективне та раціональне використання ресурсів і зниження ризику в діяльності Харківського регіону.

Методологічні підходи до стратегічного управління розвитком підприємств, засновані на концепції раціонального використання ресурсів, розкривають їх сутність і забезпечують поєднання з інноваційними напрямками розвитку, принципами економічної стабільності та стійкості, територіальних форм взаємодії.

Методологічне забезпечення як механізм реалізації концептуального підходу до ефективного використання ресурсів необхідно розглянути за кожним його елементом:

1) сутність ресурсів і їх види. У різних сферах економіки вони розрізняються як за обсягами, так і за змістом. Саме брак ресурсів є перешкодою для економічних суб'єктів в успішному розробленні та реалізації стратегій, виконанні статутних функцій та інституційних вимог.

Економічну та технологічну значущість ресурсів важливо оцінити для Харківського регіону. Відсутність, невідповідна якість або недостатня їх кількість не сприятимуть досягненню суб'єктом його стратегічної мети.

Функціонування Харківського регіону відповідно до затверджених напрямів діяльності не обмежується використанням лише основних ресурсних категорій. У сучасних умовах значення ресурсу набувають інформаційні й інтелектуальні ресурси, підприємницькі здібності. Звертаючись до різних класифікацій [11; 23; 29; 33], необхідно зазначити важливість використання наявних стратегічних ресурсів. Володіння такими ресурсами

дозволяє економічному суб'єкту принципово визначити характер їх використання у взаєминах із зовнішнім оточенням. Розроблення і реалізація поточних і стратегічних рішень припускають накопичення та обробку інформаційної бази даних, комплектування, систематизація та аналіз якої триває протягом усього часу діяльності [33; 39]. Аналіз підтверджує взаємозв'язок інформаційних та інтелектуальних ресурсів Харківського регіону [23]. Стратегічні плани, визначення тенденцій стану зовнішнього середовища та перспектив розвитку суміжного бізнесу, формування напрямів розвитку Харківського регіону обґрунтовують необхідність концентрації всіх видів ресурсів. Підприємство, будучи складною системою, набуває, об'єднує, споживає, відтворює і розподіляє різні види ресурсів [15];

2) ресурсне забезпечення як об'єкт управління зачіпає всі сфери діяльності економічних суб'єктів. Однак відставання методологічних розробок від практики управління на сучасному етапі пояснюється стрімкою появою нових видів ресурсів, джерел їх формування та способів оцінювання. Нові ресурси вимагають обґрунтованих методів, технологій і правил ресурсного забезпечення діяльності підприємств.

Процес ресурсного забезпечення в сучасних умовах значною мірою обумовлений тим, що економічні суб'єкти перейшли на нові умови та технології обміну власними ресурсами, повністю перебравши відповідальність за управлінські рішення щодо своїх активів. Багато економістів обмежують сутність цієї категорії особливостей управління ресурсами, застосовуючи її лише до фінансового забезпечення будь-яких процесів [6]. Інші відносять проблему управління ресурсами до ресурсного обміну, руху матеріальних потоків, об'єктом якого є вироблена продукція, а сферу руху ресурсів – до сфери логістики [25].

Ресурсне забезпечення є одною з найважливіших функцій, реалізація якої визначає рівень розвитку будь-якого господарюючого суб'єкта й ефективність його функціонування. Дослідження цього процесу та його закономірностей потрібне для раціонального, ефективного і своєчасного формування та розподілу ресурсів, необхідних для проведення робіт на всіх циклах виробництва продукції або послуг.

Незважаючи на свою першорядну важливість, ресурсне забезпечення не є метою діяльності Харківського регіону. Завдання полягає в досягненні найбільш значущих суспільних або соціальних результатів

із найменшими витратами. Його реалізація дозволить сформуванати стратегічні цілі та напрями соціально-економічної діяльності, максимізації її результативності. Тому ресурсне забезпечення можна віднести до виробництва та відтворення, в процесі яких відбувається розподіл і використання необхідних ресурсів з оптимальним формуванням витрат і доходів.

Ресурсне забезпечення – не тільки фінансово-господарське формування джерел діяльності юридичної особи або суб'єкта підприємницької діяльності. Цей процес є базовим стосовно стратегічного управління діяльністю в цілому. Від стратегії ресурсного забезпечення залежить виникнення або усунення найважливіших проблем у діяльності Харківського регіону, наприклад: запобігання формуванню системних обмежень, удосконалення функцій внутрішнього економічного механізму, стимулювання підвищення ефективності [10].

Дослідження механізмів ресурсного забезпечення діяльності Харківського регіону створює необхідну основу для вироблення концепції управління ресурсами. Механізм ресурсного забезпечення – це система елементів, необхідна для розподілу та перерозподілу ресурсів господарюючими суб'єктами та їх структурними підрозділами, а також перехід ресурсів з однієї форми в іншу.

Напрями ресурсного забезпечення діяльності Харківського регіону визначаються як фінансовими, трудовими, матеріальними та іншими ресурсами, так і інформаційними й інтелектуальними ресурсами та інноваціями, які передбачається впровадити в майбутньому, а також можливостями щодо залучення джерел інвестування [6];

3) ресурсний потенціал. Дослідження розвитку, ролі та можливостей ресурсного потенціалу здійснюється в рамках сформованих напрямів планування та управління – таких, як: фінансовий менеджмент, управління персоналом, логістика, бізнес-пропозиції тощо. Авторами накопичено теоретичний і практичний матеріал для оцінювання можливостей Харківського регіону в різних сферах його діяльності. Проте відчувається брак повноти охоплення і систематизованого підходу до розгляду структури ресурсного потенціалу [24]. Правомірно припустити, що однакові за кількістю і якістю ресурси можуть володіти різним потенціалом залежно від ступеня їх використання. Таким чином, ресурсний потенціал характеризує не тільки різні види ресурсів, але і ступінь їх використання, їх роль і спрямованість у створенні ефективного результату;

4) ресурсне управління. У результаті взаємодії таких функцій розглядуваної системи, як управління, ресурси та діяльність, формуються функціональні осередки, що дозволяють установити зв'язки з організаційною структурою і лінію взаємозв'язку з функціями різних її підрозділів. Таким чином, система управління використанням ресурсів дозволяє визначити повний набір функцій того чи іншого структурного підрозділу підприємства. Водночас цілком охоплюються всі сфери діяльності від досліджень до застосування маркетингових інструментів взаємодії з ринком і соціальним середовищем, що є основоположним принципом у діяльності підприємств.

У процесі здійснення підприємством господарсько-фінансової діяльності його ресурси взаємодіють, створюючи результати у вигляді виробленої продукції, наданих послуг, виконаних робіт і виручки від їх реалізації, прибутку. Отримані результати є реальною основою для розвитку поетапного процесу формування ресурсів на новому якісному рівні в економіці Харківського регіону.

На першому етапі підприємство утворює сукупні витрати, пов'язані з формуванням джерел ресурсів, які включають витрати, пов'язані з відкриттям підприємства, здійсненням менеджменту та логістики з формування джерел ресурсів, обслуговуванням різного роду заборгованостей, одноразові витрати у вигляді капіталовкладень, витрати на придбання сировини, матеріалів тощо.

На другому етапі відбувається трансформація ресурсів у товари та послуги.

На третьому етапі утворюються сукупні витрати, пов'язані з відновленням ресурсів на розширеній основі (тобто з отриманням прибутку). Це пов'язано з реалізацією продукції і послуг споживачам.

Таким чином, управління ресурсами є необхідною умовою підвищення якості управління фінансовими потоками Харківського регіону, тому що будь-який елемент ресурсної бази впливає на формування, швидкість і узгодженість цих потоків. З цих позицій, ресурсне управління – діяльність підприємств з метою оптимального використання наявних ресурсів [34]. Критерії оптимальності можуть змінюватися залежно від цілей Харківського регіону, серед яких можна назвати: задовільнення матеріальних та інших потреб учасників; збільшення прибутку; приріст капіталу (майна); поліпшення фінансового стану регіону в цілому і його структурних підрозділів; збільшення обсягів діяльності; мінімізація використання окремих видів ресурсів.

Сучасні технології управління ресурсами використовують систему бюджетів (бюджет руху грошових коштів, бюджет доходів і витрат, прогнозний балансовий звіт і т. д.), а також систему фінансової звітності як інструмент контролю основних результатів діяльності Харківського регіону, а також їх відхилення від запланованих показників. Виходячи із цього впровадження нових технологій управління ресурсами Харківського регіону необхідно поєднувати з використанням уже існуючих, скоригованих з урахуванням їх трансформації взаємовідносин між господарюючими суб'єктами;

5) взаємодія ресурсів. Розглядаючи функціонування Харківського регіону як мережу процесів використання ресурсів, необхідно підкреслити актуальність системного підходу до означення взаємопов'язаних процесів. Правильна постановка реальних цілей Харківського регіону, оцінювання їх досяжності є результатом відбору кращих ресурсних рішень із багатьох варіантів, реалізації цих завдань, коригування раніше ухвалених рішень в зв'язку зі зміною умов використання ресурсів у процесі виробництва, збуту, систематичного контролю економічної ефективності господарської діяльності підприємств [32].

Ефективність використання ресурсів визначається показниками фінансового стану, фінансовими взаємовідносинами з іншими юридичними та фізичними суб'єктами діяльності, платоспроможністю і фінансовою стійкістю. Отже, вихідна, використовувана в теорії і практиці модель оцінювання ефективності використання ресурсів є співвідношенням між економічними результатами (дохід, валова, чистий прибуток) і витратами (ресурсами) [6];

6) організаційно-економічний механізм управління ресурсами Харківського регіону має включати такі елементи:

управлінська структура, відповідна прийнятним механізмам, дозволяє оперативно здійснювати планування, контроль і коригувальні дії на підставі сформованих даних і має чітку систему розподілу повноважень;

управлінські прийоми, методи, засоби – багаторівнева система бюджетування і складання консолідованої звітності Харківського регіону; підготовлений для роботи з новою технологією управлінський персонал і технічне забезпечення системи управління ресурсами.

Для побудови такої структури управління ресурсами необхідно ґрунтуватися не тільки на організаційній структурі, а і провести функціональний розподіл елементів управління підприємством на підставі критеріїв, зав-

дань ресурсного управління відповідно до центрів фінансового й управлінського обліку.

Умови отримання ефективних результатів діяльності підприємств полягають в оптимальності рішень, вимагають коригування планових програм залежно від зміни векторів розвитку території та галузі.

Обґрунтованість основних ресурсних управлінських рішень будується на доцільності обраних напрямів діяльності підприємств, які враховують головну змістовність ресурсної структури та підтримують виробничі, технологічні й інтелектуальні зв'язки.

Економічне та ресурсне оточення орієнтують підприємство на задовільнення запитів контрагентів і створення тих видів продукції, які відповідають попиту та можуть сформувати капітал, необхідний для подальшого економічного розвитку. Наведені фактори визначають необхідність брати до уваги вплив не тільки зовнішніх змін, але і трансформацію внутрішнього середовища; це допоможе зміцнити стійкість підприємств і сприятиме їх розвитку [20].

Сучасні вимоги до рівня виробничої діяльності потребують підвищення якості продукції та послуг і розширення їх асортименту, задовільнення соціальних запитів суспільства. Прогнозування змін зовнішніх умов, наслідків втілюваних рішень і обґрунтування необхідної своєчасної реакції управління підприємством на очікувані результати досягається шляхом перерозподілу наявних і залучення додаткових фінансових, матеріальних і трудових ресурсів;

7) ефективність раціонального використання ресурсів. Визначення критеріїв ефективності управління використанням ресурсів у системі показників засноване на довгострокових, проміжних і короткострокових критеріях; виробництво набуває здатності виробляти належну кількість продукту відповідної якості, якої вимагає споживчий ринок.

Серед існуючих способів оцінювання ефективності й оптимізації використання ресурсів Харківського регіону найбільш поширеними є фінансовий підхід, який передбачає розрахунки фінансової віддачі, та змішаний підхід, що включає також і нефінансову складову. Розглядаючи питання ефективності використання ресурсів, можна зробити висновок, що вони актуальні для управління підприємствами всіх типів і форм власності.

Отже, доцільною в ході оцінювання загальної ефективності використання ресурсів буде характеристика забезпеченості фінансовими ресурсами, необхідними для стабільного функціонування Харківського регіону, аналіз їх розміщення і рух в процесі виробництва.

3.6. Застосування механізмів публічно-приватного партнерства для стимулювання інвестицій у регіональний розвиток

Подальший розвиток партнерських взаємовідносин держави, місцевого самоврядування, науки, освіти, бізнесу та суспільства в межах застосування механізмів публічно-приватного партнерства (надалі – ППП) з метою стимулювання інвестицій в регіональний розвиток передбачає технологічний розвиток, формування відповідної соціальної, виробничої та інноваційної інфраструктури з урахуванням інтересів і за активної участі бізнесу з ефективним використанням державної, муніципальної власності та бюджетних коштів.

Недостатня ефективність інноваційно-інвестиційних процесів регіонального розвитку залишає невирішеними проблеми щодо узгодження механізмів поєднання ринкових факторів з державними методами регулювання інвестиційної діяльності, закріплення конкретних форм участі держави та бізнесу в фінансовому забезпеченні інвестиційної діяльності. Усе означене негативним чином позначається на інвестиційній безпеці регіону.

Розроблення спільних концепцій та програм інвестиційної взаємодії державних інституцій та представників бізнесу в межах єдиного правового поля дасть змогу підвищити рівень виконання функцій виконавчої влади, збільшити прибуток залучених сторін, а також задовільнити матеріальні та духовні потреби населення регіону. Запровадження ППП передбачає розширення конкурентного сектора, надання кращих можливостей для мобілізації коштів на масштабні інвестиційні проекти, ефективний розвиток чи модернізацію інфраструктури.

Передусім ППП в інвестиційній сфері має забезпечити узгодження інтересів держави та бізнесу в доведенні наукових розроблень до інновацій. Головним завданням державних органів влади та місцевого самоврядування у реалізації інвестиційних договорів є зниження бар'єрів у залученні бізнесу в інвестиційну сферу регіонів.

Важливість ППП у регіональному розвитку та зростанні малого та середнього підприємництва як шляху запровадження потужностей та ефективності приватного сектора на розвиток ініціатив на всіх рівнях є загально-визнаною [3, с. 42]. Саме інвестиційне партнерство державних інституцій,

органів місцевого самоврядування та бізнесу є тим механізмом, який дозволяє залучити інвестиційні ресурси до проектів соціально-економічного розвитку на регіональному рівні.

Модернізацію економіки регіонів, орієнтованої на інноваційне оновлення реального сектора та соціальної сфери, можна провести за допомогою: створення регіональної інноваційної системи (акумулюючи державні та приватні інвестиції на найбільш значущих інноваційних проектах, забезпечити організаційну єдність структур, які реалізують креативний потенціал); створити інфраструктуру (транспортну, комунальну енергетичну), адекватну потребам населення; підвищити соціально-економічну ефективність ППП (підвищити рівень різноманітності форм та інструментів ППП, а саме – через залучення представників наукової громадськості до участі в підготовці, реалізації та моніторингу проектів ППП); створення інвестиційних фондів і колегіальних органів з питань ППП на регіональному рівні; перетворення соціальної сфери в пріоритетний об'єкт ППП; створення органу з формування політики та реалізації заходів щодо розвитку інвестиційних проектів і системи моніторингу умов і результатів діяльності ППП на регіональному рівні з залученням громадськості.

Модель ППП закріплює системний підхід до організації ППП у ході реалізації інвестиційних проектів. Процес реалізації базується на тісній взаємодії держави (державних органів влади та місцевого самоврядування) і приватного сектора в процесі всього інвестиційного циклу. Це дозволяє формувати спільні інвестиційні ресурси для: досягнення суспільно значущих результатів; віднайдення нових методів управління; створення доданої вартості для споживачів і суспільства в цілому; підвищення ефективності використання об'єктів державної власності на основі підприємницької мотивації та забезпечення кращого визначення потреб за умови оптимального використання ресурсів регіону.

Застосування механізмів ППП у організаційному регулюванні соціально-економічного розвитку розглядають у практиці країн світу як ключовий шлях забезпечення сталого регіонального розвитку, що дозволяє підвищити ефективність використання інвестиційних ресурсів.

Дослідження світового досвіду та наявної практики дозволяє виділити напрями розвитку організаційно-правових форм ППП в інвестиційно-інноваційній сфері регіону:

стратегічне партнерство (з метою розроблення стратегічної інвестиційної політики з урахуванням приватних і публічних інтересів);

фінансове партнерство (венчурні та різні спільні фонди фінансування публічно-приватних проектів);

наукове партнерство (некомерційне партнерство) в таких видах взаємодії: доконкурентні дослідження, освіта та підвищення кваліфікації, створення спеціальних служб з оцінювання конкурентоспроможності дослідження;

партнерство в кластерній ініціативі (інноваційні поліси, парки, центри), які отримали широке розповсюдження; університетські майданчики та наукові й освітянські центри;

партнерство з технологічних трансферів (комерційне партнерство із інноваційною метою на базі вищих навчальних закладів, наукових і дослідницьких організацій) – тобто співробітництво державних наукових установ, які вкладають свої інтелектуальні права, та приватних інвесторів, які надають для такого партнерства фінансування та забезпечують управління проектами.

Сьогодні актуальною стає раціоналізація впливу інституційного механізму на взаємовідносини держави з приватним бізнесом. До функцій держави входить створення інституційного механізму взаємодії економічних суб'єктів, які, у свою чергу, повинні сприяти не тільки формуванню правового поля діяльності суб'єктів бізнесу, а і здійсненню контролю з боку владних структур. Це спричиняє нову проблему – створення ефективного інституційного середовища [175, с. 12].

Під час реалізації інвестиційних проектів ППП держава (державні та органи місцевого самоврядування) виступає замовником, тобто закріплює всі умови інвестиційного співробітництва. Таким чином, держава створює можливості для ухвалення управлінських рішень на рівні бізнесових структур, водночас здійснюючи постійний моніторинг реалізації проектів з метою ефективного та якісного надання споживачам кінцевих послуг.

Сьогодні в країні державні рішення щодо закріплення механізмів ППП (у тому числі законодавчого плану) розробляються і приймаються надто уповільнено. А приватний бізнес, на жаль, рідко та неохоче бере участь у стимулюванні інвестицій в регіональний розвиток і впровадженні інновацій, про що свідчать дані Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

За даними центральних і місцевих органів виконавчої влади, в Україні на 01.01.2018 р. на засадах ППП реалізувалося сто вісімдесят сім договорів (укладено сто п'ятдесят чотири договори концесії, тридцять два

договори про спільну діяльність, один – публічно-приватного партнерства). На 01.01.2018 р. на засадах ППП, за уточненими даними, на підконтрольній Україні території було укладено сто дев'яносто один договір, з яких: реалізуються сто вісімдесят два (сто п'ятдесят сім договорів концесії, двадцять чотири договори про спільну діяльність, один договір ППП); не реалізуються дев'ять (для чотирьох закінчено термін дії; три договори розірвано, два – призупинено) [222] (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Діючі проекти ППП в регіонах України станом на 01.01.2018 р.

Регіони України	Діючі проекти ППП станом на 01.01.2018 р.			
	концесія	спільна діяльність	договір ППП	Разом
Вінницька	0	0	0	0
Волинська	0	0	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0
Донецька	2	2	0	4
Житомирська	0	1	0	1
Закарпатська	4	5	0	9
Запорізька	7	0	0	7
Івано-Франківська	1	0	0	1
Київська	13	0	0	13
Кіровоградська	0	1	0	1
Луганська	1	0	0	1
Львівська	3	1	0	4
Миколаївська	14	1	0	15
Одеська	0	6	0	6
Полтавська	109	5	0	114
Рівненська	0	0	0	0
Сумська	0	0	0	0
Тернопільська	0	0	0	0
Харківська	1	0	0	1
Херсонська	0	1	0	1
Хмельницька	2	0	1	3
Черкаська	0	0	0	0
Чернівецька	0	0	0	0
Чернігівська	0	1	0	1
Разом	157	24	1	182

Відносно сфер господарської діяльності реалізації проектів ППП, понад 85 % усіх інвестиційних ресурсів спрямовано в реалізацію екологічних проектів: оброблення відходів (64,7 %); збирання, очищення та розподілення води (21,4 %) (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Сфери господарської діяльності реалізації проектів ППП станом на 01.01.2018 р. (розроблено автором за [222])

Сфери господарської діяльності реалізації ППП	Кількість договорів, одиниць	% від загальної кількості договорів ППП
Оброблення відходів	116	64,7
Збирання, очищення та розподілення води	39	21,4
Будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури	7	3,9
Виробництво, транспортування та постачання тепла	10	5,5
Виробництво, розподілення та постачання електричної енергії	2	1,1
Управління нерухомістю	2	1,1
Пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування	1	0,6
Інші	3	1,7

Основними напрямками інвестиційних проектів, які реалізуються через механізми ППП, є: проекти у сфері інфраструктури (будівництво, модернізація комунальної інфраструктури; будівництво, модернізація об'єктів нерухомості; будівництво, модернізація комунальних споруд); проекти у сфері послуг (освіта, імідж території, підтримка незахищених верств населення) (табл. 3.9).

Згідно з вимогами міжнародної спільноти, раціональною структурою за сферами фінансування проектів ППП вважається співвідношення коштів спрямованих у охорону здоров'я та освіту (соціальні проекти) – 50 % від загального фінансування інвестиційних проектів і 20 % – екологічні проекти. За даними Європейського центру експертизи, у 2017 р. в євро-

пейських країнах було реалізовано майже 60 % ППП проектів соціального спрямування (освіта й охорона здоров'я) та 18 % спрямовано на поліпшення транспортних шляхів [11].

Таблиця 3.9

**Інвестиційні проекти на основі публічно-приватного партнерства, які прийняті до участі у відборі Міжвідомчою комісією з питань державних інвестиційних проектів на 2017 – 2019 рр. (тис. грн)
(розроблено автором за [222])**

Сфери реалізації	Потреба коштів для завершення реалізації проекту, всього	Потреба у коштах на рік		
		2017	2018	2019
Охорона здоров'я	9 956 965,95	2 729 608,00	2 690 871,13	2 355 407,53
Соціально-культурна сфера	5 448 825,90	736 804,40	2 231 998,261	1 410 923,539
Житло	525 150,00	50 000,00	50 000,00	50 000,00
Охорона навколишнього середовища	1 351 110,00	79 750,00	50 610,00	110 771,00
Транспортна інфраструктура	10 775 196,40	2 803 578,00	4 669 683,10	3 301 935,30
Функціонування органів влади та надання ними послуг	122 826,10	37 029,20	85 796,90	–
Усього	28 180 074,35	6 436 769,60	9 778 959,391	7 229 037,369

Наявний світовий досвід співробітництва держави та приватного сектора в інвестиційній сфері дозволяє окреслити систему базових принципів, на основі яких формується сучасний ППП:

реалізація різних державних важелів для розвитку інвестиційних процесів як з допомогою адміністративних мотивацій діючих інвестиційних проектів, так і шляхом реалізації нових інвестиційних проектів;

управління інвестиційним проектом здійснює приватний партнер або посередницька організація за умов паритетного фінансування інвестиційного проекту з державою;

усебічне сприяння розвитку неформального співробітництва розробників, що дозволить спростити взаємовигідний взаємний обмін інформацією та фінансовими ресурсами;

перетворення фінансування (державних установ або органів місцевого самоврядування) на каталізатор інвестиційного процесу з причини можливості потенціального залучення бізнесу лише після ефективного впровадження та розвитку інвестиційного проекту за кошти держави;

створення кластерів, завдяки яким можливий ефективний взаємний обмін напрацюваннями між учасниками малого та середнього бізнесу (зокрема, за участю представників держави);

удосконалення нормативно-правової бази; урахування спеціальних статусів науковців і їх організаційних структур у законодавчому оформленні рішень; чітке означення прямих і непрямих механізмів фінансування обміну технологіями та розвитку інфраструктури.

Головною перевагою ППП, у порівнянні з іншими видами договірних відносин між органами влади та приватним сектором, є оптимальний розподіл повноважень щодо контролю над спільною діяльністю. Крім того, існують можливості зменшення бюджетних видатків і швидкого знаходження інвестиційних ресурсів для реалізації різноманітних проектів або державних цільових програм, а також збереження державної власності на майнові об'єкти (що, на думку багатьох спеціалістів, є альтернативою приватизації [88]).

Моделі ППП реалізують через механізми інвестиційного співробітництва: оренда з викупівлею державного або муніципального майна; концесія (надання державою права приватному партнеру протягом визначеного часу виконувати закріплені договором функції і наділення його певними повноваженнями для ефективного функціонування об'єкта концесії з обов'язковим поверненням предмета договору державному партнеру); адміністративний договір між органом місцевого самоврядування та приватним партнером на здійснення суспільно необхідних видів діяльності; договори про спільну діяльність (держава бере постійну участь у господарській діяльності створеного об'єкта господарювання залежно від частки в уставному капіталі) із чітким означенням державними інституціями або органами місцевого самоврядування умов такого співробітництва для здійснення постійного моніторингу з метою ефективного та якісного надання суспільних послуг.

Ефективна система фінансування інфраструктурних проектів може здійснюватися або на умовах спільного державно-приватного фінансування,

або на умовах нефінансової підтримки приватного партнера. За певних умов держава зобов'язується викупити у приватного партнера об'єкт за ціною, яка забезпечувала б йому узгоджену прибутковість. Надання податкових пільг; кредитування приватного партнера на пільгових умовах; погашення будь-якого короткострокового дефіциту, пов'язаного з основними платежами та виплатою відсотків; пролонгація терміну реалізації інвестиційного проекту ППП (якщо не досягнуті планові показники, закріплені угодою), – також є складовими успішного функціонування системи.

Структуру капітальних інвестицій в реалізацію проектів ППП за джерелами фінансування наведено в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

**Структура капітальних інвестицій в реалізацію проектів ППП
за джерелами фінансування, % (до загального обсягу)
(розроблено автором за [165])**

Джерела фінансування капітальних інвестицій в проекти ППП	2016 рік	2017 рік
Кошти державного бюджету	2,3	3,5
Кошти місцевого бюджету	7,1	9,2
Власні кошти підприємства й організації	69,4	69,9
Інші джерела фінансування	21,2	17,4
Сума разом (тис. грн)	326 163,7	412 812,7

Дослідження зарубіжного досвіду публічно-приватного партнерства дало змогу зробити висновок про те, що основними факторами, які сприяють розвитку публічно-приватного партнерства у розвинутих країнах, є: стабільна державна економічна політика, спрямована на заохочення приватної підприємницької ініціативи; застосування заходів із підтримки ППП-субвенцій, механізмів переуступки вимог; низькі політичні та соціальні ризики; ефективне використання законодавчо-правової бази [175, с. 9].

Розробникам проекту ППП доцільно вибрати систему соціальних індикаторів, які дозволять визначити соціальний стан інвестиційного проекту, а також мати можливість відстежувати динаміку розвитку та обслуговування проекту. Пропонується система індикаторів оцінки впливу проекту ППП на соціальний розвиток регіону згідно з Програмою розвитку державно-приватного партнерства в Україні (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Система індикаторів оцінювання впливу проекту ППП на соціальний розвиток регіону

Розробники проекту можуть використовувати ті показники та групи показників, які, на їхню думку, найбільше відповідають цілям і змістовності проекту.

Дієвим механізмом реалізації ППП у соціальній сфері виступає реалізація проектів спільного фінансування міськими й обласними радами. Органи місцевої влади виступають співінвесторами (участь не більше 50 % вартості інвестиційного проекту); партнерами виступають громадські організації, які безпосередньо здійснюють проект.

Оцінювання суспільної економічної ефективності проекту ППП проводять за допомогою показників, поданих на рис. 3.3.

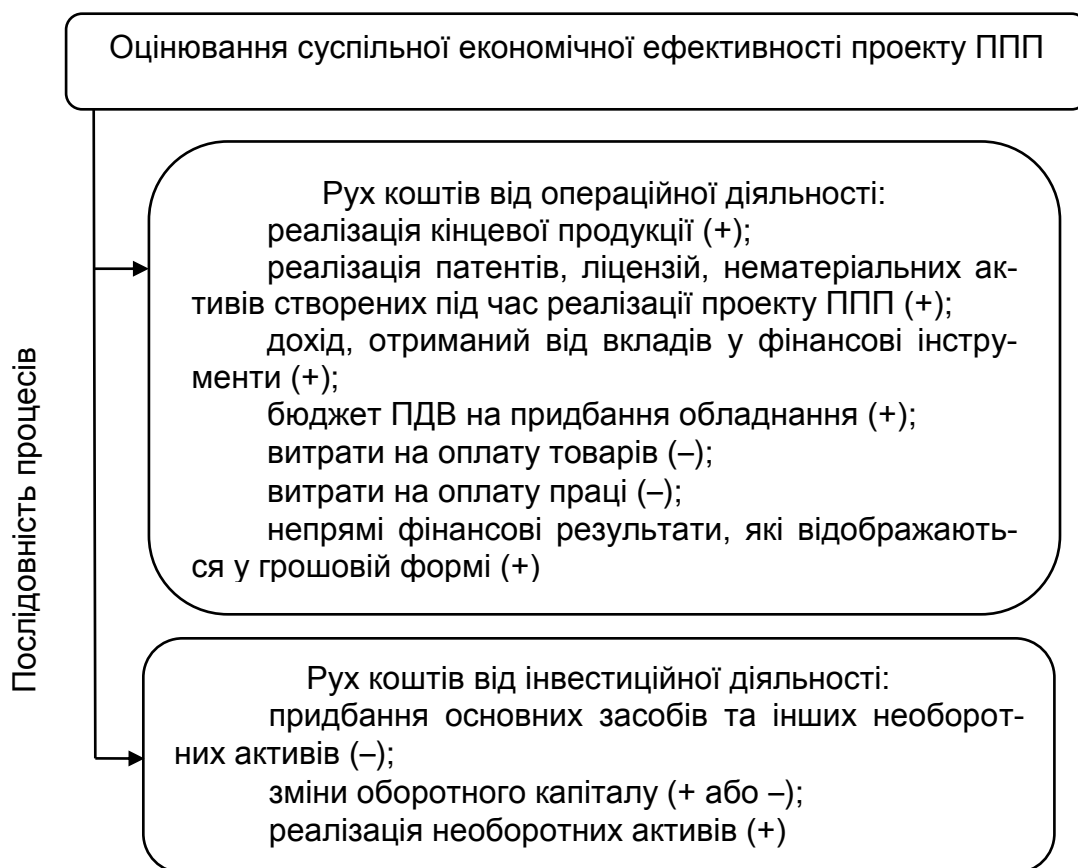

Рис. 3.3. Оцінювання суспільної економічної ефективності проекту ППП

Застосування ППП як механізму реалізації нової регіональної політики дасть змогу: залучити додаткові ресурси для здійснення модернізації в регіонах країни; зменшити навантаження на видаткову частину регіонального та місцевих бюджетів; залучити до реалізації інвестиційних проектів фінансові ресурси, що до цього перебували «в тіні»; перерозподілити

ризиками та посилити відповідальність учасників публічно-приватного партнерства за реалізацію інвестиційних проектів на місцевому та регіональному рівнях.

У процесі оцінювання впливу проекту ППП на соціальний розвиток регіону використовують метод порівняння, за яким на підставі наведених показників дається оцінка поточного та прогнозованого соціального стану регіону, а також впливу проекту ППП на окремі показники соціального розвитку [131, с. 34].

Показники регіональної ефективності відображають фінансову ефективність інвестиційного проекту ППП (рис. 3.4) з точки зору відповідного регіону з урахуванням впливу його реалізації на підприємства регіону, соціальну й екологічну ситуацію в регіоні, доходи та витрати регіонального бюджету [131, с. 34].

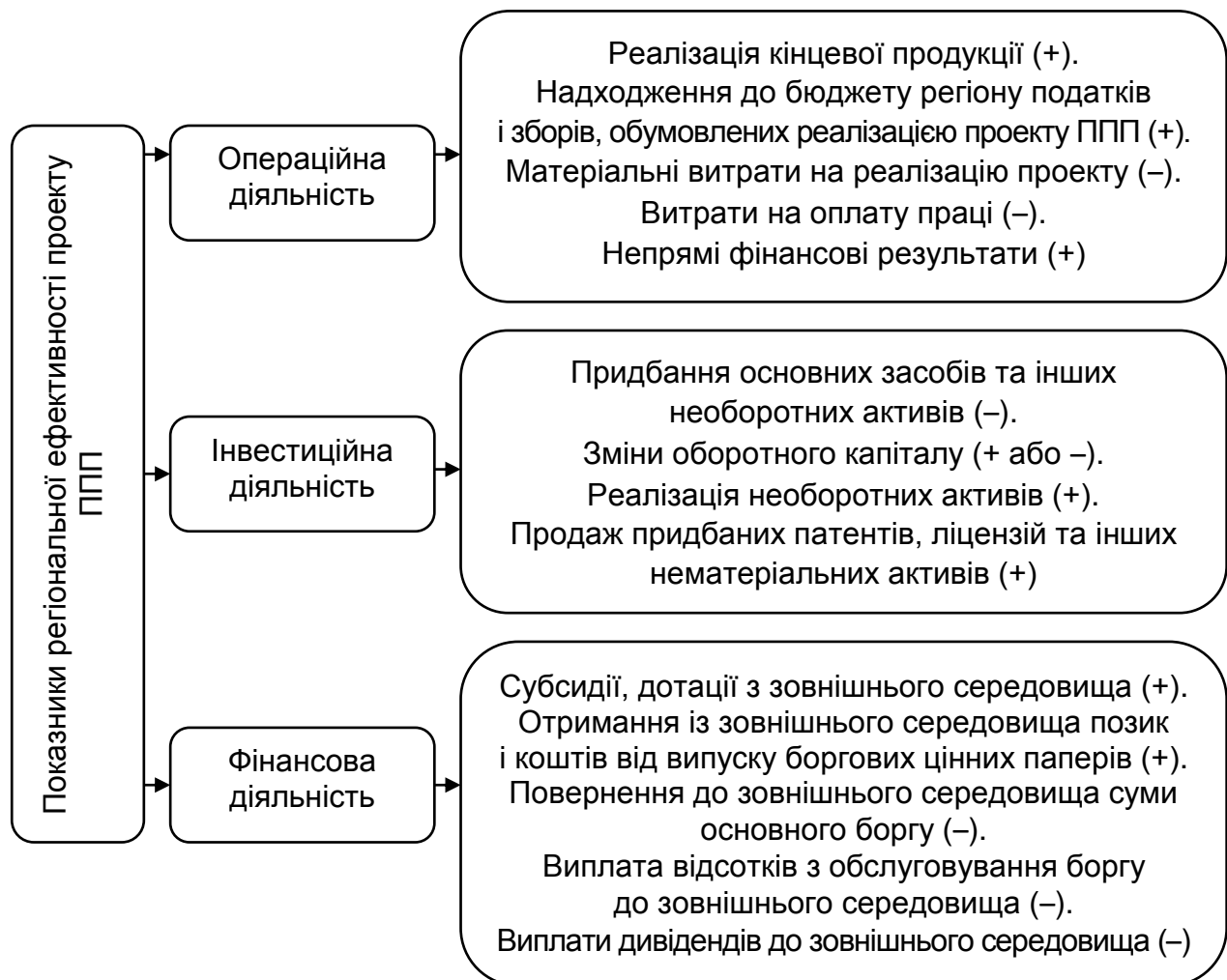

Рис. 3.4. Показники регіональної ефективності проекту ППП

Недосконалість інститутів підтримки ППП гальмує практичну реалізацію проектів. Водночас розвиток ППП в Україні вимагає серйозних коректив у національному законодавстві, вихідним пунктом для яких повинно стати створення Національного центру з ППП. Це дозволить максимально ефективно використовувати всі переваги такого партнерства в сучасних умовах соціально-політичного й економічного розвитку країни.

Малоефективна співпраця представників громадськості з органами державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких залишається недостатньо прозорою та забюрократизованою, призвели до таких негативних наслідків у сфері ППП: відсутність ефективного громадського контролю за функціонуванням державних і місцевих органів влади; недостатня участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики та вирішенні питань на місцевому рівні; відсутність ефективних державних стимулів для інвесторів ППП (передусім податкових); відсутність дієвих механізмів запобігання шахрайству та іншим зловживанням; відсутність єдиної державної інформаційно-просвітницької політики в сфері ППП; відсутність державної фінансової підтримки для більшості громадянських організацій з причини її обмеженого обсягу; відсутність прозорих конкурсних процедур; надання необґрунтованих переваг окремим організаціям громадянського суспільства; ускладнення реалізації проектів громадських організацій з фінансовою підтримкою держави через нетривалі терміни її надання; необґрунтованість обмеження на можливі витрати, що фінансуються за бюджетні кошти; недостатнє використання з боку державної влади та місцевого самоврядування потенціалу громадських організацій у наданні суспільно-соціальних послуг; відсутність стимулювання соціального підприємництва та можливості реалізації громадськими організаціями підприємницької діяльності, яка спрямована на вирішення суспільно значущих проблем.

Розвиток інструментарію реалізації ППП передбачає напрями представлені на рис. 3.5.

Удосконалення системи інституційного забезпечення державного управління у сфері ППП на рівні органів місцевого самоврядування передбачає посилення їх функцій у сфері ППП. Нормативно-правове регулювання взаємодії Агенції з питань ППП та органів місцевого самоврядування повинно надавати місцевим органам у межах своїх повноважень та чинного законодавства право самостійно ухвалювати рішення про доцільність реалізації проектів ППП.

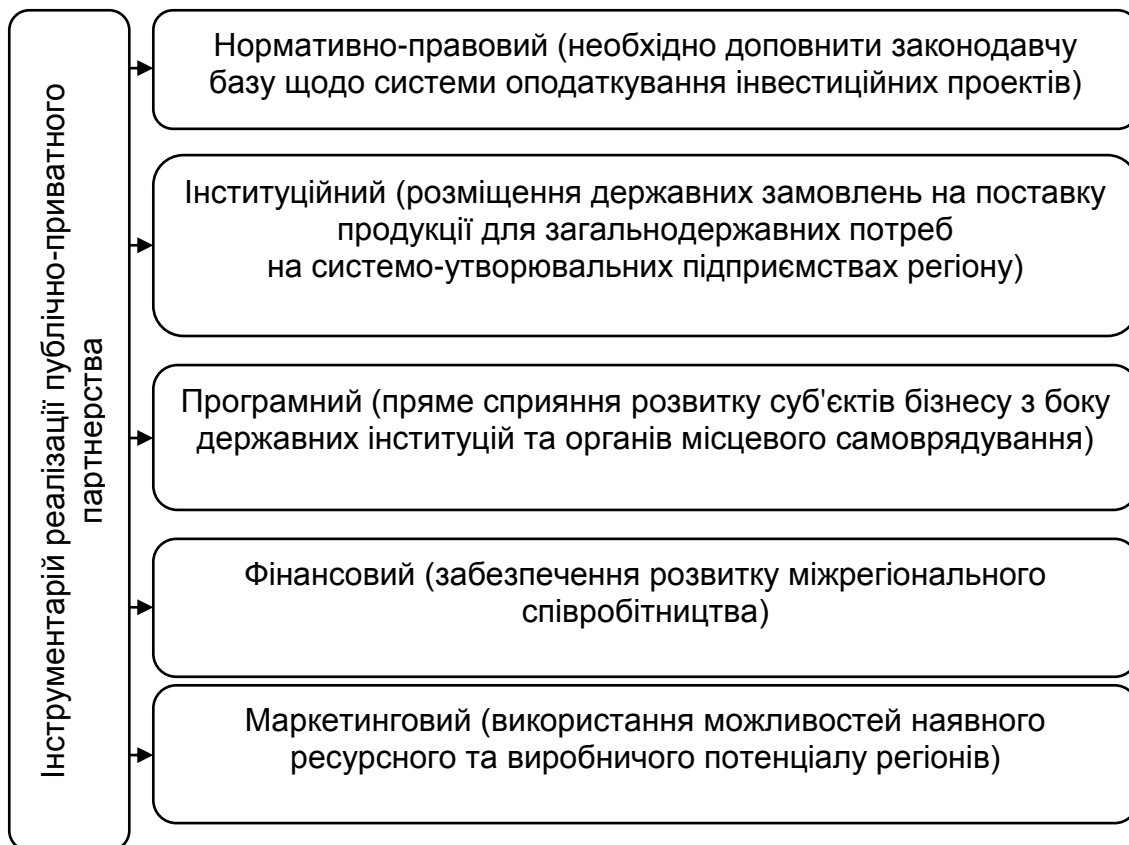

Рис. 3.5. Інструментарій реалізації публічно-приватного партнерства

Ефективною моделлю реалізації ППП є Концепція Government Relation. Відповідно до концепції, саме держава як інститут суспільства, органи місцевого самоврядування наділені територіальними спільнотами владними повноваженнями. Вони покликані брати на себе ініціативну функцію співробітництва. Водночас публічна влада відіграє ключову роль, з одного боку, як головний замовник послуг, а з іншого – як суб'єкт, що встановлює спеціальні умови реалізації проекту.

Розвиток партнерських взаємовідносин держави, освіти, науки, бізнесу та суспільства в межах використання механізмів ППП з метою інноваційного розвитку держави та регіонів передбачає технологічний розвиток, формування відповідної соціальної, виробничої та інноваційної інфраструктури з урахуванням інтересів і за активної участі бізнесу. Обов'язковою умовою є ефективне використання державної власності та коштів бюджетів усіх рівнів активне залучення інвестицій.

Модель партнерських взаємовідносин у застосуванні механізмів ППП за участю схематизовано на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Модель партнерських взаємовідносин у застосуванні механізмів ППП

На основі опрацювання [131; 156; 165; 174; 175; 278] можна:

окреслити послідовні кроки ефективної взаємодії державних органів влади із найважливішими інституціями громадянського суспільства, – територіальними громадами та бізнесом;

надати публічному партнеру право брати участь у партнерстві в особі декількох представників – держава, територіальні громади – через уповноважені органи та підприємства, які здійснюють свою діяльність на основі публічної форми власності;

закріпити чіткий порядок вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у межах публічно-приватного співробітництва;

визначити систему публічних органів з певними функціями щодо ППП із визначеним розподілом повноважень і головних засад координації дій між ними;

для сприяння саморегулювання інвестиційного співробітництва ППП необхідно законодавчо закріпити істотні умови, наслідки їх недотримання та порядок припинення дії договорів ППП;

закріпити законодавчо норми щодо інституційного співробітництва (визначається особа, відповідальна за всі етапи реалізації проекту ППП у формі господарської організації за участю партнерів для здійснення спільного управління і моніторингу за реалізацією проектів інвестиційного співробітництва);

установлення відповідальності за порушення вимог чинного законодавства, які регламентують систему відносин і договори ППП;

запровадити комплексний контроль відбору та реалізації проекту ППП з боку публічного партнера – держава в особі уповноваженого органу, інституту громадянського суспільства.

Подальший розвиток і визначення інституційних інструментів ППП з точки зору основних засад громадянського суспільства дозволить використовувати потенціали, забезпечити ефективність і прозорість такої співпраці та максимально знизити рівень можливих ризиків, що в результаті можуть виникати. Ці процеси будуть сприяти подальшому розвитку партнерського співробітництва інститутів громадянського суспільства і органів державної влади.

Розвиток ППП у регіоні сприяє підвищенню конкурентоспроможності провідних галузей економіки регіонів; зниженню підприємницьких та інвестиційних ризиків у сфері досліджень і розроблень; поширенню нових технологій; розвитку інноваційного бізнесу, транспортної та комунальної

інфраструктури; концентрації державних і приватних фінансових коштів на структурні зміни в системі освіти; вирішенню проблем соціальної сфери. Він приводить до підвищення інноваційної активності й ефективності інвестиційного сектора економіки, науки й освіти, до зниження видатків бюджетів всіх рівнів зі здійсненням суспільно значущих інноваційних проектів і програм.

Заходи з активізації механізмів ППП на регіональному рівні: фінансова децентралізація; децентралізація повноважень з метою делегування регіонам більше можливостей для розв'язання власних нагальних проблем; безпосередня участь державних інституцій та органів місцевого самоврядування у фінансуванні інвестиційних проектів із використанням форм ППП; пошук і залучення бізнесових структур для здійснення проектів публічно-приватного партнерства на конкурсній основі; забезпечення належних організаційно-економічних і правових засад щодо ефективної діяльності учасників ППП; забезпечення захисту прав учасників ППП шляхом надання гарантій внутрішньому та зовнішньому інвесторам у формі страхування ризиків на випадок невиконання взятих на себе зобов'язань.

3.7. Методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Проблема узгодження соціальних та економічних інтересів регіону завжди перебувала у полі уваги провідних науковців і фахівців. Як правило, неефективна державна політика віддзеркалюється неефективним використанням ресурсів. Так, у країнах, для яких характерні сильні олігархічні впливи та слабо розвинуте громадянське суспільство, наявність значних природно-ресурсних багатств не забезпечує гідного рівня життя населення та, відповідно, високого рівня соціально-економічного розвитку. Україна, безперечно, володіє достатнім природно-ресурсним потенціалом, здатним забезпечити належний рівень життя населення. Однак роки незалежності переконали, що жодна владна система не змогла трансформувати використання наявного ресурсного потенціалу в стабільні

показники соціально-економічного розвитку. Тому нині виникла ситуація, за якої мінімальні темпи економічного зростання забезпечує ресурсорієнтована виробнича й експортна спеціалізація національної економіки України. Проте така ситуація суперечить концепції розвитку провідних держав світу та поглиблює розрив за динамікою розвитку між нашою країною та ефективними економіками.

Сучасний стан економічного та соціального зростання регіонів визначають необхідність формування комплексного та системного підходу до забезпечення їх збалансованого розвитку. Зазначений підхід повинен не лише забезпечувати ефективний економічний розвиток, але створювати умови для підвищення рівня добробуту населення регіонів. Стратегічною метою державної політики України має стати забезпечення збалансованого розвитку регіонів на основі поєднання економічної та соціальної складових зростання. Отже, результативне вирішення проблем регіонів залежить від розроблення ефективних державних програм розвитку, що має ґрунтуватись на всебічному аналізі їх потенціалу, загальному оцінюванні можливостей їх розвитку та визначенні основних напрямів соціально-економічного зростання.

Проте дуже багато управлінських рішень залишається формальними та політично заангажованими. Так, недостатня активність територіальних громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку територій є однією з головних проблем, що перешкоджають динамічному соціально-економічному розвитку регіонів України. Тому через необхідність упровадження реальної концепції розвитку регіонів важливим та надзвичайно актуальним стає виявлення залежності забезпечення соціально-економічного розвитку регіону від якості публічного управління, адміністрування та визначення сили їх впливу.

Ураховуючи це, автори запропонували методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону (рис. 3.7).

Особливістю розробленого підходу є використання достатньо великої кількості методів аналізу (таксономічного, регресійного та нечітких множин). У подальшому це дозволить здійснити прогнозування рівня забезпеченості соціально-економічного розвитку регіону, враховуючи існуючий рівень якості публічного управління, та більш коректно обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку регіонів.

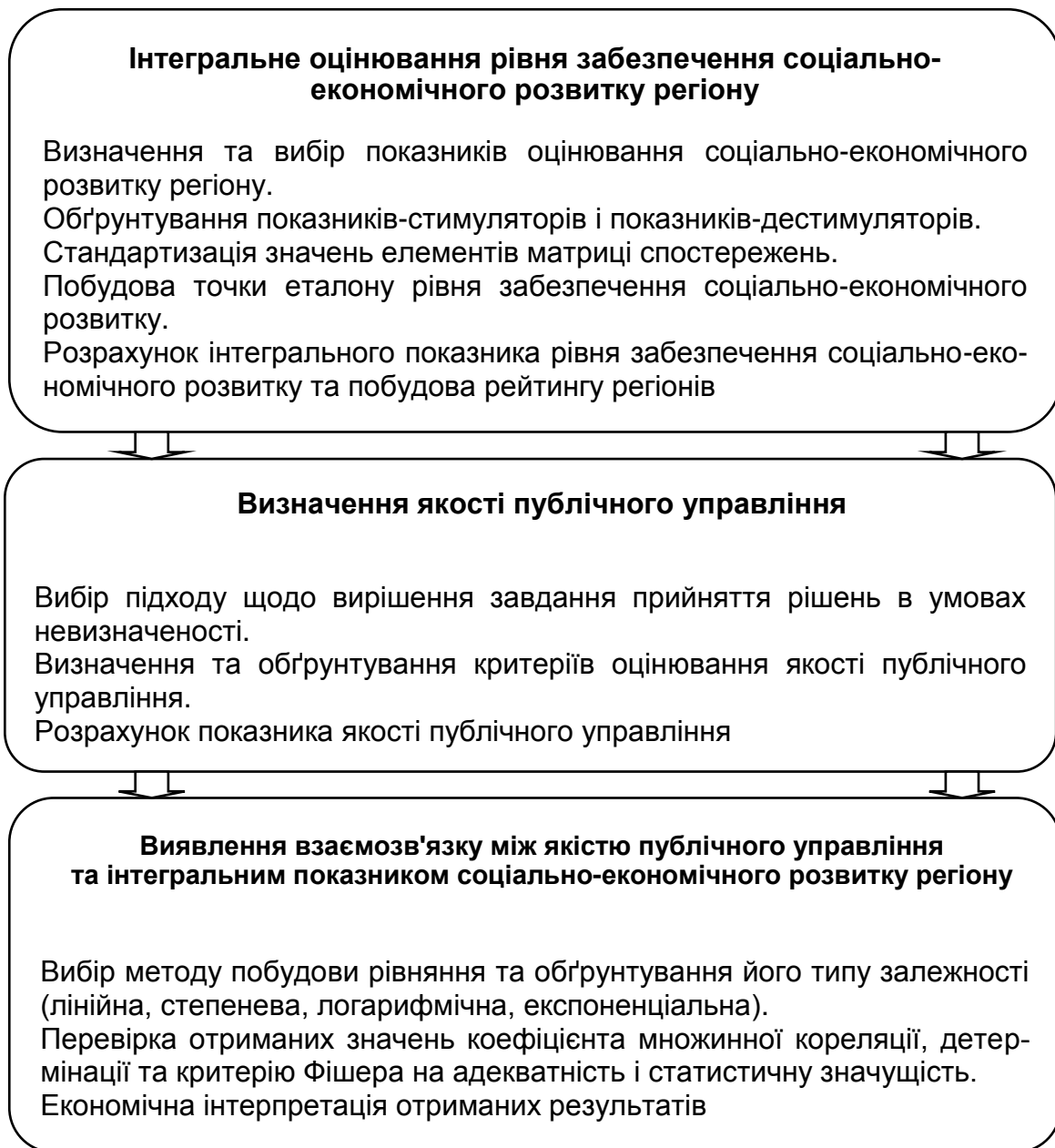

Рис. 3.7. Схема методичного підходу щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону

Отже, процес визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону відбувається в контексті трьох послідовних етапів. Перший етап полягає у визначенні інтегральної оцінки рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за допомогою таксономічного аналізу [125]. Для реалізації цього етапу необхідно: визначити й обрати показники оцінки соціально-економічного

розвитку регіону; обґрунтувати показники-стимулятори та показники-дестимулятори; стандартизувати значення елементів матриці спостережень; побудувати точку еталону рівня забезпечення соціально-економічного розвитку; розрахувати інтегральний показник рівня забезпечення соціально-економічного розвитку та побудувати рейтинг регіонів.

Отже, було сформовано сукупність початкових показників (табл. 3.11) у контексті таких важливих складових: економічна ефективність; інвестиційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця; фінансова самодостатність; розвиток малого та середнього підприємництва; відкритість влади та доступність до адміністративних послуг; ефективність ринку праці; розвиток інфраструктури; відновлювана енергетика й енергоефективність; доступність та якість послуг у сфері освіти; доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я; соціальний захист і безпека; раціональне природокористування та якість довкілля. Причина такого вибору показників пояснюється наявністю відкритої статистичної інформації на сайті Державної служби статистики України [272], Мінекономрозвитку, Мінрегіону, Мінфіну та Головного управління статистики в областях.

Таблиця 3.11

Узагальнена сукупність показників для оцінювання рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону
(узагальнено автором на основі [49 52; 62; 78; 104; 135; 251])

Показники для розрахунку	Одиниця вимірювання	Ознаки
1	2	3
<i>Економічна ефективність</i>		
Темп зростання обсягу реалізованої промислової продукції	%	Стимулятор
Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на 1 особу населення	грн	Стимулятор
Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва	%	Стимулятор
Обсяг виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу сільського населення (у постійних цінах)	грн	Стимулятор
Обсяг виробництва продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь	грн	Стимулятор

Продовження табл. 3.11

1	2	3
Індекс будівельної продукції	%	Стимулятор
Обсяг виконаних будівельних робіт у розрахунку на 1 особу населення	грн	Стимулятор
<i>Інвестиційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця</i>		
Індекс капітальних інвестицій	%	Стимулятор
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) в розрахунку на 1 особу населення	грн	Стимулятор
Темп зростання обсягу прямих іноземних інвестицій	%	Стимулятор
Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на 1 особу населення наростаючим підсумком із початку інвестування	дол. США	Стимулятор
Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	%	Стимулятор
Темп зростання обсягу експорту товарів	%	Стимулятор
<i>Фінансова самодостатність</i>		
Темп зростання доходів місцевих бюджетів (без трансферів)	%	Стимулятор
Доходи місцевих бюджетів (без трансферів) у розрахунку на 1 особу населення	тис. грн	Стимулятор
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів із державного бюджету) в розрахунку на 1 особу населення	тис. грн	Стимулятор
Темп зростання податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків. Без урахування податкового боргу платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства	%	Дестимулятор
<i>Розвиток малого та середнього підприємництва</i>		
Кількість суб'єктів середнього підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	одиниць	Стимулятор
Кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	одиниць	Стимулятор
Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів середнього підприємництва в загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання	%	Стимулятор
Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) в загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання	%	Стимулятор
Співвідношення зареєстрованих і знятих з реєстрації юридичних осіб	—	Стимулятор

Продовження табл. 3.11

1	2	3
Співвідношення зареєстрованих і знятих з реєстрації фізичних осіб-підприємців	–	Стимулятор
<i>Відкритість влади та доступність до адміністративних послуг</i>		
Кількість наданих адміністративних послуг Центрами надання адміністративних послуг у розрахунку 1 тис. осіб наявного населення	оди- ниць	Стимулятор
Кількість послуг, які фактично можна отримати в Центрах надання адміністративних послуг	оди- ниць	Стимулятор
Кількість населення, яке припадає на 1 працівника Центру надання адміністративних послуг	осіб	Дестимуля- тор
Кількість електронних послуг, що надаються в районі/місті	оди- ниць	Стимулятор
Обсяг оголошених закупівель товарів, робіт і послуг у системі електронних закупівель «ProZorro» в районі/місті	тис. грн	Стимулятор
Обсяг зекономлених коштів за допомогою системи електронних закупівель «ProZorro» в районі/місті	тис. грн	Стимулятор
<i>Ефективність ринку праці</i>		
Співвідношення зареєстрованих безробітних до чисельності населення	%	Дестимуля- тор
Співвідношення прийнятих працівників до вибулих	%	Стимулятор
Сума заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до фонду оплати праці за останній місяць звітного періоду	%	Дестимуля- тор
Темп зростання заборгованості з виплати заробітної плати	%	Дестимуля- тор
Темп зростання середньомісячної номінальної заробітної плати	%	Стимулятор
Співвідношення частки штатних працівників, які повністю відпрацювали місячну норму часу та мали нарахування в межах мінімальної заробітної плати	%	Стимулятор
Темп зростання заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг	%	Дестимуля- тор
<i>Розвиток інфраструктури</i>		
Обсяг вантажообігу автомобільного та залізничного транспорту	тис. т км на 1 000 осіб	Стимулятор
Темп зростання обсягу прийнятого в експлуатацію житла	%	Стимулятор
Обсяг прийнятого в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. осіб населення	кв. м	Стимулятор
Загальна площа житлового фонду у розрахунку на 1 особу населення	кв. м	Стимулятор

Продовження табл. 3.11

1	2	3
<i>Відновлювана енергетика й енергоефективність</i>		
Обсяги паливно-енергетичних ресурсів, спожитих у регіоні за звітний період на душу населення регіону	т ум. палива	Дестимулятор
Рівень упровадження енергоощадних джерел світла в зовнішньому освітленні населених пунктів	%	Стимулятор
Частка оснащення багатоквартирних житлових будинків побудинковими приладами обліку теплової енергії	%	Стимулятор
Частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні	%	Стимулятор
Частка домогосподарств, які уклали кредитні договори в рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансування з місцевих бюджетів)	%	Стимулятор
<i>Доступність та якість послуг у сфері освіти</i>		
Частка загальноосвітніх навчальних закладів денної форми навчання сільської місцевості, що використовують у навчально-виховному процесі комп'ютерну техніку, підключену до Інтернету	%	Стимулятор
Чисельність дітей у дошкільних навчальних закладах у розрахунку на 100 місць	осіб	Номінатор
Частка дітей сільської місцевості, для яких організовано підвезення до місця навчання і додому	%	Стимулятор
Питома вага дітей, охоплених позашкільною освітою	%	Стимулятор
<i>Доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я</i>		
Загальний коефіцієнт смертності на 1 тис. осіб наявного населення	–	Дестимулятор
Кількість живонароджених на 1 тис. осіб наявного населення	проміле	Стимулятор
Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу на 100 тис. осіб населення	осіб	Дестимулятор
<i>Соціальний захист і безпека</i>		
Рівень охоплення соціальними послугами осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, територіальними Центрами соціального обслуговування	%	Стимулятор
Кількість сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, охоплених соціальними послугами, у тому числі сімей учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб	осіб	Дестимулятор
Питома вага дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сімейних формах виховання у загальній кількості дітей даної категорії	%	Дестимулятор

1	2	3
Кількість кримінальних правопорушень, учинених проти життя та здоров'я особи, на 10 тис. осіб населення	одиниць	Дестимулятор
<i>Раціональне природокористування та якість довкілля</i>		
Темп зростання викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення	%	Дестимулятор
Темп зростання викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення, відсотків до попереднього року	%	Дестимулятор
Частка населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів регіону	%	Стимулятор

Другий етап включає послідовну реалізацію таких дій: вибір підходу щодо способів ухвалення рішень в умовах невизначеності; визначення та обґрунтування критеріїв оцінки якості публічного управління; розрахунок показника якості публічного управління.

Необхідно зазначити, що для вирішення завдання прийняття рішень в умовах невизначеності використовується безліч підходів [28; 64; 85], серед яких найбільш поширеним є метод нечітких множин. Основоположником теорії нечітких множин є Л. Заде [63, с. 7]. Сутність зазначеної теорії полягає в можливості оперувати «лінгвістичними» змінними, значення яких виражаються словами чи пропозиціями природної або формальної мови.

Ураховуючи мету дослідження, певну суб'єктивність інформації та умови невизначеності для оцінювання якості публічного управління, було обрано метод нечітких множин. Його головними перевагами є: можливість урахування безлічі факторів оцінювання; універсальність методики; наявність у експерта права на враховану невпевненість. Отже, теорія нечітких множин дозволяє обчислити ступінь приналежності елемента підмножині (тобто елемент може належати підмножині більшою чи меншою мірою) [148, с. 231].

Слід акцентувати увагу, що основною складовою теорії нечітких множин є функції належності, побудовані з використанням терм-множини значень і лінгвістичних терм-факторів. Терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління подано в табл. 3.12.

Терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління

Змінні	Лінгвістична сутність змінної	Терми оцінювання	Універсальна множина
R	Результативність	Низька, середня, висока	[0 – 10]
E	Ефективність	Низька, середня, висока	[0 – 10]
A	Адміністративна здійсненність	Низька, середня, висока	[0 – 10]
C	Справедливість	Низька, середня, висока	[0 – 10]
P	Політична здійсненність	Низька, середня, висока	[0 – 10]

В якості вхідних параметрів системи нечіткого виведення запропоновано п'ять нечітких лінгвістичних змінних: результативність, ефективність, адміністративна здійсненність, справедливість, політична здійсненність, – які є критеріями оцінки публічного управління та адміністрування [102]. В якості вихідних параметрів – нечітка лінгвістична змінна «якість». Кожна оцінка в таблиці має бути визначена за узгодженою десятибальною шкалою, яка має інтерпретуватися як «низька», «середня», «висока».

Проведений аналіз критеріїв якості публічного управління з використанням експертно-лінгвістичної інформації і правил «якщо – то» дозволив отримати нечіткі логічні рівняння впливу лінгвістичних змінних. Так, якщо результативність, ефективність, адміністративна здійсненність, справедливість і політична здійсненність визначені як високі, то доцільно визнати високий рівень якості публічного управління в регіоні. Якщо навпаки – критерії оцінки якості публічного управління зазначені як низькі, то і загальна оцінка теж буде низькою. Визначення впливу якості публічного управління на соціально-економічний розвиток регіону слід проводити з використанням теорії нечітких множин (інтегральний показник отримано в результаті таксономічного аналізу).

Сутністю третього етапу є виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону. Тому для визначення наявності зв'язку між показниками та з метою прогнозування запропоновано використати метод проєціювання тренда. Його вибір дозволить нівелювати ряд недоліків інших

методів, серед яких: застосування методу експоненціального згладжування тільки у відносно стабільних умовах розвитку системи без різких змін факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; простота методу ковзної середньої для створення точного прогнозу тощо.

Зазначимо, що перед побудовою трендових моделей необхідно коректно обрати вид рівняння, що забезпечить найбільшу точність апроксимації, яка багато в чому визначає якість прогнозу. Так, найбільш застосовними є [179]: лінійна ($y = a + bx$); степенева ($y = ax^b$); логарифмічна ($y = a \ln(x) + b$); експоненціальна ($y = ae^{bx}$). Для побудови трендової моделі в середовищі Microsoft Excel на основі даних часового ряду необхідно для кожного регіону побудувати точкову діаграму із застосуванням набору трендових моделей – лінійної, степеневої, експонентної, логарифмічної.

Слід акцентувати увагу на тому, що тип трендової моделі зі значенням R^2 , близьким до одиниці, забезпечує найбільшу точність апроксимації і дозволяє отримати найбільш точний прогноз. Отже, створення розглянутих моделей забезпечить визначення прогнозованого рівня щодо забезпечення соціально-економічного розвитку регіону з урахуванням існуючого рівня якості публічного управління.

Отже, запропоновано методичний підхід до визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. На відміну від існуючих, він потребує реалізації таких етапів: інтегральне оцінювання рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за допомогою таксономічного аналізу; визначення якості публічного управління із застосуванням теорії нечітких множин; виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону з використанням методу проєціювання тренда. Застосування саме цього підходу дозволить не тільки звести ряд показників соціально-економічного розвитку регіону до одного та дати однозначну оцінку наявної ситуації в регіоні, але і визначити рівень впливу якості відповідних інструментів публічного управління і адміністрування та полегшити процес ухвалення майбутніх управлінських рішень у контексті забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону.

3.8. Упровадження методології управління проектами у сфері регіонального розвитку

Найбільш важливою метою сучасних змін в економічному розвитку України є підвищення конкурентоспроможності за рахунок розвитку виробничого фактора та поліпшення соціальних показників регіонів як основи функціонування держави з ринковою економікою. У зв'язку із цим забезпечити конкурентоспроможність держави можна тільки цілеспрямованими діями, які сприятимуть збалансованості стратегій розвитку регіонального бізнесу за допомогою створення привабливих умов для його функціонування.

Регіональний розвиток – це динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямі її вдосконалення та раціоналізації. Як правило, він має поступальну змістовність, характеризується прогресивними змінами та повинен привести до формування регіону як стійкої просторової системи, що раціонально використовує свій внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з навколишнім середовищем.

В основному розвиток визначається, планується та здійснюється на національному рівні з використанням державних інвестиційних ресурсів, якими зазвичай розпоряджаються центральні міністерства та відомства. Але протягом останніх двох десятиліть чимало країн доповнили цю діяльність більш цілеспрямованим індивідуальним підходом до кожного регіону, намагаючись розв'язати конкретні регіональні проблеми, активно співпрацювати з громадянами та інституціями регіону. Крім того, багато урядів намагаються поліпшувати координацію всіх державних інвестицій на субнаціональному (зазвичай регіональному) рівні для підвищення їхньої дієвості. Отже, формується усвідомлення про те, наскільки різними можуть бути рівні розвитку регіонів, а отже, приділяють більше уваги усуненню надмірних диспропорцій.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах здійснюється з урахуванням змін, що характеризуються:

поступовим підвищенням рівня концентрації економічної активності як на загальнодержавному (зосередження основних ресурсів розвитку в м. Києві, де виробляється майже 20 % валового внутрішнього продукту

країни, акумулюється 50 % усіх прямих іноземних інвестицій, збільшується чисельність населення за рахунок міграції з інших регіонів, майже 75 % працівників, зайнятих переважно у сфері послуг, мають вищу освіту), так і на регіональному рівнях (концентрація економічної діяльності в обласних центрах і прилеглих районах, у більшості яких зосереджується понад 60 % обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій та виробництва) [254];

нерівномірністю розвитку територій, зростанням міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, значною диференціацією розвитку районів і міст, у частині яких (понад 30 %) тривалий час спостерігається зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення. З огляду на посилення ролі обласних центрів у загальноекономічному розвитку вони і надалі у значній мірі визначатимуть характер подальшої територіальної диференціації соціально-економічного становища в країні (динаміка економічного зростання у великих міських агломераціях пришвидшить міграційний рух із сільських населених пунктів і малих міст з обмеженим потенціалом розвитку) [254];

формуванням протягом тривалого періоду неефективної системи державного управління регіональним розвитком і непрозорого механізму фінансового забезпечення розвитку регіонів; відсутністю чітко визначеної державної політики у сфері регіонального розвитку; застарілим механізмом взаємовідносин на рівні «держава – регіон» і регіонів між собою; недосконалістю системи територіальної організації влади та зволіканням з проведенням реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою.

Події, що відбулися на початку 2014 р. на території півострова Крим та у південно-східних регіонах України, є наслідком прорахунків і недоліків державної внутрішньої та зовнішньої політики, в тому числі політики регіонального розвитку. Відстала технологічна база та монофункціональність промисловості Донецької та Луганської областей, сировинний характер експорту продукції та орієнтація його переважно на російський ринок законсервувала недосконалу структуру економіки, посилюючи залежність від зовнішнього ринку, зокрема щодо енергетичних ресурсів. Державна промислова політика, що базувалася на наданні преференцій окремим територіям і підприємствам вугільної і металургійної промисловості, не сприяла підвищенню конкурентоспроможності зазначених регіонів. Політика місцевих органів влади призвела до закритості регіональних ринків і фактичної їх інтегрова-

ності до російського ринку. У результаті економічні проблеми цих регіонів значно поглибилися. На фоні відносно високого рівня середньої заробітної плати порівняно з іншими областями зросли внутрішньорегіональні диспропорції щодо розвитку інфраструктури, надання послуг населенню у сфері освіти, культури, охорони здоров'я та природного середовища та інші. Розвиваються в основному обласні центри, а шахтарські та сільські території занепадають. Наслідком зазначених тенденцій є значне розширення населення за рівнем доходів, безробіття, соціальне невдоволення мешканців регіонів, створення підґрунтя для проявів сепаратизму.

Саме тому у реалізації стратегії регіонального розвитку треба застосовувати інтегрований підхід до формування і втілення державної регіональної політики з поєднанням таких складових [254]:

секторальної (галузевої) – підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації і диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу;

територіальної (просторової) – досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, розвитку міжрегіонального співробітництва; запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій шляхом формування «точок зростання», активізації місцевої економічної ініціативи та зміцнення потенціалу сільської місцевості; забезпечення соціально-економічної єдності та рівномірності розвитку регіонів з метою створення рівних умов для розвитку людини;

управлінської – застосування єдиних підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави та регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади.

Формування ефективного та прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку потребує врахування специфіки розвитку кожного регіону.

Вимоги сучасності формують потребу в розробленні стратегій розвитку, спрямованих на підвищення їх конкурентоспроможності на основі нового підходу до системи управління регіональною промисловою політикою.

В умовах сучасної ринкової економіки та високих темпів науково-технічного прогресу особливо важливою стає орієнтація країни на прискорений інноваційний розвиток. Одним з інструментів такого розвитку

є інвестиційні й інноваційні проекти, за допомогою яких з'ясовується і обґрунтовується можливість і економічна доцільність створення об'єкта обраної цільової спрямованості. Сьогодні більшість теоретичних і практичних розробок у сфері управління проектами орієнтовані на застосування в компаніях і корпораціях, регіональний аспект найчастіше зводиться до оптимізації структури проектів і органів управління. Однак для того щоб підвищити внутрішню стійкість економіки та соціальної сфери регіону, забезпечити належний розвиток громад, необхідна адекватна викликам часу управлінська політика. У таких умовах одним з інноваційних інструментів розв'язання регіональних проблем є проектний підхід, ефективність якого доведена світовою практикою.

Передумови поширення проектного підходу в регіональному (територіальному) управлінні в Україні умовно можна розподілити на три групи:

1) світові тенденції суспільного й економічного розвитку, а також зміна парадигми управління територіями. Сучасна постіндустріальна економіка все більше концентрується на вподобаннях споживача, набуваючи соціально відповідального характеру, а відтак – на поєднанні економічних і соціальних вигод території, де відбувається її діяльність. Водночас окрему територію все більше розглядають як бізнес-об'єкт та економічний продукт, що обумовлює застосування до неї інструментів бізнес-планування. На перетині цих тенденцій виникають нові управлінські інновації: маркетинг територій та маркетингові стратегії, логістичний інструментарій, імідж-мейкінг і брендинг території, антикризовий та конкурент-менеджмент (коли окремі території конкурують за фінансові ресурси, інвестиції, людський потенціал) і проектний підхід зокрема. Досвід розвинутих країн довів, що єдина ефективна методологія впровадження інновацій – методологія управління проектами;

2) нові підходи у вітчизняній практиці до розроблення регіональних і місцевих стратегій, інвестиційних проектів і досвід реалізації донорських проектів. В Україні в умовах перманентного стану бюджетного дефіциту ведеться активний пошук альтернативних джерел фінансування розвитку регіонів та окремих територій як з боку самих територій, так і з боку держави. Паралельно глобалізаційні та євроінтеграційні процеси створили умови для ресурсної та консультаційної підтримки таких заходів різного роду міжнародними проектами, донорськими організаціями та фондами. Практика розв'язання проблем на основі залучення донорських коштів від різних міжнародних організацій та фондів обов'язково передбачає засто-

сування тих чи інших елементів проектного менеджменту. Адже відбувається це на основі документального оформлення проектною пропозицією за встановленими вимогами: розроблення техніко-економічного обґрунтування, заповнення різного роду апікаційних форм, складання комплексу допоміжних документів. Комплексно ця робота відповідає поняттю «розроблення проекту», що разом із набором певних технічних правил становить центральний інструмент проектного менеджменту;

3) нові інституційні механізми державної регіональної політики та регіонального розвитку, зокрема створення Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), який відіграє роль акумуляції певних коштів для передбачуваності та стабільності фінансування проектів регіонального розвитку в Україні [242]. ДФРР створений і функціонує на підставі: ст. 24-1 Бюджетного кодексу України [209]; Закону України «Про засади державної регіональної політики» [253]; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.» [255], Наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства «Про питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку» [259] та ін.

Отже, використання проектного підходу у сфері регіонального управління дозволить не тільки розв'язати гострі соціально-економічні проблеми певних населених пунктів і регіонів, а і впровадити з цією метою принципи сталого розвитку, мобілізувати власні зусилля та власний потенціал громад.

Саме тому важливе місце у комплексних перетвореннях, які відбуваються в царині регіонального розвитку в Україні, належить управлінню регіональними проектами, а саме – розв'язанню питань: як спланувати та скоординувати реалізацію проекту регіонального розвитку; як залучити кошти із зовнішніх джерел фінансування для реалізації проекту; як краще розпорядитись власними коштами; як створити команду працівників для реалізації проекту, мотивувати персонал до ефективної діяльності, уникати конфлікту в команді проекту тощо. Спеціалісти регіонального управління повинні засвоїти принципи та форми сучасних методів проектного управління для розроблення та впровадження ефективної політики регіонального розвитку. Водночас не можна забувати, що навіть знання теорії і методів, а також застосування знання моделей або технічних засобів

ще не гарантує успішності проектної діяльності. Ураховуючи те, що реальне життя регіону значно різноманітніше, що в Україні йде поглиблення ринкового механізму функціонування і регулювання суспільного розвитку, кожний проект регіонального розвитку потребує індивідуального підходу, розробка має стати унікальною [37].

Сьогодні в Україні майже всі місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування беруть участь у розробленні та реалізації стратегій і цільових програм соціально-економічного розвитку відповідних регіонів і територій, зокрема за участі громадськості, проте не використовують єдину методологію і підходи до управління, що згубно відображається на ефективності та результатах [224].

Згідно з постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.» [254], яка визначає цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спрямовані на досягнення зазначених цілей, передбачається узгодженість державної регіональної політики з іншими її видами, спрямованими на територіальний розвиток.

Стратегія регіонального розвитку скерована на визначення завдань та інструментів для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища. Однак така взаємозалежність потребує визначення та запровадження дієвого фіскального механізму та механізму перерозподілу. В іншому разі існує реальна загроза надмірної поляризації та зростання диспропорцій між економічно розвинутими містами та рештою території країни.

Стратегія регіонального розвитку базується на системі координації процесів стратегічного планування на центральному, регіональному та місцевому рівнях, що, зокрема, передбачає [253]:

синхронізацію процесів державного стратегічного планування розвитку окремих секторів економіки держави та її регіонів з урахуванням їх потреб і необхідності підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів. Особливо це стосується діяльності центральних органів виконавчої влади, що розробляють довгострокові цільові програми, спрямовані на розв'язання проблем розвитку окремих галузей економіки та суспільства,

виконання яких суттєво впливає на розвиток територій. Із цією метою на державному рівні буде запроваджено проведення обов'язкового оцінювання впливу реалізації стратегій і виконання програм розвитку окремих секторів економіки на стан регіонів;

узгодження регіональних стратегій розвитку із стратегією в частині визначення завдань і заходів, що передбачають спільні дії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

узгодження територіального планування розвитку держави відповідно до Генеральної схеми планування території України, схем планування адміністративно-територіальних одиниць різного рівня та населених пунктів, а також регіональних стратегій розвитку;

скоординоване середньострокове та короткострокове державне програмування регіонального розвитку та програмування розвитку регіонів та міст на основі прийнятих стратегічних документів;

скоординовану реалізацію стратегії шляхом виконання плану заходів щодо її реалізації відповідно до визначених етапів і планів заходів із реалізації регіональних стратегій розвитку.

Інструментами реалізації стратегії регіонального розвитку є [254]:

план заходів щодо реалізації стратегії, в якому заходи деталізовані за регіонами або їх групами з урахуванням рівня розвитку та спрямовані на розв'язання проблем, що перешкоджають динамічному соціально-економічному розвитку регіонів; зменшення диспропорцій у рівні доступності для бізнесу та населення до основних адміністративних та інших послуг у рамках визначених цілей стратегії. Такий план заходів дасть змогу з використанням установлених індикаторів провести оцінювання рівня досягнення цілей стратегії шляхом моніторингу та визначення ефективності впливу заходів, що здійснюються на державному та регіональному рівнях;

регіональні стратегії розвитку, що розробляються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями за участю районних і міських рад, громадських об'єднань та затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами. Регіональні стратегії розвитку готуються на термін, що відповідає строку реалізації стратегії, і містять, крім власних, цілі, визначені в стратегії;

плани заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку, що розробляються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями. Такі плани заходів також структуровані відповідно до двох періодів реалізації стратегії, плану заходів щодо її реалізації;

угоди щодо регіонального розвитку, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами з метою розв'язання регіональних і міжрегіональних проблем розвитку. Це сприятиме посиленню вертикальної та горизонтальної координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час здійснення заходів щодо динамічного зростання центрів економічної активності та інтеграції до них територій, що мають менший потенціал розвитку (насамперед сільських районів і невеликих населених пунктів);

державні програми подолання депресивності окремих територій, визначених згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів». З метою узгодження таких програм з регіональними стратегіями розвитку та планами заходів щодо їх реалізації планується внесення змін до законодавства, які передбачають розширення переліку індикаторів, що характеризують стан депресивності, і включення до нього показників, які свідчать про соціальне становище місцевого населення;

державні програми розвитку транскордонного співробітництва, які передбачають консолідацію зусиль, спрямованих на сприяння розвитку єврорегіонів, ліквідацію інфраструктурних та адміністративних бар'єрів. Метою є активізація співпраці прикордонних територій, провадження спільної діяльності у сфері малого та середнього бізнесу, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, розбудова їх виробничої та соціальної інфраструктури;

державні цільові програми в окремих сферах соціально-економічного розвитку, розроблення яких повинне здійснюватися з урахуванням стратегії за участю місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

державні цільові програми розвитку окремих територій, розроблені з урахуванням особливостей їх економічного, соціального й екологічного становища за участю органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань відповідних територій.

Усі зазначені інструменти реалізації стратегії використовуються в тісній взаємодії з метою уникнення дублювання передбачених ними заходів. Крім того, проводиться постійне порівняння результатів їх реалізації з позиції досягнення цілей стратегії та регіональних стратегій розвитку.

Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [129] визначає правові, економічні й організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складових загальної системи державного регулювання економічного та соціального розвитку держави. Згідно із цим Законом, програма економічного та соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст Києва та Севастополя на короткостроковий період розробляється щороку взаємоузгоджено із щорічним Посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

У програмі економічного та соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста на наступний рік повинні бути відображені [129]:

- аналіз соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній і поточний роки та характеристика головних проблем розвитку її економіки та соціальної сфери;

- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

- можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці в наступному році;

- система заходів місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;

- основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, ефективності використання об'єктів права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності.

Складовою програм соціально-економічного розвитку регіонів і територій є відповідні цільові програми. Вони є сукупністю взаємопов'язаних завдань і заходів, узгоджених за термінами та ресурсним забезпеченням з усіма задіяними виконавцями. Цільові програми спрямовані на вирішення найактуальніших проблем розвитку регіонів або окремих галузей економіки чи соціально-культурної сфери регіонів, реалізація яких здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету. Ці програми готуються відповідно до основних принципів розроблення державних цільових програм, зазначених у Законі України «Про державні цільові програми» [130]. Механізм розроблення, погодження, подання для затвердження та виконання державних цільових програм визначає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» [131]. З метою встановлення єдиного порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання підготовлено Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання» [256].

Ініціатором розроблення цільових програм розвитку регіонів і територій може бути відповідний місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування. Підставою для розроблення кожної такої програми є [256]:

існування проблеми на рівні регіону, розв'язання якої потребує залучення бюджетних коштів, координації спільних дій місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій;

наявність у місцевому бюджеті реальної можливості ресурсного забезпечення для виконання заходів програми та відповідність мети програми пріоритетним напрямкам розвитку регіону.

Заходи розроблюваної програми не повинні дублювати заходи інших регіональних програм.

Основними стадіями розроблення та виконання програми є [255]:

ініціювання розроблення регіональної цільової програми;

підготовка проекту програми – визначення заходів і завдань, що пропонуються для включення до неї; обсягів і джерел фінансування; строків виконання заходів програми, а також головних виконавців;

здійснення експертизи проекту програми, погодження та затвердження програми, визначення головного розпорядника коштів;

затвердження бюджетних призначень на виконання програми, включення програми до щорічних програм соціально-економічного розвитку регіону;

організація виконання програми, здійснення контролю за її виконанням;

здійснення моніторингу та підготовка щорічних звітів (проміжних звітів) про результати виконання програми, внесення змін до програми.

Підготовка Проекту програми здійснюється місцевим органом виконавчої влади самостійно або спільно із зацікавленими у прийнятті та реалізації програми науковими організаціями, підприємствами, установами. Для забезпечення підготовки Проекту програми можуть утворюватися групи з представників владних структур, бізнесових кіл, наукових і громадських організацій, політичних партій тощо.

Проект програми повинен містити такі розділи [256]:

паспорт програми;

визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована програма;

визначення мети програми;

обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, обсягів і джерел фінансування; строки та етапи виконання програми;

перелік завдань і заходів програми та результативні показники;

напрями діяльності та заходи програми;

координація та контроль за ходом виконання програми.

Виконання програми здійснюється шляхом реалізації її заходів і завдань виконавцями, зазначеними у цій програмі. Безпосередній контроль за виконанням заходів і завдань програми здійснює відповідальний виконавець, а за цільовим та ефективним використанням коштів – головний розпорядник коштів.

Відповідальний виконавець програми раз на рік готує та подає структурному підрозділу з економічних питань місцевого органу виконавчої влади узагальнену інформацію про стан її виконання. До його компетенції належить щорічне обґрунтування і оцінювання результатів виконання програми; у разі потреби він розробляє пропозиції щодо доцільності продовження тих чи інших заходів, включення додаткових заходів і завдань, уточнення показників, обсягів і джерел фінансування, переліку виконавців, строків виконання програми та окремих заходів і завдань тощо. Щороку в строки, визначені рішенням органу місцевого самоврядування, інформація відповідального виконавця про хід виконання програми

й ефективність реалізації її заходів заслуховується на сесіях органу місцевого самоврядування.

Аналіз наявного стану розроблення та реалізації цих програм показав, що в кожному конкретному випадку недостатньо чітко визначаються кількісні та якісні результати реалізації відповідних заходів, терміни їх виконання, виконавці, джерела фінансування та механізми реалізації, а також відповідність цих програм визначеним стратегічним напрямом. Саме зазначені факти стали причиною неефективності багатьох програм соціально-економічного розвитку територій та регіонів України.

Основними проблемами, які виникають під час реалізації державних програм, є: невідповідність отримуваних результатів раніше поставленим цілям (зафіксовані в офіційних документах цілі програми не є елементом повсякденного життя для учасників програми, а використовуються винятково для обґрунтувань у формальних фінансових документах); немає чітко відлагоджених механізмів використання результатів управління програмами попередніх років (перманентні організаційні проблеми); немає взаємної довіри до тих рішень, ухвалюваних учасниками програми (непрозорість процесу ухвалення рішень, відсутність взаємної відповідальності). Також слід ураховувати, що в державних програмах основна діяльність відбувається силами не учасників програми, а суб'єктів програми і стейкхолдерів, на яких безпосередньо впливає ця програма в межах створюваних інститутів та інфраструктури [226].

У сучасний період, коли унаслідок численних адміністративних реформ широко впроваджується так зване «нове публічне управління» (new public management), важливість успіху державних програм також зростає. В основу нового публічного управління закладене припущення про можливість за аналогією з бізнесом-сектором перенести акцент із контролю за дотриманням державними службовцями правил на контроль за результатами їх діяльності та встановлення зв'язку між результатами діяльності та стимуляторними заходами.

Для поліпшення якості результатів тієї або іншої програми, міри задоволеності їх стейкхолдерів у бізнесі-секторі широко використовується системна методологія проектно-орієнтованого управління. Необхідність у її застосуванні виникла не випадково. Погане планування та незадовільна підготовка програм, невідповідність реальним потребам, ігнорування багатьох факторів впливу на довгострокову життєздатність програм і стійкість результатів – ці та багато інших слабких аспектів створили

можливість для нововведень. Незважаючи на виняткову особливість державного в порівнянні з бізнесом-сектором системна методологія проектно-орієнтованого управління застосовна до управління державними програмами. Програми та проекти дуже важко відокремити один від одного [226].

Під проектом у сфері регіонального розвитку розуміють комплекс взаємопов'язаних логічно-структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку адміністративно-територіальних одиниць чи територіальних громад і здійснюються в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни.

Програма – це сукупність взаємопов'язаних за ресурсами, виконавцями та термінами проектів, які потребують координації та управління реалізацією для досягнення спільної мети.

В основу програми завжди закладено кілька проектних кластерів, програма впроваджується як серія проектів. Стратегія зі свого боку є низкою взаємопов'язаних програм. Таким чином, можна зробити висновок, що системна методологія проектно-орієнтованого управління застосовна як до розроблення та реалізації програм, так і стратегій територіального та регіонального розвитку.

Основними принципами проектно-орієнтованого управління є:

урахування інтересів стейкхолдерів (будь-яка мета проекту/програми має бути сформульована в термінах вигод, переваг для потенційних стейкхолдерів);

важливість етапів розроблення, реалізації і оцінювання проекту/програми (встановлення критеріїв значущості тих або інших вигод, переваг);

значущість процесу ухвалення рішень упродовж усього життєвого циклу проекту/програми (від якісного рівня рішень залежить успішність усіх етапів проекту/програми).

Методологія проектно-орієнтованого управління дозволяє чітко визначити кількісні та якісні результати реалізації проектів і програм, терміни їх виконання, виконавців, джерела фінансування та механізми реалізації, а також уникнути перевитрат бюджетних коштів через надмірну деталізацію і систематизацію проектного процесу. Усі етапи проекту об'єднують у цикл таким чином, що проектні цілі та питання стійкості залишаються в центрі уваги протягом усього життя проекту. На початку проектного циклу

обов'язково мають бути визначені суспільні пріоритети, основні напрями програми/стратегії, на реалізацію яких він спрямований. Це забезпечує відповідність отримуваних результатів раніше визначеним стратегічним цілям.

Важливою специфікою проектно-орієнтованого управління є те, що ключова роль належить потенційним стейкхолдерам, які повністю включені в процес ухвалення рішень. На початку проектного циклу встановлюється коло причетних до проекту осіб (так званих стейкхолдерів) і прийнятний рівень їх участі протягом усього процесу. Залучення зацікавлених сторін до ухвалення рішень з великою мірою вірогідності впливає на такі показники програми, як ефективність, ступінь сприйнятливості до актуальних суспільних потреб, результативність, прозорість, об'єктивність, відповідальність з боку всіх учасників. Водночас їх активна участь у програмі не гарантує абсолютного успіху та досягнення поставлених цілей: велика вірогідність виникнення так званого конфлікту інтересів, унаслідок якого процес досягнення компромісу може бути трудомістким і досить тривалим. Усе це вимагає від розробників проекту здібностей до роботи в команді й уміння скеровувати спільні зусилля в потрібному напрямі.

Перетворення регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування (ОМС) із постійних споживачів бюджетних коштів на джерело зростання економіки країни сьогодні є одним з головних завдань держави. Для здійснення керованого розвитку регіональних утворень особливе значення має застосування проектного підходу. Цей підхід дозволяє структурувати й ув'язувати у цілісний масштабний стратегічний напрям взаємопов'язані проекти регіонального характеру з метою реалізації комплексних завдань керованого розвитку регіональних утворень згідно з визначеними пріоритетами.

В Україні набуває розповсюдження практика реалізації проектів регіонального розвитку. Проекти такого типу спрямовані на задовільнення комплексу потреб територіальної громади (або регіону в цілому) та відповідно із встановлених цілей, можуть забезпечувати як економічні, так і суто соціальні результати.

Проектний підхід є одним із інструментів підвищення результативності й ефективності діяльності регіональних органів державної влади та ОМС і переводу їх на новий якісний рівень. Проектний підхід створює

сприятливі умови для розв'язання місцевих (регіональних) проблем, залучення та обґрунтованого розподілу всіх видів ресурсів за критерієм максимізації використання існуючого потенціалу органів публічної влади на мезорівні (регіональних органів державної влади й ОМС).

Проте широкий спектр участі місцевих органів влади в проектній діяльності, перенесення акценту на регіональний рівень щодо розвитку соціальної інфраструктури, соціального захисту населення не забезпечує необхідної результативності.

Нині в Україні впроваджуються моделі та механізми створення сучасних економічних відносин і систем управління. Відповідно, регіональні органи державної влади та ОМС усвідомлюють, що для подальшої гідної реалізації своїх завдань необхідно досконало управляти не тільки господарською, але і соціальною діяльністю, які в комплексі спрямовані на задоволення потреб мешканців (у тому числі надання послуг) територіальної громади. У цьому процесі важливе місце належить проектному управлінню, через яке розв'язуються такі проблеми:

- як визначити пріоритетні та життєво важливі регіональні проекти;
- як запланувати та скоординувати реалізацію регіональних проектів;
- як оптимально використати обмежені власні бюджетні кошти;
- в який спосіб залучити кошти громади, а також фінансування із зовнішніх джерел для реалізації регіональних проектів;
- як залучити потенціал громади до опрацювання та реалізації регіонального проекту;
- як досягти максимальної користі для населення регіону в умовах мінімальних бюджетних витрат;
- як створити команду працівників регіональних органів державної влади, ОМС і територіальної громади для опрацювання та реалізації регіонального проекту;
- як мотивувати територіальну громаду та власних працівників до ефективної роботи;
- як постійно інформувати й утримувати зв'язок із громадськістю;
- як у стислі терміни ефективно опрацювати та реалізувати корисний для населення регіону проект [111].

На рис. 3.8 наведено основні напрями діяльності місцевих органів влади (місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування) у сфері управління проектами на регіональному та місцевому

рівнях. Як правило, вихідними даними для такого виду проектів є незадовільний стан територіальної громади в тій чи іншій сфері життєдіяльності населення. Результатами проекту, який реалізується на території регіону, є, як правило, задовільнення потреб громади. Спосіб досягнення результатів визначає спосіб опрацювання і реалізації проекту.

У сучасній практиці організації діяльності органів влади на мезорівні регіональні проекти – це все те, що змінює середовище територіальної громади: будівництво житлового фонду, реконструкція комунального підприємства, модернізація інфраструктури, створення нової громадської організації, опрацювання та впровадження інновацій, реалізація комплексу заходів у галузі енергозбереження в бюджетних установах, оптимізація маршрутів громадського транспорту, організація публічних робіт тощо.

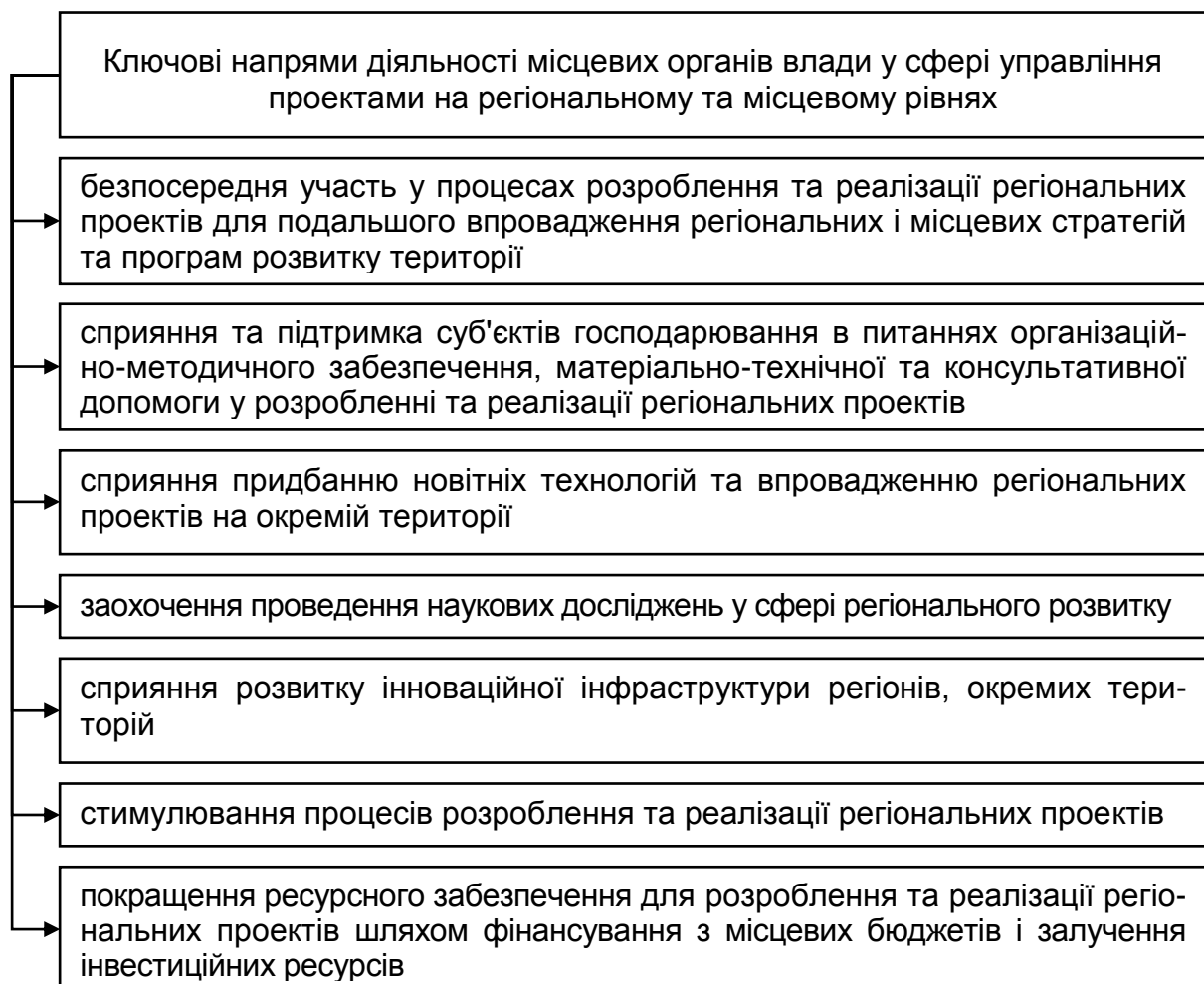

Рис. 3.8. Ключові напрями діяльності місцевих органів влади у сфері управління проектами на регіональному та місцевому рівнях

Управління проектами у сфері регіонального розвитку – це процес інституалізації за програмно-цільовим форматом способів втручання державних органів влади чи органів місцевого самоврядування в соціально-економічну дійсність із метою розв'язання проблеми регіонального розвитку.

У межах цього процесу в умовах обмеженого часу та ресурсів створюються унікальні продукти чи послуги, які не розроблялися раніше та відрізняються від існуючих аналогів.

Процес інституалізації включає: формування структури проекту; розроблення стратегії; формалізацію процедур і розроблення шаблонів координації, управління та фінансування; визначення компетентностей та формування вмінь.

Основні характеристики проекту в сфері регіонального розвитку:

- наявність проблеми, на вирішення якої буде спрямовано проект;
- наявність учасників, включаючи основну цільову групу та кінцевих бенефіціаріїв (споживачів);
- системність і цілеспрямованість;
- взаємозалежність мети, цілей, завдань, дій, ресурсів та очікуваних результатів проекту;
- обмеженість ресурсів;
- формування плану реалізації проекту на основі залежності між якістю, вартістю та тривалістю робіт проекту;
- виявлення потенційних ризиків і пошук шляхів їх подолання;
- виокремлення та взаємодія процесів створення продукту проекту та управління ним;
- наявність зворотного зв'язку між продуктами, результатами, цілями, діями та ресурсами проекту;
- розроблення системи моніторингу й оцінювання для підтримки управління проектом;
- фінансово-економічне обґрунтування користі від проекту, яка має перевищити видатки на його реалізацію.

Модель проектно-орієнтованого управління у сфері регіонального розвитку використовується тому, що існуюча практика розроблення та втілення проектів і програм висвітлила низку негативних аспектів, які унеможливають ефективне впровадження найкращих ідей у цій сфері. Зокрема, такими негативами є:

- «розмиті» (нечіткі) стратегічні рамки проекту;
- поверхневий, без установлення причинно-наслідкових зв'язків аналіз ситуації;

планування, орієнтоване на заходи, а не на цілі чи результати;
ефект від проекту, який неможливо перевірити;
переважання уваги на фінанси;
короткострокове бачення;
неточна проектна документація.

Ці негативи посилюються ще типовими проблемами, що зустрічаються під час розроблення проектів і програм:

проблеми визначаються дуже загально та недостатньо аргументовані; є плутанина між проблемою, симптомами проблеми та причинами;
цільова група нечітко визначена та не описана;

не вказується, чи вживались попередньо заходи щодо розв'язання визначеної проблеми і які отримано результати;

не вказується, як розв'язуються подібні проблеми в інших регіонах/містах і за кордоном;

не прогнозуються наслідки вирішення проблеми та збереження статус-кво;

структура мети слабо пророблена;

між проблемою і цілями програмно-цільового документа немає логічного зв'язку. Зазвичай проблема описується, а цілі та завдання програми/ проекту сформульовані так, що не розв'язують саме цю проблему, оскільки стосуються іншої проблеми, яка в документі не досліджувалася;

цілі та завдання програм/проектів не конкретизовані, їх неможливо виміряти та визначити реалістичність їх досягнення;

цілі не відбивають отримувану корисність;

у програмах/проектах не планується їх оцінювання та не визначаються вимірники (індикатори) оцінювання;

не розробляються припущення та ризики проекту;

очікувані результати проекту – загальні та незрозумілі.

Методика управління проектним циклом дозволяє чітко відображати цілі, завдання та результати (ефекти) проекту з одночасною мінімізацією ризиків, а також передбачає:

відповідність національних, секторальних, регіональних і місцевих стратегічних пріоритетів стратегії Європейського Союзу (ЄС);

детальний аналіз проблем;

планування, орієнтоване на ціль;

результат, який можна виміряти;

наскрізну увагу до якості;

фокусування на сталому ефекті проекту;
стандартизований формат проектної документації.

Базовими принципами методики є інтегрований та логіко-структурний підходи, а також те, що проекти мають циклічний характер, є системною цілісністю і складаються з фаз і етапів, що повторюються і для яких можна встановити загальні правила.

В основу проектного циклу покладено три основні принципи:

критерії та процедури ухвалення рішень визначаються на кожному етапі (включаючи основні вимоги до інформації та критерії оцінювання якості);

зміна етапів циклу відбувається за прогресивним принципом – для успішного виконання наступного етапу необхідно закінчити попередній;

програмування та ідентифікація нових проектів відбувається на базі результатів моніторингу й оцінювання як частина структурного процесу зворотного зв'язку та засвоєння інституційних уроків.

Управління проектним циклом здійснюється на основі інтегрованого та логіко-структурного підходів. Для забезпечення якості керуються принципами доречності (актуальності), здійсненності та сталості проекту, поетапного інформування та логічного ухвалення рішень з орієнтуванням на довготривалу користь для кінцевих споживачів.

Принцип доречності (актуальності) полягає у: проведенні детального аналізу проблем; оцінюванні уроків попереднього досвіду щодо розв'язання проблем; визначенні цілей проекту з позицій корисності для кінцевих споживачів; відповідності стратегії проекту реальним потребам кінцевих споживачів; узгодженість стратегічних цілей проекту з вимогами організації-донора, національної та секторальної політики; залученні кінцевих споживачів до планування на ранніх стадіях цього процесу.

Принцип здійсненності передбачає: планування таких цілей проекту, які реально можна досягнути в умовах, що склалися на момент виконання проекту; врахування спроможності організацій-виконавців втілити проект; розроблення логічних цілей і результатів, які піддаються вимірюванню; врахування ризиків і припущень у ході розроблення проекту.

Проект сталий, якщо кінцеві споживачі продовжують отримувати вигоду від проекту після його завершення. На сталість результатів проекту впливають такі фактори: політична підтримка; захист довкілля; гендерні та соціально-культурні питання; організаційні та керівні можливості; відповідна технологія; фінансово-економічна життєздатність.

Інтегрований підхід передбачає узгодженість цілей (національних, секторальних, регіональних, місцевих) і логічної структури проекту; плану робіт з ресурсами та видатками у розрізі результатів; плану робіт з організаційною структурою виконавця проекту; плану робіт і моніторингу; об'єднання і координацію всіх інформаційних систем проекту в єдину систему та зв'язок усіх складових розроблення і втілення проекту із системою управління персоналом. Інтегрований підхід дає можливість гарантувати ефективність, продуктивність і сталі результати впродовж усіх шести етапів проектного циклу; визначати форму та зміст документів, котрі продукуються на кожному етапі циклу для ухвалення необхідних рішень; використовувати єдиний базовий формат документів (техніко-економічне обґрунтування; план діяльності; план ресурсів; фінансові пропозиції, у тому числі бюджет проекту; річний звіт; звіт з оцінювання).

Інтеграція у проекті має за мету недопущення відокремлення процесів: програмування, ідентифікації, формулювання, фінансування, впровадження, оцінювання та аудиту. Іншими словами, інтеграція у проекті має забезпечити узгодженість процесів створення продукту та процесів управління проектом.

Основним інструментом, що використовується в проектно-орієнтованому управлінні, є логіко-структурний підхід, який розроблений Агентством міжнародного розвитку США (USAID) наприкінці 1960-х рр. для надання допомоги у плануванні, управлінні впровадженням та оцінюванні проектних заходів. Цей підхід використовується для планування та управління проектами в ООН, Європейській Комісії, Світовому банку, Європейському банку реконструкції і розвитку та інших міжнародних установах, що надають технічну допомогу [186].

Логіко-структурний підхід складається з двох фаз – аналізу та планування. Фаза аналізу має чотири етапи: аналіз учасників, аналіз проблеми, аналіз цілей та аналіз стратегії [186].

Етап I. Аналіз учасників передбачає визначення дійових (зацікавлених) осіб публічної політики та їхніх головних проблем; здійснення оцінювання їхнього потенціалу. Аналіз учасників тісно пов'язаний з аналізом проблеми.

Етап II. На етапі аналізу проблеми визначають структуру та предмет аналізу, перешкоди та можливості щодо розв'язання проблем; установлюють головні проблеми, з якими стикаються цільові групи (зацікавлені особи), виявляють причинно-наслідкові зв'язки та розробляють «дерево

проблем». Природу проблеми можна достеменно оцінити лише визначивши потреби цільової групи. Аналіз учасників і аналіз проблеми необхідно проводити спільно.

Етап III. Аналіз цілей передбачає перетворення проблем зацікавлених осіб на цілі проекту, встановлення зв'язку типу «засоби – ціль» і побудову діаграми «дерево цілей». Аналіз потенційних цілей проекту має базуватися на чітко визначених пріоритетних проблемах.

Етап IV. Аналіз стратегії стосується опрацювання різних стратегій для досягнення цілей, розроблених на третьому етапі фази аналізу; визначення загальних цілей публічної політики та цілей проекту.

Фаза планування складається з трьох етапів: логічна структуризація проекту; планування діяльності; планування ресурсів.

Етап I. Логічна структуризація проекту. Реалізація проекту передбачає його структуризацію на всіх рівнях ієрархії за такою послідовністю: проблема, мета, цілі, завдання, результати, дії (види діяльності); перевірка внутрішньої логіки проекту, формулювання його цілей та результатів у вимірюваних величинах, попереднє оцінювання ресурсів.

Етап II. Під час планування діяльності визначають дії, які необхідно виконати у рамках обраної стратегії (етап IV фази аналізу) для досягнення цілей, визначених на третьому етапі логіко-структурного підходу. У плані діяльності (календарному плані або графіку робіт) ці дії упорядковують за послідовністю виконання та визначають їх тривалість. Для моніторингу виконання проекту у плані діяльності розставляють віхи (контрольні пункти); розподіляють відповідальність персоналу за виконання робіт і завдань.

Етап III. На етапі планування ресурсів, спираючись на план діяльності (етап II фази планування), розробляються план видатків і бюджет. Для цього список дій та завдань, визначений на II етапі фази планування, переносять у форму плану видатків, для кожної дії визначають необхідні ресурси та оцінюють їх вартість.

Основним результатом логіко-структурного підходу є логіко-структурна матриця, яка дозволяє поетапно структурувати весь проектний цикл, перевіряти ступінь раціональності проекту/програми та їх відповідність стратегічним цілям. Зацікавлені сторони, таким чином, можуть виявляти й аналізувати проблеми, що виникають у процесі розроблення і реалізації проекту, а також визначати дії, які мають бути виконані для вирішення цих проблем. Використовуючи логічну структуру, розробники

піддають перевірці весь задум пропонованого проекту, щоб упевнитися в його доцільності, здійсненності та стійкості.

Слід зазначити, що для ефективного управління регіональним проектом в органах влади на регіональному рівні необхідні конкретні специфічні професійні навички, знання та досвід (компетентності). Як правило, вони мають універсальний характер, але існує низка особливостей застосування їх у зазначених органах влади.

Компетентності, якими повинні володіти державні службовці та посадові особи ОМС для ефективного управління регіональним проектом:

здатність перетворювати та трансформувати стратегічні документи органів влади (наприклад, стратегію сталого розвитку територіальної громади, програму покращення екологічного стану громади, план усунення та переробки твердих побутових відходів та ін.) на конкретні проекти, опрацьовані та реалізовані згідно із засадами, визначеними в цих стратегічних документах;

уміння опрацювання проектів, яке не залежить від конкретних програм регіонального розвитку території і належить до універсальних вимог, що є обов'язковими для кожного добре розробленого регіонального проекту: ясна та прозора стратегія, зорієнтованість на розв'язання конкретних проблем життєдіяльності територіальної громади. Це також використання абсолютно конкретних шансів і можливостей, зрозуміла та прозора структура цілей, заходів та дій, реальний план реалізації регіонального проекту, прозорий і зрозумілий бюджет;

уміння вишукувати фінансування для регіональних проектів необхідне переважно в залученні зовнішніх (небюджетних) коштів (грантів, позик, коштів міжнародних фондів, інших коштів), що вимагає доброго орієнтування в системі зовнішнього фінансування, навиків підготовки відповідних проектних заявок на отримання грантів, уміння використовувати кошти зовнішнього фінансування;

здатність проводити ефективний пошук корисної інформації щодо джерел фінансування регіональних проектів, нових методів управління проектами, змін у нормативно-законодавчому полі (передбачає систематичне використання мережі Інтернет, регулярну участь у різноманітних конференціях і семінарах, які проводять організації-фінансові донори).

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що саме використання єдиної методології проектно-орієнтованого управління щодо розроблення та реалізації як програм, так і страте-

гій територіального та регіонального розвитку сприятиме забезпеченню системної інтеграції і підвищенню ефективності та результативності стратегічного, програмного та проектного управління розвитком території та регіонів в Україні. Доведено, що розроблення і реалізація регіональних проектів у регіональних органах державної влади та органів місцевого самоврядування будуть успішними за умови, що їх працівники володітимуть і використовуватимуть професійні компетентності у сфері управління проектами. Зі свого боку це вказує на нагальну необхідність створення нової управлінської та фахової культури органів публічної влади на мезорівні, яка орієнтована на реалізацію регіональних проектів як методу виконання своїх завдань і повноважень. Це також ставить нові завдання перед працівниками регіональних органів державної влади й органів ОМС у сфері управління інформацією і знаннями, застосування інновацій, постійного фахового самовдосконалення та навчання.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі повинно стати розроблення цілісної системи моніторингу й оцінювання реалізації стратегій і програм територіального та регіонального розвитку, вивчення можливості запровадження систем показників життєдіяльності територій та регіонів в Україні.

3.9. Методичне забезпечення обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку

Забезпечення сталого гармонійного розвитку нашої держави можливе лише за умови зростання та процвітання її регіонів. Однією із організаційних форм забезпечення регіонального розвитку є реалізація проектів, програм та портфелів на відповідному адміністративному рівні. Популярність, якого набуло останнім часом саме проектне управління, пов'язана із специфікою реалізації відповідних заходів для досягнення зазначених цілей. На відміну від поточної діяльності будь-якого підприємства, де більш доцільним є саме традиційний менеджмент, розвиток регіону має бути забезпечений шляхом реалізації відповідної стратегії, яка включає програми та портфелі проектів, взаємопов'язаних як цілями, так і множиною ресурсів. Отже, проект перебуває на найнижчому рівні в цій ієрархії; його реалізація має здійснюватись у рамках проектного

менеджменту. Гармонійний розвиток регіону можливий лише шляхом реалізації ряду проектів, управління якими доцільно розглядати в межах управління портфелем проектів.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методичного підходу до формування портфеля проектів регіонального розвитку.

Для досягнення поставленої мети доцільно вирішити такі завдання: уточнити сутність поняття «управління портфелем проектів регіонального розвитку»;

розглянути методи формування портфеля проектів;

визначити особливості фінансування та сутність проектів регіонального розвитку;

запропонувати методичний підхід до обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку.

Визначенням складу портфеля проектів займалися такі дослідники, як: В. М. Аньшин, О. Н. Ільїн, А. І. Белоконь, І. В. Трифонов, С. Д. Бушуєв, М. І. Гиба, Н. В. Гайдукова.

Проблеми регіонального управління та регіонального розвитку досліджували у своїх працях вітчизняні науковці: В. Бакуменко, Ю. Білоконь, З. Варналій, В. Воротін, З. Герасимчук, Т. Галушкіна, В. Керецман, І. Кресина, В. Куйбіда, Е. Лібанова, Ю. Макагон, В. Мамонова, Н. Мікула, М. Орлатий, С. Романюк, О. Скрипнюк, А. Ткачук, Л. Чернюк та ін.

Використання проектного підходу в органах державного управління та місцевого самоврядування розглянуті в працях: В. Бабаєва, Т. Безверхнюк, Н. Загіней, Д. Кульчицької, І. Кульчицького, Т. Маматової, Н. Парасюка, Л. Полбіциної, Л. Телішевської, В. Торкатюка, О. Федорчак, В. Худолей, П. Цегольника, І. Чикаренко та ін.

Традиційно під проектом слід розуміти сукупність взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей, обмежених у часі, ресурсах, бюджеті. Ураховуючи нагальність упровадження інновацій у вітчизняне виробництво, варто погодитися із тим, що проект передбачає створення цінності, яка має відповідати його місії. Варто зауважити, що цінність має як продукт, отримуваний замовником у результаті здійснення проекту, так і отримані знання – в результаті здійснення проекту як важливий досвід його реалізації.

Проекти регіонального розвитку є безпосереднім інструментом реалізації державної регіональної політики. Вони виступають як ймовірні варіанти реалізації конкретних заходів, спрямованих на досягнення цілей

програм економічного та соціального розвитку регіону, з визначенням конкретних термінів виконання, залучених ресурсів і виконавців [171, с. 140].

В. В. Мамонова та Т. О. Торгалю зазначають, що проекти регіонального розвитку в Україні – це організаційно-правові та фінансові інструменти реалізації державної регіональної політики. Вони регламентуються Державною стратегією регіонального розвитку України, регіональними стратегіями розвитку та спрямовуються на здійснення поступових хронологічно-структурованих системних соціально-економічних і політико-правових перетворень щодо досягнення визначених стратегічних цілей. На практиці за умов державної фінансової підтримки в Україні проекти регіонального розвитку фінансуються за рахунок державного фонду регіонального розвитку, яким опікується Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Будь-яких інших державних інституцій, які б могли фінансувати проекти регіонального розвитку з державного бюджету, не передбачено [171; 231].

Портфель – це набір проектів та/або програм, необов'язково пов'язаних між собою, які сполучені лише з метою контролю, координації і оптимізації всього портфеля в сукупності.

Для уточнення сутності управління портфелем проектів розглянемо різницю між проектом, програмою та портфелем (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Порівняльна характеристика проекту, програми та портфеля [24]

Критерії	Проекти	Програми	Портфелі
Мета	Має виробити готовий до поставки продукт	Має досягти стратегічних змін	Має оптимізувати та коректувати стратегію
Бачення і стратегія	Взаємопов'язані через робочу оболонку проекту	Реалізуються програмою	Реалізуються стратегією і знаходяться під її моніторингом
Організаційні зміни	Часто виключені	Зазвичай включені	Виключені
Час, витрати	Визначені у плані та здійснені в проекті	Орієнтовно визначені стратегії; розподілені на окремі проекти	Основа на пріоритетах і стратегічних цілях портфеля

Управління портфелем передбачає сукупне управління і проектами, і програмами з метою оптимізації продуктивності, вирівнювання параметрів ризику портфеля і гармонізації проектів щодо стратегії, а також їх виконання в рамках бюджету [22, с. 25].

У рамках проектно-орієнтованого підходу до управління організацією, портфель проектів є сукупністю інвестиційних ініціатив, реалізованих або запланованих організацією і узгоджених з її стратегічними цілями та завданнями [99].

Проектами розвитку підприємства передбачені придбання обладнання, розширення виробничих можливостей та інші дії, пов'язані з цільовим процесом.

Таким чином, портфель проектів є сукупністю проектів, яка розглядається як єдине ціле та призначена для розв'язання певної конкретної задачі, що витікає із стратегічних цілей підприємства. Для формування портфеля проектів необхідно вказати один або кілька критеріїв відбору з деякої їх безлічі (збільшення прибутку, підвищення рентабельності та ін.). Водночас треба враховувати обмеження на ресурси підприємства, де планується його реалізація. Причому для визначення оцінки відповідності результату реалізації портфеля обраним критеріям необхідно охоплювати досить великий інтервал часу, внаслідок чого така оцінка буде неточна.

Узагальнюючи наведені визначення сутності проектів регіонального розвитку в Україні й особливостей управління портфелем, визначимо, що управління портфелем регіонального розвитку передбачає сукупне управління проектами та програмами, які реалізуються на рівні регіону або іншої адміністративно-територіальної одиниці, спрямовані на реалізацію державної стратегії регіонального розвитку України з метою забезпечення максимального ефективного використання коштів державного фонду регіонального розвитку.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державного фонду регіонального розвитку» [251], надано порядок підготовки, оцінювання та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку та Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [255]. На жаль, узгодження проектів у рамках сформованого портфеля для отримання найбільшої ефективності від його

реалізації законодавчо не врегульовано. Тому важливим є розроблення відповідного управлінського інструментарію для досягнення цієї мети.

Формування портфеля проектів здійснюється за допомогою застосування підходів та інструментів реалізації, які засновані на: підборі способів і методів, розробленні комплексу робіт (заходів, дій). Аналіз методологічних підходів формування портфеля проектів показав, що умовно їх можна розподілити на дві категорії: економіко-математичні та аналітичні підходи (рис. 3.9).

Підхід на базі принципу доцільності	Економіко-математичні підходи	Методологічні підходи до формування портфеля проектів	Аналітичні	Розподіл завантаженості ресурсів
				Політичний
				Експертний
				Кібернетичний
Графічний				
Системний				
Логіко-структурований				
Раціоналізму				
Інформаційний				
Врахування проектних залежностей				
Підхід оптимальності				
Підхід альтернативного вибору				
Підхід формування бюджету капітальних вкладень				

Рис. 3.9. Класифікація методологічних підходів до формування портфеля проектів

Економіко-математичні підходи до формування портфеля проектів засновані на кількісних виразах характеристик проектів. Сутність їх полягає в тому, що вони дозволяють знаходити кількісне вираження взаємозв'язку між складними соціально-економічними, технологічними та іншими процесами, опосередкованими в показниках. Застосування цієї групи методів сприяє усуненню суб'єктивізму та підвищує науковий рівень обґрунтованості портфеля. Однак застосування цих методів з точним математичним описом завдання найчастіше вимагає експертного оцінювання отриманих даних. Найбільш поширені з економіко-математичних є підходи: на базі принципу доцільності; формування бюджету капітальних вкладень; альтернативного вибору; оптимальності.

Серед підходів до управління портфелем проектів регіонального розвитку варто виділити підхід оптимальності, заснований на теорії Г. Марковіца [22]. Відповідно до даного підходу не потрібно проводити оцінювання всіх портфелів; достатньо розглянути лише так звану ефективну множину варіантів комбінації проектів всередині портфеля.

Друга група методів – аналітичні підходи – засновані на логічних міркуваннях і розумовому процесі розчленування цілого на складові (декомпозиції) із використанням формальних доказів для відповідності двох порівнюваних описів, набутих у процесі пізнання або предметно-практичної діяльності людини.

Найбільш використовуваними аналітичними підходами до формування портфеля проектів є: розподіл завантаженості ресурсів, політичний, експертний, кібернетичний, графічний, системний, логіко-структурований, раціоналізму, інформаційний, врахування проектних залежностей.

Підхід обліку проектних залежностей унеможливорює реалізацію одного проекту без втілення іншого. Проекти наведеного портфеля можуть виконуватися в строго визначеній послідовності, що обумовлено наявністю жорстких залежностей. У разі порушення залежностей між проектами портфель або неможливо реалізувати, або він спричиняє втрату вигоди.

Політичний підхід – формування портфеля проектів здійснюється відповідно до побажань зацікавлених сторін проекту. Такий підхід не завжди є виправданим із точки зору економічної доцільності, але завжди виправданий з точки зору окремих зацікавлених осіб.

Підхід розподілу завантаженості ресурсів ґрунтується на: вирішенні завдань розподілу ресурсів на мережах, вирішенні завдань дискретної оптимізації робіт, задачах мінімізації часу виконання проекту, коли тривалість робіт проекту залежить від кількості використовуваних на них ресурсів [10]. Підхід заснований на побудові моделі розподілу ресурсів між проектами портфеля таким чином, щоб врахувати та погодити інтереси всіх зацікавлених сторін проектів і функціональних керівників компанії.

Експертний підхід полягає у формуванні портфеля проектів на підставі отримання та оброблення інформації про ключові характеристики проекту та його навколишнього середовища від експертів – фахівців у конкретних предметних галузях. Сукупність думок зацікавлених суб'єктів характеризується однаковими вподобаннями, а пріоритети критеріїв мають властивості: задовільнення умови одноголосності, анонімність і сепарабельність, використання механізму ухвалення рішень, яким неможливо маніпулювати. Незважаючи на трудомісткість, він є найбільш придатним до впровадження на практиці. У більшості випадків на підприємствах не використовують громіздких моделей, застосовують спрощений варіант – опитувальні листи чи колективні збори; проте процес ухвалення рішення має супроводжуватися одноголосною думкою експертів-технологів.

Логіко-структурований підхід є цілісною методологією, містить основні широко відомі методи, зокрема, приділяючи особливу увагу таким питанням, як: чітке визначення цілей і змісту проекту на основі всебічного аналізу розв'язуваних проблем; облік основних умов реалізації, інтересів залучених сторін, а також ризиків і гіпотез, закладених в проект; прийняття чітко виражених, кількісно і якісно вимірюваних показників успішності реалізації і завершення проекту (програми); чітке однозначне визначення кола відповідальності керівників, членів групи управління та інших учасників процесу досягнення поставлених завдань; виділення ключових елементів і визначення їх взаємозв'язку так, щоб це сприяло полегшенню аналізу, реалізації та оцінюванню. Підхід застосовується на промислових підприємствах, коли здійснюється реалізація великомасштабних стратегічних проектів або проектів диверсифікації бізнесу.

Підхід раціоналізму розглядається як спосіб формування рішень, коли «рішення передують діям». У цьому випадку застосовують покроковий процес обґрунтування вибору цілей, прагнень, варіантів реалізації, наслідків і результатів.

Інформаційний підхід заснований на процесах управління, які виділяють і вивчають в об'єктах дослідження різні види потоків інформації, способи їх обробки, аналізу, перетворення, передання тощо. Під управлінням в найзагальнішому вигляді розуміють процес формування цілеспрямованої поведінки системи за допомогою інформаційного впливу, спричиненого людиною або пристроєм.

На основі узагальнення результатів дослідження було запропоновано власний методичний підхід, який варто вважати комбінованим, адже для аналізу параметрів проекту в портфелі необхідно використовувати різні економіко-математичні методи, включаючи експертне оцінювання та метод таксономії. Алгоритм реалізації даного методу містить такі етапи.

Спочатку необхідно визначитися із сукупністю параметрів, за якими будуть оцінені проекти, що формують портфель.

Відповідно до нормативних документів і думок авторів [171; 212; 231; 250; 254] параметрами оцінки мають бути: відповідність пріоритетам розвитку регіонів; приріст основних засобів комунальної власності; зменшення обсягів незавершеного будівництва; ефективність реалізації інвестиційної програми/проекту (термін окупності, створення нових робочих місць,

надходження до державного та місцевих бюджетів податків і зборів обов'язкових платежів та ін.).

Перелік параметрів має бути визначений та затверджений на законодавчому рівні, враховуючи окремі групи проектів: із розвитку інфраструктури, створення нових робочих місць, енергозбереження та захисту навколишнього природного середовища. З іншого боку, портфель проектів регіонального розвитку має включати проекти різного спрямування. Це вимагає розроблення сукупності універсальних критеріїв, за якими можна оцінити кожен. У п. 6 «Порядку підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку» [251] зазначено, що «інвестиційні програми та проекти повинні відповідати одній із таких умов:

1) відповідність пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, стратегіях розвитку регіонів та у планах заходів з їх реалізації;

2) упровадження інвестиційних програм і проектів як проектів співробітництва територіальних громад;

3) підтримка добровільно об'єднаних територіальних громад».

Пункт 7 визначає, що «основними умовами відбору регіональною комісією інвестиційних програм і проектів є їх відповідність п. 6 цього Порядку, а також таким критеріям:

1) для проектів будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт) – наявність затвердженої в установленому законодавством порядку проектної документації;

2) календарний план реалізації становить від одного до трьох років;

3) співфінансування з місцевих бюджетів на рівні 10 %;

4) спроможність суб'єктів, на фінансування об'єктів яких залучаються кошти державного фонду регіонального розвитку, забезпечувати подальше власне фінансування або їх утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Зазначені в нормативному документі умови та критерії можуть бути використані лише для попереднього відбору проектів для розгляду. Для оцінювання портфеля інвестиційних проектів доцільно використовувати як кількісні, так і якісні критерії. До кількісних варто віднести: термін окупності, рівень прибутковості; необхідний обсяг капіталовкладень; кількість

створених нових робочих місць; обсяг коштів, які будуть відраховуватися до бюджету в результаті функціонування проекту; зменшення обсягів незавершеного будівництва тощо. Якісні критерії мають перш за все відображати ступінь реалізації проекту щодо стратегічних цілей розвитку регіону. Як зазначено в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., головними стратегічними завданнями є: підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів, розвиток міжрегіонального співробітництва, створення інституційних умов для регіонального розвитку. Окремим параметром варто взяти ступінь взаємодії між територіальними громадами. Для якнайповнішого оцінювання проектів зазначені цілі можна деталізувати на більш конкретні для відображення окремих сторін реалізації проекту (наприклад, підвищення культурного рівня громади).

Послідовність методичного підходу до обґрунтування портфеля проектів надана на рис. 3.10.

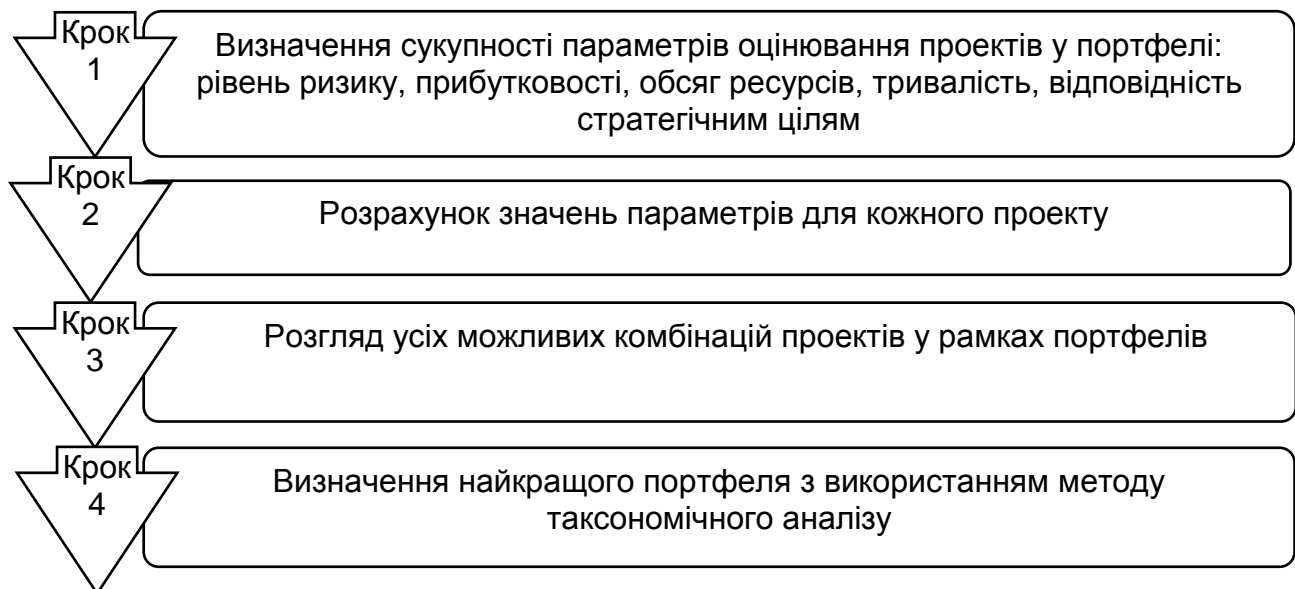

Рис. 3.10. Послідовність методичного підходу до обґрунтування портфеля проектів

Оцінювання кількісних параметрів передбачає розрахунок відповідних значень для кожного окремого проекту. Якісні параметри, з точки зору автора, доцільно оцінювати шляхом ранжування всіх можливих проектів відповідно до реалізації зазначених цілей – конкретних або загальних.

Ранжування доцільно здійснювати шляхом залучення експертів як обласного, так і регіонального рівнів відповідних сфер реалізації проекту, представників громадськості та наукової сфери. Статистична значущість ранжування має бути оцінена шляхом розрахунку коефіцієнта конкордації Кендалла та критерію Пірсона [42].

Розгляд усіх можливих комбінацій проектів передбачає розрахунок сукупних значень за кожним параметром для кожного можливого портфеля проектів як комбінації із поданих заявок. Запропонований підхід розроблено відповідно до результатів, наданих у дослідженні [38]. Отримані значення, які характеризують портфелі проектів, у подальшому використовують у таксономічному аналізі [125].

На основі розрахунків обирається найкращий портфель, який відповідає обсягу фінансування, що надається Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, та цілям, зазначеним у Стратегії регіонального розвитку України до 2020 р.

Портфель проектів розвитку області формується на рівні адміністрації шляхом бального оцінювання проектів, поданих від громад. Недоліком такого підходу формування портфеля є високий рівень суб'єктивізму від членів комісії та можливості лобювання окремих проектів.

На відміну від існуючого, перевагами запропонованого методичного підходу до формування портфеля проектів є: зниження рівня суб'єктивізму щодо оцінювання проектів; визначення портфеля як сукупності взаємопов'язаних проектів і програм, спільна реалізація яких дозволяє отримувати більший результат, ніж окрема; оптимізація регіональних програм для максимально ефективного вкладання коштів; залучення участі громад до вибору портфеля проектів; зниження ризику лобювання окремих проектів членами комісії.

Таким чином, на основі проведеного дослідження було запропоновано методичний підхід до обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку, який відрізняється використанням методу таксономічного аналізу для обґрунтування найкращого портфеля проектів з усіх можливих комбінацій проектів, отриманих у результаті розгляду поданих громадою до обласної адміністрації проектів з метою отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку на основі сукупності обґрунтованих критеріїв оцінювання кожного проекту.

Висновки

Розроблено методологічне, концептуальне забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України. У дослідженні подано вирішення наукового завдання щодо проведення ґрунтового аналізу та практичного обґрунтування стану управління соціально-економічним розвитком регіонів України, що є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Основні висновки та результати, що отримані в ході проведеного дослідження, зводяться до такого.

З'ясовано, що забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів країни доцільно здійснювати шляхом трансформації звичайних підприємств на інноваційні, адже лише через інноваційну діяльність і швидку орієнтацію у мінливому конкурентному середовищі можливо вижити сучасній економіці України. Розвиток власних інноваційних розробок у регіонах, упровадження їх у виробництво, підготовка кваліфікованих наукових фахівців уможливають забезпечення національної економіки конкурентоспроможним ресурсом, що здатний вивести економіку на світовий рівень не як сировинний придаток, а як провідну, інноваційно розвинену країну.

Обґрунтовано, що окремі регіони України суттєво різняться за наявним промисловим потенціалом території та ефективністю його використання. У зв'язку із цим запропоновано проведення комплексного аналізу й оцінювання промислового потенціалу регіону, спираючись на дослідження розвитку окремих галузей промисловості, визначення їх регіональних тенденцій розвитку, а також регіональної спеціалізації (розрахунок узагальнювального показника розвитку галузі, системи часткових показників тощо). Узагальнення показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити ґрунтовний галузевий аналіз регіонального промислового комплексу, що зі свого боку забезпечить ухвалення обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку.

Зазначено, що для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів України необхідне комплексне й ефективне використання їх природно-ресурсного потенціалу та збереження його для

майбутніх поколінь на основі: постійного контролю за дотриманням надрокористувачами проектів розроблення та технологічних схем щодо використання родовищ корисних копалин; розвитку заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів; державного фінансування діяльності з лімітування, розміщення та знешкодження відходів; запобігання забрудненню річок, озер, водосховищ та інших гідрологічних об'єктів і підтримка їх сприятливого гідрологічного стану; втілення сучасних технологій ведення лісового господарства та впровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів, а також формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності.

Доведено, що на процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів впливають фактори зовнішнього оточення системи «регіон», а також внутрішнього та зовнішнього середовища органу державного управління (організації); однак ступінь їх впливу розрізняється в різні інтервали часу. Для ефективного здійснення процесу забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України необхідно проводити дослідження впливу факторів зовнішнього оточення як самої системи «регіон», так і органу державного управління, а також факторів внутрішнього середовища цього органу, щоб виявити процеси та тенденції, які можуть привести до успішних результатів забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України.

Розроблено Концепцію ефективного соціально-економічного розвитку регіону, яка може виступати як основа для стратегічного планування адміністративно-територіальних утворень різного рівня. Слід зазначити, що практична реалізація цієї Концепції неможлива без ефективної організації управління в органах виконавчої влади (як апаратного, так і стосовно розвитку підвідомчої території), конструктивної партнерської взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища та належного адміністративно-правового забезпечення. Слідування цій Концепції та побудова соціально-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створюватиме передумови для забезпечення соціально-економічного розвитку в країні.

Розроблено заходи щодо ефективної реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону, які пропонується здійснювати за рахунок: комплексного забезпечення інноваційних та інвестиційних процесів у регіоні; організаційного, матеріально-технічного забезпечення; наявності фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності; формування механізму стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності.

Запропоновано у формуванні соціального потенціалу регіону значну увагу звернути на: ефективну демографічну політику, пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності; ефективну соціальну політику та політику зайнятості; розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку; створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж; збереження та примноження національних традицій. Використання соціального потенціалу регіону має забезпечити не тільки зростання показників народжуваності населення, середньої тривалості життя, зменшення рівня смертності, враховуючи смертність немовлят, водночас і позитивне міграційне сальдо, покращення якісних і кількісних показників рівня розвитку соціальної інфраструктури регіону тощо. Оцінка соціального потенціалу регіонів України дасть можливість на основі прогнозів розробити стратегію і тактику управління економікою регіону та визначити конкретні заходи щодо забезпечення їх виконання.

З метою проведення ґрунтовного аналізу й оцінювання соціально-економічного розвитку сформовано теоретичні підходи щодо діагностики фінансового потенціалу регіонального розвитку, які дозволяють виявити рівень і всесторонньо охарактеризувати фінансову достатність, дієздатність та стійкість такого розвитку із виявленням потреби регіону в фінансових ресурсах, визначенням втрачених фінансових можливостей та встановленням рівня фінансової залежності. Водночас вони надають можливість: визначити рівень фінансової спроможності території; обґрунтувати вибір інструментарію забезпечення фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону та спрогнозувати стратегічні та тактичні дії з підвищення її рівня.

Визначено пріоритети подальшого розвитку господарського комплексу Харківського регіону, серед яких слід виділити такі: збільшення

капіталовкладень у промисловість, масштабне оновлення її структури та основних засобів; диверсифікацію економіки регіону, переведення її на інноваційний шлях розвитку, що більше відповідає сучасним тенденціям у світовій економіці; розширення внутрішнього ринку, зокрема агропромислової і машинобудівної продукції; перехід від експорто-орієнтованої сировинної моделі промисловості до здорової конкуренції зі створенням умов для конкурентоспроможності регіональної промисловості на світових ринках; упровадження ресурсо-, енерго- й екологоощадних технологій.

Доведено, що суттєву роль у забезпеченні конкурентоспроможності регіону відіграє формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону і на цій основі – створення кластерів у провідних галузях господарського комплексу регіону (виробництві харчових продуктів, машинобудівної продукції) та розроблення проектів регіонального розвитку. Це сприятиме більш раціональному використанню його економічного потенціалу, зміцненню позицій вітчизняних виробників на світовому ринку, і, як наслідок, підвищенню життєвого рівня населення регіону.

На основі проведення комплексного оцінювання інноваційно-інвестиційного потенціалу Харківського регіону виявлено закономірності динаміки інноваційно-інвестиційних процесів регіону. Це дасть змогу визначити наявний рівень інвестиційних процесів і створити передумови для обґрунтування інноваційно-орієнтованих програм інвестиційного розвитку. Крім того, обґрунтування кроки стабільного розвитку інноваційно-інвестиційних процесів регіону та необхідні організаційно-економічні заходи з підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності на різних рівнях управління для стабільного зростання промислового виробництва та реалізації якісної конкурентоспроможної продукції. Запропоновано напрями реалізації інноваційно-орієнтованої стратегії розвитку інвестиційної діяльності регіону, яка сприяє розвитку територіальних мезорівневих структур і забезпечує консолідацію ресурсів і узгодження економічних інтересів на різних рівнях господарювання.

Виявлено специфіку фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах, що полягає у використанні таких основних форм фінансового забезпечення, як самофінансу-

вання та бюджетне фінансування. Досліджено взаємозв'язок елементів, що формують фінансовий потенціал регіону. Крім того, запропоновано рекомендації з удосконалення фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів. Це дозволить посилити вплив місцевих органів влади на формування фінансових ресурсів регіону, створити сприятливий інвестиційний клімат і розширити власну фінансову базу для досягнення економічної стабільності та динамічного економічного зростання на регіональному рівні.

Визначено систему корпоративної соціальної відповідальності підприємств у регіоні, яка є сукупністю взаємодоповнюваних і взаємопов'язаних компонентів, сполучених між собою за допомогою певних формальних і неформальних структур у межах регіону. Ідентифіковано соціальний, інноваційний, репутаційний, екологічний, антикорупційний ефекти формування цієї системи на мезорівні.

Для імплементації стратегії розвитку регіону було запропоновано приклад стратегії соціально-економічного розвитку для малого міста Мерефа. У межах запропонованих напрямів, проектів, заходів і програм комплексно оцінено вартість реалізації, зацікавлені сторони та можливі фінансові джерела покриття цих заходів. Запропоновані заходи комплексно пов'язані із чинними нормативними документами, які передбачають головні сфери діяльності Мереф'янської міської ради.

Оцінювання спроможності реалізації стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку регіону здійснене на основі аналізу стану наповнення бюджету, його залежності від трансфертів, структури надходжень і динаміки на прикладі бюджету малого міста Мерефа за 2015 – 2016 рр. Це дозволило визначити його критичний (2015 р.) і нестійкий стан (2016 р.), що свідчить про необхідність пошуку альтернативних шляхів фінансування запропонованих напрямів реалізації, крім безпосередньо бюджету, через значну залежність від трансфертів та обмеженість власних і закріплених коштів.

Ґрунтуючись на основі розрахунку інтегральних індексів інтелектуального капіталу регіонів, здійснене оцінювання інтелектуального капіталу регіонів України, проведено групування регіонів України за рівнем розвитку інтелектуального капіталу. Крім того, проведено оцінювання впливу інтелектуального капіталу на соціально-економічний розвиток та якість

життя населення регіонів, що виявило досить високий рівень цього впливу.

Обґрунтовано пріоритети у розвитку публічного адміністрування: нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу країни з подальшим його розподілом на національному рівні з урахуванням архетипів, управління процесами надання публічних послуг у напрямі підвищення їх рівня та поширення охоплення громадян суспільства публічними послугами, створення умов для трансформації синтезованого капіталу в геоекономічний капітал країни, забезпечення децентралізації управління в суспільстві як наслідку впливу архетипу прямої демократії з метою забезпечення дієвості публічного адміністрування. Це дасть змогу забезпечити дієвість публічного адміністрування, а також визначити напрями поширення демократизації на підставі одного з найважливіших архетипів – архетипу прямої демократії.

На основі узагальнення досвіду розвинених країн визначено значний перелік заходів, спрямованих на вдосконалення впливу держави на регулювання соціально-трудових відносин. Зокрема, у державній політиці регіонів і в регіональній політиці щодо розвитку трудових ресурсів в Україні можливе використання (за певної адаптації до місцевих умов) таких заходів, як: розроблення регіональних програм попередження та усунення безробіття; створення фірм з «оренди» робочої сили, які надають працівникам пакет соціальних послуг і постійну зайнятість у фірмі на умовах тимчасової зайнятості на різних підприємствах за направленням фірми (досвід Німеччини); взаємне визнання дипломів про освіту та порівнянність кваліфікації (досвід Європейського Союзу); отримання молоддю першого робочого місця, стажування шляхом повного або часткового його субсидювання державою на певний термін (досвід Європейського Союзу).

Запропоновано систему принципів стратегічного управління інноваційними проектами у публічних установах, яка є цілісною, комплексною, індиферентною, а її використання є підґрунтям для формування методичного забезпечення стратегічного управління інноваційними проектами.

Ґрунтуючись на результатах проведеного у науково-дослідній роботі комплексного аналізу сучасного стану економічного та соціального зростання регіонів України й оцінювання здійснення публічного управління у регіоні, розроблено методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. На відміну від існуючих, він потребує реалізації таких етапів: інтегрального оцінювання рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за допомогою таксономічного аналізу; визначення якості публічного управління із застосуванням теорії нечітких множин; виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону з використанням методу проєціювання тренда. Його застосування дозволить не тільки звести ряд показників соціально-економічного розвитку регіону до одного та дати однозначну оцінку наявної ситуації в регіоні, але і визначити рівень впливу якості застосування відповідних інструментів публічного управління і адміністрування та полегшити процес ухвалення управлінських рішень у контексті забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону.

Удосконалено забезпечення збалансованого інноваційного розвитку публічних установ, яке ґрунтується на здійсненні інтеграції функцій стратегічного, інноваційного та проектного менеджментів на основі гармонізації етапів розроблення стратегій та складових інноваційного розвитку, зокрема: інноваційного потенціалу, інноваційного процесу, інноваційного проекту, процесу управління інноваційними проєктами.

Запропоновано стратегічне управління розвитком регіону як механізм реалізації концептуального підходу до ефективного використання ресурсів за елементами: сутність ресурсів і їх види; забезпечення ресурсами; ресурсний потенціал; управління ресурсами; взаємодія ресурсів; організаційно-економічний механізм управління ресурсами; оцінка ефективності раціонального використання ресурсів регіону.

Дістало подальшого розвитку науково-теоретичне тлумачення сутності поняття «проект у сфері регіонального розвитку», що, на відміну від існуючих, поданий як комплекс взаємопов'язаних логічно-структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу, які спрямовані

на розв'язання найважливіших проблем розвитку адміністративно-територіальних одиниць чи територіальних громад і здійснюються в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни. Обґрунтовано особливості й об'єктивні зміни характеру державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України в сучасних умовах.

Удосконалено методичний підхід щодо управління проектами у сфері регіонального розвитку, який дозволяє чітко визначити кількісні та якісні результати реалізації проектів і програм, терміни їх виконання, виконавців, джерела фінансування та механізми реалізації, а також уникнути перевитрат бюджетних коштів шляхом деталізації і систематизації проектного процесу.

Запропоновано методичний підхід до обґрунтування портфеля проектів регіонального розвитку, який відрізняється використанням методу таксономічного аналізу для обґрунтування найкращого портфеля проектів з усіх можливих їх комбінацій, отриманих у результаті розгляду поданих громадою до обласної адміністрації проектів для отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку на основі сукупності обґрунтованих критеріїв оцінювання кожного проекту.

Використана література

1. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади : монографія / [А. О. Чемерис, М. Д. Лесечко, А. В. Ліпенцев та ін.] ; за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.
2. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк. – Донецьк : НАН України; Ін-т економіки промисловості, 2007. – 348 с.
3. Аньшин В. М. Исследование методологии оценки и анализа зрелости управления портфелями проектов в российских компаниях / В. М. Аньшин, О. Н. Ильин. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – 200 с.
4. Арсентьева Н. М. Использование кадрового потенциала в инновационном и традиционном сегментах экономики региона / Н. М. Арсентьева, И. И. Харченко, В. П. Бусыгин // Регион: экономика и социология. – 2009. – № 3. – С. 157–174.
5. Артеменко В. Напрями створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів України / В. Артеменко, О. Зачко // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 69–73.
6. Багмет М. Базові принципи діяльності територіальних інститутів управління в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування / М. Багмет, О. Євтушенко // Наукові праці : наук.-метод. ж-л. Серія «Політичні науки». – Т. 69. – Вип. 56. – Миколаїв : Вид. МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – С. 56–60.
7. Балацкий О. Ф. Прогнозирование социально-экономического потенциала территории: методические подходы / О. Ф. Балацкий, А. М. Телиженко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2008. – Т. 2. – № 2. – С. 5–14.
8. Барановський В. А. Екологічний атлас України / В. А. Барановський. – Київ : Географіка, 2000. – С. 8–10.
9. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – Київ : КНТЕУ, 2004. – 759 с.
10. Баркалов С. А. Минимизация упущенной выгоды в задачах управления проектами / С. А. Баркалов, В. Н. Бурков. – Москва : ИПУ РАН, 2001. – 56 с.

11. Белоконь А. И. Управление портфелем проектов и программ реализации стратегии реструктуризации / А. И. Белоконь, И. В. Трифонов // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБтаА, 2008. – № 11. – С. 4–13.
12. Берданова О. Оперативне планування реалізації стратегії територіального розвитку : практич. посіб. / О. Берданова, Є. Фишко; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. – 48 с.
13. Блейкі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Е. Дж. Блейкі ; пер. з англ. А. Ка'мянець. – 2-е вид. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.
14. Бодров В. Г. Державна інвестиційна політика в умовах модернізації економіки: регіональний аспект / В. Г. Бодров // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : мат-ли Міжнар. наук.-практик. конф. (4 – 5 квітня 2012 р., м. Донецьк). – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – 337 с.
15. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азраиляна. – 3-е изд., стереот. – Москва : Институт новой экономики, 1998. – 864 с.
16. Боумен К. Основы стратегического менеджмента / К. Боумен. – Москва : Банки и биржи; ЮНИТИ–ДАНА, 1997. – 176 с.
17. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : монографія / П. Т. Бубенко. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
18. Бутко М. П. Вплив прямих іноземних інвестицій на розвиток прикордонних регіонів / М. П. Бутко, О. О. Сосновська // Інвестиції: практика і досвід. – 2010. – № 2. – С. 8–11.
19. Бушуев Д. А. Управление инновационными проектами и программами в условиях кризиса / Д. А. Бушуев, Р. Ф. Ярошенко // Управління розвитком складних систем. – 2016. – № 28. – С. 41–46.
20. Бушуев С. Д. Модели и методы проактивного управления программами организационного развития : монографія / С. Д. Бушуев, Н. С. Бушуева. – Київ : Наук. світ, 2007. – 199 с.
21. Бушуев С. Д. Словник-довідник з питань управління проектами / С. Д. Бушуев // Украинская ассоциация управления проектами. – Киев : Деловая Украина, 2001. – 640 с.
22. Бушуев С. Д. Управление проектами. Основы профессиональных знаний и система оценки компетенции проектных менеджеров (National

Competence Baseline, NCB UA Version 3.1) / С. Д. Бушуєв, Н. С. Бушуєва. – 2-е. изд. – Киев : ІРІДІУМ, 2010. – 208 с.

23. Бушуєв С. Д. Часова оптимізація портфеля реальних інвестиційних проектів / С. Д. Бушуєв, М. І. Гиба // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – № 2 (22). – С 36–47.

24. Быкова Е. В. Формирование и использование трудового потенциала региона в переходной экономике России : дис. ... канд. экон. наук; спец. 08.00.07 «Экономика труда» / Е. В. Быкова. – Москва : Саратовский гос. техн. ун-т, 2000. – 189 с.

25. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2016 р. / [В. В. Зубенко, І. В. Самчинська, А. Ю. Рудик та ін.] ; за ред. В. В. Зубенко ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – Київ : Вид-во «ІБСЕД», 2017. – 90 с.

26. Василик О. Д. Бюджетна система України : підручник / О. Д. Василик. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.

27. Вергал К. Ю. Інноваційний розвиток підприємства через інтеграцію стратегічного та інноваційного менеджменту / К. Ю. Вергал // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 1 (15). – С. 162–164.

28. Волошин О. Ф. Моделі та методи прийняття рішень / О. Ф. Волошин, С. О. Мащенко. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 336 с.

29. Воротін В. Є. Модифікація механізму державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України / В. Є. Воротін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 5–10.

30. Вступ до публічного адміністрування : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 460 с.

31. Гавкалова Н. Л. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства / Н. Л. Гавкалова, М. В. Грузд // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 10 (160). – С. 281–291.

32. Гавкалова Н. Л. Методичний підхід до оцінки ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу: управлінський аспект / Н. Л. Гавкалова, Г. М. Шумська // Научные труды ДонНТУ. Серия: «Экономическая». – 2014. – № 4. – С. 20–25.

33. Гавкалова Н. Л. Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма) / Н. Л. Гавкалова, О. Ю. Амосов // Публічне управління: теорія

та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр». – Спец. вип. – Червень, 2013. – С. 6–13.

34. Гавкалова Н. Л. Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи / Н. Л. Гавкалова // Наук. праці ДонНТУ. Серія «Економічна». – 2013. – № 4 (46). – С. 5–12.

35. Гавкалова Н. Л. Формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Н. Л. Гавкалова. – Харків : ХНЕУ, 2009. – 572 с.

36. Газарян С. В. Теоретичне обґрунтування шляхів упровадження передового зарубіжного досвіду щодо управління проектами регіонального розвитку / С. В. Газарян // Управління проектами регіонального розвитку : мат-ли наук.-практ. конф. (8 – 12 липня 2013 р., м. Феодосія) / за ред. проф. Ю. О. Куца, О. В. Решеvecь. – Харків : ХарPI НАДУ, 2013. – С. 25–29.

37. Гайдукова Н. В. Мультипараметричне управління портфелем інвестиційних проектів металургійного підприємства: автореф. дис. ... канд. техн. наук : спец. 05.13.22 «Управління проектами та програмами» / Н. В. Гайдукова ; МОН України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – Київ : Київський нац. ун-т будівництва і архітектури, 2015. – 18 с.

38. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія / В. Геєць, В. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.

39. Гелета И. В. Современное состояние и перспективы рынка труда / И. В. Гелета // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2011. – № 1. – С. 68–71.

40. Гительман Л. Д. Преобразующий менеджмент: лидерам реорганизации и консультантам по управлению / Л. Д. Гительман. – Москва : Дело, 1999. – 496 с.

41. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

42. Гнатієнко Г. М. Експертні технології прийняття рішень : монографія / Г. М. Гнатієнко, В. Є. Снитюк. – Київ : Лібра-М, 2008. – 444 с.

43. Гордієнко Л. Ю. Управління організаційними трансформаціями: теоретико-методологічні засади та управлінський інструментарій : монографія / Л. Ю. Гордієнко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. – 440 с.

44. Грузд М. В. Оцінка інноваційно-інвестиційних процесів Харківського регіону / М. В. Грузд // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – С. 255–259.

45. Грузд М. В. Формування регіональної інноваційної системи / М. В. Грузд // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (8 – 9 листопада 2012 р., Харків). – Харків : ХНЕУ, 2012. – С. 292–295.

46. Давыскиба Е. В. Экономический потенциал региона и его эффективное использование в условиях рыночной трансформации : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.10.01 «Размещение производительных сил и региональная экономика» / Е. В. Давыскиба. – Харьков : ХНАГХ, 2005. – 214 с.

47. Данилишин Б. М. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знаннєвої економіки / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 15–24.

48. Данилишин Б. М. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 71–79.

49. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л. В. Дейнеко. – Київ : Знання, 1999. – 331 с.

50. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – Київ : НІСД, 2007. – 820 с.

51. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін.] ; за ред. О. Бориславської ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – Київ : ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.

52. Дробинко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / Г. О. Дробинко, Р. Л. Брусак, Ю. І. Свірський. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 118 с.

53. Дудина О. И. Современные требования к качеству рабочей силы и оценка персонала предприятий / О. И. Дудина, В. А. Зеленков // Кадры предприятия. – № 4. – 2007. – С. 43–47.

54. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : монографія / за ред. В. Гейця. – Київ : Ін-т екон. прогнозування ; Фенікс, 2003. – 1008 с.

55. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – Київ : Знання України, 2011. – 299 с.
56. Ерохина Е. Кадровый потенциал региона: способы управления при переходе к инновационной экономике / Е. Ерохина // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 9. – С. 120–126.
57. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Законодавство України про місцеве самоврядування та компетенцію його органів. – Харків : Факт, 2000. – 400 с.
58. Єремєєва А. В. Інтелектуальний капітал у розвитку аграрного сектору економіки / А. В. Єремєєва // Економіка АПК. – 2013. – № 11. – С. 118–124.
59. Едророва В. Н. Система показателей мониторинга устойчивости региональной финансовой системы / В. Н. Едророва, А. А. Кавинов // Финансы и кредит. – 2005. – № 19 (187). – С. 4–11.
60. Жулавський А. Ю. Систематизація і класифікація показників управління виробничим потенціалом регіону / А. Ю. Жулавський, Є. В. Лапін // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2008. – № 2. – Т. 2. – С. 15–23.
61. Забезпечення регіонального розвитку екологічного суспільства засобом створення системного базису синтезованого капіталу : монографія / Н. Л. Гавкалова, Г. М. Шумська, Т. А. Власенко та ін. ; за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 305 с.
62. Забезпечення соціально-орієнтованого розвитку регіонів України / Т. О. Савостенко, В. І. Попруга, І. Е. Польська та ін. ; за заг. ред. Т. О. Савостенко. – Київ : НАДУ, 2009. – 40 с.
63. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л. А. Заде. – Москва : Изд-во «Мир», 1976. – 165 с.
64. Зарова Е. В. Эконометрическое моделирование и прогнозирование развития региона в краткосрочном периоде : монография / Е. В. Зарова, Г. Р. Хасаев. – Москва : Экономика, 2004. – 149 с.
65. Захарченко В. І. Промисловий трансформаційний потенціал регіонів України / В. І. Захарченко // Економіка промисловості. – 2007. – № 1. – С. 39–49.

66. Інноваційний розвиток економіки: модель, система, управління, державна політика : монографія / за ред. Л. І. Федулової. – Київ : Основа, 2005. – 552 с.

67. Інституційні механізми капіталізації економіки регіонів Українського Причорномор'я : монографія / Б. В. Буркинський, В. М. Осипов, О. В. Моліна та ін. ; за наук. ред. Б. В. Буркинського // НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕДНАН України, 2014. – 520 с.

68. Іщук С. О. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності в регіоні : метод. рекомендації / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч. – Львів : НАН України; Ін-т регіональних досліджень, 2011. – 25 с.

69. Камінська І. М. Теоретико-методологічні засади діагностики фінансової спроможності соціально-економічного розвитку регіону / І. М. Камінська // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка» : зб. наук. праць ЛНТУ. – 2011. – Вип. 8 (31). – Ч. 1. – С. 133–149.

70. Карий О. Стратегічне планування розвитку міста / О. Карий. – Львів : ЗУКЦ, 2007. – 317 с.

71. Карпенко А. В. Особливості розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А. В. Карпенко // Вісник ДНУ. Серія В: «Економіка і право». – 2014. – Вип. 1. – С. 77–82.

72. Кистанов В. В. Региональная экономики России : учебник / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов. – Москва : Финансы и статистика, 2003. – 584 с.

73. Клименко Т. В. Механизм управления финансовым потенциалом развития региона / Т. В. Клименко // Известия ГГУ им. Ф. Скорины. – 2014. – № 5 (86). – С. 143–149.

74. Кліяненко Б. Т. Соціально-економічний розвиток господарського комплексу регіону: методика і практика аналізу / Б. Т. Кліяненко, О. П. Осика. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 227с.

75. Ковальська Л. Л. Оцінка виробничого потенціалу регіону та удосконалення механізму його нарощення : дис. канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л. Л. Ковальська. – Львів : Ін-т регіональних досліджень, 2003. – 210 с.

76. Коленда Н. В. Соціальний потенціал: рівні, типи, складові / Н. В. Коленда // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв. – 2014. – № 2. – С. 952–958.

77. Коренюк П. І. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів / П. І. Коренюк, Н. В. Данік // Наук. вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 5.1. – С. 50–55.
78. Корнієцький О. В. Регулювання соціально-економічного розвитку регіону як важливий чинник державного управління / О. В. Корнієцький, А. Ф. Гацько, О. В. Островерх // Вісник ХНТУСГ ім. П. Василенка. – 2016. – Вип. 174. – С. 67–73.
79. Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – Москва : Инжинирингово-консалтинговая компания «Дека», 1996. – 304 с.
80. Котлер Ф. Корпоративная социальная ответственность. Как сделать как можно больше добра для вашей компании и общества / Ф. Котлер, Н. Ли ; пер. с англ. С. Яринич. – Киев : Стандарт, 2005. – 302 с.
81. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – Москва : Институт новой экономики, 2002. – 1088 с.
82. Креативные технологии управления проектами и программами : монография / С. Д. Бушуев, Н. С. Бушуева, И. А. Бабаев та ін. ; за ред. С. Д. Бушуева. – Київ : Саммит-Книга, 2010. – 768 с.
83. Крук О. М. Аналіз фінансової стійкості місцевого бюджету / О. М. Крук // Вісник ДонУЕП. – 2011. – № 2. – С. 193–197.
84. Крук О. М. Якісна оцінка фінансової стійкості місцевого бюджету / О. М. Крук // Вісник ДДМА. – 2011. – № 3 (24). – С. 133–137.
85. Крушевский А. В. Справочник по экономико-математическим методам и моделям / А. В. Крушевский. – Москва : Экономика, 2003. – 196 с.
86. Кулинич О. І. Економічна статистика : навч. вид. / О. І. Кулинич. – Хмельницький : Поділля, 2000. – 325 с.
87. Куринько Р. Н. Осваиваем КСО: просто о сложном / Р. Куринько. – Киев : Изд. «Журнал «Радуга», 2011. – 204 с.
88. Кушнірецька О. В. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону / О. В. Кушнірецька, О. М. Демидюк // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 63–70.

89. Ларіна О. Г. Інтелектуальний капітал у системі конкурентоспроможності регіонів / О. Г. Ларіна // Держава та регіони. – Запоріжжя. – 2011. – № 2. – С. 74.

90. Лендъел М. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак. – Київ : Вид. «К.І.С.», 2007. – 120 с.

91. Лепейко Т. І. Управління інноваційними процесами на промислових підприємствах: методологія та практика: монографія / Т. І. Лепейко, М. О. Боярська. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. – 220 с.

92. Лифар В. В. Організаційно-правові аспекти формування транспортного кластера в регіоні / В. В. Лифар // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – № 2. – С. 188–195.

93. Лукін С. О. Економічний потенціал регіону та регулювання його розвитку (в умовах ринкових перетворень) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил та економіка регіону» / С. О. Лукін. – Львів : НАН України ; Інститут регіональних досліджень, 2001. – 20 с.

94. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2016. – 328 с.

95. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : колективна монографія / за ред. чл.-кор. НАНУ, д-ра екон. наук, проф. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

96. Люта О. В. Удосконалення методів оцінювання фінансової стійкості місцевого бюджету / О. В. Люта, І. М. Боярко, Н. Г. Пігуль // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9 (135). – С. 194–201.

97. Мамий Е. А. Аналіз регіонального бюджету: теорія і практика / Е. А. Мамий // Регіональна економіка: теорія і практика. – 2005. – № 12 (27). – С. 46–51.

98. Манів З. О. Регіональна економіка : навч. посіб. / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. – Львів : Магнолія. – 2006, 2017. – 638 с.

99. Матвеев А. А. Модели и методы управления портфелями проектов / А. А. Матвеев, Д. А. Новиков, А. В. Цветков. – Москва : ПМСОФТ, 2005. – 206 с.

100. Матвієнко П. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів / П. Матвієнко // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 26–35.

101. Мельник В. І. Сучасні проблеми впровадження методології управління проектами у сфері регіонального розвитку / В. І. Мельник, Г. М. Шумська // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук. статей. – Харків : УкрДАЗТ, 2016. – Вип. 54. – Спец. вип. – С. 353–358.
102. Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності та відносин : монографія / Н. М. Мельтюхова. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 204 с.
103. Менеджмент организации / З. П. Румянцева, Н. А. Саломатин, Р. З. Акбердин и др. ; под общ. ред. З. П. Румянцевой. – Москва : ИНФРА-М, 1995. – 432 с.
104. Менеджмент регіонального розвитку : монографія / за ред. О. В. Васильєва, К. А. Фісуна. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 375 с.
105. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – Москва : Дело ЛТД, 1994. – 702 с.
106. Методологія комплексної оцінки рівня соціально-економічного розвитку області та її адміністративно-територіальних одиниць : монографія / Л. М. Зайцева, В. В. Антонов, С. М. Серьогін та ін. ; за наук. та заг. ред. Л. М. Зайцевої. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. – 132 с.
107. Механізми професіоналізації регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення сталого розвитку регіону : наук. розробка / [авт. кол. : О. І. Сушинський, А. О. Каляєв, І. О. Дробот та ін.] ; за ред. О. І. Сушинського. – Київ : НАДУ, 2016. – 95 с.
108. Місцеві фінанси : навч.-метод. посіб. / [М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, та ін.] ; за ред. М. А. Гапонюк. – Київ : КНЕУ, 2002. – 184 с.
109. Міхєєнко Т. В. Фінансове забезпечення збалансованого розвитку депресивних регіонів / Т. В. Міхєєнко // Агросвіт. – 2014. – № 22. – С. 34–40.
110. Мних О. Б. Особливості інноваційно-організаційного розвитку регіональної економіки в умовах поглиблення кризи / О. Б. Мних, Г. М. Захарчин, Є. В. Гончаров // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 132–139.
111. Могілат І. Продуктивність праці, продуктивність капіталу та сукупна факторна продуктивність: динаміка і фактори впливу на них / І. Могілат, Н. Горшкова, С. Кожем'якіна // Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 14–16.

112. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. ; за ред. В. М. Геєця / Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

113. Молодожон Ю. Б. Планування розвитку територій : навч. посіб. / Ю. Б. Молодожон. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – 284 с.

114. Муниципальный менеджмент : справ. пособ. / под ред. В. А. Иванова, А. Н. Коробова. – Москва : ИНФРА-М, 2002. – 718 с.

115. Настенко А. Д. Прогнозирование отраслевого и территориального развития / А. Д. Настенко, Т. В. Васина. – Москва : Гелиос АРВ, 2002. – 144 с.

116. Неунылова О. Н. Теоретические подходы формирования трудового потенциала инновационного типа в региональной экономике / О. Н. Неунылова // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 7 (36). – С. 157–161.

117. Новикова О. Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання : монографія / О. Ф. Новикова, С. М. Гринецька, Л. Л. Шамілева. – Донецьк : НАН України ; Інститут економіки промисловості, 2009. – 220 с.

118. Онікієнко В. В. Розвиток національної інноваційної системи на етапі становлення в Україні постіндустріального суспільства / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко. – Київ : РВПС України НАН України, 2008. – 65 с.

119. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. Опарін. – 2-ге вид., без змін. – Київ : КНЕУ, 2006. – 240 с.

120. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : монографія / кол. авт. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.

121. Охорзин В. А. Математическая экономика / В. А. Охорзин. – Красноярск : СибГАУ, 2006. – 232 с.

122. Панасюк Л. В. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду / Л. В. Панасюк // Економіка та держава. – 2011. – № 1. – С. 46–50.

123. Пероненко И. А. Формирование налоговой базы регионов в переходной период / И. А. Пероненко, Н. Г. Вишневская // Налоговый вестник. – 2002. – № 7. – С. 18–22.

124. Планування місцевого сталого розвитку : посіб. з формулювання стратегії місцевого сталого розвитку. – Київ : ПРООН; Муніципальна програма сталого розвитку, 2005. – 67 с.

125. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / В. Плюта ; пер. с польск. В. В. Иванова. – Москва : Финансы и статистика, 1989. – 175 с.

126. Побудова системи управління якістю в діяльності органів виконавчої влади регіону : монографія / М. В. Афанасьєв, Л. Г. Шемаєва, Л. Й. Аведян та ін. ; за заг. ред. канд. екон. наук, доц. Л. Г. Шемаєвої. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. – 472 с.

127. Практичний посібник з підготовки техніко-економічного обґрунтування та застосування методики проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства : практич. посіб. з підготовки ТЕО ; Агентство США з міжнародного розвитку USAID. – Київ : ТОВ «Софія», 2012. – 102 с.

128. Присяжнюк О. Ф. Напрямки удосконалення управління інноваційними проектами в Україні / О. Ф. Присяжнюк, М. Ф. Плотнікова // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : вісн. Національного ун-ту «Львівська політехніка». – 2013. – № 776. – С. 303–309.

129. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України № 1602-III від 23.03.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 4. – С. 61.

130. Про державні цільові програми : Закон України № 1621-IV від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 15. – С. 98.

131. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм : постанова Кабінету міністрів України від 31.01.2007 р. № 106 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – С. 86.

132. Про стан науково-технічної сфери та заходи щодо інноваційного розвитку України : Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 06.04.2006 р. № 526-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 28. – Ст. 2005. – С. 12–16.

133. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 // Уряд. кур'єр. – 2015. – № 6. – С. 8.
134. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : [навч. посіб.] / Т. К. Гречко, С. А. Лісовський, С. А. Романюк та ін. ; за ред. Т. К. Гречко. – Херсон : Грін Д. С., 2015. – 264 с.
135. Раєвнева О. В. Моделювання антикризового управління регіоном : монографія / О. В. Раєвнева, Н. Ю. Голяд. – Харків : ХНЕУ, 2007. – 300 с.
136. Регіональна економіка : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, доц. Н. Л. Гавкалової. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 456 с.
137. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. – Київ : Наукова думка, 2003. – 489 с.
138. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Бутко М. П., О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. – Київ : Знання України, 2006. – 560 с.
139. Регіонально-адміністративний менеджмент: навч. посіб. / [О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.] ; за заг. ред. проф. В. В. Мамонової. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2010. – 188 с.
140. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. В. Варналія. – Київ : Знання, 2005. – 498 с.
141. Рогоза М. Є. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми : монографія / М. Є. Рогоза, К. Ю. Вергал. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.
142. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко та ін. ; за ред. С. І. Дорогунцова. – Київ : КНЕУ, 2000. – 364 с.
143. Ротань Н. В. Інноваційний розвиток регіонів України та фактори, що на нього впливають / Н. В. Ротань, О. О. Комліченко // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – №1 (2). – С. 279–284.
144. Руда Р. В. Фінансово-кредитне забезпечення соціально-економічного регулювання регіонів / Р. В. Руда // Вісник БУМіБ. – 2015. – № 2. – С. 85–88.

145. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал України / В. П. Руденко. – Київ : Либідь, 1994. – 150 с.
146. Рудь Н. Т. Інноваційний потенціал регіону: нові підходи до оцінки / Н. Т. Рудь // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 140–150.
147. Сабитова Н. М. К вопросу о финансовой устойчивости субъектов РФ / Н. М. Сабитова // Финансы и кредит. – 2005. – № 6 (174). – С. 30–32.
148. Савин Г. И. Системное моделирование сложных процессов / Г. И. Савин. – Москва : Финансы и статистика, 2000. – 276 с.
149. Савченко В. Ф. Асиметрія іноземного інвестування та її вплив на економічну стійкість регіонів / В. Ф. Савченко, К. В. Мартиненко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. «Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи». – Київ : КНЕУ, 2011. – С. 435–443.
150. Сидорова А. В. Инвестиционная привлекательность: региональный аспект / А. В. Сидорова, А. Н. Глущенко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. «Регіональний розвиток України : проблеми та перспективи». – Київ : КНЕУ, 2011. – С. 419–429.
151. Симоненко В. К. Регіональна політика: системний підхід / В. К. Симоненко // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 31–37.
152. Сичевський М. П. Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України : теорія, методологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.01 «Економіка промисловості» / М. П. Сичевський. – Київ : НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України, 2005. – 468 с.
153. Сімак С. В. Інституційний розвиток публічно-приватного партнерства в системі державного управління : дис. ... д-ра наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С. В. Сімак. – Київ : Академія муніципального управління, 2016. – 447 с.
154. Скляр Е. Н. Управление развитием социального потенциала промышленных предприятий / Е. Н. Скляр, И. О. Зверкович // Вестник БГУ. – 2008. – № 1. – С. 76–81.
155. Скоробогатова Н. Є. Інноваційно-інвестиційний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи / Н. Є. Скоробогатова // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2018. – № 2. – С. 214–222.
156. Словарь иностранных слов / под ред. А. Г. Спиркина. – 7-е изд., перераб. – Москва : Русский язык, 1980. – 624 с.

157. Слухай С. В. Удосконалення формування доходів місцевих бюджетів в Україні / С. В. Слухай, О. В. Гончаренко // Фінанси України. – 2007. – № 8. – С. 63–72.
158. Современный словарь иностранных слов / под ред. Н. А. Лукьяновой. – Санкт-Петербург. : ДУЭТ, 1994. – 752 с.
159. Солоха М. О. Природно-ресурсний потенціал Харківської області. Оцінка, управління, прогноз на основі геоінформаційних систем : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / М. О. Солоха. – Харків : Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 160 с.
160. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. – Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
161. Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми науки та практики / [В. С. Пономаренко, В. А. Зінченко, М. О. Кизим, О. А. Гейман та ін.] ; за ред. В. С. Пономаренка. – Харків : ІНЖЕК, 2007. – 225 с.
162. Соціально-економічний розвиток України за січень-лютий 2018 року. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2018. – 27 с.
163. Соціально-економічні основи розвитку регіонів : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, С. В. Зеленський, М. В. Мінченко та ін.; за ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : Мрія-1, 2011. – 332 с.
164. Старостенко Н. Методичні підходи до оцінки фінансової стійкості бюджету міста / Н. Старостенко // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 38–47.
165. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – Київ : Вища школа, 2000. – 223 с.
166. Стратегія розвитку України «Україна 2020: Стратегія національної модернізації» / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.] ; за ред. А. С. Гальчинського. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2008. – 193 с.
167. Тарангул Л. Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика) / Л. Л. Тарангул. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. – 286 с.
168. Теоретичні засади та організаційні механізми реформування державної служби в Україні : монографія / Н. Л. Гавкалова, Л. Й. Аведян, Л. Ю. Гордієнко та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2012. – 328 с.

169. Ткаченко И. Н. Модель интегрированной оценки потенциала отраслевого комплекса региона / И. Н. Ткаченко, Е. Н. Стариков // Известия ИГЭА. – 2008. – № 2 (58). – С. 45–48.

170. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; пер. с англ. – Москва : Вильямс, 2006. – 928 с.

171. Торгалo Т. О. Механізми формування та реалізації проектів регіонального розвитку як об'єкт державного управління / Т. О. Торгалo // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – 2 (46). – С. 139–147.

172. Тофанюк О. В. Застосування механізмів державно-приватного партнерства у бюджетному регулюванні регіонального розвитку / О. В. Тофанюк, І. Г. Чалий // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 4 (16). – С. 41–53.

173. Узунов Ф. В. Удосконалення інструментарію реалізації державно-приватного партнерства в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Ф. В. Узунов. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2015. – 36 с.

174. Україна у вимірі економіки знань / за ред. В. М. Геєця. – Київ : Основа, 2006. – 592 с.

175. Уманець Т. В. Методологічні аспекти управління економічним розвитком регіону / Т. В. Уманець // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 22–35.

176. Управление персоналом организации : учебник / под ред. А. Я. Кибанова. – 2-е изд. доп. и перераб. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 638 с.

177. Управління регіональним розвитком: проблеми та перспективи : [монографія] / Н. Л. Гавкалова, Л. Й. Аведян, Г. М. Шумська та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. – 400 с.

178. Управління трудовим потенціалом : наук. вид. / В. С. Пономаренко та ін. ; за заг. ред. В. С. Пономаренка. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 348 с.

179. Ус С. А. Моделі й методи прийняття рішень / С. А. Ус, Л. С. Коряшкіна ; М-во освіти і науки України ; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – 300 с.

180. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін. ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – Київ : Знання, 2008. – 611 с.
181. Фролов А. Человек в системе производства / А. Фролов // Вопросы экономики. – 2010. – № 8. – С. 144–147.
182. Хилтон С. Бизнес во благо. Делаем деньги, делая мир лучше / С. Хилтон, Д. Гиббонс. – Москва : ООО «Издательство «Добрая книга», 2003. – 384 с.
183. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р. Х. Холл. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 512 с.
184. Чемерис А. О. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України : практ. посіб. / А. О. Чемерис ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. – 80 с.
185. Чичкало-Кондрацька І. Б. Фактори та передумови розвитку інноваційних науково-виробничих структур / І. Б. Чичкало-Кондрацька // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 72–79.
186. Чудинов Д. В. Система управління трудовим потенціалом : текст лекцій / Д. В. Чудинов. – Пермь : ПСХИ, 1990. – 45 с.
187. Чухрай Н.І. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства [Текст] : підручник / Н. І. Чухрай, О. П. Просович ; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Львів : Вид. Львів. політехніки, 2015. – 500 с.
188. Шевчук Н. Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України / Н. Ю. Шевчук // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 202–207.
189. Шемаєва Л. Г. Управління стратегічною взаємодією підприємства із зовнішнім середовищем : наук. вид. / Л. Г. Шемаєва. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2007. – 280 с.
190. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
191. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114–117.
192. Шпикуляк О. Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності у формуванні інтелектуального капіталу: теоретичний аспект / О. Г. Шпикуляк, О. Ю. Лузан // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 92–98.

193. Шульгіна Л. М. Інноваційний розвиток підприємств: формування стратегій [Текст] : монографія / Л. М. Шульгіна, В. В. Юхименко ; Нац. техн. ун-т України «КПІ». – Київ : Univest PrePress, 2015. – 212 с.

194. Шумська Г. М. Оцінка ефективності промислової спеціалізації регіонального господарського комплексу: методичний підхід / Г. М. Шумська // Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів «Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти» (24 квітня 2015 р., м. Харків). – Харків : Изд. «НТМТ», 2015. – С. 1986–1992.

195. Шумська Г. М. Проблеми державного регулювання регіонального соціально-економічного розвитку України / Г. М. Шумська // Управління розвитком. – 2012. – № 8. – С. 88–89.

196. Экономика труда : учебник / под ред. П. Э. Шлендера, Ю. П. Кокина. – Москва : Юристъ, 2003. – 592 с.

197. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика : монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Князин, А. И. Кубах и др. ; под ред. А. Н. Тищенко. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2005. – 176 с.

198. Юзик Л. О. Підходи щодо оцінки КСВ на показники діяльності підприємства / Л. О. Юзик // Вісник Донецького нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Серія «Економічні науки». – 2010. – № 3. – С. 158–165.

199. Янишівський Я. М. Методичні підходи до інтегральної оцінки інтелектуального капіталу регіону / Я. М. Янишівський // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2 (14). – С. 16–25.

200. Янишівський Я. М. Оцінка інтелектуального капіталу та його впливу на соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіонів України / Я. М. Янишівський // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 78–81.

201. Ястремська О. М. Інноваційна діяльність промислових підприємств: результати оцінювання / О. М. Ястремська, П. О. Доуртмес // Бізнес Інформ. – 2016. – № 4. – С. 161–168.

202. Яшина Н. И. Совершенствование теоретических и практических основ оценки финансового состояния и качества управления бюджетами в целях повышения эффективности управления финансовыми ресурсами территории / Н. И. Яшина, И. А. Гришунина // Финансы и кредит. – 2006. – № 4 (208). – С. 2–11.

203. Анісімова О. М. Особливості формування інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / О. М. Анісімова, О. І. Дідченко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0655.pdf.

204. Баранова Л. Методичні основи дослідження ринкових перетворень у господарському комплексі регіону [Електронний ресурс] / Л. Баранова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pbgo/2009_10/Baranova.pdf.

205. Бевз І. А. Оцінка соціально-економічний розвитку регіонів України у докризовий і посткризовий періоди [Електронний ресурс] / І. А. Бевз, Н. О. Федяй // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2168>.

206. Бойко М. «Вголос». Молоді українці прощаються з Батьківщиною. Назавжди? [Електронний ресурс] / М. Бойко. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/articles/molodi_ukrainsi_proshchayutsya_z_batkivshchynou_u_nazavzhdy_264688.html.

207. Бусигіна І. Сучасне й майбутнє «Європи регіонів» (проблеми європейського регіоналізму) [Електронний ресурс] / І. Бусигіна. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n23text/busygina.htm>.

208. Бут Т. В. Вибір методів діагностування розвитку економіки регіону [Електронний ресурс] / Т. В. Бут. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/2/08.pdf>.

209. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI; редакція від 26.04.2014 р. на підставі 1210-18 [Електронний документ] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

210. Вільна бібліотека. Управління соціальною сферою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekon.in.ua/upravlinnya-socialenouy-sferoyu.html>.

211. Гончаренко М. В. Фінансове забезпечення розвитку територій: теоретичний аспект [Електронний документ] / М. В. Гончаренко // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_21.

212. Горячук В. Ф. Державні інструменти регіонального економічного розвитку [Електронний документ] / В. Ф. Горячук, Д. Ф. Дуков // Державне будівництво. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_11.

213. Гужва В. М. Інформаційні системи в міжнародному бізнесі [Електронний ресурс] / В. М. Гужва, А. Г. Постевой. – Режим доступу : <http://www.library.if.ua/book/81/5697.html>.

214. Доклад о мировом развитии, 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/Overview-Russian.pdf>.

215. Дроздова А. О. Світовий досвід професійного навчання і розвитку персоналу. Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери / Мат-ли Х Міжнар. наук.-теор. конф. молодих учених і студентів [Електронний ресурс] / А. О. Дроздова. – Донецьк : ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» – 2012. – Т. 1. – С. 94–96. – Режим доступу : <http://masters.donntu.org/2013/iem/drosdova/library/article1.htm>.

216. Дубинська І. І. Зарубіжний досвід управління трудовими ресурсами регіону в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх загроз [Електронний ресурс] / І. І. Дубинська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 8. – С. 777–780. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/266.pdf>.

217. Дубинська І. І. Управління трудовими ресурсами регіону в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх загроз : реферат дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" [Електронний ресурс] / І. І. Дубинська. – Одеса : Міжнародний університет бізнесу і права, 2016. – 31 с. – Режим доступу : http://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/Disser_Dubinsky.pdf.

218. Дубіщев В. П. Методологічні засади дослідження соціального потенціалу регіону [Електронний ресурс] / В. П. Дубіщев, В. М. Прохорова. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_1_056.pdf.

219. Жулавський А. Ю. Природно-ресурсний потенціал регіону в системі економічних відносин [Електронний ресурс] / А. Ю. Жулавський, В. П. Гордієнко // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2238>.

220. Жупанський Я. Особливості структури територіальних угруповань основних виробництв і місцевих поєднань [Електронний ресурс] / Я. Жупанський, І. Вах. – Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/Nzvdpu_geogr/2007_13.pdf.

221. Інформація Міністерства економічного розвитку і торгівлі щодо реалізації договорів на засадах державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

222. Калініченко О. О. Перспективи розвитку соціальної сфери [Електронний ресурс] / О. О. Калініченко. – Режим доступу : <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html>.

223. Камінська І. М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення [Електронний ресурс] / І. М. Камінська. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/ekfor/2011_2/19.pdf.

224. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

225. Копитько О. О. Впровадження системної методології програмного та проектного управління стратегічним розвитком територій в Україні [Електронний ресурс] / Копитько О. О. // Публічне адміністрування: теорія та практика : електрон. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 2 (4). – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2010-02/10koortu.pdf>.

226. Лебедева В. К. Управління трудовими ресурсами регіону в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / В. К. Лебедева, Г. К. Ковальчук, А. М. Васюченко // Проблеми економіки та політичної економії. – 2016. – № 1. – С. 99–108. – Режим доступу : [http://Document/Downloads/repe_2016_1_10%20\(3\).pdf](http://Document/Downloads/repe_2016_1_10%20(3).pdf).

227. Литвин М. С. Державне управління соціальним розвитком: концепт, структурно-елементне наповнення і методичний інструментарій [Електронний ресурс] / М. С. Литвин. – Режим доступу : http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2016/15.pdf.

228. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. В. Лойко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – Дніпропетровський аграрно-економічний ун-т. – 2013. – № 2. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1794>.

229. Луценко Я. В. Соціальний потенціал регіонів України: оцінка та можливості розвитку [Електронний ресурс] / Я. В. Луценко, М. О. Кримова. – Режим доступу : <jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/1306/1333>.

230. Любимова К. О. Світовий досвід професійного навчання персоналу підприємств [Електронний ресурс] / К. О. Любимова // Економічний

часопис – XXI. – 2011. – № 3–4. – С. 58–61. – Режим доступу : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/Lyubymova.pdf?sequence=1>.

231. Мамонова В. В. Удосконалення механізмів проектування регіонального розвитку в Україні: технології державного управління [Електронний ресурс] / В. В. Мамонова, Т. О. Торгалюк. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/17.pdf).

232. Мартинюк І. Показники галузевої спеціалізації регіону [Електронний ресурс] / І. Мартинюк. – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/2009_3_2/5_5.pdf.

233. Матросова Л. М. Аналіз методик оцінки соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Л. М. Матросова, Л. О. Пруднікова. – Режим доступу : irbis-nbuiv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

234. Мельнічук Л. М. Інституційне забезпечення державного управління соціальним розвитком регіонів України: проблеми та перспективи вирішення [Електронний ресурс] / Л. М. Мельнічук // Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фахове вид. – 2016. – № 9. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1000>.

235. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29.07.2002 р. № 224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME02121.html.

236. Методологічні пояснення // Головне управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/18_m.htm.

237. Міжнародне співробітництво та зарубіжний досвід в управлінні трудовим потенціалом суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readbook.com.ua/book/30/782/>.

238. Нежиборець В. І. Венчурне інвестування в Україні: стан та перспективи / В. І. Нежиборець // Офіційний вебсайт Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Академії правових наук України. – Режим доступу : <http://www.ndiiv.org.ua/index.php/20090525130910/26620091007112758>.

239. Новак І. М. Оцінка диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України: пропозиції щодо визначення та подолання [Електронний ресурс] / І. М. Новак. – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2015_7/43.pdf.

240. Офіційний сайт ISO 26000:2010. – Режим доступу : <http://isotc.iso.org/livelink/livelink/fetch/2000/2122/830949/3934883/3935096/home.html?nodeid=4451259&vernum=0>.

241. Офіційний сайт Державного фонду регіонального розвитку. – Режим доступу : <http://dfrr.minregion.gov.ua/Legal-base>.

242. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

243. Офіційний сайт Об'єднання організацій роботодавців України. – Режим доступу : <http://www.businessz.com.ua/news/27/970>.

244. Пакуліна А. А. Управління соціальною сферою як чинник позитивного іміджу держави у сучасному світі [Електронний ресурс] / А. А. Пакуліна, А. С. Пакуліна // Траектория науки : электронный научный журнал. – 2016. – Том 2. – № 4 (9). – Режим доступа : www.pathofscience.org.

245. Панкова Л. І. Соціальний потенціал в системі пріоритетів людського розвитку [Електронний ресурс] / Л. І. Панкова. – Режим доступу : <https://scholar.google.com.ua/citations?user=163AZYsAAAAJ&hl=ru>.

246. Перше незалежне Інтернет-видання. Рівень освіти по Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-77163.html>.

247. Полянская С. Г. Регулирование социально-трудовых отношений в зарубежных странах [Электронный ресурс] / С. Г. Полянская. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/v/regulirovanie-sotsialno-trudovyh-otnosheniy-v-zarubezhnyh-stranah>.

248. Причини та наслідки трудової міграції населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.webmaster@trd.dp.ua>.

249. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України № 928-VIII від 25.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.

250. Про деякі питання державного фонду регіонального розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196-2015-%D0%BF>.

251. Про деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1029 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF>.

252. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 р. № 476 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/476-2009-%D0%BF>.

253. Про засади державної регіональної політики : Закон України № 156-VIII від 05.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

254. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

255. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання : наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 р. № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=92210&cat_id=38738.

256. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : постанова КМУ від 21.10.2015 р. № 856 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/page>.

257. Про Концепцію державної регіональної політики : Закон України № 341/2001 від 25.05.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>.

258. Промислова власність у цифрах // Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2018.pdf.

259. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

260. Про питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального госпо-

дарства від 24.04.2015 р. № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0488-15>.

261. Прохорова В. М. Соціальний потенціал регіону: методологічні аспекти [Електронний ресурс] / В. М. Прохорова. – Режим доступу : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/217.pdf>.

262. Регіональна економіка : підручник [Електронний ресурс] / за ред. Є. П. Качана. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/546/rps/metodi_analizu_sotsialno-ekonomichnogo_rozvitku_regioniv_regionalna_diagnostika.

263. Реутов В. Регіональний вимір структурних зрушень в економіці України [Електронний ресурс] / В. Реутов. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_2/files/EC210_37.pdf.

264. Рогов С. М. Шоковая терапия и «Реформа РАН»: реалии российской науки [Электронный ресурс] / С. М. Рогов. – Москва : Ин-т США и Канады РАН, 2013. – 48 с. – Режим доступа : <http://www.ras.ru/news/shownews.aspx?id=4c3d3366-ea11-4a33-a18c-799aa0a52070>.

265. Савенко С. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції [Електронний ресурс] / С. Савенко. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>.

266. Салтан М. П. Проблеми формування соціального потенціалу Вінницької області [Електронний ресурс] / М. П. Салтан. – Режим доступу : <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/344.pdf>.

267. Світовий досвід управління ринком праці та його застосування в Україні. Міграція в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/48.html>.

268. Скляр В. М. Динаміка чисельності сільського населення України: за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр. [Електронний ресурс] / В. М. Скляр. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/7261/2/Sklyar.pdf>.

269. Словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>.

270. Співвідношення централізації та децентралізації в управлінні територіальним розвитком [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.cholu.edu.ua/pdf/naukpraci>.

271. Статистична інформація Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>.

272. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

273. Статистична інформація Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk>.

274. Степаненко С. Методологія оцінки та моніторинг ефективності функціонування механізму регулювання процесів економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / С. Степаненко // Вісник НАДУ. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-3-22.pdf>.

275. Стеченко Д. М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону [Електронний ресурс] / Д. М. Стеченко. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1375.pdf>.

276. Сущенко О. Формування інтегрованих територіальних утворень мезорівня [Електронний ресурс] / О. Сущенко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VSUNU/2008_10_2/sucshenko.pdf.

277. Тринчук С. В. Державно-приватне партнерство як механізм інновацій [Електронний ресурс] / С. В. Тринчук. – Режим доступу : <http://www.confcontact.com>.

278. Трудова міграція в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%96>.

279. Український інформаційний портал РБК-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/uroven-bezrobotitsy-ukraine-marte-ponizilsya-1492611274.html>.

280. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/socialna-sfera-reformi-v-diyi>.

281. Функціонально-вартісний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/16400221/ekonomika/funktsionalno-vartisniy_analiz.

282. Чабанов Э. И. Факторы и условия развития региональной социальной инфраструктуры в условиях модернизации экономики России [Электронный ресурс] / Э. И. Чабанов. – Режим доступа : <http://www.sworld.com/ua>.

283. Чижевич К. Методологічні засади формування єврорегіональної політики та особливості застосування позитивного досвіду для Украї-

ни [Електронний ресурс] / К. Чижевич. – Режим доступу : <http://www.viem.edu.ua/konf2/art.php?id=0607>.

284. Шадура-Никипорець Н. Актуалізація класифікації міжгалузевих комплексів в регіональних економічних дослідженнях [Електронний ресурс] / Н. Шадура-Никипорець. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2014_44/22.htm.

285. Ярема І. Потенціал кластеризації регіону: сутність і методика оцінювання [Електронний ресурс] / І. Ярема, А. Босак. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2015_635/32.pdf.

286. Melnik V. Project management as a tool of strategic planning of regions development [Електронний ресурс] / V. Melnik, A. Shumskaya // Глобальні та національні проблеми економіки : електронне фахове видання. – Вип. № 14. – Миколаїв : Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 645–651. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-14-2016>.

287. Review of the European PPP Market in 2017 [Electronic resource]. – Luxembourg : European PPP Expertise Center. – 2018. – March. – 16 p. – Access mode : https://www.eib.org/attachments/epec/epec_market_update_2017_en.pdf.

288. The Global Competitiveness Report [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.weforum.org>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Гавкалова Наталія Леонідівна
Шумська Ганна Миколаївна
Мельник Вікторія Іванівна та ін.**

**ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

*За загальною редакцією
д-ра екон. наук, професора Н. Л. Гавкалової*

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *Н. Л. Гавкалова*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2019 р. Поз. № 4-ЕНВ. Обсяг 376 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*